

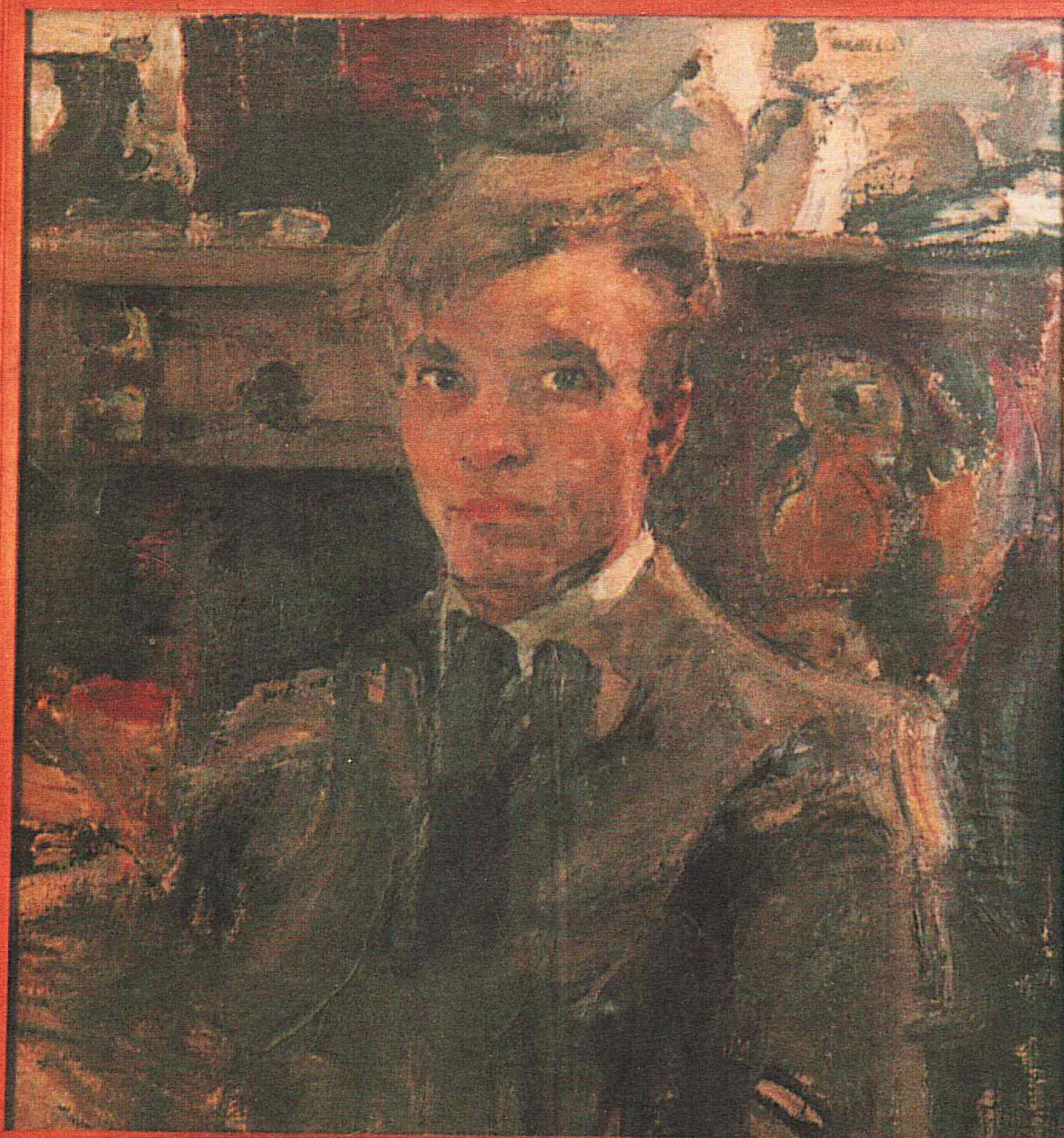
ISSN 0869-6624

KAZAN

Казан

1995 елгы истәлекле көннәр, вакыйгалар арасында ул кадәр күзгә ташланып тормаса да, тик үз әһәмиятен югалтмаганыннан берсе Казан сәнгать мәктәбенең 100 еллыгы булгандыр, мөгаен. Әлеге бер гасырлык тарих сәхифәләрен язуга рәссам Николай Иванович Фешин да зур өлеш кертте. Үткән вакыт андыйларның исемнәрен һәм гамәлләрен зурайтып, эреләндереп күрсәтә ул.

Фешин Н.И. (1981-1985)
Аналогично: 1920
Ж. 81

Казан

Иллюстрацияләнгән иҗтимагый-сәси, тарихи-публицистик
һәм әдәби-нәфис журнал

Татарстан
Жәмһүрияте
Дәүләт Советы
басмасы

БУ САНДА

Әгдәс БОРҖАНОВ

Минем классикларга мөнәсәбәтем,
яки Гыйлем дөньясындагы миһнәтләрем

4

ХАКИМИЯТ ВӘ ЖӘМГИЯТ

Василий ЛИХАЧЕВ:

"Ялгышмаудан куркам". Н.Вазыйхова әңгәмәсе

15

Любовь КЛИМОВА

Кыенсынып тормыйча Казанда
дөнья сәясәте турында сөйләшәләр

22

Артем КАРАПЕТАН

Үзебез сайлаган проблемалар. Социологик күзәтү

25

ТАРИХ ШАҖИТ

Әсфән ИЛҖАСОВ

Изге сөяк. Давамы

33

СӘНГАТ ДӨНҖАСЫ

Гадел НИЗАМ

Жәй уртасы чагым. Шигырьләр

47

Эльмира ШӘРИФУЛЛИНА

Жаннан жанга йөри моңнар. Шигырьләр

49

Фәйрүзә МӨСЛИМОВА

Тормыш дәрҗәсында чайкалам... Шигырьләр

51

Заһид Фәйзи

Үч. Повесть. Давамы

53

Рөстәм ЮНЫСОВ

Яшь табиб хатирәләре

69

Тышлыкның
1 нче битендә:
П. Беньков.
"Т.А. Фирсова
портреты".
1927 ел, киндер,
майлы буяу.
А.Бренинг,
Ф.Гарифуллин,
А.Иванов,
В.Никифоров,
В.Смирнов
фотосурәтләре
һәм слайдлары

Анонс

Төрле белгечлекләр һәм ижади юнәлешләр осталарының берничә буыны тәрбияләнган Казан сәнгать мәктәбе үзенең йөз еллык традицияләре белән ватаныбыз мәдәниятендәге зур вакыйгалар кысасыда дан казанды.

Укучыларыбызны бу санда (кушымтада) әлеге традицияләрнең башлангычлары белән таныштырып, редакция Казан сәнгать училищесы осталары, андагы остазларның һәм шәкертләренең ижади эзләнүләре турында язмалар бирүне давам итәргә ниятли.

Баш редактор
Ю.БАЛАШОВ

Редакция
коллегиясе
һәм Советы:

Ә.БОРҖАНОВ
В.БОХАРАЕВ
Д.БИКБОВ
Б.ГАЛИЕВ
Ә.ЕНИКИ
Р.КУРЧАКОВ
Р.КУТУЙ
Б.ЛЕУШИН
А.ЛОЗОВОЙ
Н.МӨХӘРРӘМОВ
В.НУРУЛЛИН
Р.ТАҢИРОВ

Редакциябез советы әгъзалары Ә.Х. Борһановны Татарстан Республикасы Фәннәр Академиясенең мактаулы академигы булып Б.М. Галиевне әлеге Академиянең әгъза-корреспонденты булып сайланулары белән ихлас котлыйбыз.

Редакция О.А. һәм Р.А. Бренингарга, Г.В., А.Г., һәм Я.Г. Фроловларга, Татарстан Җәмһүриятенең Сынлы сәнгать музеена туганнарының сәнгать әсәрләрен һәм алар тупламасындагы башка чыгынакларны фотога күчереп алырга мөмкинлек биргәннәре өчен үзенең зур рәхмәтен белдерә.

Журнал Татарстан Җәмһүриятенең Мәгълүмат һәм матбугат министрлыгында 349 нчы сан белән теркәлгән

Редакциянең адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2
Телефоннар: 53-06-07, 49-36-76, 49-35-53

Казан. Татарстан газета-журналлар нәшрияты

© "Казан-Казань", № 3-4, 1995

Редакциянең компьютер үзәге җитәкчесе Р. Камалова
Рәссам А. Иванов. Компьютерда эшләде Л. Вафина
Фотосурәтче В. Смирнов. Гамәли хезмәткәр Л. Сәлимова

Татар һәм рус телләрендә чыга

ОЕШТЫРУЧЫЛАР — Татарстан Җәмһүрияте Дәүләт Советы һәм редакциянең хезмәт коллективы, Татарстан Җәмһүриятенең Дәүләт милке белән идарә итү комитеты йөзөндә Казан шәһәре хакимияте.

1996 елга язылу Татарстан Җәмһүриятенең даими басма КATALOGы һәм "Роспечать" басма агентлыгының Үзәк КATALOGы буенча. Индекслары: татарчасыныкы — 3943, урысчасыныкы — 73944.

Жыярга тапшырылды 11.01.96. Басарга кул куелды 11.03.96. Көгазь форматы 70 x 100 1/16. Офсет ысулы белән басылды. Басма табагы 10 + 2 төсле басма. Шартлы басма табагы — 15,6. Заказ Д-662 Тиражы 3000 экз.

Татарстан газета-журналлар нәшрияты басмаханәсе.
420066, Казан, Декабристлар урамы, 2

KAZAN
is an illustrated
socio-political,
historico-publicistic
and literary-arts
magazine

Founders:
The State Council
of the Republic
of Tatarstan
and the staff
of the Editorial Office

**Published monthly
in Tatar and Russian**

**Distributed
by subscription
and through sales
Advertising
is accepted**

**Editorial Office
address:**
2 Dekabristov St.,
Kazan 420066,
Tatarstan, Russia

IN THIS ISSUE:

The reproductions of the paintings and the photos of the insets of this issue are bound up with the Kazan Art School.

The traditions upheld by the Kazan Art School, now over a century old, have earned it a place of honour in the cultural life of Russia. Generations of masters of different specializations and artistic trends have been nurtured by these values.

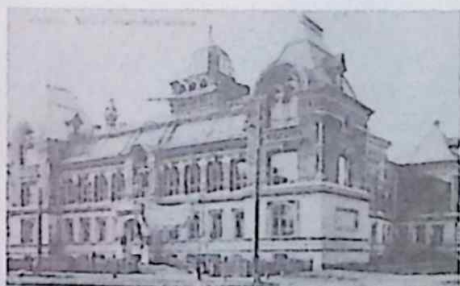
The Kazan Art School, one of the oldest in Russia, was founded under the auspices of the St.Petersburg Imperial Academy of Arts, which regarded Kazan as "the main cultural centre of the entire East of Russia".

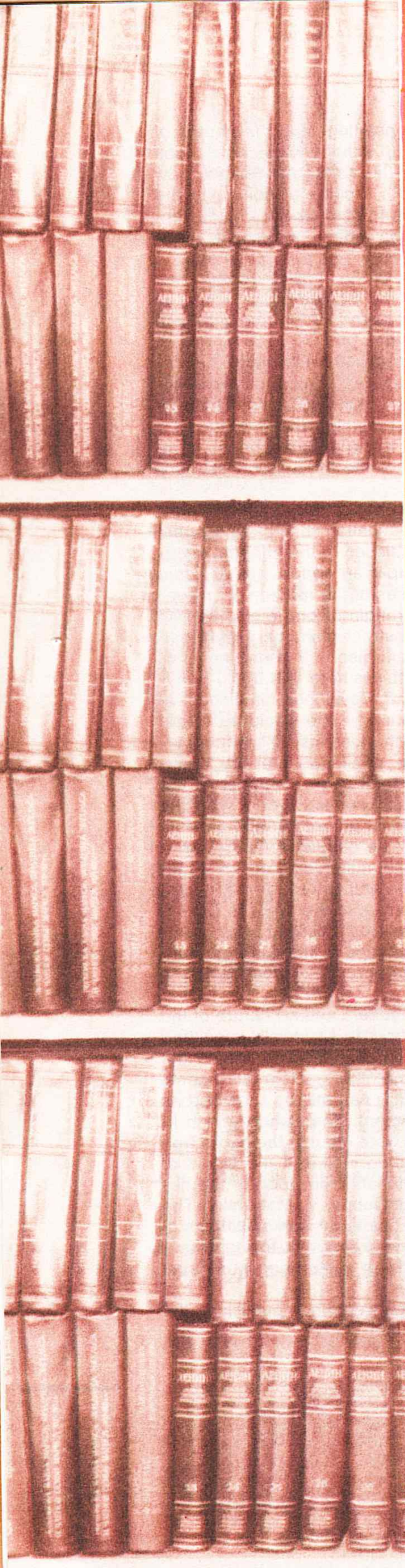
The wide scope of the curriculum embraced — painting, engraving, architecture, sculpture — with special methods of teaching methods which set high academic standards and systematically raised them combining the tradition of a masterly touch in drawing with a remarkable keenness of vision. This became the hall-mark of the Art School and contributed to its wide popularity.

While giving the people access to one and a half centuries of the principles of artistic education championed by the School, which was within the jurisdiction of the Imperial Academy of Arts, it also offered its pupils an opportunity to come into contact with a variety of phases of the modern art movement at the turn of the century ranging from impressionism and symbolism to cubism and abstract painting. The classical Russian avant-garde movement also in a sense originated here in the Kazan Art School. It was here that David Burlyuk, "the father of Russian futurism", developed his distinctive individual style, and Velemir Khlebnikov, the would be "president of the globe", took his drawing lessons. The phenomenal creative work of Nikolai Feshin, pupil, and later on, teacher of the School for a span of fifteen years, member of the Imperial Academy of Arts, whose masterly works won the hearts of the visitors of international art exhibitions on both sides of the Atlantic, mapped out the course of the development of painting in Tatarstan and the entire Volga region. Graduates of the Kazan Art School were active throughout Russia, from the Warsaw and Wilno provinces in the West to Siberia and the Far East. Those who were most talented were granted the right to continue their education at the St.Petersburg Academy of Arts, where they were enrolled without having to take entrance examinations.

The school was a genuine culture and art centre of the vast Volga-Kama region. It was housed in a specially appointed building which could well have been described as virtually the best in the city, as far as artistic and other basic requirements were concerned. Today the building can still be regarded as a remarkable architectural monument. The School's rich library, its museum and show-room were open to the public free of charge. The museum's collection included the works of artists whose names are unquestionably the pride of the nation: I. Repin, I. Shishkin, A. Bogolyubov, V. Makovsky. The School held annual exhibitions of students' works, exhibits of paintings by Kazan artists and those from other towns, where the public of Kazan could see works of contemporary art from all parts of Russia.

(In the following issues we will continue publishing the articles about the Kazan Art School.)

Әгдәс Хөсәен улы Борһановка ике дистә ел әүвәл Мәскәүгә барып төпләнергә язган икән. Анда аңа гаилә, эш, яңа бағъланышлар табарга насыйп була. Ә аның кендеге Татарстанга, мәркәзебез Казанга бәйләнгән. Аның биредә дә гәзиз балалары, яқын дуслары бар, аның жанына Лядской бакчасының баскычлары, чордашлары, шәкертләре белән тын ғына гәп корулар кадерле. Ул ике башкала — Казан белән Мәскәү арасында йөри торган “Татарстан” поездын күптән үз итте инде. Галим һәм тикшеренүче буларак, аның гыйльми мәсләге Татарстан һәм Русия тарихыннан, аларның хәзерге дөньяда тоткан урыннары, кешеләренең килчәгеннән аерылгысыз.

Быел Әгдәс Хөсәен улына житмеш биш яшь тулды. Аны, редакция коллегиясе әғзасы һәм басмабызның кайгыртучан дуствы буларак, ошбу мөбарәк бәйрәмә белән тәбрик итәбез. “Заман һәм үзе хакында” шул кадер дә бәйнә-бәйнә һәм ихлас төстә аның беренче язуы. Ул кулъязмасын “шомартмауны” шарт итеп куйды. Чөнки ул язмасының, һәрвакыттагыча, тормыш тәҗрибәсе өйрәткәнчә, “бәхәсле”, “гадәти түгеллеген” яхшы белә. Күргәнәнчә, тойганча, аңлавынча сөйләүне ул дистә еллар буена тансыклаган, таләп иткән инде. Байтак кагу-сугуларны кичерү аңа шундый хак бирә дә. Калганы — укучы хөкемендә...

МЭгъдәс БОРҖАНОВ

инем классикларга мөнәсәбәтем,

яки Гыйлем дөньясындагы михнәтләрем

Минем фән дөньясындагы тормышым хақында хикәятне, сәеррәк тоелса да, тәржемәи хәләмә кагылышлы кайбер мәгълүматлардан башлап китү муафыйктыр. Ягъни нинди һөнәр иясе мин, нинди беләм алган? Моның үз сәбәпләре бар. Әйттик, мин — тарих фәннәре докторы, ләкин үземне коеп куйган тарихчы дип саный алмыйм.

Богелмә шәһәрәндә жидееллык мәктәпнең алты сыйныфын тәмамлаганнан соң, урам малайлары йогынтысыннан аерып алырга теләгән укучыларымының үгетләве нәтижәсендә әти-әни мине Ульяновски өлкәсенең Мәләкәс шәһәре тирәсендәге бер совхозда эшләүче әнинең абыйларына жибәрделәр. Анда зооветеринария техникумы да бар икән — тоттым да шунда кердем. Аны тәмамлап чыкканда ветеринария табибы ярдәмчесе дигән шәп кенә фәнни дәрәжә дә алдым.

Доресен әйтим, бу һөнәргә рәхмәтем зур, ул мине аякка бастырды, армиядә офицер булырга ярдәм итте. Ә шулай да күңеләм ятып бетмәде аңа. Житмәсә, иләс-миләс чак, егерме оч яшьлек егеттә котмәгәндә-уйламаганда шагыйрь булу теләге туды. “Алсу белән ярсу”-ны рифмалаштырып, такмаklar яза башладым. Мондый шатлык эчкә генә сыямыни. Мин үземнең шигъри “әнжеләремне” бер иптәшемә дә күрсәтеп, аны да куандырырга булдым. Ни очен аңа дигәндә, әйтәм: ул — филолог һәм нәзәкәтьле сүзнең кадерен белә торган кеше иде.

Доресен әйт, газиз башкаемны

Шигърияткә илтәп салыйммы?

Пегас печеп, Парнас тавында

Ат докторы булып калыйммы?

Шундый “затлы” багышлау белән бер кочак шигырьләремне әлегә филолог дуска бирдем. Беренче һәм соңгы шигъри тәнкыйтьчәм ни актан, ни карадан бер сүз дәшмичә, дәфтәремне сузды һәм Бөтенсоюз юридик институтының читтән торып уку бүлегенә керергә киңәш итте. Бәхеткә, аның филиалы мин хезмәт иткән хәрби часть урнашкан шәһәрдә генә иде. Беткән баш беткән дип, шулай эшләдем дә. Институтны экстерн тәртибендә ике ел дигәндә тәмамлап та куйдым. Аннары, армиядән кайтып берничә ел юрист сыйфатында төрле урыннарда буталып йоргәннән соң, мине үзем тәмамлаган институтның бер филиалына чакырдылар. Дәүләт һәм хокук теориясе белән ныклап торып шоғыльләнәргә теләгән идем, ләкин, “язмыштан узмыш юк” дигәндәй, бу урынга кеше кирәкми икән. Аның каравы, марксизм-ленинизм нигезләре гыйлеменә өйрәтергә теләүчеләргә ихтыяж зур булып чыкты. Тормышны яхшы белгән, кешеләр белән эшләп азау теше чыккан моғтәбәр остазым Виталий Ильич Корецкий хәлгә болай бәя бирде: “Эгъдәс Хөсәенович, мин аерма күрмим: анда да

марксизм, монда да ленинизм", — дип мыек астыннан елмайды. Сүз уңаенда әйтим, Виталий Ильичны мин үземнең бердәнбер остазым дип саныйм. Хәзер ул вафат инде. Хәер, сүз минем хакта бит әле. Шулай итеп, мине шома гына институтка алып куйдылар. Башта ярты хезмәт хакына эшләп йордем, аннары тулысынча алып укыта башладым. Шунысы да бар, минем хезмәт урынымның шактый күнелле яклары да булып чыкты. Монда без, фәкыйрьләргә, дәрәжәсез-нисез килеш тә доцент ала торган хезмәт хакы түләделәр. Кешелексезлегә белән аерылып торган большевиклар элитасы үзенә тугры хезмәт иткәннәрнең кадерен белә һәм, кешене торлечә юмалап, вак-тояк калдык-постык белән алдарга ойрәнгән иде. Озак та үтми "Марксизм-ленинизм нигезләре" "КПСС тарихы" итеп үзгәртелде. Мин дә шулай итеп "тарихчы" булып киттем.

Шул сыйфатта докторлык диссертациясен якладым. Эш монда минем идеолог булып "пешеп" житүемдә һәм ахыр чиктә төмам миңгерәтелүемдә генә түгел. Ин моһиме, бу фәндә жәмгыять, аның тормышы, яшәше һәм тәрәккыяте хакында күп кенә житди проблемалар да күтәрелгән иде. Мәгълүм булганча, без шогыльләнгән бу фәнгә хезмәт итүчеләр, топ эшләреннән аерылмыйча, гыйльми жандармнар вазифаларын үтәгәнгә, мин диссертациямне СССР тарихы буенча якладым. Хәер, СССР тарихы дигәннәре дә баштанаяк сәясиләшкән һәм фәкать бер идеологиягә хезмәт итә торган фән иде, тик бу очракта тарихчы галим-голәмә рәсми рәвештә унтер Пришибеев ролен уйнамады. Мин, гафил бәндә, шуна исәп тоттым, беркатлылыгым белән "Галижанәпләре КПССның оченче бүлекчәсе" агентларын читләтеп узмакчы булдым. Беренче карашка үтә гади күренсәләр дә, аларның барысы да надан булып чыкмады. Бу бәндәләрнең сиземләү сәләте бурзай этнекедәй үткен иде. Чын хакыйкаткә, фәнни-леккә ишарә ясаган бер генә фикерне дә алар шома гына үткәреп жибәрмәделәр. Иске мәйдандагы мәһабәт бинада утырган "пәйгамбәрләрнең" әмере буенча КПСС Үзәк Комитеты каршындагы Ижтимагый фәннәр академиясе, Югары партия мәктәбе, кайбер элитар югары уку йортларының ижтимагый фәннәр кафедралары, СССР Фәннәр академиясенәң СССР тарихы институтына жылы урыннарга кереп оялаган һәм тамак туйдырган партияле тарихчылар өере кыю фикер әйткән кеше остенә шунда ук ташлана һәм ул бәхетсезне озгәли башлый иде.

Минем фәнни эшчәнлегем дә, укытуым да фәнни дәрәжәләремә туры килеп бетмәде. Партия тарихы курсы мин хронологик тәртиптә түгел, ә "беренче чыганаclarга" таянып, ягъни классикларның әсәрләре буенча укыттым. Нәкъ менә шул үжәтлегем мине "ревизионистлар" юлына китерде дә. Һәрхәлдә хәзерге акылым белән мин шулай дип уйлыйм. Галим һәм тикшеренүче буларак үсә барган саен мин ленинизм белән марксизм арасында мантийкый аермалар таптым, ә сталинизм аларның икесеннән дә коточкыч ерак иде (соңрак, "үзгәртеп кору" заманнарында, мин марксизмда да, ленинизмда да сталинизм тамырлары булуын ачыкладым).

Бәхетсезлекләр кандидатлык диссертациясеннән үк башланды һәм минем фәнни карьерама нык тискәре йогынты ясады. Оппонентлар табуы кыен булды, чонки хезмәтемә бәя бирү очен тарихчыдан тыш икътисадчы һәм философ та таләп ителде. Кандидатлык диссертациясен раслау гына да ике елга сузылды, СССРның ВАК күрсәтмәсе буенча диссертацияне берничә мәртәбә Мәскәү дәүләт университетының Зур Советына тавышка куйдылар. Хәер, моңа минем бер партия жыелышында ясаган чыгышым сәбәп булды. Бәхетсезлеккә каршы, анда КПСС Үзәк Комитеты һәм Югары белем министрлыгы вәкилләре дә катнашты. Чыгышыма килгәндә, мин ул чакта беръеллык аспирантура вазифаларын үтәүче Ижтимагый фәннәр укытучыларының белемен күтәрү институтының, аның житәкчесе тарафыннан олы түрәләрнең әшнәләре, туган-тумачалары, намуссыз, надан профессорлар очен тошемле урынга әверелүе, шуның аркасында аспирантларның тиешле фәнни ярдәм ала алмаулары хакында сойләргә жорьәт иттем. Бу чыгышым очен мине хәтта институттан куарга да тырышып карадылар.

Докторлык диссертациясен раслау белән эшләр тагын да катлаулырак булды. Бу юлы да оппонентлар сыйфатында торле фәннәр буенча белгечләр таләп ителде, шуңа күрә мин фәкать 23 ел да 3 айдан соң гына фән докторы дигән гыйльми дәрәжә алуға ирештем. Тагын шул күп белүем аркасында. Мин, Марк Блоктан мостәкыйль рәвештә (аның белән фәкать хәзер, шушы мәкаләне язганда гына таныштым) тарихи әдәбиятта "чын синтез урынына" "әлифбага ойрәтү", ике икен дүрт була дигән "примитив дәрәслек" рухы хокем сорүен аңлау дәрәжәсенә күтәрелдем (Марк Блок. Тарих аполлогиясе яисә тарихчы һонәре. М., 1986, 51 бит).

Жыеп кына әйткәндә, мин ботен гомере буена проза белән сойләшүне аңламаган Мольер герое хәленә калдым. Минем хезмәтләремдә тарихи материал фактлар чыганагы булып кына хезмәт итә. Алман тарихчысы Л. фон Ранкеның сүзләре белән әйткәндә, тарихчы

вакыйгаларны ничек булган, шулай тасвирларга тиеш. Шушы кысалардан чыгарга маташкан галимнәр, кагыйдә буларак, тарихны заманның “узган чорларга борылган сәясәтенә” әверелдерәләр. Дорес, монда “саф” тарихчы өчен сикереп үтә алмаслык киртә хасил була. Чөнки тарихи вакыйгаларны Блокча “синтетик” мәгънәдә “аңлау” өчен философия, политология, социология һәм икътисадый фәннәрнең казанышларын һәм ысулларын белү кирәк. Бу очракта мин алда санап кителгән фәннәрне “үстерүгә һәм баепуга” олеш кертүне дәгъва итмим, ә мәсьәләне үзем өчен генә булса да ачыклауны күздә тотам.

Бу сюжетны совет тарих фәннең барлык тармакларына үз хокемемне чыгарып тәмамлыйм, алай-болай артыгын әйтеп ташласам, түбәнчелек белән гафу үтенәм.

СССР тарихы нигезеннән үк фәнни түгел, анда фәкать “Ранке буенча” башкарылган хезмәтләр генә азмы-күпме фәннилеккә дәгъва итә ала. Шунысын да әйтик, бу хезмәтләрнең фәннилек дәрәжәсе бүгенге көнгә ераккарак киткән сәен күтәрелә бара. Совет чоры белән капитализмның империализмга күчү чоры бу жәһәттән аеруча зур зыян күрдә. Урта гасырлар һәм борынгы тарих күпмедер күләмдә фәннирәк иде кебек. Дөнья тарихына килгәндә, аның алда әйтелгән чорларыннан кала, башка бүлекләре фәнни хакыйкәткә тагын да якынак торалардыр, дип уйлыйм.

Кадерле укучым, син хәзер үзеңнең кем белән эш иткәнеңне аңлагансыңдыр дип өметләнәм. Ә мин менә, валлаһи дим, үземнең кем икәнәмне һаман да белмим. Анык кына бер тар олкәдә белгеч булмасам да, үземне жәмәгәт белеме фәне вәкиле дип саныйм, һәрхәлдә миңа шулай тоела.

Бүгенге азмы-күпме унышларым, фәнни абруем өчен мин ин элек юридик белем алуыма бурычлы. Совет гуманитар белем бирү системасында ул колачлырак һәм камилрәк булган, күрәсәң. Шәхсән мин үзем юридик белемне асылда мостәкыйль рәвештә алдым дисәм дә дореслеккә туры киләдер, дип уйлыйм. Ике ел студент булып йөрәп, миңа бер генә доцентның яки профессорның сыңар лекциясен тыңларга туры килмәде. Ә тарихчы булып китүемә киявем Герман Мягковка бурычлымын. Без аның белән озаклап бәхәсләшергә, төрле темаларга жәеләп сойләшергә ярата идек. Мондый “лекцияләр” эзсез үтмәде, мин акрынлап үземнең фәнни багажымны шактый баептым. Киявем рус тарихчылары мәктәбен тирәнтен ойрәнгән кеше иде. Ул Виноградов, Кареев, Ковалевский кебек һәм алар дәрәжәсендәге зур галимнәр белән аралашкан, һәр мәсьәләдә диярлек үз фикере бар. Шуңа күрә без еш кына килешә дә алмый идек. Ул да үжәт, мин дә калышмыйм. Ләкин мондый каршылыктар гына безнең бер-беребезгә карата ихтирамын һич тә киметмәде. Килешә алмаган чакларда ул гадәттә миңа моңа кадәр билгеле булмаган фәнни хезмәтләр бирә иде. Бу материаллар һәм китаплар белән танышу өчен вакыт күп китә. Ләкин мин һич тә үкенмим, алар минем күземне ачтылар, вакыйгаларга һәм фактларга башкача карарга этәргеч бирделәр. Жыеп кына әйткәндә, башта бәхәстә дәлил эзләп кенә тотынасың да, укып чыккач, моны белүнең никадәр әһәмиятле икәнән аңдыйсың. Шәкертем Володя Бохараевны да мин чын тарихчы дип әйтә алам, аның белән аралашу шулай ук миңа күп нәрсә бирде. Гомумән, чын фәнне чын ижатчылар белән аралашу тудыра. Аларның фикерләре бер-берсе белән бәрелешеп, чакма ташыдай очкын чыгаралар һәм шушы очкын хакыйкәт була да инде. Шуңа күрә Антуан де сент Экзюпериның “аралашу бәхете” дигән гыйбарәсе дуслык төшенчәсенә генә түгел, ә ботен кешелеккә дә карый, чөнки кеше — котүсез яши алмый торган тере зат.

* * *

Марксизм-ленинизм белән турыдан-туры очрашуым хәрби хезмәттә чагымда башланды. Мин житәкчелек иткән “ВКП(б) тарихының кыскача тарихы” дигән түгәрәктә коммунист офицерлар шогыльләнде. Үзем исә ул чакта ВЛКСМ әгъзасы гына идем. Доресен әйтим, марксизм-ленинизмда мин бернинди каршылыктар да тапмадым, билгеле.

Аптырашта калдыра торган кайбер сораулар фәкать югары уку йортында эшләгәндә, кайбер моһим темаларның ботенләй тикшерелмәвенә бәйлә рәвештә туа башлады. Юк, юк, сез тагын бу адәм фәнни коммунизм теориясенә кизәнгән икән, дип уйлый күрмәгез. Аллам сакласын, бу хакта башыма да китереп карамадым. Мин күбрәк конкрет мәсьәләләр белән кызыксындым. Әйтик, 50 нче еллар башында мин авыл халкының тормыш дәрәжәсе хакында бер генә тикшеренүнең дә булмавына гажәпкә калдым. Бу хәлнең эшче сыйныф белән крестьяннар арасындагы какшамас берлеге турында чутсыз диссертацияләр, мәкаләләр һәм хәтта монографияләр тулып яткан чакта булуы аеруча аптырашта калдырды. Мин, ак тап-

ларны киметергә тырышып, жиңел кулдан: “Крестьяннарның матди хәлен яхшырту — эшче һәм крестьян союзын ныгытуның моһим шартларыннан берсе. 1926—1934 еллар” дигән күләмле генә бер хезмәт язып ташладым. Һәм фәкать эш диссертацияне яклауга барып житкәч кенә мин кызыл кар яумыйча аны үткәрә алмаячагымны аңладым.

Табиғый ки, илленче еллар уртасында фәнни тикшеренүләр фәкать рәсми рәвештә басылып чыккан яки архивларда булган чыганаclarга гына нигезләнәргә мөмкин иде. Ә аларда язылганнарга ышансаң, крестьянның матди хәле колхозга кадәргә чор белән чагыштырганда кискен яхшырып киткән икән. Уртача алганда бәлки шулай килеп чыккандыр да, ник дигәндә, күмәкләшүгә кадәр крестьяннарның өчтән бер өлеше диярлек хәерчелекнең соңгы чигендә яшәде, урта хәллеләрнең тормышын да артык мактарлык түгел иде. Бай һәм кулак хужалыклары гына мул тормышта, адәм рәтле яшәделәр, тик аларның саны унбиш проценттан артмады шул. Ә колхозлар аларның барысын да тигезләде. Монда ярлы-ябагай отты. Алар, кагыйдә буларак, әртил башлыклары булдылар яисә авылда башка житәкче урыннарга кереп утырдылар. Хәер, эшләмичә авыз күтәрәп һәм сафсата сатып йөргән бу чабаталы түрәләр нәкъ менә шул начальство булганга аякка басып хәлләнәп китә алмадылар да.

Ул чакта хакимлек иткән методология нигезендә башкарылган тикшеренүем нәкъ менә шуңа күрә бүген дә үзенә тарихи әһәмиятен югалтмады дип әйтергә жорьәт итәм. Кулакка каршы рухта сугарылган бу хезмәт совет дәүләте алып барган салым сәясәтенә асылын шактый дөрәс ача иде. Чыннан да, хөкүмәт аерым крестьян хужалыкларын планлы рәвештә бөлдермәдемәни, салымнар белән бумадымыни? Ниһаять, мин бу хезмәтемдә крестьян массалары социалистик төзелешкә оештыру-сәясәи һәм идея-тәрбия эше алып бару нәтижәсендә кушылып киттеләр, дигән партия тәхлиматына каршы чыктым һәм крестьяннарның колхозга керүе тормышны берәз рәтләп булмасмы дигән ометтан чыгып эшләнде, дип расларга тырыштым.

Диссертация өстендә эшләгәндә үк кыенлыklar булмады түгел, булды, ләкин бәла-казаның зурысы аны яклау алдыннан һәм аны яклагач башланды. Бик авырлык белән генә уздырдылар.

“Октябрь революциясендә меньшевиклар һәм эсерлар партияләренә роле һәм тоткан урыны һәм аларга мөнәсәбәттә большевиклар тактикасы” дигән темага докторлык диссертациясе өстендә эшли башлагач, миндә марксизм-ленинизмга һәм тарих-партия фәннә бәйлә бик күп үткән сораулар туды. Беренче чиратта мине крестьян массаларының күпчелеген инкар иткән революция тарихының сталинчыл концепциясе аптырашта калдырды. Архив фондларында сакланган материалларга караганда һәм Ленинның бәйләмәсе буенча, чын тарих башка төрлерәк була. Вак буржуаз партияләр белән мөнәсәбәт тә Сталин күзаллаганча булмый.

1963 елда Октябрь бәйрәме уңаеннан мин “Татарстан коммунисты” журналында “Чын халык революциясе” дигән мәкалә бастырдым. Сүз уңаенда әйтеп китим, бу исемне мәкаләгә журналның ул чактагы баш мөхәррире З.И. Гыйльманов бирде. Без соңрак аның белән дуслашып та киттек. Шушы язманы дөньяга чыгарган һәм “олыларны хөрмәт итмәгән” очен аны ул заманда шактый дәрәжәле булган эшеннән алдылар. “Олыларны хөрмәтләмәү” дигәннәре мөхәррирнең өлкә комитеты секретарьларының берсенә китап язу очен үзенә урынбасарын жибермәүдән гыйбарәт иде. Номенклатура мондый “гонаһларны” кичерми иде шул. Мәкаләдә сүз башлыча революциянең жиңеп чыгуында хәлиткәч көч булган пролетариат белән крестьяннарның союзы хакында барды. Минем докторлык диссертациям белән бәйлә бәла-казалар шуннан башланды да. Мине пролетариатның ролен кечерәйтеп күрсөтүдә, крестьян ягына тартылуда гаепләделәр, партия жәзасы бирделәр һәм вакытыннан элек сайлау хокукы белән эшемнән азат иттеләр. Ләкин, бәхеткә, бу эзәрлекләүләргә оештыручылар ниндидер күрсәтмәнең ниндидер бер пунктың бозган булып чыктылар, шуңа күрә ике айдан артык бер түрәдән икенчесенә йори торгач, яңадан үз урыныма алдылар.

Мин диссертация өстендә эшләвемне дәвам иттем, фәнни конференцияләрдә чыгышлар ясадым, матбугатта, шул исәптән үзәк журналларда мәкаләләр бастырдым. Шуңа күрә эшемне вакытында тапшыра алдым һәм КПСС Үзәк Комитеты каршындагы Ижтимагый фәннәр академиясе һәм Фәннәр академиясенең СССР тарихы институты мине ревизионизмда гаепләп, үтә тискәре бәйләмә бирүгә карамастан, аны 1966 елның октябрендә уңышлы гына яклап чыктым. Диссертацияне расламадылар, меньшевиклар хакындагы монографиямне бүген-иртәгә чыга дип торганда, пычак астына салдылар. 1969 елда “Коммунист” журналы үзенә оченче санында тарих-партия фәннә бүгенгә халәте турында КПСС Үзәк Комитеты, КПСС Үзәк Комитеты каршындагы Ижтимагый фәннәр академиясе һәм Югары партия мәктәбендә житәкче урыннар биләгән жаваплы кешеләрнең мәкаләләрен бастырды. Унике кеше рәтендә мин

дә аларның каһәрле тәнкыйтенә дучар булдым. Мине ленинчыл партиялелек принцибын бозуда гаепләп, бу тәғлиматны яклаучылар: "...Ә.Х. Борһановның диссертациясендә РСДРП(б)ның VII (Апрель) Бөтенроссия конференциясенң карарлары һәм социалистик революцияне әйдәп баручы көчләр турында партиянең VI съезды карарлары шик астына алынган. Автор Октябрь революциясен әзерләүдә һәм аны ясауда пролетариат белән ярлы крестьян массалары арасындагы союз хакында ленинизмның төп положениесен һәм Боек Октябрь революциясенң жиңеп чыгуы өчен корәш мәсьәләләрендә Ленинның бүтән принципиаль фикерләрен инкарь итәргә маташа. "Ижади" марксизм-ленинизмны яклау битлегә астында диссертациядә марксистик-ленинчыл тәғлиматның революцион асылына каршы килә торган хата фикерләр үткәрелә", — дип яздылар.

Фән тирәсендә чуалган жандармнарга нәрсә ошамады соң? Диссертациянең сталинизмга каршы юнәлдерелгән булуын, ленинизмны сталинизм юшкыныннан чистартырга маташуынмы яратмадылар, дип уйлыйм. Ул чакта мин ленинизм хакында әлләни күп белми һәм "кара алашаны ап-ак булганчы юарга мөмкин түгел" дигән халык мәкален дә ишетмәгән идем. Минем ул чакта сталинизмга каршы чыгуым һәм ленинизмны яклавым һич тә гажәп түгел. Мин тикшеренүләрем вакытында Сталинның Октябрь тарихына бәйле рәвештә Ленинның иң моһим фикерен оятсызларча бозып күрсәтү факты белән очраштым.

Ул чактагы карашларыма ачыклык кертү өчен бер генә мисал китермәкче булам. Мин диссертациямдә Ленинның сүзләре киңәшмә беркетмәсенә төгәл төшерелмәгән дип чыктым. Анда сүз социалистик (саф большевистик булмаган) хөкүмәт төзү хакында бара иде. Ленин большевикларның демократлар белән сөйләшүләр алып баруын Керенский — Краснов гаскәрләренә каршы сугыш хәрәкәтләре башлап жибәрү өчен ирексездән ясалган адым дип белдерә һәм бу фикер шул рәвешендә беркетмәгә дә теркәлә. Мин моңа ышанмадым. Чөнки миңа аның: "сәясәтне кайчакта чеп-чи ялганга кайтып кала торган вак-төяк ыгы-зыгы дип аңлаган кешеләр безнең даирәдә кискен гаепләнергә тиешләр", "яхшы сәясәт — тагын бер мәртәбә һәм һәрвакыт ачык сәясәт", "туры сәясәт — иң яхшы сәясәт", "принципиаль сәясәт — иң уңай сәясәт", тактиканы "хәйлә-мәкергә корырга ярамый", чөнки "...теге яки бу партияләрнең яисә затларның ихтиярына бәйсез рәвештә аның үз объектив мантийгы бар, чөнки халык ялганчы сәясәтчеләрне "бер тапкыр алдаганга кем ышансын" дигән мәғлүм әйтемнән чыгып хокем итәргә мөмкин", — дигән сүзләрен еш очратырга туры килде. Әйе, беркетмәдәге язма белән әле генә китерелгән югары әхлаклы гыйбарәләр арасында, күк белән жир аермасы. Ә бит беркетмәгә теркәлгән әлегә сүзләрен Керенский һәм Троцкий күп тапкырлар искә алып киттеләр, бу хакта КПСС тарихында да әйтелә. Шулай да мин аларның берсенә дә ышанмадым һәм Ленинны "яла ягучылар" тырнагыннан коткару концепциясен тәзедәм. Ләкин бүтән без ленинизмның асылында кешелек, әхлакый кануннарға каршы килгән, ул гына да түгел, еш кына бернинди кысаларга сыймый торган нәрсәләр хакында белгәч, беркетмәне шик астына кую балалык булыр иде. Вакытлар узган саен мондый күңел кайтуларның очыкыры булмас дип куркам. Баш-аягы белән марксистик доктринага табынган кешеләрнең берсе буларак, Ленин иң элек "сәйси кеше" иде һәм шуңа күрә үзе тарафыннан игълан ителгән һәм какшамас кебек тоелган принципларга үзе үк төкереп, бүгенге кон максатларына жавап биргән таләпләрдән чыгып эш итте. Хәер, бер төрле сөйләп, шуның капма-каршысын эшләү — большевизмга хас сыйфат. Һәм шунысы кызганыч: эш монда аерым шәхесләрнең икейоз-лелегендә генә түгел, ә шул шәхесләр алып барган сәясәтнең үзәндә, бу сәясәтнең нинди максатларга хезмәт итүендә. Гомумән алганда, марксизмның донъяны камилләштерергә маташуы — буш хыял һәм әкият. Ул гына да түгел, марксизм — әхлаксыз тәғлимат. Ленин үзе үк, боргаланып-сыргаланып тормыйча, коммунистик сәясәтне бернинди әхлак кануннарына, гаделлек принципларына һич тә катнашы булмаган, ә бүгенге кон мәнфәгатьләренә хезмәт итүче корал, дип атады. Хәер, большевиклар сәясәткә кешелек тарихы дәвамында яшәп килгән һәм гомумкабул ителгән сәйси гамәлдән тамчы да аерылмый. Ул Макиавелли сәясәткә дип атала һәм аның нигезендә "максатка ирештерсә, нинди чаралар да әйбәт" дигән принцип ята. Кешелек жәмгыятенә яшәеш даирәсендә оештыру һәм жайга салу контроль вазифаларын башкаручы көч сыйфатында сәясәткә мохтажлык булганда, ул үзгәрешсез калачак. Сәясәт — максатка ирешү чарасы, ул аңа буйсына. Максатлар әхлаклы булса, аңа ирешү чаралары да һичшиксез әхлаклы. Һәм киресенчә. Башкача максатка ирешү мөмкин түгел.

Табиғатларга белән бер-берсенә охшамаган кешеләрне тигезләү, шәхеснең мостәкыйль-легә, бәйсезлегә, нигезе булган милеккә бетерүне максат итеп куйган коммунизм — әхлаксыз. Табиғый ки, аңа ирешү юллары да шундый ук, ягъни әхлаксыз максатка бик туры киләләр. "Тимер адымнар белән басып килүче" коммунистик батальоннар, сыйынфый корәшнәң соң

дәрәжәдә кискенләшүе, илне канга батыра торган гражданнар сугышы, ил белән идарә итү ысулы буларак, кешене изү, аның шәхси тормышына тыкшыну, риза булмаганнарны юк итү һәм рухларын сындыру, бөтен жәмгыятькә нәсел-нәсебен, кешелек сыйфатларын һәм жаннарын югалтып бетергән әтрәк-әләмнең, ягъни пролетариатның яшәү рәвешен көчләп тагу, һич югы, бөтендөнья сугышы аркылы булса да, бөтендөнья пролетар революциясе ясарга хыяллану — болар бар да шушы сәясәтнең асылын тәшкил итәләр. Жыеп кына әйткәндә, ни-кадәр начар булса, шулкадәр яхшы... Коммунизм стратеглары очен...

Фәнни хезмәтләремне бастыру очен барлык юлларны да яптылар, кафедрада да хәлем мошкелләнде. Диссертациямне яклаганнан соң озак та үтми хатыным үлеп китте һәм 1973 елда мин Мәскәүгә күчәргә мәжбүр булдым. Монда бөтен кыенлыгы белән эшкә урнашу мәсьәләсе килеп басты. Ул чакта читтән торып укый торган Югары партия мәктәбендә минем яхшы танышым профессор В.Н. Кувалдин укыта иде. Ул монда мине дә урнаштыру хакында килешеп куйган булган. КПСС Үзәк Комитетының Фән бүлегә тәкъдим иткән очракта. Минем анда да бер танышым бүлек мөдире урынбасары булып эшли иде. Черненко белән алмаш-тилмәш Брежневның “чемоданнарын ташып йөрүе” аркасында шундый дәрәжәле урынга кереп оялаган хужасы С.П.Трапезниковтан аермалы буларак, бу дустым безнең кебек гади совет галимнәре белән аралашудан түбәнсенми, ә иң мөһиме, үзенә шефыннан белем-ләрәк иде. Миңа моңарчы да аның белән фәнни конференцияләрдә һәм “КПСС тарихы мәсьәләләре” журналында күренеп сөйләшәргә туры килгәләде. Шунысын да әйтим, КПСС Үзәк Комитетына күчкәнче ул әлеге журнал мөхәрриренә урынбасары булып эшләде. Трапезниковның ни дәрәжәдә белемле булуы һәм фәнни әзерлегә хакында да мин ишетеп кенә белмәдем. Бу “галим” мин тикшерә торган чорда аграр мәсьәләләр хакында шактый мәкалә “тырмаштырган” кеше иде. Шуңа күрә мин аның берничә тапкыр кабат басылып чыккан ике томлы “әсәрләрен” карап чыгарга мәжбүр булдым һәм хәтта диссертациямдә авторның бер тузга язмаган фикерен тәнкыйтьләп тә үттем. Гомумән, бу “гыйльми хезмәт” миндә тискәре тәэсир калдырды. Үзенә әйтүе буенча, “бөтен фәнгә житәкчелек итүенә” карамастан, ул Фәннәр академиясенә фәкать оченче омтылыштан соң гына үтә алды. Бу очраклы хәл түгел. Аны үз араларына алырга теләмәгән академиклар, яшерен тавыш бирү хокукына ия булулары аркасында, коммуно-фашизм чорында да күпмедер күләмдә бәйсез иделәр. Гомумән, зыялылар гына түгел, ә халыкның уйлы белә торган олаше, шул исәптән гади эшчеләр һәм крестьяннар да, чын йорәктән совет хакимиятен кабул итмәделәр. Әтиңә энеләре — башлангыч сыйныфларда укытучы Хәсән һәм хужалык эшләре мөдире Соләйман абзыйлар партиянең бер сүзенә дә ышанмадылар, “халык дошманнарын” махсус уйлап чыгаралар, дип бардылар һәм авыл хужалыгын күмәкләштерүгә аеруча каршы тоштеләр. Пионерга кергәч һәм комсомол чагымда мин кызып-кызып аларны битәрләдем, аларның мулла нәселеннән чыгуын, ә әтиңә НЭП вакытында тегермәнче булуын исләренә тошердем. Агамнар минем дәлилләремне бик тыныч кабул иттеләр һәм: “Үскәч үзәң дә аңларсың әле”, — дип кенә жибәрделәр. Бәлки шуңа күрәдер, мин Павлик Морозов булмадым. Ә булуым бик мөмкин иде. Ниндидер бер акыл иясе: “Балалар ата-аналарына охшаудан бигрәк заманага күбрәк охшыйлар”, — дигән бит. Мин үзе яшәгән чордан тамырдан аерылып торган кешеләр хакында бер генә мисал да белмим. Үземнең балаларымны гына алам. Кызым минем юлдан китте, югары уку йортында әйбәт кенә эшләп йори, Алла боерса һәм исән-сау булса, доктор да, профессор да булыр. Аның табигать тарафыннан салынган сәләтләре, хыялы гәмәлгә ашты, чонки моны вакыт үзе таләп итте, һәрхәлдә аларның ачылып китүенә мөмкинлек бирде. Икенче хатынымнан туган ике улым башка юлдан киттеләр, чонки алар дөньяга соңрак килделәр. Олысы, Мәскәү дәүләт университетының физика факультетын бик яхшы билгеләренә генә тәмамлап, аспирантурага калдырылды, анда ике ел укыды һәм кандидатлык диссертациясен язып бетергәндә: “Хәзер моның беркемгә дә кирәге юк”, — дип, аннан китте. Хәзер финансистка укый. Кече улымның үсмерлек еллары “үзгәртеп коруларның” ахырына туры килде. Ул эшмәкәрләр әзерли торган институтка керде, базар икътисады белгече һөнәрен алачак. Безгә, аларның ата-анасына, ике профессорга (беребез физик, икенчебез гуманитар фән вәкиле), кызыбыз һәм улларыбыз замана балаларына әверелерләр, бу чорның яман чирләренә бирешмәсләр, һич югы шул рәвешле генә булса да безнең “геннарны” үзләштерерләр, дип ометләнәргә кала. Зуррагына исәп тотып булмый...

Трапезниковка минем докторлык эшләремә тыкшынырга туры килде. Мәскәүдә яшәүче оппонентым профессор Ф.Т. Константинов, элек Үзәк Комитет аппаратында эшләп киткән мөхтәрәм зат, аңа телефоннан чылтыратып, Ижтимагый фәннәр академиясе профессорларының мине эзәрлекләвенә нәфрәтләнүен әйтте һәм Политбюрога мөрәжәгать итү белән яна-

ды. Тегесе тикшереп чара күрергә вәгдә бирде. Беркадәр вакыттан соң ул безне үзе янына киңәшмәгә чакырды. Трапезников безнең бу янаудан куркып калган дип уйламыйм, ул, ни әйтсәң дә, Брежневның аеруча якын яраннарыннан иде. Бу жәһәттән П.В. Волобуев сойләгән бер вакыйга искә тошә. Ничектер бер тапкыр Трапезников белән әңгәмә корып утырганда Трапезников галимнең китабындагы ниндидер фикер белән килешмәвә хакында әйтә. Павел Васильевич моңа каршы “Правда”да шулайрак язылган бит, дип каршы тошә. Трапезников исә теш арасыннан: “Токерәм сезнең “Правда”гызга”, — дип җавап кайтара. Киңәшмәне ул минем эшемнең асылын ачыклау һәм “ботен фәннең хужасына” селтәнергә батырчылык иткән тәнкийтьчене үз күзләре белән күрергә теләүдән уздырырга уйлаган, күрәсәң.

Киңәшмәдә Фәннәр академиясенең тарих бүлекчәсе академик-сәркатибе академик Е.М. Жуков, Фәннәр академиясенең Октябрь революциясе тарихы буенча Фәнни Совет рәисе академик И.И. Минц, Фәннәр академиясенең СССР тарихы институты партия комитеты секретаре профессор П.В. Волобуев, профессор Ф.Т. Константинов, фән бүлегенең сектор модире Долгих һәм мин катнаштык. Академикларның барысы да минем диссертациямдә мондый караш булырга тиеш, дип чыкты. Трапезников миңа хезмәтемдә унышлар теләде һәм диссертациямнең Ботенсоюз аттестация комиссиясеннән тоткарлыксыз үтүен шәхсән тикшереп торырга вәгдә бирде. Мин киткәч, ә башка галим-голәмә үзләре генә калгач, Трапезников: “Борһановка башта якларга һәм ныгып урнашырга, аннары гына кем эләкте шуны тәнкийтьләргә тотынырга кирәк иде”, — дип әйтеп куйган. Бу хакта миңа Ф.Т. Константинов сойләде. Хәер, мондый киңәшләрне мин шактый абруйлы кешеләрдән бер генә тапкыр ишетмәдем. Тик менә доктор булып раслангач нишләргә? Профессор дигән олы исемне дә аласы килә бит. Академик дәрәжәсе дә бер дә эчнә тишмәс иде. Фәннәр академиясе президенты булсаң да начар түгел. Булса булсын инде дигәндәй, нигә әле дәүләт башына үрмәләмәскә дә халыкларның сөекле аталары исемен алмасаң ди? Шулай үсә торгач, Ходайның үзен кысрыкларга һәм дәшмәвәң өчен бүләк йөзеннән аның инәшәсендә урын сорамакка? Бюрократ карьерасы мантийгы шундый, аның механизмы күптән эшләнгән. Ул нинди юллар белән булса да оскә үрмәләргә жан талашкан бәндәләрдә кол сыйфатлары формалашуга китерә. Моңа бик сирәк кеше, гадәттә дом тилеләр генә бирешми. Хәзерге жәмгыятьтә хокем сөргән карашлардан чыгып әйткәндә, нәкъ менә дом тилеләр, куш тырнакларга алмыйча әйтелә торган диваналар. “Үз” мәнфәгатьләрен санга сукмыйча, уртақ эш очен янып йөрүче, гаделлек дип авыз суларын корытучы бу гафилләрне дивана димичә ни дисең? Кагыйдә буларак, мондый кешеләр ярык тагарақ янында басып калалар да. Ләкин алар башкача булдыра алмыйлар. Аларның мондый эш-гамәлләре каһарманлык, аерым тәрбия алу нәтижәсе түгел. Мондый кешеләргә “шомалык”, сыгылмалылык кебек сыйфатлар табигатьтән салынмаган. Бил бөгеп койрык болгау алар очен яман бетә. Алар шәхеснең һәлакәтенә китерә торган әхлакий-интеллектуаль “радикулит” авыруына дучар булалар. Ә менә бил бөгәргә ойранган бәндәләр, остәл артында чекрәеп утыра-утыра, гап-гади радикулит кына алалар. Кагыйдә буларак, мондый эштә әлләни баеп булмый. Барысы да әйбәт барган очракта да аларның варислары бер олау “гыйльми” китапка гына өметләнә алалар. Аннары бу чүп-чарны жыештырып тапшыру мәшәкәтләренә күпме чыгым тотыла. Нәкъ менә шуның очен хәзерге балалар аталарына, хәтта алтмышынчы елларда туып-үскән романтикларга охшамаган дип уйлыйм.

Шулай итеп, мин Трапезников конторасы тирәсендә эшли торган әшнәмә морәжәгать иттем һәм аңардан үземне тәкъдим итүен сорадым: “Кадерле Әгдәс Хосәенович, — диде ул, — син партия алдында тәүбә итмичә, үзеңне тәнкийтьләп, телдән булсын, матбугатта чыгыш ясамыйча, хәзер партия уку йортында эшләргә телисеңме? Башыңа да китереп карама! Читтән торып укуга торган берәр педагогия институтына тай һәм тыныңны чыгарма”. Ул хаклы иде! Ә мин агач атка атланып калдым. Партия мәктәбенә дә укутырга керә алмадым, диссертациям белән дә яндым. Партиянең эшчәнлеген ойрәнәп һәм аны яхшырту теләге белән янып йөргән мин дигән бәндә ул чакта камил булмаганны камилләштерү мөмкин түгелен аңладым. “Бокрене кабер, генә тозәтә” дигән халык мәкаләнен асылына сонрак тошендем. Чынлыкта мин партияне жимерү юнәлешендә эшләгәнмен икән бит. Һәм моның очен партиядән докторлык дәрәжәсен сораганмын. Жүләр түгел дигән инде син мине! Кызганыч, тоталитаризм дигән мәхшәрдә акыллы булып калу авыр шул.

Мин алга таба ясаган адымнарымны да акыллы адымнар дип әйтеп булмый. Фәндә намус аклыгы очен көрәшәп һәм ревизионист мөһерә белән йорергә теләмиңә, мин хатлар жанрын үзләштердем. Хәер, хатларым КПСС Үзәк Комитеты Генераль секретаренә адресланган булганга, җавап ала алмадым. Алар “үзенә үк” барып житмәс дип шикләнгәнә, күчәрмәләрен

барлык Политбюро әгъзаларына жибәрдем. Бу жәһәттән Октябрь революциясе тарихы белгече, безнең “пәйгамбәр”, академик И.И. Минц: “Борханов Политбюро әгъзаларының һәрберсенә яза, ботен хатларының бер адреска — Трапезников аппаратына эләгүен аңламый”, — дип шаярткан диләр. Шунысын да әйтим, Исаак Израилевич мине чит итмәде, ойләрәнә чакыргалады, чәй белән сыйлады, кайбер серләре белән уртаклашты. Әйitik, ул миңа үзенен Кремль хастаханәсендә яткан С.М. Буденный янына хәл белергә баруы хакында сөйләде. Тегесе дә аның белән ачыктан-ачык сөйләшкән: “Исаак! Академик буласыңны белсәм, сине атып үтергән булыр идем”, — дигән. Тик И.И. Минц бу сүзләренен ни очен әйтелгәннен ачыклап тормады. Тагын бер хәл искә төшә. Ничектер бервакыт Минц кабинетында утырабыз (Дм.Ульянов урамы, 19), ипләп кенә гәпләшәбез. Шактый өлкән яшьтәге озын буйлы яһүд килеп керә һәм ишек тобеннан үк: “Исаак Израилевич! Докторлык диссертациямне расладылар”, — дип шәрран яра. Кабинет хужасы аны котлый, ә яңа гына табадан төшкән доктор: “Уналты ел көттем дә шул инде...”, — дип зарлана. “Утырмагансың бит, ә”, — ди академик философларча. Шул чакта мин ирексездән үземне әлегә кеше урынына куеп карадым. Соңрак аның бәхетлерәк булуын аңладым. Миңа бер ярым тапкыр озаграк котәргә туры килде...

Хәер, сүзем хатлар турында иде бит әле. Мин башлыча тарих-партия фәнненең хәзерге хәле, докторлык диссертациямдәге файдалы фикерләре, хезмәтемне хаксызга тәнкыйтьләүләре хакында яздым. КПССның эшчәнлеген камилләштерү аша социализмны яхшыртырга маташтым. 1979 елның 18 маенда мин Л.И. Брежнев исеменә машинкада басылган 16 биттән артып киткән зур хат жибәрдем: “Бүген аерым кимчелекләрдән котылудан бигрәк инде тамыр жәяргә өлгергән принципиаль тәртиптәге кимчелекләрне тамырыннан юк итү вакыты килеп житте... моңа һич тә түзеп торып булмый... безнең системаның хужалык өлкәсендә бик авырлык белән генә борылуы, хезмәт урыныннан явыз ният белән файдалану очен объектив момкинлекләр калдыра... күз буяу... Бу кимчелекләрне “ямаулык” ысулы белән генә бетереп булмый. Монда тамырдан үзгәрешләр кирәк. Безнең ижтимагый организм бер үзгәртеп корулар чорыннан икенчесенә кадәр нәтижәле үсә, яши һәм камилләшә... Без халыкның житәкче аппаратны формалаштыра торган катламнарының партиягә көчле басым ясавын тоябыз... идеология, сәяси-тәрбия эше аша... без кешенең аңын үстерергә телибез. Ә чынлыкта массаларның аңы реаль тормыштан артта калмавы мәсьәләсен генә куярга момкин... (коммунистлар арасында) бюрократия, угрылык, кода-кодагылык, ришвәтчелек һәм башка төрле шундый кабахәтлекләр чәчәк ата. Ә шушы хәлдән чыгу юлларын мин менә болайрак күз алдыма китердем: “Барлык хезмәт коллективларында да астан оскә кадәр ике башлангыч партия оешмасы төзелә, ә аларның эчендә — КПСС Уставы нигезендә барлык хокукларга һәм вазифаларга ия булган торкемнәр оештырыла. Аларның житәкчеләре сайлап куела... Хезмәт коллективындагы мондый структура... башлангыч партия оешмалары, коммунистлар арасында ярыш рухы китереп чыгарачак, тиешле контроль тәэмин итәчәк... Чонки сайлап куела торган житәкчеләре булган тигез хокуклы ике башлангыч партия оешмасының янәшә һәм бергә эшләве аларны үз оешмаларының йөз аклыгы, уртақ эш мәнфәгатьләре очен көрәш алып барырга мәжбүр итәчәк”. Мин адресатымны һәр гражданинда жәмәгәт эшләрендә үз ихтияры белән катнашу теләге тәрбияләргә кирәк, дип ышандырырга тырыштым. Моңа кеше тормышта, хезмәттә һәр мизгеленен кабатланмаслыгын, кадрлар булуын белгәндә генә ирешергә момкин. “Киләчәктә булачак бәхет” белән озақ яшәп булмый, дип расладым.

Хатым: “Мин тәкъдимемнең зур кыюлык таләп итүен, хәтта беренче карашка кабул ителмәслек булуын да, аңа кайбер совет, хужалык, мәдәният, идеология аппараты житәкчеләренен кискен каршы чыгачагын да беләм. Шуңа күрә ул яшәүгә сәләтлеме-юкмы дигән сорауга социаль эксперимент (башта тар кысаларда) жавап бирә алыр иде”, — дигән сүзләр белән тәмамлана иде. Шулай итеп, КПССның сул һәм уң юнәлештәге партияләргә таркаласына унбиш ел кала мин аны килешеп һәм бердәм житәкчелек сакланган хәлдә бүләргә тәкъдим иттем.

Хатны язып бетергәч, аны дустым П.В. Абрамовка күрсәттем. Ул миңа хатны бер жиргә дә жибәрмәскә кинәш бирде: “Дәүләт иминлегә офицеры буларак, үз тәжрибәмнән чыгып әйтәм, жибәрмә син ул хатынны. Партиянең ботенлегенә кизәнгән бер генә кешенең дә исән калганын белмим. Жиде буынга кадәр нәсел-нәсәбеңне корытачаклар. Үзең хакында уйламыйсың икән, балаларыңны, оныкларыңны кызган”, — дип үгетләде дустым. Инде сизгәнсездер, мин аны тыңламадым, “сөекле” партиябезне яхшырту омтылышы көчлерәк булып чыкты.

1979 елның 12 июнендә мине Мәскәүнең гражданнар авиациясе инженерлары институты (ул чакта мин шунда эшли идем) ректоры һәм партия комитеты секретаре белән

КПССның Мәскәү шәһәр комитетына чакырдылар. Безнең белән А.А. Шмелев, В.В. Сачнов һәм ниндидер Геннадий Николаевич исемле кешеләр сойләште. Беренче икесе җаваплы хезмәткәрләр иде, оченчесенең фамилиясен хәтерләмим, ләкин ул аларның хужасы иде. Алар минем мәсьәләгә сәясәи ясалма куюыма борчылуларын әйттеләр. Мин дә аптырап калмадым: “Ә мине, футлярдагы кеше кебек, кирәккә-кирәкмәгәнә борчыла торган бәндәләр аптырашта калдыра һәм куркыта”, — дип ярып салдым. Әңгәмәдәшләрем минем партиягә бәйләнгән хакындагы фикеремнең хата һәм ясалма булуын искәрттеләр, мондый көфер фикерне баштан ук чыгарып ташларга киңәш иттеләр. Мин дә җавап эшләп кесәгә кермәдем: “Социализм ясалма җәмгыять, без аны ясалма рәвештә корабыз, шуңа күрә үзеннән-үзе тәмам череп таркалуын котмичә, партиягә дә ясалма юллар белән булса да камилләштерергә кирәк”, — дидем. Шәһәр партия комитеты хезмәткәрләре фикеренә институт ректоры И.С. Голубев та кушылды. Шуннан соң мин алардан: “Ә нигә минем житәкчеләрне дә чакырдыгыз, мин алардан зарланмыйм бит?”, — дип сорадым. Миңа: “Житәкчелек үз коммунистларының нинди уйлар белән яшәгәннән белергә тиеш”, — дип аңлаттылар. Шуңа чакта Б. Окуджаваның “телендәге авызында” дигән сүзләре искә төште. Сабуллашканда: “Ни очен буржуазия кппартиялелектән һәм хәтта үзенә ачык дошманнарыннан курыкмый, ә безнең бер үк мәсләкне тоткан, шушы ук коммунистлардан торган икепартиялелектән дә өнөбез алына?”, — дип искәрттем.

1979 елда минем конкурс срогы чыгарга тиеш иде. Язмыш белән мәчелә-тычканлы уйнаудан тәмам гарык булып, башка югары уку йортына күчәргә ниятләдем. Мәскәү дәүләт халыкара мөнәсәбәтләр институты, Кинематография институты һәм Хәрби консерватория кебек абруйлы жирләрдән чакырып торганда нигә китмәскә ди? Консерваториядә кафедра башлыгы булып минем элеккеге аспирантым эшли иде. Аралашып-сөйләшәп йоргәнәгә шунда киттем. Алты ел эшләдем, профессор дәрәжәсе алдым. Диссертациягә яңадан карату артыннан йореп карадым, ләкин Ботенсоюз университетыннан: “Аның диссертациясә дә, яклау материаллары да юк”, — дип җавап бирделәр. Соңыннан аларның фәнни әйләнештән мәгълүм орган тарафыннан алынуы билгеле булды...

Минем хужаның хужасы булмаса, барысы да әйбәт булыр иде дә бит, шушы мортәт теңкәгә тиде. Хәрби дирижерлар факультеты башлыгы иде ул. Ярымнадан, тупас, ойтсыз һәм остәвенә оптимист булган бу кеше бөтен укытучыларны, полковникларны, подполковникларны һәм погонсыз берничә белгечне чын мәгънәсендә кан калтыратып тотты, алар белән бергә үзенә СССР Оборона министрлыгындагы хужаларын да кочагыннан ычкындырмады. Кабул итү имтиханнары вакытында ул миңа яһүд фамилияле абитуриентларга икеле куярга әмер бирде. Ә мин моның нәкъ киресен эшләдем. Тик, ни хикмәт, кабул итү имтиханнарында мин “бишле” куйган егетләр укырга керә алмадылар, ә “икеле” һәм “очле” алганнарга студент билетлары тоттырдылар. Ләкин беренче семестрда ук алар яңадан миңа әйләнәп кайттылар. Мин исә алар белән көнфитләнәп тормадым. Факультет башлыгы түзде-түзде дә ахыр чиктә партия җыелышларының берсендә мине ялкаулыкта, эшкә аяк чалуда гаепләп чыгыш ясады. Имеш, мин хорәсән булу өстенә факультетка хәрби уку йортлары ярышында алга чыгарга бирим, “яхшы” студентларны кысам. Мин, үз чиратымда, хужаны ришвәтчелектә, кода-кодагылыкта, антисемитизмда һәм процентлар артыннан кууда гаепләдем. Шуннан китте...

Мине ачыктан-ачык якларга батырчылык итмәделәр, билгеле. Моңысын үзегә дә аңлагансыздыр. Бу очрак мине партия әгъзалары арасындагы мөнәсәбәтләр хакында уйларга мәжбүр итте. Хәер, бу олы хиснең партия тарафыннан күптән казарма мөнәсәбәтләренә өверелдерелүен күпләр белә иде. КПССның Татарстан өлкә комитетында фән бүлегә модире булып эшләгәндә мин мондагы тәртипләрнең гаскәри тәртипләрдән дә катырак булуын үз күзләрем белән күрдем. Эрелә-вакы функционерлар арасында “син кем дә мин кем” кебек принциплар хөкем сорде. Мин “Партийная жизнь” журналына шуңа чакта мәкалә язарга тәкъдим иттем. Анда: “Көтәбез”, — дип җавап бирделәр. Мәкаләдә күтәрелгән фикерләргә миллионлы аудитория арасында да пропагандалау очен язмамны “Советская Россия” газетасында бастырырга киңәш иттеләр. Ул чакта газетаның тиражы гаять зур иде һәм газета барлык партия басмалары арасында хорлеге, тәнкыйтькә бай булуы белән аерылып торды. 1985 елның 27 гыйнварында “Партиягә иптәш” исеме астында баш мәкалә донъя күрде. Мин язмамда алда әйтеп үтелгән җыелыш, коммунистлар арасындагы казарма мөнәсәбәтләре, партиягә шәхси максатларда файдаланган карьеристлар хакында сөйләдем, шундый ойтсызлар рәтенә кергән кайбер фамилияләргә атадым, партия тәнкыйть иткәнне яратмый, анда ихлас иптәшлек хисләре югалып беткән, шуңа күрә чирне түгел, ә авыруны дәваларга кирәк, дип белдердем.

Моңарчы мине кулларында гына күтөрөп йорткөн һәм хәтта Халыкара хатын-кызлар коне унаеннан да бүләксез калдырмаган иптәшләрем һәм коллегаларым соңгы мәртәбә мине күккә чөп мактадылар да каядыр таралышып беттеләр. Егылып төшүләре жиңел булмады, партиядән чыгарып аттылар. Партком “мәрхәмәтлерәк” булып чыкты, КПСС Үзәк Комитеты органында яла яга торган мәкалә чыгарган өчен каты шелтә чәпәү белән чикләнде. Политбүлек һәм Кораллы Көчләрнең Баш сәяси идарәсе шәхси карточкама язып шелтә белдерделәр. Ә факультет башлыгы, солдатларча гап-гади генә итеп, мине эштән куды. Хәер, боерыкта, штатлар кыскарту сәбәпле, диелгән иде. Кызык, кафедрадагы бердәнбер профессор артык булып чыкты!

Баш сәяси идарә каршындагы партия комиссиясендә булган тагын бер хәлне сойләми кала алмыйм. Аның житәкчесе генерал-лейтенант, минем: “Сезгә минем белән маташырга түгел, ә мине эзәрлекләүчеләр белән шөгыйльләнергә кирәк!” — дигән сүземә каршы: “Борһанов, Сез нәрсә, һаман жир әйләнә дип бер балык башын чәйнисез?” — дип сафсата сатты. “Соң, ул чыннан да әйләнә бит”, — дидем мин бер дә аптырап тормыйча. Бу хәрби сәяси пропаганда синклитының кечерәк йолдызлы “фиргавеннәре” минем сүздән шаркылдап көлеп жибәрделәр. Генерал да хатасын танып: “Ялгыш әйттем, алай дияргә теләмәгән идем”, — дип мыгырданды.

Мәкалә Горбачевның үзгәртеп коруларына оч ай чамасы кала донъя күргән иде. Өч айдан мине эштән кудылар. Өч ел ярым, “үзгәртеп коруларның” тәмам кызган чагында, эшсез йөрдем, бик күп кабинетларның һәм уку йортларының бусагаларын таптадым. Кайда гына барсаң да, “телефон хокукы” тыкшынды. Баш сәяси идарә башлыгы урынбасары Д.А. Волкогонов гади югары уку йортына урнаштырырга гарантия бирсә дә, элек эшләгән урыныма алдыруда чарасыз булуын әйтте. Ә мин, үжәтләнеп, һаман үземне элеккеге урыныма кайтаруны таләп иттем. Тик юкка гына! Хәер, факультет башлыгының да иманын укуттылар, эшеннән кудылар, ә иң моһиме — уч тутырып ришвәт алудан мәхрүм калды, остәвенә генерал погоннары тагу бәхетенә дә ирешә алмады. Бу оятсыз бәндәне жылы оясыннан кубарып атуда Баш сәяси идарәнең 1 нче бүлекчесе полковнигы зур тырышлык куйды. Мин бу полковникны әле бүген дә зур ихтирам белән искә алам, аның кыюлыгына һәм шушы шартларда да кешелек сыйфатларын югалтмавына сокланам. Ул әле генерал погоннары тагып йөргән тагын бер бәдбәхетне эштән кудыруга иреште. Тыйнаксызлык дип кабул итмәгез, ләкин сәбәпсез-нисез миңа явызлык эшләгән бер генә кешенең дә, кылган этлөгә өчен, жәзасыз калганын хәтерләмим. Аларның һәммәсе дә минем катнашуымнан башка да кыйммәт бәя түләделәр. “Гамәлең күрә әжере” дигән гыйбарә дорестер ахры.

Мине тынычлыкта калдырмадылар. Жәфалаулар КПСС Үзәк Комитеты каршындагы Партия контроле комитетында давам итте. Монда ничек житте алай Баш сәяси идарә парткомиссиясенә карарын юкка чыгару хакында документ әвәләгән итенделәр. Һәм бу тарих 1990 елның маенда тәмамланды. Матбугатта КПСС Үзәк Комитетының Ачык хаты басылып чыкканнан соң безнең институтта партия-хужалык активы жыйелды. Парткомның үтенече буенча мин анда партияне демократияләштерү проблемалары хакында доклад белән чыктым. Аның буенча фикер алышуларны тыңлаганда минем КПСС сафларынан чыгарга булган теләгем тәмам ныгып житте (өгъзалык взносларын февральдән бирле түләмәгән идем инде). Кырык биш ел тугры хезмәт иткән оешма белән мин шулай хушлаштым.

1988 елның ахырында мине Мәскәүнең тарих-архив институтына эшкә алдылар. Монда минем “икенче сулышым” ачылды. Соңгы алты елда мин йөздән артык хезмәт, шул исәптән оч китап (шуларның икесе бүтән автор катнашында) бастырдым. Шушы юлларны язып утырганда нәшриятта минем 25 басма табаклы кулъязмамны калыплап бетереп киләләр. Тикшеренүләр Россия халыкларының октябрьдән соңгы тарихы һәм киләчәгә хакындагы уйланулардан гыйбарәт.

Әгъдәс Хөсәен улы **БОРҖАНОВ**, тарих фәннәрс докторы, Россия дәүләт гуманитар университеты профессоры.

Василий ЛИХАЧЕВ:

“Ялгышмаудан куркам”

СССР Югары Советына, аннары Россия Федерациясе, Татарстан Югары Советларына беренче демократик (ул вакытта без күзаллаганча) сайлауларны искә төшерик. Ул чакта теләсә кем диярлек депутатлыкка кандидат була ала иде. Һәм менә утырышларны турыдан-туры тоташтыра башладылар. Шул чак күпләгән депутатларыбыз ни хәлдә калды соң? Бугаз киереп кычкыру, фәкать үзен генә күрсәтергә тырышу, юкны бушка аудару һәм, нәтижәдә, — котылгысыз рәвештә — начар эшләгән законнар барлыкка килде, ә һава кебек кирәклеләре бөтенләй булмады. Шунысы ачыкланды: гәрчә дөүләт эшлеклелегенә кандидатлыкка күрсәтелү бик үк читен булмаса да, сәясәтче булу бик үк җиңел түгел икән шул...

Шулай итеп, ил өчен борылыш чоры булган 90 нчы еллар сәясәтчеләре кемнәр соң алар?

Әңгәмәдәшебез — Татарстан Республикасы Дөүләт Советы Рәисе, юридик фәннәр докторы, халыкара хокук өлкәсендә белгеч, профессор, академик, республиканың әле күптән түгел генә вице-президенты **Василий ЛИХАЧЕВ**.

— Василий Николаевич, безнең Президентыбызның киңәшчесе, зур шәхес, Венгрия Республикасында киң танылган Тибор Фабиан әфәнде минем: әйтегез әле, ни өчен инвестицияләр Венгриягә зур ташкын булып ага, ә менә Татарстан җитәкчелегенә, аерым алганда, М.Ш. Шәймиевкә һәръяклы яхшы караш, хәлебез тотрыклы була торып та, бездә чит ил эшмәкәрләре нык саклык күрсәтәләр, дигән соравыма туп-туры җавап бирде. “Хәзер Венгриядәге законнар җыйелмасы Европада инвестиция өчен иң уңышлысы, — диде ул. — Һәм мин яңа Дөүләт Советына шул юнәлештә эшләүне, законнарның Татарстанга акча массасы, яңа идеяләр һәм технологияләр күпләп килүенә булышлык итүләрен теләм...”

— Фабиан әфәнде хаклы: теләсә кайсы парламентның төп вазифасы — законнар чыгару. Мин шуны гына әйтер идем: инвестиция фәкать парламент кабул иткән законнар дәрәс, тулы килеш һәм бернинди кимчелексез кулланганда гына киләчәк. Шушы бердәмлекне тәэмин итсәк, Татарстанда да тиешле инвестиция шартлары булдырылачак.

В. Лихачев белән академик Г. Арбатов Берләшкән Милләтләр Оешмасының 50 еллыгына багышлап Казанда уздырылган конференциядә

— Сез яңа эштә. Эшегездә сәясәтче мәнфәгатьләре һәм кеше мәнфәгатьләре үзара ничек яраша? Эш, хезмәт урынын алыштырганда, аларның нисбәте үзгәрәме?

Әлеге сорауны тиктомалдан гына бирмим: башкарма хакимият белән закон чыгару эшчәнлеген мәнфәгатьләре арасында “кайчы”ны еш күрергә туры килә. Сөз Премьер-министр Ф.Х. Мөхәммәтшин белән моңа үз тәҗрибәгездә генә ышанып калмыйча, бу, мөгаен, парламентарийлар эшендә дә чагыладыр?

— Сөз әйткән “кайчы” бик зур булмаска тиеш, чөнки закон чыгару һәм башкарма хакимиятләр Татарстан Республикасы Конституциясендә теркәлгән, катгый билгеләнгән компетенцияләр кысаларында эш итәләр. Мин республика матбугатында дөнья күргән кайбер язмаларга бик сак килер идем. Аларның авторлары ничектер ике хакимиятне бер-берсенә каршы куярга тырышалар. Бу хәл булмаячак. Ул иң элек Татарстан Президентының, Премьер-министрының, башка житәкчеләренә шәхси сыйфатларына бәйләнмәгән.

Ә менә инде закон чыгаручы хакимиятнең үз компетенцияләрен һәм вәкаләтләрен нәтиҗәле тормышка ашыруга килгәндә исә, биредә, һичшиксез, без Татарстан Конституциясе позицияләрендә торырга һәм нык торырга тиеш. Анда язылганча, Дәүләт Советы Президент белән берлектә Министрлар Кабинетын формалаштыра, Премьер-министр һәм аның урынбасарларының исәп-хисапларын тыңлый ала...

Сүз тикшерер өчен тикшерү, вәкаләтле органга басым ясау турында бармый. Сүз — нәтижәле үзара элемтә һәм үзара эш итү турында. Шушы нәрсә булмый икән, дәүләт тормышы чыгымчылый башлаячак яки сәяси режим алышыначак, хакимиятнең сәяси функцияләре үзгәрәчәк.

Шунлыктан ачык итеп шуны күз уңында тотарга кирәк: закон чыгаручы, башкаручы һәм суд хакимиятләре бар, һәм алар, үзара тыгыз бәйләнештә эшләп, бер-берсенә эшенә тыкшынмаса тиешләр.

Ә инде Сезнең бик тә кызыклы соравыгызга килгәндә исә, ул ниндидер мәгънәдә фәлсәфи дә һәм, һичшиксез, прагматикларча да. Сәясәттә, чыннан да, бер үк яссылыкта төрле мәнфәгатьләрнең бердәмлеген тәмин итү бик читен. Тормышта катлаулы һәм шул исәптән бер-берсенә капма-каршы күп хәлләр килеп туа, һәм ул мәнфәгатьләрне үзара яраклаштыру өчен гадәттән тыш сыгылмалылык күрсәтергә туры килә.

Биредә безнең яшь парламентның эш тәҗрибәсенә бәя бирү урынлы булып. Әле барлык депутатлар да бер гади нәрсәне аңлап бетермәделәр: закон бит законнар исәбен арттыру өчен чыгарылмый, ул дәүләт мәнфәгатьләрен дә, сайлаучылар мәнфәга-тен кайгырту өчен дә чыгарыла. Моңа тулысынча ирешү читен, әмма закон чыгаручы һәркем әлеге идеалга омтылырга тиеш. Һәм, Дәүләт Советы Рәисе буларак, минем бурычым — әлеге мәнфәгатьләрне килештерү ысулларын табу.

— Инде Сез сәясәтченең сыгылмалылыгы турында сүз башлагансыз икән, мин Сезнең сәяси майдандагы беренче адымнарыгызны искә төшерәм. Бу моннан ун ел чамасы элек, Сөз республика тормышының иң четерекле, аерым алганда, ул чакта бөтен Союзда яңгыраш алган “Казан феномены” турында матбугат конференциясә үткәргә куркып калган идегез. Үткән эшкә — салават, диләр, шулай да беләсе килә: журналистлар игътибарын тыелган дип исәпләнгән темага жәлеп итеп, сез нәрсәне таяныч ноктасы итеп алдыгыз? Хәлбуки, ул вакытта бит әле матбугат турында закон юк, үзгәртеп кору бик томанлы гына күренә һәм каләм әһелләре дә “дүртенче хакимият” булып исәпләнми иде.

— Ул чакта Россия жәмәгәтьчелеген Татарстандагы хәл белән таныштыру зарурлыгы туган иде. Миңа шунысы аңлашылмады: үсмерләр төркемнәре Дзержинский шәһәрәндә, Горький өлкәсендә, Мәскәүдә, Мәскәү өлкәсендә, Ростовта һәм башка урыннарда да була торып, ни өчен “Казан феномены” беренче планга куела?..

Миңа калса, мәсьәләгә болай карау кайбер журналистларга моңа тирәнрәк якын килергә, анализ ясарга мөмкинлек бирә. Һич югында, мин шуңа ышанырга теләдем. Әмма мәсьәләгә бу яктан караганда, кайбер ятышсыз фактларга, нәтижәләргә дә күз йомып булмый иде...

Шуңа күрә ул чакта журналистлар белән сөйләшүләрдә аерым игътибарга лаек беркем дә булмады. Ә инде икенче бер нәрсә — үзара аңлашкан, бәхәсләшкән вакытта һәр ике як та бер-берсен тигез хокуклы партнерлар итеп хис итәргә тиешләр иде. Теге яки бу дәүләт түрәсенең ниндидер конъюнктур мәнфәгатьләре хақына журналистларны аның вөжданына каршы барырга мәҗбүр итәләр икән, мин моны инде аңламыйм.

— Жәмгыять фикере белән санлашмаучы, кешеләргә үзенең ни эшләвен күрсәтергә теләмәүче кеше сәясәтче була аламы?

Сәясәтче һәм жәмәгәтьчелек фикере: алар үзара нинди бәйләнештә?

— Әгәр кеше эш белән мәшгуль, чын күңелен биреп, шул хакка дулкынланып эшли икән, хәтта үз эшенең нәтижәләренә дә карамастан, ул жәмәгәтьчелек фикеренә исәп тоталар. Мин, мәсәлән, беләм: Татарстан Президенты һәрвакытта да социологик сорап-белешүләрнең нәтижәләре белән кызыксынып тора, матбугат белән жентекләп

да, беләм, Сез бик тә үрнәк әти идегез, кызларыгызга нык игътибар бирдегез. Әле университетта эшләгән вакытыгызда ук...

— Бик тә кызык сорау. Хәтта уйга калдым әле. Хаталар булды, әлбәттә. Уйла-
вымча, хәзер дә бар һәм алда да булырлар. Чөнки бит без, беренчедән, кешеләр ара-
сында яшибез, икенчедән, тормыш шундый проблемалар китереп куя ки, аларны хәл
итәр өчен әзер схемалар юк. Иң куркынычы — гомумән хата ясамау, ягъни, мин гөнаһ-
сыз, дип уйлау. Яки үзең беркайчан да җаваплылык алмау. Ул чакта инде ялгышмас-
сың, фәрештә генә булырсың. Ә бу инде коллык дигән сүз... Гаиләгә килгәндә исә, бүгенге
көндә вакыт, — мин тагын үземнең вице-президентлык чорым белән чагыштырам, —
тагын да кысылды. Ә миңа вакыт табарга кирәк. Гаилә куышы ул — изге куыш, аны башка
берни белән дә тулыландырып булмый. Өстәвенә, балалар инде шактый житлеккән.
Алар инде бүген үзләре миңа киңәш бирәләр.

— Сәясәттән башка Сезне тормышта тагын нәрсәләр кызыксындыра?

— Укырга яратам. Шул нисбәттән детектив жанрдагы әдәбиятны да. Миңа дип-
ломатлар эшчәнлегенә бәйле тарихи романнар, аеруча XVIII — XIX гасырлар француз
мәктәбе дипломатлары эшчәнлегенә белән бәйле әсәрләр охшый.

— Танылган француз Талейран яшь дипломатларга киңәш биреп, тел безгә
үз фикерләребезне яшерү өчен бирелгән, дигән. Сиз бу формулага ничек карый-
сыз?

— Мондый формуланың яшәүгә хокукы бар, әмма мин аннан келгән күп дипло-
матларны беләм. Әгәр ачыктан-ачык, цивилизацияле сәясәт алып барыла икән, ә нигә
үз фикерләребезне яшерергә? Ә инде ниндидер бердәм формага берләштерелеп, карар-
лар эшләнә, фикерләр җыела икән... монда инде һәр минутта тел түгел, ә ми эшләргә
тиеш...

— Сезнең бүгенге эшчәнлегегездә кайсысы күбрәк өстенлек ала: сәясәтче
компромисслыгымы, әллә белгеч, ягъни юрист чыгарган нәтиҗәләргә иярүме?

— Минем өчен иң мөһиме — профессиональ юрист белемнәрен республиканың
дәүләтчеләген төзүдә файдалану мөмкинлеге. Бу — күпмедер дәрәҗәдә эксперимент.
Әмма ул, дәүләт мәнфәгатьләре, төрле социаль һәм милләт төркемнәренең мәнфәгать-
ләре белән бәйле булганлыктан, бик тә зур җаваплылык таләп итә.

— Василий Николаевич, Сиз — әңгәмә кору өчен бик тә ачык кеше. Һәм ур-
так телне дә тиз табасыз. Сизгә бик еш гаять катлаулы тормыш хәлләре
мәсьәләләрендә ярдәм сорап мөрәҗәгать итәләр. Шуңа игътибар иткәнем бар:
мондый вакытларда Сиз үз реакциягезнең файдалы, плюс һәм минус якларын
уйлап тормыйсыз, кешегә ярдәм итәргә кирәк, дигән теләк, ярдәм итсәм, шуннан
ни булыр, дигән уй-исәптән өстенлек ала.

— Миңа калса, монда сайлап тора торган нәрсә юк. Алай сайлап торып башка бер
проблема — сәясәтченең үз-үзен тотышындагы конъюнктура белән бәйле. Бу юлда, кем
әйтмешли, аягың керсә, башың белән чумасың. Конституция нигезендә барлык кешеләр
дә тигез. Эш урыннары, дәрәҗәләре, карашлары нинди булуга карамастан, тигез. Күз
алдыгызга китерә аласызмы икән: синең булышлыгың белән кемнәңдер квартира, кем-

неңдер путевка, кайсыдыр мәктәпнең балаларны йөртү өчен автобус алуын ишетү шул кадәрле дә күңелле була...

— **Моңы Сезнең холкыгызга хас сыйфат дип санаргамы, әллә сәясәтче позициясе дипме?**

— Миңа бу хакта үз-үземә карата сөйләү читен. Мөгаен, күп нәрсә тәрбия нәтижәсидер. Безнең гаилә кешеләргә күп ярдәм итте, шулай ук башкалар да, әйтик, әни каты авырганда, ә мин чит илдә командировкада булганда, яисә әти сырхауханәдә ятып, аңа дарулар кирәк булган чакларда безгә булыштылар. Мин 80 нче елларны күздә тотам, ул чакта мондый гамәлләр гадәти яшәеш кагыйдәләре иде.

Хәзер ул вакытларны күпләр тәнкыйтьли. Әмма мин андагы барлык яхшы нәрсәләрне алыр идем, ә алар аз булмады. Кешеләрдә булган иң яхшы нәрсәләрне, игелекле уйларны һәм хисләрне, үзара аңлашуны, хөрмәтне, эчкерсезлекне бүген дә сакларга кирәк.

— **Василий Николаевич, чагыштырмача яшъ булуыгызга карамастан, Сезне Татарстанда гына түгел, ә бәлки халыкара майданда да тәҗрибәле һәм танылган сәясәтче дип саныйлар. Дәүләт Советында үзегез белән эшләүче яшъ сәясәтчеләргә Сез нинди теләкләр белдерер идегез?**

— Хаталар эшләүдән курыкмаска. Ә ясыйсың икән инде — аларны танырга көч табарга. Һәм, профессиядәме ул, белемне, тәҗрибәне кулландамы — һәр нәрсәдә үз-үзеңне бөтенләе белән ачарга кирәк.

Инде барыбыз да һәр минутта исебездә тотарга тиешле иң мөһиме — кешеләр безнең өчен түгел, ә без кешеләр өчен.

Әңгәмәне Наилә ВАЗЫЙХОВА оештырды

КЫЕНСЫНЫП ТОРМЫЙЧА

КАЗАНДА ДӨНЬЯ СӘЯСӘТЕ ТУРЫНДА СӨЙЛӘШӘЛӘР

1995 елның 20 октябрендә Казанда "Берләшкән Милләтләр Оешмасы: нәтиҗәләр һәм перспективалар" дигән халыкара фәнни-гамәли конференция уздырылды. Анда Австриядән, Канада, Венгриядән килгән кунаклар, дипломатлар, Мәскәү һәм Казан галимнәре, Татарстан халык депутатлары, Казан студентлары, җәмәгатьчелек вәкилләре катнашты. Аны Татарстан Дәүләт Советы, Министрлар Кабинеты, Фәннәр академиясе һәм БМОның Иҗтимагый мәғлүмат департаменты ағзасы булган Татарстан мәғлүматлаштыру академиясе оештырдылар. Конференция Дәүләт Советы инициативасы белән БМОның 50 еллыгына багышлап Татарстанда үткәрелгән айлыкны тәмамлады.

Конференциядә катнашучыларны БМО Генеральный секретаре Бутрос Бутрос Гали, БМОга булышлык итү ассоциациясенә Бөтендөнья Федерациясе Генераль секретаре М. Хакмайер, Төркиянең Россиядәге илчесе Б. Унан, Россия федерациясе тышкы эшләр министрының беренче урынбасары И. Иванов, Мәскәү тышкы мөнәсәбәтләр институты ректоры А. Торкунов катнашты.

"БМОның 50 еллыгы уңаеннан мин ағза-дәүләтләргә әлеге халыкара оешмага сүз һәм эш белән булышлык итүләрен үтенеп мөрәҗәгать итәм... Һәр милләт һәм БМОның мәнфәгатьләре туры килә. Бөтендөнья оешмасы булган БМО — сезнең оешма ул", — дип тәмамлана Бутрос Бутрос Галинең мөрәҗәгате.

Конференциядә сүз шул хакта барды: БМО элеккечә үк тынычлык һәм сабырлык символы булып калсын өчен ни эшләргә кирәк? Казан профессоры О. Несмеловның доклады "Берләшкән Милләтләр Оешмасы һәм яңа дөньякүләм чынбарлыктар" дип исемләнде. Россия Тышкы эшләр министрлыгының халыкара оешмалар департаменты директоры А. Горелик, Казан дәүләт университетының халыкара хокук кафедрасы мөдире К. Курдюков, БМО Генераль секретареның Мәскәүдәге вәкиле ярдәмчесе В. Повинский, БМОның Россия Федерациясендә булышлык итү ассоциациясе вице-президенты Г. Ковриженко Берләшкән Милләтләр Оешмасы эшен үзгәртеп кору турында сөйләделәр. Казан дәүләт университеты доценты Н. Тюрина әлеге халыкара оешмага күнегелгән сәяси позицияләрдән түгел, ә бәлки халыкара сөүдә күзлегеннән карады. Башка темаларга: Нюрнберг процессы һәм Тынычлыкка вә иминлеккә каршы җинаятлар кодексы эшләү (КДУ доценты Р. Вәлиев), конфессиональ хезмәттәшлек (РАН Көнчыгышны өйрәнү институты профессоры Т. Сәетбаев) һәм ислам дөньясын өйрәнү өлкәсендәге хезмәттәшлек (Ислам цивилизациясе институты директоры С. Кямилев), яшьләрнең глобаль хәле (Гуманитар фәннәр академиясе академигы Э. Таһиров), кеше хокуклары (юридик фәннәр докторы, РФ Конституцион суды ағзасы О. Тиунов) турында фикер алышу булды, докладчылар шулай ук, үз карашларыннан чыгып, БМОның тәҗрибәсе һәм мөмкинлекләренә анализ ясадылар.

Конференция кабул иткән резолюциядә болай диелә: бүгенге көндә БМО үз сүзен тынычлыкны яклау мәсьәләсендә генә түгел, ә бәлки авырулар, ачлык, хәерчелеккә каршы, милли, этник һәм дини нигездә барлыкка килгән конфликтларны хәл итүдә, кеше хокукларын яклауда да әйтә ала. Конференциядә катнашучылар кешелек тарихында иң демократик оешма булган БМОны хуплауларын һәм яклауларын белдерделәр. "Без аның яшәү көченә ышанабыз!" — диделәр.

Төркиянең Россия Федерациясендәге илчесе Бильген Унанның конференциядә катнашучылар адресына әйткән котлау сүзләре аерым күрсәтеп үтүгә лаек. Ул, бүгенге заманның актуаль халыкара проблемаларын хәл итүдә әлеге оешманың роле элекке чорлардан да югарырак булуын билгеләп үтеп: “Бүгенге көндә милләтләр оешмасының хәл итүне таләп итүче проблемалары БМОга нигез салган вакыттагыларныкы белән чагыштырганда күпкә катлаулырак һәм болганчыграк”, — диде.

Шунысы да игътибарга лаек, Төркия илчесе үз иленең хөкүмәте һәм шәхсән үз исемеңнән, Татарстан Республикасының гомумдөнья дәрәжәсенә чыгарга карар итүе — лаеклы адым, дип белдерде. Моңың белән ул конференциянең ролен бик төгәл бәяләде — Татарстан тагын бер тапкыр үзенең халыкара хокукның актив субъекты булуын белдерә. Мондый омтылышны Мәскәүдән килгән кунаклар да, аерым алганда, АКШ һәм Канада институтының мактаулы директоры Г. Арбатов та уңай бәяләде.

Матбугат конференциясендә аннан, Татарстанның үзен халыкара хокук субъекты итеп исәпләвенә сез ничек карыйсыз, дип сорадылар. Ул әлеге сорауга җавап таба алмавын әйтте. Аның фикеренчә, Татарстан халыкара тормышта асылда БМОда формаль төстә генә әгъза булып торган Украина һәм Белоруссиягә караганда активрак роль уйнарга сәләтле. Әлбәттә, ил халыкара мәйданга йөзләрчә тавыш белән сөйли алмый, ә менә ниндидер мөһим мәсьәләләрне тикшергәндә, Федерациянең мөмкин кадәр күбрәк субъектлары катнаша ала.

Бу уңайдан менә нинди уйлар килә. Тавышта держава катылыгы күрсәтеп, суверенитетларның башбаштаклыгы турында лаф орырга яки, Татарстанны автономия дип исәпләүне дәвам иттереп, Казанга мөстәкыйльлек хокукыннан файдаланырга ирек куярга мөмкин. Ә менә академик Арбатов башка юл күрсәтте — иске карашлар нигезендә нәтиҗәләр ясарга ашыкмаска, тормышыбызда барлыкка килгән яңа нәрсәләрне аңларга тырышырга әйдәде. Казанга төрле сәбәпләр белән килүче мәскәүлеләр нәкъ менә шушы караш белән килешерләр, дип уйларга кирәк. Моңың үрнәген чит ил кешеләре бирә. Конференциядә катнашучыларны Казанга сәүдә эшләре белән килгән Австрия Икътисад палатасының Көнчыгыш Европа идарәсе җитәкчесе Б. Брайншмидт котлады. Чит ил сәясәтчеләре һәм аеруча бизнесменнар шуны аңладылар: бүгенге Россия Федерациясе ул — Мәскәү генә түгел әле.

Россия Тышкы эшләр министрлыгының Халыкара оешмалар департаменты директоры А. Горелик республика радиосы хәбәрчесенә биргән интервьюсында: конференциянең мондый ук югары дәрәжәдә узачагын көтмәгән идем, дип таныды. Ул Тышкы эшләр министрлыгының киләчәктә үз эшчәнлегендә Татарстан тәҗрибәсен активрак кулланаачагын әйтте. Татарстанда БМОның 50 еллыгы уңаеннан үткәрелгән айлык, мөгаен, чын дипломатларны да дөнья картасыннан безнең республиканы эзләргә мәҗбүр иткәндер.

Элеккеге елларда БМО белән турыдан-туры элемтәләр турында Казанда беркемнең дә башына килмәгәндер. Хәзер хәл үзгәрде. Берләшкән Милләтләр Оешмасы белән беренче реаль контакт 1982 елга туры килә. Татарстан язучыларының СССРның ЮНЕСКО эшләре буенча комиссиясе хуплаган тәкъдире буенча 1986 елның бөек кешеләрнең һәм тарихи вакыйгаларның истәлекле елы календарена бөек татар шагыйре Габдулла Тукай исеме дә кертелде. Ул елны аның 100 еллыгы бәйрәм ителде.

Ә бүген инде сәяси элемтәләр турында да уйларга мөмкин. БМОның үзе белән түгел икән, аның күп санлы оешмалары белән. Шуны да искә төшерик: 1994 елда безнең республикада рәсми визит белән Берләшкән Милләтләр Оешмасы Генераль секретаренең беренче урынбасары булды.

Татарстан Дәүләт Советы Рәисе В. Лихачевның БМО Генераль секретаренең Мәскәүдәге вәкиле, Мәскәү Мәгълүмат үзәге директоры Самир Әл-Җизаклы белән очрашуы һәм аларның Казанда әлеге халыкара оешма чыгара торган доку-

ментлар һәм материалларның депозитлар китапханәсен булдыру турындагы мәсьәләне тикшерергә килешүләре БМО белән киләчәктә дә багланышлар урнаштыруда мөһим әһәмияткә ия. Әлеге китапханәгә беренче басмалар килә башлады инде. Айлык дәвамында Дәүләт Советында "БМО — Татарстанга" дигән әдәбият күргәзмәсе эшләде.

Конференциянең Казанда узуы һәм анда шундый глобаль мәсьәләләр тикшерелү очраклы түгел. Татарстанның зур интеллектуаль потенциалы бар, Казан халыкара-хокук, сәяси фәндә беренче тапкыр Берләшкән Милләтләр Оешмасының халыкара субъектлары хокукы проблемаларын тикшергән үзәк булды. Конференция эшендә әлеге фәнни юнәлешнең башында торган Казан университеты профессоры Давид Исакович Фельдманның шәкертләре катнашты.

Боларның барысы юридик фәннәр докторы В. Лихачевка БМОны үстерү перспективалары буенча фәнни бәхәсләр нигезендә берничә гамәли тәкъдим кертү мөмкинлегенә бирде.

БМО химаясендә Казанда дөньякүләм федерализмны өйрәнү, халыкара конфликтларны булдырмый калу мәсьәләләре буенча халыкара фәнни үзәкләр оештырып булыр иде.

Тиешенчә әзерләнгәннән соң, Казанда региональ һәм жирле хакимият органнарының Бөтендөнья конгрессын оештырырга кирәк иде. Әлеге бу өлкәдә эш бары тик Европа, Азия, Африка, Америка регионнары дәрәжәсендә генә алып барыла, дөньякүләм парламент көчләрен бер урында беркемнең дә җыйганы юк. Күпмедер вакыттан соң әлеге Конгресс БМОның ассоциацияләшкән әгъзасы була алыр иде.

В. Лихачев шулай ук Татарстанда БМОга Булышлык итү ассоциациясе белән бергәләп, республикада "Дөнья студентлары БМОны яклай" дигән халыкара хәрәкәт булдырырга тәкъдим итте. Айлык көннәрендә Казанның Абдулла Алиш исемендәге балалар ижаты үзәгендә эшләп килүче яшь парламентарийлар лицее инициативасы белән "Яшь гражданнар тынычлык һәм үзара аңлашу өчен" ассоциациясе төзелде.

Конференция шактый саллы һәм күп санлы аудитория җыйды, әмма, дөресен әйткәндә, анда катнашучы казанлылар күбрәк тө була ала иде. Чөнки бит Казанда БМО Генераль секретаре котлаган, Мәскәүнең зур галимнәренең игътибарын җәлеп иткән вакыйгалар көн саен булып тормый. Казан университетының юридик факультеты студентларына әлеге вакыйгада катнашу форсаты килде. Казанда тикшерелгән темалар турында дәреслекләрдә кайчан язылачак әле?!

Элеккеге елларда айлык, меңгә, гомумсоюз дәрәжәсендә булыр иде, ә монда ул, әйтергә мөмкин, жирле масштабтагы вакыйга булды. Шулай да Татарстан инициативасын Калмыкия һәм Бурятия Халык Хуралы, Тува Югары Хуралы, Кемерово өлкәсе һәм Красноярск крае Закон чыгару Җыйыннары, Приморье крае һәм Россия Федерациясенең башка төбәкләре Думалары җитәкчеләре хупладылар. Федерация Советы Рәисе В. Шумейко да югары бәяләде әлеге инициативаны.

Ә менә Казанда юбилей айлыгы идеясен һәм кеше дә якламады. Кече парламент сессиясендә БМОның юбилеен билгеләп үтәргәме-юкмы дигән сорау тирәсендә кискен бәхәсләр булды. БМО ризалыгы белән НАТОның Боснияне бомбага тотуы, әлбәттә, аның абруен төшерде. Әмма без шуны онытмаска тиеш: 50 ел дәвамында әлеге универсаль оешманың исеме фәкать тынычлык урнаштыру эшләре белән генә бәйле. Халыкара конфликтларны җайга салуда үзенә нәтиҗәләлеген күрсәткән механизмны алып ыргытырга кирәкме икән?!

Казандагы конференция юбилей чаралары кысаларынан читкә чыкты.

Аның әһәмияте, кыйммәте моның белән генә бетми дип уйларга кирәк. Татарстан адым артыннан адым үзенә яңа майдан үзләштерә, һәм ул моны провинцияләргә хас булган кыенсыну, тартынып торып дигән нәрсәләргә җиңеп эшли.

Любовь КЛИМОВА

ҮЗЕБЕЗ САЙЛАГАН ПРОБЛЕМАЛАР

Россия үзгәрешләр чоры кичерә. Жәмгыять өчен 80 нче еллар уртасында бик тә әһәмиятле һәм мәһим бу формула бүген фактны күп тапкыр чәйнәүгә кайтып кала башлады; өстәвенә, моңа башкасы өстәлдә: Россия үзгәрешләр чорын бик озак һәм ныклап кичерәчәк. Әлеге чорның инде тагын да "ваграк чорларын", кушылдыкларын шәйләргә мөмкин. Вакыт аларның зшчәнлеген үз урыннарына куя бара.

Өр-яңа тарихның иң яхшы елъязмасы — социология. Укучылар игътибарына тәкъдим ителә торган социологик күзәтү — әлеге үзгәрешләр чоры портретының кайбер карамалары. Һәм ниндидер бер дәрәжәдә бүгенге Казан портретының карамалары.

Әлеге күзәтүдәге сәясәт саннар бөтен Россиягә кагыла икән, бу укучыны һич тә гажәпләндермәсен. Бу — зурны һәм кечкенәне аеру проблемаларынан килеп чыккан нәрсә. "Зур сәясәт"тә Казанның да өлеше бар. Сүз "кечкенә көнүреш" турында барганда, бу өлеш тагын да ачыграк күренер.

РОССИЯ СӘЯСӘТЧЕЛӘРЕ — ВИКТОР ЧЕРНОМЫРДИН ОЧКО ЖЫЯ

Көнбатышта барлыкка килгән "Сайлаулар — социологның икмәге" дигән формула Россиядә абсолют рәвеш алды. Бүген, бик сирәк очракларны исәпләмәгәндә, социологиягә булган ихтыяж (мөгаен, жәмгыятьнең кәефен белү омтылышы да), бигрәк тә "Х сәгәте" килеп житкәч, хакимият башында булырга тырышкан һәркемгә хас.

Ничек кенә булмасын, нәкъ менә Россия парламентына 1995 елгы сайлаулар алдынан социологик мәгълүматларның күләме аеруча кискен артты. Аның эчтәлеген тагын бер формула, инде чиста Россиянеке булган: "Сайлаулар — сәясәт, сәя-сәт — персоналийлар" формуласы билгели. Шунлыктан соңгы социологик тикшеренүләрдә төп басым Россия сәясәтчеләренең һәм алар житәкләгән партияләренең популярлыгы рейтингына ясалды.

Бөтенроссия жәмәгәтьчелек фикерен өйрәнү үзәге үткәргән сорап белешү йомгаклары (1995 елның сентябре, 1500 кешенең фикере сорашып беленде):

Сәясәт ышанмау күрсәтү рейтингы:

Борис Ельцин	58 процент,
Владимир Жириновский	71 процент,
Егор Гайдар	62 процент.

Сәясәт ышаныч күрсәтү рейтингы:

Григорий Явлинский	30 процент,
Виктор Черномырдин	24 процент,
Владимир Жириновский	13 процент,
Егор Гайдар	13 процент.

1995 елның августында Мәскәү “Жәмәгәтьчелек фикере” фонды сәясәтчеләрнең, сәясәт эшен тикшерүчеләрнең, журналистларның фикерен эксперт сорап белешү үткәрде. Аның максаты — мөһим дәүләт карарларын кабул итүгә җитди йогынты ясаучы Россия сәясәтчеләрен билгеләү (Борис Ельцинның рейтингы исәпкә алынмады).

Рейтинг (10 баллы шкала буенча):

Россия премьер-министры Виктор Черномырдин	9,72 балл,
Россия Президенты иминлеге службасы начальнигы Александр Коржаков	8,97 балл,
Россия Президентының беренче урынбасары Виктор Илюшин	6,71 балл,
Мәскәү мэры Юрий Лужков	5,11 балл,
Россия Дәүләт Думасы рәисе Иван Рыбкин	4,59 балл,
Россиянең беренче вице-премьеры Олег Сосковец	4,43 балл,
Россиянең беренче вице-премьеры Анатолий Чубайс	3,72 балл,
РФКП лидеры Геннадий Зюганов	1,67 балл,
Россия Федерация Советы Рәисе Владимир Шумейко	0,93 балл,
ЯБЛоко лидеры Григорий Явлинский	0,73 балл.

Фонд шуны билгеләп үтте: дәүләт башлыгының фамилиясе исемлеккә кертелгән булса, экспертларның 55 проценты Ельцинны беренче урынга, ә 45 проценты икенче урынга (Черномырдиннан соң) куйган булырлар иде.

ЛИДЕР ДИБЕЗ, ПАРТИЯНЕ КҮЗДӘ ТОТАБЫЗ?

Экспертлар фикерен “уртача статистикалы” россиялеләр фикере белән чагыштырырга була. “Ижтимагый фикер” фонды сентябрь аенда үткәргән сорап-белешү актуаль социаль-икътисадый проблемаларны “аеруча уңышлы, Россия өчен файдалы” хәл итәргә сәләтле сәяси эшлеклеләрне билгеләде.

Рейтинг түбәндәгечә бүленде:

Александр Лебедь	10 процент,
Виктор Черномырдин	6,4 процент,
Борис Ельцин	5,5 процент,
Геннадий Зюганов	4,9 процент,
Владимир Жириновский	4,6 процент.

Алардан соң Григорий Явлинский, Святослав Федоров, Николай Рыжков, Александр Руцкой (2 процент чамасы), Михаил Лапшин, Иван Рыбкин, Екатерина Лахова (1 процент чамасы) урнаша. Фикерләрен сораган кешеләрнең өчтән бере гомумән кемнең дә булса фамилиясен әйтәргә кыенсына. Персоналийларның популярлыгы һәм аларның сәяси оешмаларының рейтинглары дәрәжәсен чагыштыру төрле саннар китереп чыгара.

“Ижтимагый фикер” фонды сентябрь аенда үткәргән сорап белешү мәгълүматларына караган (1481 кеше), Россиядә яшәүчеләрнең сайлауларга теге яки бу партия яки хәрәкәтне потенциалы яклау дәрәжәсе түбәндәгечә:

РФ Коммунистлар партиясе (лидеры Геннадий Зюганов)	10 процент,
“Россия хатын-кызлары” хәрәкәте (лидеры Екатерина Лахова һәм Алевтина Федулова)	7 процент,
“Безнең йортыбыз — Россия” хәрәкәте (лидеры — Виктор Черномырдин)	6 процент,

"ЯБЛоко" хэрэкэте (лидеры — Григорий Явлинский)	6 процент,
Россия либераль-демократик партиясе (лидеры — Владимир Жириновский)	5 процент,
"Россиянең демократик сайлау" хэрэкэте (лидеры — Егор Гайдар)	4 процент.

Моннан ясый торган нәтижә: бөтен илдә структуралары булган оешмалар (РФКП) популяр "БЙР" һәм "ЯБЛоко"ларның урыннары аларның лидерлары төрле рейтингларда традицион төстә ала торган югары урыннарда нык аерыла. "Лебедь феномены"на килгәндә исә, күрәсең, ул — я шәхес партияне тартып чыгарган, я партия шәхесне "ашаган" очраklarның ачык чагылышы: күптән түгел бөтен кешегә ишетелерлек итеп хакимият эшелоннда тәртип урнаштырырга вәгъдә иткән җәберләнгән генерал үзе бик тә танылган һәм рейтингы югары булуга карамастан, ул һәм Юрий Скоков җитәкләгән Рус общиналары конгрессын күпләр белми диярлек.

ПРОВИНЦИЯ ҮЗЕН ТЫНЫЧ ТОТА

Тагын бер фактка тукталыйк. Сорап белешүләр, тулаем булмаса да, җәй башыннан бирле Россиядә һаман да ешрак телгә алына башлаган беренче номерлы темага әвереләчәк бер тенденцияне раслыйлар. Сүз "алсу термидор" дигән нәрсәнең янавы турында бара.

Россия җәмгыятендә 1992 елдан туплана башлаган социаль ярсу (узган еллар социологиясе әлеге тенденцияне бик ачык итеп күрсәтте) шуңа китерде ки, төрле характердагы барлык сул көчләрнең (коммунистлар, Россиянең аграр партиясе) рейтингы даими рәвештә үсә. Күпләгән сәясәтчеләр: коммунистик-аграр фронт "Жириновчыларның" 93 елгы үрнәктәге нәтижеләрен кабатлаулары — хәзерге хакимиятне инкарь итеп, депутатлык мандатларының күпчелеген алулары ихтимал. "Алсу"ларның парламентта күпчелекне алу һәм шул рәвешле Россиядә "система тетрәнүләре" китереп чыгару куркынычы турында иң киң спектр реформаторлар ("Демвыбор" һәм "ЯБЛоко"дан алып Виктор Черномырдин блогына кадәр) сөйли башладылар. Өстәвенә, Зюганов үзе үк "Версия" телепрограммасында коммунистларның максатларын шактый төгәл аңлатты. Ө аның "социо-триумфы" (бу исә коммунистик хәрәкәтнең югары рейтингы белән дә ныгытыла) уң (демократик) лагерь тарафыннан чаң сугарга нигез бирә.

Хәлбуки, әгәр дә барда (түп) сүзен куллансак, "якындагы һәммә нәрсә дә алай ук караңгы түгел әле". Россия иҗтимагый тормышының барлык өлкәләрендә башкала белән провинцияләр арасындагы бүленеш социологиядә дә чагыла. Төбәкләрдә үткәрелгән социологик тикшеренүләр (алар бөтенроссия күләмендә фикер йөрткә күнеккән кешеләр тарафыннан игътибарга аз алына, әмма, барысын бергә җыйсаң, алар шактый күпкә җыела) россиялеләрнең "алсу термидорга" омтылышын сорау астына алырга кирәклеге күрсәтә.

Төбәкләрдә "коммунизм шәүләсе" үзәктәгегә караганда азрак йөри. "Алсу термидор" белән бәйлеләр дә (Зюганов, Лебедь, Руцкой, Жириновский), "артка караучы" партияләр дә (РФКП, АПР, "Держава", ЛДПР) беркайда да өстенлек рейтингында беренче урыннарда чыкмыйлар, гәрчә аларны яклаучылар саны шактый булса да. Мөгаен, бу шуның белән аңлатыладыр һәм Россия дәрәжәсендә (Борис Ельцин), һәм региональ дәрәжәдә (Юрий Лужков, Минтимер Шәймиев) эш итүче лидерларның күпчелеге үзләренең "партиядән өстенлекле" икәнлекләрен расладылар һәм, шул рәвешле, партияләрнең хакимияткә реаль йогынты көчләре юк. Искәрмә итеп, Россиянең кайбер республика һәм өлкәләре җитәкчеләрен, Эдуард Россель кебек бик аз региональ лидерларны берләштерүче "Безнең йортыбыз — Россия" хәрәкәтен генә атап буладыр.

ТӨБӘКЛӘРДӘГЕ СӘЯСӘТ: ҮЗ ИДЕЯЛӘРЕ БУЛГАННАР ОТА

Профессор Дмитрий Ольшанскийның стратегик анализлау һәм фаразлау үзәге һәм профессор Борис Грушинның Vox Populi җәмәгәтчелек фикерен өйрәнү службасы күптән түгел Россия сәясәтчеләренең "Фьючер алыш-биреше" проектын гамәлгә ашыра башлады. Россия өчен ниндидер бер яңалык — сүз "фараз кылучы" социология турында бара. Алар

эшенең бер ягына — Россия төбәкләрендәге иң йогынтылы лидерларның рейтингларын билгеләүгә тукталыйк. Вакыт үтү белән (1995 елда ай саен сорап-белешү) аларның исемлектәге урыннары төзәтелеп тора, әмма гомуми тенденция мондыйрак: рейтингның беренче урыннарын һәрвакыт диярлек Чечня лидеры Жәһар Дудаев, Мәскәү мэры Юрий Лужков, Ингушетия президенты Руслан Аушев, Түбән Новгород губернаторы Борис Немцов, Татарстан президенты Минтимер Шәймиев, Кемерово житәкчесе Аман Тулеев, Төньяк Осетия президенты Ахсарбәк Галазов алып торалар.

Күзгә бәрелеп торган нәтижә шул — үз төбәкләрен сәяси һәм икътисадый үстерү бунча үз программ концепцияләре булган, аларда билгеле бер дәрәжәдә Мәскәү билгеләгән күрсәтмәләрдән аерылып торган сәясәт үткәрүче сәясәтчеләр популярлык һәм йогынты көченә ияләр. Аларның әһәмиятлелек тенденцияләре дә саклана — рейтингта бары тик төбәкләрнең беренче дәрәжәдәге кешеләре генә диярлек. Сирәк искәrmәгә Татарстан Дәүләт Советы рәисе Василий Лихачев керә.

БҮГЕНГЕ КӨННЕҢ АКТУАЛЬ МӘСЪӘЛӘЛӘРЕ

Теге яки бу сәясәтчеләрнең яки оешмаларның йогынтысы турындагы информация мөстәкыйль түгел. Шунлыктан алар эш йөртә торган фонга — Россиянең аеруча актуаль социаль-икътисадый һәм сәяси проблемаларына игътибар итәргә кирәк.

Бу өлкәдәге тикшеренүләр дә шактый аз. Сәбәбе — әлеге дә баягы социологиянең төп "клиентлары" — сәясәтчеләр жәмәгәтьчелек фикеренә караганда үзләре белән, сайлаулардагы үз шанслары белән күбрәк кызыксыналар. Шуңа да карамастан, соңгы вакытта бу юнәлештә дә уңай үзгәрешләр сизелә.

Россиялеләрне иң нык борчый торган проблемалар рейтингы ("Жәмәгәтьчелек фикере" фондының сентябрьдә сорап-белешүе):

Чечнядәге хәлләрнең катлаулануы һәм Грозныйдагы сөйләшүләрнең озакка сузылуы	— 45 процент,
Россия банк-кредит системасының кризисы	— 17 процент,
Босния кризисы	— 9,5 процент,
Жавап бирергә кыенсынам	— 28 процент.

Кайбер социологик тикшеренүләр күрсәткәнчә, Татарстанда традицион төстә игътибар сәяси проблемаларга түгел, ә барыннан да элек анда яшәүчеләрнең реаль тормышына бәйле проблемаларга юнәлдерелде. "Информ-клуб ЭС" агентлыгы тикшеренүләре мәгълүматларына караганда (50 кешенең фикере сорап беленде), 1993 елның августында иң мөһим проблемалар рейтингы түбәндәгечә булды:

социаль-икътисадыйлары	49 процент,
Россия белән мөнәсәбәтләр	37 процент,
Татарстанның эчке сәяси проблемалары	6 процент.

Күргәнебезчә, халыкның яртысы икътисад белән кызыксына, ә бу бит Россиядә дә, Татарстанда да ул чакта сәяси тотрыклылык турында сөйләп булмый иде. Табигый ки, бүген, сәяси кайнарлык шактый кимегәч, икътисад барлык темаларны да каплай.

Татарстан Министрлар Кабинетының информацион-аналитик службасы мәгълүматларына караганда, 1995 елның июлендә проблемалар рейтингы түбәндәгечә булды:

бәяләр арту	76,3 процент,
жинаятьчелек	55,9 процент,
түләмәү, эш хакын тоткарлау	54,5 процент,
эшсезлек янавы	34,3 процент,
икътисадтагы кризис	23,8 процент,
социаль ярдәм	19,5 процент,
азык-төлек һәм иң кирәкле әйберләр житмәү	16,9 процент.

Әлеге мәғлүматлардан күренгенчә, проблемаларның "бөтен кәрзинен" социаль-икътисадый проблемалар тәшкил итә. Әлеге исемлеккә җинаятьчелекнең керүе дә — яшәп килгән социаль-икътисадый хәл нәтиҗәсе.

ТАТАРСТАНДА СӘЯСИ ХӘЛ ОПТИМИЗМ ТУДЫРА. ИКТІСАДЫЙ ХӘЛ СОРАУ АСТЫНДА КАЛА

Марксизм-ленинизм классикарына иярәп, "надстройка"дан "базиска": сәясәттән һәм сайлаулардан — илдәге социаль-икътисадый хәлгә күчк. Күпләгән замандашларыбызның девизына әверелгән "Болай яшәргә ярамый!" дигән сүзләр матур яңгырый-яңгыравын, әмма бүгенге иҗтимагый хәлнең бар ягын да, димәк, чын хәлне дә чагылдыра алмый. Әйдәгез әле, югарыда күрсәтелгән күчешне ясап, гомумроссия дәрәҗәсеннән җирле дәрәҗәгә төшик. Сәясәт Россиядә эшләнсә, социаль-икътисадый хәлләр — аерым төбәкләрдә. Шуңа күрә аерым бер төбәк, әйтик, Татарстанны алыык.

Республикада соңгы елларда зур масштаблы, нигездә социаль-икътисадый һәм сәяси темаларга багышланган социологик тикшеренүләр үткәрелде. Әлеге темаларны үсештә карарга мөмкинлек бирүче өч теманы алыык: 1992 елның ноябре — Татарстан парламентының социологик службасы үткәргән киң колачлы тикшеренүләр, 1993 елның августы — "Информ-клуб ЭС" һәм Россия җирләрен өйрәнү үзәге үткәргән социологик сорап белешүләр, 1995 елның июле — Татарстан Министрлар Кабинеты службасының информацион-аналитик тикшеренүләре.

Татарстандагы сәяси хәлгә бәя:

	1992 елның ноябре	1993 елның августы
яхшы	7,8	15,6
канәгатьләнерлек	42,8	61,5
канәгатьләнмәслек	31,7	14,1

Татарстандагы иктисадый хәлгә бәя:

	1992 елның ноябре	1993 елның августы	1995 елның июле
яхшы	1,8	7,1	2,3
канәгатьләнерлек	25	53	41,6
канәгатьләнмәслек	55,8	31	42,6

Татарстандагы этникара хәлгә бәя:

	тотрыклы	конфликтлы
август 1990	10	28
сентябрь 1991	16	11
июнь 1992	30	9
август 1993	58	2,9

Китерелгән саннар үзләре үк сөйли. Беренчедән, җәмгыять 92 нче елгы иктисадый киеренкелек чигеннән аз гына читкәрәк китте, әмма мәтәлеп төшү куркынычы яный әле. Икенчедән, сәяси климат бик нык яхшы якка үзгәрде. 1993 елның ахырыннан башлап, Мәскәү — Казан сөйләшүләре инде тәмам җайга салына башлагач, социологлар шуны раслыйлар: республика фикерләрен белешкән кешеләр арасында бездәге хәлне конфликтлы дип санаучылар 3—5 проценттан артмый.

Татарстандагы сәяси тормышның тагын бер сыйфаты — җирле хакимият органнарының абруе гомумроссия фонында шактый югары.

Хакимият структураларына ышаныч:

	1993, август	1995, июль
Россия Президенты	18,7	
Россия хөкүмәте	7,5	
Татарстан Президенты	26,5	77,7
Татарстан Премьер-министры	10,7	56,5
Татарстан парламенты	6	

Татарстан житәкчелеге икътисадны кризистан чыгарырга сәләтлеме — июль, 1995 ел

әйе	62
юк	20
әйтергә кыенсынам	17

1995 елның июле мәгълүматларына караганда, Татарстан хөкүмәтенең эшчәнлеген татарстанлыларның 65 проценты (Казанда 57,4 процент) хуплый һәм төрле өстәмәләр белән хуплый.

Жинаятьчелек, мөгаен, иң зур проблема булып каладыр. 1992 елның ноябре мәгълүматларына караганда, татарстанлыларның бары тик 5 проценты гына бу планда үзләрен тулысынча иминлектә исәпләде, 34,3 проценты өлешчә иминлектә дип уйлады, 47,1 проценты иминлекне бөтенләй тоймадылар. Өчтән ике өлеше диярлек МВД эшчәнлеген канәгатьләнмәслек дип бәяләделәр.

1993 елның августында, "Информ-клуб ЭС" агентлыгы тикшерүе мәгълүматларына караганда, фикерләрен белдерүчеләрнең 13,5 проценты хокук саклау органнарына ышаныч белдерде.

Икътисадка әйләнеп кайтыйк. Татарстандагы икътисады хәлне бәяләүгә түбәндәге саннарны өстәргә кирәк. Акча фәкать ашауга яки ашауга һәм иң кирәкле әйберләргә генә житә дип исәпләүче татарстанлылар 1991 елның сентябрендә 91,7 процент, ә 1992 елның июнendә 97,1 процент, 1993 елның апрелendә 94,4 процент, 1995 елның июлендә 94,7 процент тәшкит итте.

БИЗНЕС ПРОБЛЕМАЛАРЫ

Ирәкле эшмәкәрлеккә килгәндә исә, моннан биш-алты ел элек социологлар фараз иткән оптимистик рух тулысынча сүнде. Күптән түгел сорау нәтижәсәндә алынган саннар бизнесның үзенең перспективаларынан күңел кайту турында түгел, ә бәлки аның дәүләт машинасы белән бәрелешүеннән алган кире тәэсир турында сөйли.

Яшьләрнең Бәйсез институты мәгълүматларына караганда (40 яшькә кадәрге бизнесменнар фикере беленде), Россиядәге яшь эшмәкәрләрнең 50 проценты бизнесты үз перспективаларын уңай дип исәпли, 40 процентыныкы — томанлы, әмма өметсез түгел, 6 процентыныкы — "өметсез". Төп проблемалар: финанслау чыганаclarы дефициты, продукцияне урнаштыру белән бәйле катлаулыklar, партнерларның договор йөкләмәләрен үтәмәве, авыр криминоген хәл. Россия социаль һәм милли проблемалар бәйсез институты мәгълүматларына караганда, Россия эшмәкәрләренең 80 проценты тегеләйме-болаймы дәүләт чиновниклары тарафыннан янап ришвәт алуға дучар булалар (шуларның 50 проценты — вакыты-вакыты белән, 30 проценты — даими). Тикшеренүчеләр фикеренчә, бизнесменнарның 20 проценты "мондый хәлдә беркайчан да калмаган". Бу проблема аеруча вак бизнес өчен актуаль. Шул ук тикшеренүдән күренгәнчә, россиялеләрнең 25 проценты, "Россиядә шәхси бизнес мөмкин түгел", дип исәпли. Эшмәкәрлек белән шөгыльләнәргә теләүчеләр саны кими бара.

Авторга билгеле булганча, Татарстанда эшмәкәрлек проблемалары буенча тикшеренүләр үткәрелмәгән. Татарстан дәүләт милек комитетының республикада яшәүчеләрнең

үз-үзләрән профессиональ хис итүләре проблемаларына багышланган 1992—1994 еллар өчен социологик службасы тикшеренүләре мәғлүматлары бар.

Эшкә мөнәсәбәт:

	1993 нче елның августы	1994 нче елның августы
бар көчләрән бирәләр	57,1	50,5
кушылганча гына эшлиләр	32,9	36,5
кирәгенчә генә эшлиләр	10	9,3

Татарстанда эшләүчеләрнең кыйммәтлелек системасы түбәндәгечә:

гаилә	66,8 процент,
сәламәтлек	65,4 процент,
материаль тәэмин ителеш	55,8 процент,
профессиональ эшчәнлек	43,4 процент.

Фикерләре сорап белешенгән кешеләрнең 4,3 проценты гына карьераның әһәмиятен билгеләде. Мәскәүнең "Ваш Выбор" журналында басылган материалында Татарстан дәүләт милек комитетының социослужба хезмәткәре Наталья Вьюжанина, шулай итеп, кешенең эшендә традицион базар стимуллары юк, дип раслады (кызганычка каршы, әлеге кызыклы хезмәт Казанда дөнья күрмәде).

ЭШСЕЗЛЕК ЯНАВЫ РОССИЯЛӘЛӘРНЕҢ ДҮРТТӘН БЕРЕН, КАЗАНЛЫЛАРНЫҢ ӨЧТӘН БЕРЕН БОРЧЫЙ

Россия Фәннәр академиясенең Социаль-сәяси тикшеренүләр институты мәғлүматларына караганда, россиялеләрнең 26 проценты якин елда эшен югалтудан курка. Өстәвенә, эшсезлек янавы социаль статуса бәйле түгел, — саннар гади эшчеләр өчен дә, оешмалар житәкчеләре өчен дә якинча бер үк чамада. Институт экспертлары фикеренчә, россиялеләрнең күпчелеге, эшләрән югалтсалар, яңасын эзләү алар өчен кыен булчак, дип исәплиләр. Монда инде социаль статуса бәйлелек зуррак: эшмәкәрләр һәм житәкчеләрнең кәефе яхшырак.

Россия өчен эшсезлек проблемасының традицион булмавы яңа кыенлыктар китереп тудыра. Сорап белешү мәғлүматларына караганда, эшен югалткан кешеләрнең күпчелеге бу хәлне фажиға буларак кабул итә. Алар эшсез буларак теркәлү һәм пособие алу өчен эшкә урнаштыручы социаль службаларга мөрәжәгать итүне мөмкин дип санамыйлар, чөнки жәмгыятьтә эшсезләргә кырын карыйлар, хурлыклы хәл дип саныйлар. Моннан шул килеп чыга: эшсезләрнең дәүләт структуралары отчетларындагы саны белән чынлыктагы сан арасында шактый аерма бар. Фактта Россиядәге эшсезлек — турыдан-турысы да, яшерене дә — контрольгә бирелми.

Социологик тикшеренүләр мәғлүматлары күрсәткәнчә, Казанда соңгы елларда 33—38 процент шәһәр кешесе (хезмәткәрләр — 50 проценттан артык, эшчеләр — 40 процент чамасы) эшсез калу куркынычы бар дип саный. 1995 елның июлендә татарстанлыларның 34,3 проценты эшсезлек янавын иң актуаль проблемалар рәтенә кертте. Аларның 2,2 проценты гына эшсез калган очракта "хезмәт биржасына" мөрәжәгать итәргә уйлый.

УКЫТУЧЫЛАР — ИКЪТИСАДЫЙ АУТСАЙДЕРЛАР. КАЗАН ИНТЕЛЛЕКТУАЛЛАРЫ ӨЧЕН 70 ДОЛЛАР

Владимир Родионовның Бәйсез институты фәнни-тикшеренү үзәге мәғлүматларына караганда, Россия вузлары ректорларының өчтән бере диярлек югары мәктәпнең хәлен "һәлакәтле" дип бәяли. Ректорларның 70 проценты чамасы аны "авыр" дип саный.

Югары уку йортларының иң мөһим проблемаларыннан берсе — күпчелек укытучылар икътисадый аутсайдерлар социаль төркеменә керделәр. Фикерләр раслаганча, югары

белем инде хәзер хәерчелектән сакламый, һәм алга киткән илләр стандартлары буенча "Урта сыйныфка" керүчеләр хәерчелек чигенә килеп җиттеләр.

Бу уңайдан тикшеренүчеләр интеллектуаль эшнең абруе шактый төшүен, "акылларның читкә китүен" билгеләп үтәләр. Аларның мәгълүматлары күрсәткәнчә, 1990 елдан бирле Россия югары уку йортларыннан 15 процент профессорлар һәм 10 процент доцентлар киткән.

Казанда интеллектуаль элитаның социаль-икътисадый хәлен "Информ-клуб ЭС" агентлыгы оештырган (1992—1995 еллар) айлык сорап белешү мәгълүматларыннан белеп була. 1993 елның октябрендә фән өлкәсе вәкилләренең уртача кереме — 40 доллар, 1994 елның февралендә 65 доллар чамасы, 1995 елның җәендә 70 доллар чамасы булды. Долларның бәясе төшкәнлектән, Казан интеллектуаллары кеременең "товарлыклы эчтәлеге" берничә тапкыр төште дип әйтергә мөмкин.

ГАИЛӘ КРИЗИСЫ

Быел Яшьләр бәйсез институтының фәнни-тикшеренү үзәге гаилә институты проблемаларына багышланган тикшеренүләр үткәрде. Аның нәтиҗәләре күрсәткәнчә, яшь россиялеләрнең 40 проценты үз балаларын җинаятьчеләр булып, дип, 28 проценты — наркоманнар, 29 проценты алкоголиклар булып, дип фараз кыла.

Тикшеренүчеләр Россиядә гаилә кризисын башка мәсьәләләр буенча да раслыйлар. Россиялеләрнең күпчелеге: "гаилә берничә буын вәкилләрен сыендыручы, яклаучы ролен үти алмый", дип ышана. Мөһимлеге ягыннан икенче, гаилә нигезләрен какшатучы проблема — илдәге социаль-икътисадый хәл: "ничек тә яшәргә тырышу зарурлыгы ата-аналарны, балалары белән аралашуга вакытны бик аз калдырып, иртәдән кичкә кадәр эшләргә мәҗбүр итә".

Казан тикшеренүчеләренең әлеге мәсьәлә буенча махсус тикшеренүләре юк, шунлыктан хәлгә матди яктан үзгәртү хис итү ягыннан килеп анализ ясарга тырышыйк. Татарстан хөкүмәте каршынагы информатсион-аналитик хезмәт мәгълүматларына караганда, 1995 елның июлендә фикерләре сорап белешкән татарстанлыларның 8,7 проценты үзләренең матди хәлләренең яхшыруын (Казанда — 4,6 процент), 46,7 проценты — начарлануын (Казанда — 56,8 процент), 40,4 проценты шул ук дәрәҗәдә калуын (Казанда — 32,8 процент) белдерде.

АРТЕМ КАРАПЕТАН

Карапетян Артем Александрович 1968 елда Казанда туган, 1980 елдан Мәскәүдә яшәгән. 1990 елда Мәскәү дәүләт университетының журналистика факультетын тәмамлаган. 1989 елдан — "Семья", "Вечерняя Казань", "Московские новости" газеталары журналисты. 1993 елдан "Известия Татарстана" ("Время и деньги") газетасы баш редакторы урынбасары. Төп игътибары үзгәрсә — сәясәт журналистика, репортаж, социология

ОЛЫ ТРАДИЦИЯЛАР

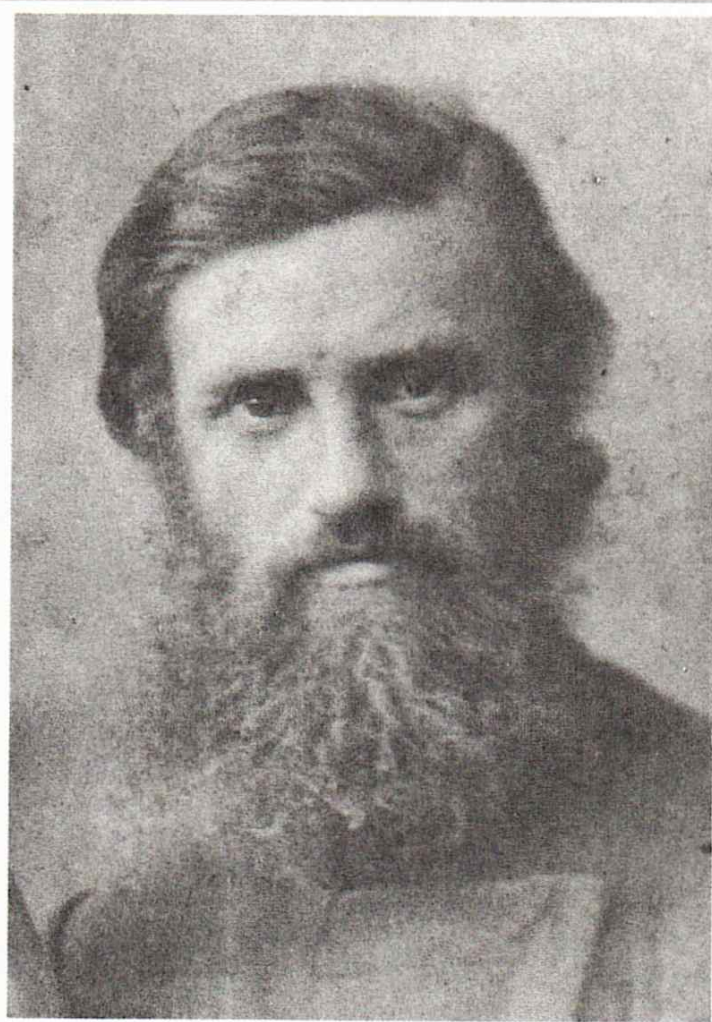
1895 – 1995

Казань. Художественная школа.

*Йөз ел элек Казан сынлы сәнгать
мәктәбенә нигез салынды*

Мәктәпкә нигез салган һәм аның беренче директоры
Николай Николаевич Белькович (1867—1919)

Төрле белгечлекләр һәм ижади юнәлешләр буенча берничә буын осталар тәрбияләп үстергән Казан сәнгать мәктәбе, гасырлар чиген узып, илебез сәнгать култыгы арасында иң почетлы урыннарның берсен алуға иреште.

Илебездәге иң өлкән яшьтә булган бу мәктәп фән һәм сәнгать кәрдәш рәссамнар Н.Н. Белькович, Х.Н. Скорняков, Г.И. Медведев, Ю.И. Тиссен, И.А. Денисов инициативасы белән оештырыла һәм аны ачуда Император Сәнгать Академиясе ярдәмдә турыдан-туры булышлык итә. Чөнки бу Академия Казан шәһәренә Россиянең бөтен Көнчыгыш төбәгендәге иң тәҗрибәли мәгърифәт үзәге итеп карый һәм аны әкрәнләп элек Идел буе, Кама якларына, аннары Себер халкына сәнгать белемнән алып килүче шәһәр булып, дип исәпли.

К.Л. Мюфке архитектура бүлгеге укучылары белән. 1900 еллар

Мәктәп белән житәкчелек итү эше демократик аркадашлык башлангычында Попечительләр комитеты һәм Педагогик совет тарафыннан башкарыла, мәктәп мөдире өч елга бер тапкыр сайлап куела торган була. Шулай итеп, Н.Н. Белькович (1895—1898), К.Л. Мюфке (1898—1901), Г.А. Медведев (1901—1904, 1908—1917), Ю.И. Тиссен (1904—1908) мәктәп мөдире булып сайланалар. Мәктәп кыска гына вакыт эчендә үзенә абруе күтәрелүе белән шушы кешеләргә бурычлы. Сынлы сәнгатьнең барлык төп төрләрен — майлы буяу белән рәсем ясау, гравюра, архитектура, скульптура кебек дүрт бүлеген үз эченә алган киңәйтелгән уку программасы (ә моны исә төрдәш уку йортларының барысы да тормышка ашыра алмый), югары профессиональ әзер-

Натура сыйныфы. Дәресе И.А. Денисов үткәрә.
1900 еллар башы

леккә ирешергә һәм шушы мәктәпнән үз йөзен билгеләүче рәсемнәр ижат итәргә мөмкинлек бирүче укыту методикасы белән бу мәктәп бик зур популярлык казана. Уставның демократик нигезгә корылган булуы һәм укырга кабул иткәндә яшъ ягыннан, социаль чыгышы (монда күбрәк крестьян һәм мещан балалары укый), милләте буенча бернинди чикләүләр булмавы киң катлау халыкка сәнгать дөньясына юл ача.

Мәктәпкә нигез салынганда ук ачылган майлы буяу белән рәсем ясау бүлгегә аеруча зур популярлык казана. 1908 елда һәркайсы көчле талант иясе булган Н. Фешин, П. Беньков, П. Евстафьев кебек яңа буын рәссам-педагогларның килүе укыту системасына кардиналь

Скульптура бүлеге. 1900 еллар

үзгәрешләр кертә һәм мәктәпнең ижади потенциалын кискен рәвештә югары күтәрә. Укучылар, илебез рәсем сәнгате педагогикасының бер гасыр ярымлык традицияләренә якынаю белән бергә, шул чор сәнгатенең төрле юнәлештәге тенденцияләре белән дә танышалар: импрессионизм “дәресләрен” үзләштерәләр, Бердслей һәм Чурленис символизмы белән мавыгалар, модерн стилистикасына да мәкиббән китеп карыйлар. Классик авангард юнәлеше дә Казан сәнгать мәктәбе белән генетик рәвештә бәйләнгән. Чөнки “рус футуризмы атасы” Давид Бурлюкның, конструктивизм пионерлары Александр Родченко һәм Варвара Степанова ижаты шушында чәчәк ата. “Будетлянчы” һәм “жир шары рәисе” Велимир Хлебников һәм анын

Портрет сыйныфы. 1900 еллар. Н.Н. Кротова (уңнан),
О.В. Арбузова һәм М.Э. Ольцин

сәңгәт, күрәнгә рәссам Вера Хлебникова-Митурич та шушы мәктәптә рәсем ясау дәресләре алалар. Мәктәпне тәмамлап чыгуучыларның күбәсе эстетик тәрбиягә хезмәт итәргә дигән уй-теләкләр белән яналар. Шушында укып чыккан кешеләрдән К. Лепилов һәм А. Соловьев кебек күрәнгә рәссамнар соңыннан үзләре дә укытучы булып китәләр һәм аларның теоретик мираслары илебез сәңгәт педагогикасы классикасында урын ала. Башкалар Сәңгәт академиясе каршындагы Югары сәңгәт училищесында И. Репин, А. Киселев, Ф. Рубо, В. Маковский, Н. Самокиш, Н. Дубовский, Д. Кардовский остаханәләрендә укталар һәм иң сәләтле ижади шәхесләр булып танылалар. Исеме Казан сәңгәт мәктәбе белән бер төшенчә булып

Архитектура бүлгеге укучылары. 1900 еллар.
Соңгы сафның үзәгендә — П.Т. Сенников-Сперанский

яңгыраучы Н. Фешинның ижат феномены Татарстанда һәм Урта Идел буе регионнда майлы буяу белән рәсем ясау сәнгатенең үсешенә дистәләрчә елларга этәргеч бирә.

Мәктәпнең гравюра бүлгеге белән 1896—1908 елларда Ю.И. Тиссен житәкчелек итә. Сәнгать Академиясендә укып белем алган һәм үзенә укытучысы И.П. Пожалостин эзеннән киткән, гравюра сәнгатендә төп нәрсә аның техник камилгеге дип санаган бу кеше, үзенә укучыларына гравировка техникасының бөтен нечкәлекләрен үзләштерергә ярдәм итә, мәктәптә гравюра сәнгатенә өйрәнүнең чын академик методы кертелә. Бу бүлек әллә ни озак яшәмәсә дә, графика үсешенә төпле нигез салып өлгерә.

Н.И. Фешин — натура сыйныфында. 1910 еллар.
Аннан уңда — Н.Н. Сапожникова

1897 елда ачылган архитектура бүлгеге генә түгел, ә гомумән, шушы мәктәп үзенә бөтен барлыгы белән күренекле талант иясе, педагог К.Л. Мюфкега да бурычлы. Н.Н. Белькович белән бергә ул мәктәп өчен махсус бина төзетү мәсьәләсен күтәрә һәм үз проектын тормышка ашыра. Мәктәп үз вакыты өчен сәнгать ягыннан да, гамәли яктан да шәһәрдәге иң әйбәт уку йорты бинасы булган һәм әле хәзергә көндә дә менә дигән архитектура һәйкәле булып санала торган бинага күчә. Аны төзүдә архитектура бүлгеге укучылары үзләре катнашалар. К.Л. Мюфкеның беренче чыгарылыш укучылары — П. Абрамычев һәм М. Григорьев аның педагоглык хезмәтен дәвам иттерәләр. Бүлек укучылары шәһәр архитектурасы тор-

Н.И. Фешин укучылары белән. 1908—1911 еллар.
Соңгы сафта — М.Э. Ольцин (уңда),
О.В. Арбузова, Н.Н. Сапожникова

мышында да актив катнашалар. Монда укыган П. Сперанский, Ф. Гаврилов, М. Григорьев, Д. Федоров һәм башкалар Татарстан архитектурасын үстерүдә үзләреннән зур өлеш кертәләр.

Скульптура бүлеген ачу мөмкинлегенә бары тик 1904 елда, мәктәпнең үз бинасы булдырылгач кына килеп чыга. Казан шәһәрендә П.В. Дзюбанов һәм В.С. Богатырев кебек актив рәвештә ижат итүче беренче скульпторлар барлыкка килә, чокып сурәтләр ясау эшен сәнгать тормышының аерылгысыз бер өлешенә әверелә. Тормышларын скульптура сәнгатенә багышлаган Т. Козлов, Я. Кац, О. Арбузов-Витман, күренекле латыш скульпторы К. Зале да шушы бүлектә белем алалар.

Н.И. Фешин рәсем ясаучыларның кичке сыйныфында
дәрәс үткәрә. 1910 еллар

Мәктәпнең мондый эшчәнлегә, туган ягыбызны югары дәрәжәдәге профессиональ кадрлар белән генә тәмин итеп калмый, ә Казаннан шактый еракта урнашкан төбәкләрдә дә сәнгать мәктәпләре ачырга, кайбер провинциаль мәктәпләргә үзгәртеп корырга мөмкинлек тудыра. Сәнгать Академиясә Казан мәктәбенә иң зур күләмдә акча бүлеп бирә, анда уку чыккан рәссамнар өчен үз аудиторияләренен ишекләрен киң итеп ача, педагогларның хезмәтә дәүләт бүләкләре белән билгеләп үтелә. 1914 елда ук әле бу мәктәпне югары уку йорты итеп үзгәртеп кору проекты барлыкка килә. Кызганычка каршы, беренче бөтендөнья сугышы башлану сәбәпле килеп

Г.А. Медведев натура сыйныфы укучылары белән.
1910 еллар

туган икътисадый кыенлыклар бу проектны тормышка ашырырга ирек бирми.

1917 елда сәнгать белеменә гомуми реформа ясый башлау Казан мәктәбенә язмышына да нык тәэсир итә. РСФСР Халык комиссариатының А. Луначарский һәм Д. Штеренберг кул куйган карары белән бу мәктәп Казан Дәүләт Ирекле сәнгать остаханәләре итеп үзгәртелә һәм алар “югары техник уку йортлары удар төркемнәре” составына кертелә. Егерменче еллар дәвамында мондый үзгәртеп корулар берсе артыннан икенчесе туып кына тора һәм, ниһаять, бу үзгәртүләр 1935 елда Казан сәнгать училищесы төзү белән тәмамлана. Ә бу инде сәнгать мәктәбенә укуыту программасын бөтенләй үзгәртеп ко-

П.П. Беньков (уңда) сурәтләү бүлеге укучылары белән.
1910 еллар

руга китерә, гамәли эшкә караганда, теоретик фәннәргә күбрәк игътибар бирелә башлый, барлык белгечлекләр буенча бергә укыту һәм укучыларның коллектив рәвештә эшләгән проектлары максатка яраклы дип карала.

Яңа мәктәпнең майлы буяу белән рәсем ясау бүлегендә берничә төр остаханә эшләп килә. Педагогларның яшъ буыны булган К. Чеботарев, И. Никитин үзләренең укыту эшчәнлекләрен традицион академик методка бөтенләй каршы юнәлештә алып баралар. Укыту-сәнгать бүлеге мәдире булып эшләгән һәм сәнгать берлеге рәисе булган Н. Фешинның укучылар алдында абруе элеккеге кебек үк югары була. 1919 елда ул беренче тапкыр “Программа” буенча укытуны системалаштырып карый һәм

Сәнгать-техника институтының пролетар студентлар
башкарма бюросы. 1925 ел. Беренче сафтагы
уң яктагылары — Ф.Ш. Таһиров, Д.Н. Красильников,
алар артында — А.Н. Коробкова

үзенен шәхси фикерен белдерә. Н. Фешин, П. Беньков һәм аларның дәвамчыларының педагогик эшчәнлекләре аркасында мәктәп үзенен алдагы елларда тупланган ин яхшы традицияләрен саклап кала. Киң студентлар катламы бу кешеләрнең югары сәнгать культуралары һәм профессиональ дәрәжәләре алдында баш ия.

1920 елда графика бүлеге яңадан ачыла. Әмма хәзер инде ул бүлек кенә түгел, ә факультет итеп үзгәртелә. Бу эштә аның беренче укытучылары Н.С. Шикалов, декан И.П. Плещинский, производство литографиясе (таш басма) остаханәсе житәкчесе Г.Дедков һәм аның ассистентлары — Н. Сокольский, М. Барашов башлап йөрүчеләрдән булалар. Факультеттагы укыту программасы гамәли һәм

теоретик курслар үтүне — китап басу графикасының барлык төрләрен үзләштерүне, шушы эшнән тарихын өйрәтүне күз алдында тотта. Актив рәвештә иҗат эше белән шөгыльләнүче студентлар, “Жайдак” дигән графиклар берләшмәсенә берләшеп, ике дистәдән артык басма альманах, исемле папкалар, плакатлар эшләп чыгаралар. “Жайдак” беренче тапкыр Г. Тукай поэзиясенә, Идел буе халыклары әкиятләренә мөрәҗғәгать итә.

Б. Урманче техникумда уку-укыту бүлегә мөдире булып эшли. Аның инициативасы белән литография остаханәсендә татар язучыларының һәм революцион хәрәкәт эшлеклеләренән портретларын күпләп бастырып чыгара башлыйлар. Графика буенча талантлы милли кад-

В.К. Тимофеев студентлар белән. 1920 еллар.
Сулда — С.Ф. Крылов

рлар, исемнәре Татарстанда гына түгел, ә чит өлкәләрдә дә яхшы билгеле булган Ф.Тәһиров, Т. Мөхәммәтжанов, Д. Красильников, Г. Юсупов, Г. Арсланов, М. Кәримов кебек белгечләр әзерләп чыгару, билгеле, графика факультетының зур казанышы була. 1927 елда инде Казан графика осталарының эшләре Советлар иленең Парижда үткәрелгән декоратив сәнгать күргәзмәсендә урын ала һәм “СССР халыклары сәнгате” дигән экспонатлар арасында билгеләп үтелә. Ә А. Коробкованың “Авыл яшьләре” һәм “Азат хатын” журналлары өчен эшләгән иллюстрацияләре исә татар вакытлы матбугаты бизәлешенә нигез сала.

Яңа мәктәпнең скульптура бүлегенә В.С. Богатырев, Г.А. Козлов һәм А.К. Кузнецова-Ливанова остаханәләре

Литография остаханәсендә. 1927 ел. Утыралар — Бадюль, Иорданский, алар артында — Розова, Гончаров, Черенцова

составында эшли. Аларның конкурс биремнәре тематикасы шулай ук монументлар һәм һәйкәлләр төзүгә ориентлашырга мәжбүр итә, милли сәнгать традицияләрен файдаланганда скульптура һәм архитектура формаларын бергә кушу бурычы күздә тотыла.

Әмма нинди генә үзгәрешләр булмасын, Казан сәнгать мәктәбе Татарстан мәдәни тормышында актив хәрәкәт итүче үзәк булып кала бирә.

Е. Ключевская, сәнгать фәннәре кандидаты

(Казан сәнгать мәктәбе тарихы турында очерк “Казан сәнгать мәктәбе (1895—1995)” дигән буклетта чыга. Аны Казан сәнгать училищесы әзерләгән.)

Әсфан ИЛЬЯСОВ

ИЗГЕ СӨЯК

Кырыс уеннар

Халык дошманының хатыны, балалары... Моңы рухылыктан, әхлактан, кешелеклектән ваз кичкән безнең кыргый жәмгыять кенә уйлап чыгара ала. Иң куркынычы: НКВДның жәмгыятьнең иң яхшы өлешен юкка чыгарудагы үз жинаятьләрден аклар өчен сугылган бу келәймәне бозык идеология агулаган күп кенә гади кешеләр дә күтәреп алды. Курку хисе астында алар тыелгысыз бузада, гаепсез кешеләргә эзәрлекләүдә катнашты. Яла ягылучылар үз илләрендә куылганнарға, жинаятьчеләргә, хокуксызларға әйләнделәр. Кайсылары куркудан, кайсылары күрәлмәудән, махау белән авыруларны урап узган шикелле, алардан йөзләрен бордылар. Сугыш бәхетсезләргә хәлен тагын да яманлатты. Эти үзен фронтка жибәрүләрен сораган булган да, халык дошманы дип, кире какканнар. Мине — сигез яшьлек малайны — ике апалы-сеңелле күршеләребез үзләренә энекәшләре белән бәхәсләшкән өчен жан-фәрманга куып йөргәннәрен хәтерлим. Кумый ни, кыйнасалар да, бөтен хаклары үзләре белән: мин халык дошманының сыныгы бит...

Хәзер моңы күз алдына китереп тә булмый, моңа ышануы да кыен инде. Заманның бөтен явызлыгын язып бетерү мөмкин түгел, чынбарлык теләсә нинди сурәтләүдән дә куркынычрак иде. Шулай да сугышның кайбер явыз уеннарын тас-вирларга кыям әле, чөнки жәрәхәткә ябышып каткан бинтны шундук кубарып алырга кирәк.

Әнигә кайларда гына эшләргә туры килмәде! Кичләрен урамда кизү торды, кар ташып түктә, урман кистә, урак белән иген урды, борчак жыйды, авыруларны карады. Ачыктан аягында көч-хәл белән басып тора иде. Житмәсә, театрда да эше муеннан бит. Аннан түбәнгәрәк артистлар, айга утыздан артык спектакльдә уйнап, лимит, ягъни өстенлекле карточкалар алган бер вакытта, әнигә ачтан үлмәслек кенә бирәләр иде. Ә мин үсә торам, тегенә анысы да, моңысы да бар, дип тынгылык бирим.

Әни мине Хажитархандагы гастрольгә үзенә ияртеп баргач, без бала-чага Кутум каналында балык тотып йөрүбезне хәтерлим. Шәп чиртә, хәтта коры кармакка да каба иде. Без балыкны күп итеп тотып, тозларга, киптерергә дә Казанга алып кай-

тырга карар кылдык. Иртәдән кичкә хәтле каналдан кайтып кермибез, кайтып житкәч, кышкы кичләрдә балык белән тамак туйдырырбыз, дип хыялланабыз. Ничектер бер кармак жебем буталып, үзебез төшкән фатирга йөгереп кайттым да:

— Әни, әни! Кайчы бир әле, тизрәк! — дип кычкырдым.

Әни елый-елый миңа чәбәләнгән жепне жайларга булышты.

Ачлык балачагыбызның даими юлдашы иде.

Сугышның иң кызган 1943 елны әнигә спектакльдән соң капка төбөндә кизү торырга куштылар. Үзенең хокуксыз икәнлеген истә тотып, әни карусыз риза булды.

Ризалашмаган шәттә театрда да, Островский урамындагы кечкенә бүлмәдән колак кактырасылары да тәгаен. Төнлә, катлаулы эштән соң сугыш елында ул ялгызы кораллы башкисәрләргә каршы тора аламы соң инде? Ә ул чагында кеше бәясе бер тиенгә дә тормый иде бит. Кешеләр югалып, соңыннан базарда адәм итеннән пешерелгән пәрәмәчләр саткалаганны да ишеттергәлиләр. Без бала-чага, кеше үтерүчеләрне тотып, “Черек күл”гә алып килгәннәрен күргәләгәнебез дә булды.

Төнлә Казан урамнары куркыныч тынлык белән тула. Капка асларыннан соңлап йөрүчеләрне кызган күзләр сагалап тора. Әни авыр имән урындыкны алды да кизүгә чыгып китте. Болак белән Островский урамнары хәтәрләрдән санала иде. Югыйсә театр житәкчеләре белә ләбаса инде: өй таза-сау ир-ат белән тулы, ә аларны кечкенә генә бер хатын сакларга тиеш...

Әни болай дип сөйләгән иде:

“Төн уртасы. Караңгы ишек төбөннән караңгы урамга чыктым да тирә-якка каранам. Башта шомлы уйлар кайный, тел очында — “каравыл” дигән сүз. Эт тә юк, тик кемдер мине күзәтеп торган шикелле. Тынлык тынычландыра төшкәч, урындыкка утырдым да сугыштан соң әйбәт булыр дигән хыялга бирелдем. Йокы ала башлаганда гына Банк — хәзерге Кави Нәжми урамы ягыннан кычкырган тавыш ишетелде. Сискәнеп киттем, йокы качты. Сак кына каранам. Тагын кычкырып жибәрделәр. Тик һичкем күренми. Тагын да шүрлиерәк төштем. “О-о-о!...” дигән тавыш якыная барды. Урындыкны эләктердем дә подъездга кереп постым. Ә теге нәкъ шунда таба якыная, инде күреп тә алдым. Шикле карангалап, керергә теләде. Каршы чыкмыйча чарам калмады. Котым үкчәмә төште. Ул мин күренү белән читкә тайпылды, урындыгыма текәлде. Әйтерсез, каршысында танк торами. Аннары жан ачысы белән кычкырып жибәрде:

— Монда ни калган сиңа? Тораташмыни, ә? Бу — минем подъезд, ничә көн кунам инде!

— Ә бүген моңа чик куярга туры килер, — дидем мин әллә нинди тыныч тавыш белән. Милиция белән янаган булам. Беләм инде, аларны хәзер эт белән дә табалмыйсың.

Төнге кунак урындыгыма ябышты да тарта башлады. Ә мин бирешмим. Төбәбрәк карадым да төшендем инде: эвакуацияләнгән кеше. Алар — ачлар, йорт-жирсезләр — бик күп иде шул. Һәркемнең үз хәсрәте муеннан. Алар кайгысымыни?

— Мин Воронеждан, эвакуацияләнгән, — диде ул уемны укыгандай. — Шушында йоклап чыгар идем, — дип, ул елап та жибәрде.

Таң беләнә башлады. Урындыгымны күтәреп, үзебезнең ишегалдына юнәлдем. Әйе, ул бандит түгел, ә бәлки сугышның миллион корбаннарыннан берсе.

— Син йоклый идек, — дип дәвам итте әни. — Ә мин әтиегезне уйладым. Ерак, салкын Норильлагта нишләп ята икән? Ә абың сугышта, һәр адымын үлем сагалап тора. Йокы килмәгәч, атаңа хат язарга утырдым. Гадәттә ул хатлар барып житми инде, тик өметсез — шайтан диләр бит...”

Кечкенә генә бүлмәбезне ике мәртәбә талап чыкканнан соң, әни мине үзе белән кичке спектакльләргә йөртә башлады. Төнлә өйгә кайткач, йөрәк сагышына

чыдый алмыйча, бер уен уйный: миңа тиз-тиз якындагы чатка барырга куша, әгәр шул арада анда берәр машина күренергә өлгөрмәсә, моны әти белән абыйның исән-имин кайтырына юрый иде. Мин шунда ашыгам, бар көчемә йөгерә үк башлыым, чатка житкәч, жиңүче кыяфәте белән кулымны изим. Ишетмәсәм дә, күңелем белән әниңең жиңел сулап куйганын сизәм. Ул минем яныма килеп житә дә шатланып мине күкрәгенә коча һәм без өйгә ашыгабыз: әйтерсең лә, кайтып та житкәннәрдер, көтәләрдер кебек.

Ә алардан һичнинди хат-хәбәр юк. Өмет чаткысына без бик мохтаж идек. Шуңа күрә әни шушы усал уенны уйлап чыгарган да инде. Югыйсә ул вакытта Казан урамнарында машиналар көндез дә сирәк күренә иде бит. Әни исә мине кочаклаган чакта:

— Улым, хәзер ышанам инде, икесе дә кайтырлар, безнең урамда да бәйрәм булыр әле, — дия иде.

Бәйрәмгә озак иде. Әлегә ул мунчага барырга да ояла: ит тә тиредән генә тора.

Беркөнне әни иртән базарга барасыбызны әйтте. Гажәпсенеп калдым. Ә ул бозык тавышлы фисгармония шикелле шыгырдап торган диван астыннан тимераяк чыгарды. Чын тимераяк, без бала-чага “пычаклы” дип йөрткәне. Анлап алдым: әти-неке! Кулыма алдым да, ләззәтләнеп, аның авырлыгын тойдым, каешларының исен сиздем. Әти аны кия дә кош урынына рәхәтләнеп оча иде. Хәзер менә без аны сатарга, йә бер бөтен ипигә алмаштырырга тиеш.

— Кайткач ни әйтер? — дидем мин.

Әни уйга калды. Миңа арган-талчыккан күзен төбәде дә, үз-үзенә сөйләнгәндәй:

— Беләсенме, яңасын жүнәтербез, — диде дә, бусын төреп, букчасына салып куйды.

Дәшмәдем. Белә идем: азык-төлек карточкаларыбызны урладылар. Ә безне алда көткән бәхеткә кадәр яшисе бар ич әле. Тиз-тиз жыендык та базарга чыгып киттек.

Базар... Ул зур, Болакка кадәр сузылган, караш житми. Бөтен жирдә кеше, ыгы-зыгы, тавыш-гауга... Теләсә ни сатарга, сатып алырга була. Бер генә сүз — сугыш чоры базары. Монда — әллә нинди хәлләр: алдау, урлау, алданганнарның елавы, ялганчыларның шатлыгы. Күпернең ян-ягында, ә арырак — институт янындагы урамда шәхси сәүдә гөрли. Шунда ук хәер сораучылар, ак тычканлы багучылар тезелешеп киткән. Тычканнары тартмадан синең күрәчәгең язылган кәгазь тешләп алып бирәләр — ышансаң ышан, ышанмасаң — юк. Минә ул багучылар гажәпсендерә иде: ниге дип үзләренә бәхет язучылар алмыйча, салкында бөрешеп торалар?

Әни үз сәүдәсен ничек башларга белмичә аптырап калды. Кинәт ул тораташтай калды. Ул зыялы кыяфәтле берәүне күреп алган иде.

— Качалов театры артисты Ардаров, — дип пышылдагач, ул букчасыннан тимераякны чыгарды да күпер башына барып басты.

Артист ярты бөтен ипиен бер стакан сөткә алмаша иде. Тавышы калын, карлыгыбрак чыга. Бүе башкаларга караганда озынрак, янындагылары чүккән кебек.

Үткән еллар аша магнитофон тасмасын тыңлагандай булам. Ардаров тавышында Шекспир, Шиллер, Горький чагыла сыман... Аны сәхнәдә күргәнем булмады, тик хәзер дә тавышының мескенлегә, останың чарасызлыгы яраларыма тоз сибеп тора әле.

Күпердәге жил әниңең пальтосыннан үтеп кереп өшетә, әни таптана да таптана. Кинәт олпат гәүдәле бер егет аның тимераягын тартып алды да Сул як Болак урамына таба йөгерде. Әни кычкырып жибәрде.

Теге егет миңа якынлашты.

— Тукта! — дип кычкырдым да, капкачы тупка сикергәндәй, аның аяк астына ташландым. Ул егылды да, ачы сүгенеп, битемә китереп типте. Әни килеп житеп, мине аягыма бастырды. Каш турым шешеп чыкты, моңа исем китмичә, әнигә:

— Нишләдең син, ә? — дип кычкырдым. — Әтиненң тимераягын...

Әндәшмичә генә ул жәрәхәткә кулъяулыгын басты, аннары кулымны сулышы белән жылытырга тотынды. Чал чәче яулыгыннан ычкынган, пәлтәсе чишелгән...

— Жәһәт тә инде үзең, тәмам үсеп житкәнсең. Суздың да салдың, ә?.. Әйдә, кайтыйк инде. Барысы да әйбәт булып. Тиздән яз инде...

Һәм ул килеп тә житте. Язын мин Болакка балык тотарга йөрм. Сөзгечне әниненң иске оегын кисеп ясым. Тимер чыбык исә теләсә кайсы чүплектә тулып ята. Без балыкны сөзгеч белән боз астыннан сөзеп ала идек. Ул бичаралар боз астында тончыгып торган булалар да, авызларын зур ачып, өскә калкалар. Балык букчасы һәм бер теләм ипи алдым да — киттем. Дүрт-биш сәгать яр буенда йөри торгач, хуш исле балык тулы букчамны күтәреп, күтәренке күнел белән, туйдыручы кыяфәтәндә өйгә кайтып кердем. Әни балыкларның кирәк кадәр аерып алды да куырырга кереште. Ә ул аш-суга карда прәннек пешерердәй оста иде. Менә хәзер дә: пычак очына эләрдәй май заты булмаса да, балыгы авызда эрерлек, кытыр-кытыр килә. Кечкенә мичтә утын яна, каршымда әни утыра. Рәхәт! Иртәгә буласы демонстрация турында сөйләшәбез. Ә ул сөйләргә бик оста: жор телле, пародия, мазәк артистлары аның белән чагыштырганда — ай янындагы йолдыз гына. Бүгән ул Мәскәүне искә алды әле.

Татар эшче театрында трибуналар тирәсендә йөрүне жене сөймәгән бер артист була. Йөрмәскә ярамый: һәр почмакта посып торган капитализмга теләктәшкә әйләнәсең. Ә бу инде уен-муен гына түгел — 58 нче статья! Теге артист колоннаның атабыз, кояшыбыз карашы астында йөзгән күрсә, калтырарга ук керешә икән. Озын буйлы, таза булуына карамастан, трибуна алдыннан үткән чакта бөрешеп, мөмкин кадәр күренмәс хәлгә житәргә тырышкан. Куян кебек, анда-санда карангалаган, кызарынган-бүртенгән. Әни аннан ни өчен шул тиклем дулкынлануын белешкән. Ә ул бөтен кешенә дә бер төсләгә әйләнүен өнәми, ә үзенә тиктомалдан, сәбәпсез-нисез “ура!” кычкырырга тиешлеген аңламаган. Ничек инде ул: тычкан мәче авызына эләксен дә — сикеренсен, биесенмени?!

Ул артистның язмышы ничек булып беткәндер — билгесез, тик коточкыч утынчы елларда ук шундый акыл иясе булган кеше, читтән торып булса да, күнелдә үзенә карата хөрмәт уята иде. Чыннан да, ниге дип тиктомалдан акырынырга, шатланырга? Кайда ул — шатлык?! Фәкатә жүләрләнәр хәлгә житкерелгән, үзенә шәхес икәнлегенә оныттырылган кешегә генә жәйләрен тузан йоттырып, көзләрен кар боткасы ердырып йөртәргә мөмкин. Карнавал, Сабан туе булса, бер хәер әле. Ә демонстрациядә? Анда ни күрсәтмәк кирәк? Үзәңнең көтүдәгә бер хайван икәннеңме?

Халык массасы бөтенесен хәл итә, дигән инкыйлабның мәгълүм дәһише. Алдаган! Массә һичкайчан, һични хәл итә алмый: аны чыбыркы шартлата-шартлата кая кусалар, — ул шул тарафка чапкан. Аны изгәннәр, таптаганнар да — юкка чыгарганнар... Массә ителгән халык — халык түгел инде.

Аңа оча торган кош биеклегеңнән торып төкерергә дә, кирәксә сатарга, кирәксә сатып жибәрергә дә яраган һәм, шуннан тәм табып, сакал-мыек астыннан көлөргә дә мөмкин булган. Ләкин моңа каршы Авраам Линкольнның мәшһүр тәгъбирен китерәсем килә: “Халыкның бер өлешен һәрчак алдап була, бөтен халыкны бер-кадәр вакыт алдарга мөмкин, ләкин бөтен халыкны һәрчак алдалап булмый.”

Ышанам: бу — безгә дә килер. Тик кайчан?!

Сугышның явыз, коточкыч хәлләре күп, бик күп булды. Аларны искә төшерү авыр, аһ, бик авыр. Тылда гомер сөрешләре фронтта жан саклаулардан һич кенә дә жигел булмады. Аермасы бер генә инде: монда атыш юк иде...

Кайчагында күрше-күлән Мәрҗам апа Вәлиева-Сульва янына лото уйнарга жыелгалыйлар иде. Әле теге, әле бу сан чыга, аларның һәркайсының үз аталышы

була. Әйттик, 90 — бу инде “бабай”, 11 — “барабан таяклары”... 58 нең һичнинди исеме юк. Тик шул сан килеп чыккан саен әни агарып килә торган иде. Ул “58” — безнең гаиләбезне җимерде, безне халык дошманы итте бит. Бу сан — әнкәмнең бәгыренә кадалган пычак, хәнжәр ул. Аны хәтер белән кузгаткан саен аның йөрәгеннән кан саркый иде.

Мин Иисусның чүлләрдә, Мөхәммәт пәйгамбәрнең таш-кыялар арасында бикләнеп ятканда ниләр кичергәннән белмим. Тик шуңа ышанам: минем искиткеч әниемне изге дип санарга була. Аңа мин табынамын да аны данлыймын. Гажәеп сәләте өчен генә түгел, ә теләсә нинди тормыш хәлләрендә дә кеше булып кала белгән өчен.

Ышаныч

“...поп жүләр дип кенә Ходайдан ваз кичеп булмый”.

(Бер митингтагы чыгыштан.)

“...халыкны хәвеф-хәтәргә куюга караганда, үз-үзен аямаучы фидакарлар кирәк. Ул утка керсә керә, тик анда кешеләрне әйдәмәс. Безнең бүгенге житәкчеләребез, әүвәлгеләре кебек үк, шәп яшәү уе белән бозылган. Алар эшләмәскә өйрәнде, үз-үзләрен куркыныч астына куярга теләмиләр. Идеология чиреннән, үз-үзләрен генә күрүдән азат булган, максат куя һәм шул юлдан бара белгән яңа кешеләр килергә тиеш.”

(В.Михайлов. “Ярдәмче”. Сәяси очерк.)

Безнең илебездә нигә бәхетсез икән? Нигә бөтен бәла-каза аңа гына ябырыла? Эшчән, булдыклы халык нигә ач-ялангач? Әле кайчан гына бөек саналган илдә шушындый сорауларга җавап табарга тырышмаган беркем юктыр. Кемгә сылтарга? Каһәрле патша золымынмы, Ленинның абыйсы өчен үч алуымы, иблис Сталиннымы, әллә шулар артыннан тезелешеп килгән наданнарнымы? Һәр халык үз хакимиәтенә лаек, диләр. Халык үзе жүләр булып чыга микәнни? Аның яратып сөйли, укый торган әкиятләрдәге сөекле каһарманнарының Иванушка-жүләр булуы да тикмәгә түгел, күрәсен.

Бала чакта безнең иң яратып уйный торган уеныбыз футбол иде (туп булмаганлыктан, шуңа охшаш нәрсә типкәләп йөртсәк тә). Калган барчасын кызлар уены дип кенә санадык. Кайвакытны явызларча, кимсетә торган алама шаяру белән күңел ача идек. Моңың асылы нәрсә? Беркатлырак малайны күзен йомган килеш кулын суздырабыз да, бертуктамый: “Миңа серле таяк бирегез!” — дип кычкыртабыз. Әкияттә генә бәхет эзләп Каф тавы аръягына барып чыгалар ул. Ә без монда ул малайның учына теләсә ни тоттырып көлөбез. Без үзебез дә шундый беркатлылар түгелме соң? Алладан ялваргандай, үзебезнең ихлас ышануыбыз урынына ни бирделәр? Гафу итегез, — тизәк кенә. Бу уен ашын безнең һәркайсыбыз татыды. Ә бер тапкыр кәкре каенга терәтелгән малай, уенның ахыры ни белән очлануын белә торып, зур рухлану белән чираттагы корбанны уенга котыртырга керешә.

Безнең — әүвәлге совет кешесенең дә — психологиясе беркатлы, ул күңелгә ятышлы “кеше кешегә — дус, иптәш һәм туган” дигән гыйбарә йогынтысында тәрбияләнгән. Аксакны күрсәк, үзебезнең шундый түгел икәнлегезгә куанабыз, бөкерене күрсәк тә аркабызда өркәч юклығына шатланабыз... Тик, тик ул өркәч бар, ул

зур: бу нәрсә — балалар йөзеннән качкан елмая, урамда, транспортта адым саен очрап торган тупаслык, хурлау, гомуми ваемсызлык, рухи ярлылык, әхлаксызлык...

Безнең яман уеныбызга искиткеч якты күңелле күрше малае, театр артисты улы Рафаэль Бариев чик куйды. Ул безне тимурчылык хәрәкәте белән мавыктырып жибәрде. Тифка каршы авыр укол кадаганда, мин беренчеләрдән булып күлмәгемне күтәрдем дә куркаклардан көлдем. Рафаэль унсигез яшендә вафат булды: тумыштан йөрәге авырта иде. Ә ул вакытларда моңа дәва юк иде әле.

Аның вафаты турындагы хәбәрне мәктәптән кайтканнан соң әни житкерде. Без Татар театрының флигеленә күченгән идек инде. Гомеремдә беренче мәртәбә үлемнең ни икәнен тойдым. Әни минем кичерешләремне карап торды, ул минем карарымны көтте. Югалып калдым. Кызу гына жыендым да, ашап та тормыйча, чыгып киттем. Аның күзендә сагыш катыш шатлык чаткысын күрәп алырга өлгердем...

Житмеш елдан артык безнең рухыбызны бастырып тоттылар, калжайттылар, бөктеләр. Бер сүз сөйләп, икенчене уйлагач, өченчесен эшләдек. Ялган, икейөзлекне жан тартмый иде анысы. Ни хәл итмәк кирәк: яшьлекнең ачык, чиста сәхифәләрен надан хакимнәр кулы пычратып бетерде, баш ию, бил бөгүгә күнегеп беттек. Моннан котылу чарасы да юк иде: яшәргә кирәк бит! Шундый зур ил, аның житәкчеләре өчен оялу хисе дәшмәскә, тыштан риза булып күренергә мәжбүр итеп килде. Беркатлы күңелем миллионнарча кеше яшәгән илдә акыллы, урысча дәрәс сөйләшә, үзе эндәшкән кешенең исем-фамилиясен булса да аңлаешлы итеп әйтә белгән бер генә дә кеше юк микәнни дип уйлый иде. Ә андый кешене анда кертмәгәннәр, югары үрмәләтмәгәннәр генә.

Күп елларга сузылган сүз боткасының, такылдауның ялган икәнен белгәнгә күрә, без ачыктан-ачык булмаса да көлә идек. Ләкин күкрәкләребезгә төя-төя: “Алга, коммунизмга!” — дип кычкыра бирдек. Ә институтта фикеребезне, “Правда” газетасындагыча, “Генераль секретарь болай диде...”, — дип дәлилли идек. Имтихан алу-чыларның йөзләре канәгатьлек белән тула, ирекседән елмая башлыйлар: “Материалны белә, тирән сөрә бу, ерак китәр, ихтимал...” Ә без соңыннан аулакта рәхәтләнеп көләбез дә сыра эчәргә ашыгабыз. Ә жиңел генә алынган билгеләр күңел бушлыгын тутыра алмый, хакыйкәтнең нидә икәнен яхшы тойган зиһенебез, читлектәге кош кебек, чыгар юл эзләп чәбәләнә. Тик без ятлаган ялган сүзләргә бөтен барлыклары белән ышанучы, табынучылар да бар иде. Алар аерым бер дәфтәр тотып, шунда “бөекләрнең” әлегә сүзләрен теркәп баралар, котылгысыз төстә еш уздырыла торган жыелышларда мөнбәрдән торып сөйлиләр иде. Жан газәпләре, сират күперен чигүләр дә жыелышларда утырулардан жинелрәктер әле, валлаһи! Катнашмасаң, стипендияне кисү белән яныйлар һәм кисәләр дә иде.

Ә теге тырышлар, бушбугазлар тавышлары карлыкканчы лаф оралар, бәхәсләшәләр, шундый жыелышларның файдалы булып, ешрак үткәрүне дәгъвалыйлар. Комсомол комитеты бүлмәсенең ишеге аларга һәрчак ачык — ачкычы кулларында. Фәннәр курсы үткәннән соң сүз боткасы яратучылар туп-туры номенклатура баскычына менеп китәләр. Күпмедер вакыттан соң ул “иптәш”кә әйләнә дә, аның инде шактый бүлтәеп чыккан корсагын өр-яңа “Волга”дан өстерәп чыгуын күрәсәң. Шул вакыт теге “Паровозыбыз, алга оч син, алга, коммунада тукталыш...” дигән мәгълүм жыр искә төшә. Син әле анда барасың гына, ә алар инде барып ук житкән... Сәер хәлләргә исең китеп, карт-корылар белән бергә этелә-төртелә трамвайга кереп китәсәң...

Елга берничә тапкыр оркестрның рухландыргыч маршларында унар-унар тәзеләшәп, кызыл комачлар һәм юлбашчыларның портретларын күтәргән килеш уптым илаһи якты киләчәккә алып баручы демонстрацияләргә чыга торган идек. Бишьеллыкларны яисә азык-төлек программаларын вакытыннан элек үтәргә чакырган өндәмәләргә хуплап, карлыкканчы “ура!” кычкырабыз.

Кышын өши-өши, жәен тиргә батып, лидерларның бурлаттай канәгәт йөзләрен карап үтәргә безне ни мәжбүр итте икән соң?

Гомумән “ычкынганлык”. Ышану. Теге комачларны, портретларны аулак, караңгы бүлмәгә кертеп куйганда, ул ышанычның ни икәнлеген һичкем әйтә алмагандыр.

Минем әнигә исем-акылым китә иде. Ул, күпме хәсрәт, зур гаилә фажигасе кичереп, НКВДдан еллар буена жәфа, золым күреп яшәсә дә, Брежневның нотыкларына житди төстә ышана иде. Фәкәт аның кашларын гына гайре табигый, дип таба, житдилек өчен ябыштырылмаган микән, дип шикләнә. Әллә көлә иде шунда, әллә бөтен съезд спектаклен чын, ихлас, дип белә идеме. Шунда да ул Леонид Ильичның теге кашларын гаепкә алмады, шулай тиештер, дип уйлады.

Коммунизмга, әйләнә-тирәдә хакыйкәт һәм гаделлек буласына ышанды. Югарыдагыракларның әйткәнән закон дип кабул итә. Симергән эт хужасын кабар, диләр. Шуның ише, үзләрен гөнаһсыз, авызлыксыз, хөкемнән югары дип санаган житәкчеләр дә халыкны ничек кирәксә шулай алдадылар, аның беркатлы жанына тешләрен батырдылар.

Кайвакытны спектакльдән соң әни югарыга төртеп күрсәтеп:

— Ул бүген спектакльнә әнә шуннан карады. Аннары сәхнә артына кереп, минем уенны мактады, — дия иде.

Бу мине чыгырымнан чыгара иде. Яшьлек кайнарлыгы белән телевизордагы калын кашка бармак төртә-төртә аның иясенә жүләрлеген, ни укыганын аңламавын аңлатырға тырышам. Кайсыдыр съезд бара, Брежневны төрле ноктадан көнгә икешәр, өчәр сәгать буена күрсәткәннәре хәтеремдә.

— Ялгышасың, — дип, әни кырт кисте. — Ул — дәүләт башлыгы. Әнә нинди озын доклад язган. Бу теләсә кем кулыннан килми.

— Ничек язсын ул аны? — дип каршы төшеп карыйм. — Алдына Инжил, йә Корьән куйсаң да укый ул. Тик аермасын гына белмәс.

Әни сүзсез генә аш-су бүлмәсенә кереп китә дә, берәздән төрттереп куя:

— Син юлбашчылар турында бик начар сүзләр сөйлесең: жүләр, кап-корсак... Ярыймыни инде? Минем борчылмавымны теләсәң, телгә салынуыңны туктат син. Яхшы түгел. Аларны халык сайлап куйган ич.

Искитмәле хәл: система аның язмышын аяк астына салып таптаган, жанын талаган, шуңа карамастан, ул исән-сау калган, мәшһүр артист булып житешкән, ике улын аякка бастырган, ә үзе һичнәрсәгә төшенмәгән кебек. Югыйсә, горур, нык, какшамас холык-фигылье бит. Хәзер ул үзенә яшь чактагы вакытына охшамый инде. Авыр, кырыс, шәфкатсез тормыш аны һиһаять сындырды, буйсындырды микәнни? Юк, әлбәттә. Үткән гомер аның күңеленә, жанына төзәлмәслек яра салып калдырган, жөйләре мәңгелек. Күрәсәң, якын кешеләре тынычлыгы хакына үз-үзен алдарга мәжбүр булган. Үз-үзенә корыч авызлыкта тоту — үз-үзенә рәхимсез көчләү ул. Ахыр килеп, ул ваемсызлык бер заманны өзәләчәк тә, жан хисләре тыелгысыз ташкындай тышка бәрәп чыга. Әмма әни алай итә алмады. “Халык дошманының хатыны” дигән келәймә аның тәненә, жанына, рухына мәңгелеккә уеп куелган инде... Аның каравы, сәхнәдә аның уйнавында явыз кайнананы яки жиде баланың яраткан әниләрен күрергә була иде. Ул ижәт иткән шушы ике образның берсеннән-берсе арасы шундый зур, яхшылык белән яманлыкның капма-каршы торышы шундый кайнар иде ки, әнидә озын-озак ялгызлык янартавы ята, ул менә-менә уяныр да үз дәрт-дәрманын күрсәтер шикелле... Тик янартау тынган иде инде. Уянырмы, юкмы — моны Алла белән ул үзе генә белә. Кешедә, күнелә түрәндә һичкемгә буйсынмас сер ята.

— Ярар соң, — дим мин килешеп. — Әнә теге мәдәният министрын гына ал. Шунда этеп-төртеп куйганга кадәр ул театр ишегенә кая ачылганын да белмәгән ич. Аның сине мактавының ихласлыгына ышанасыңмыни?

Авил үзешчәннәренә йөзгә буяу салырга өйрәткәндә һәм сәнгать турында сөйләгәндә.
Сулдан икенче — Г. Ильясов. 1935 ел

Ш.Камалның "Козгыннар оясында" әсәре нигезендә куелган
спектакльдән күренеш. Режиссеры — Г. Ильясов. 1936 ел

„Воронье гнездо“ Ш. Камал
постановка режиссера Ильясова Г. И.
ТГАТ. 1935г

Г. Ильясова-Камская "Тормыш яңадан башлана" (Собко) спектаклендә

Г. Ильясова-Камская "Хужа Насретдин" (Н. Исәнбәт) спектаклендәге Сәхилә ролендә

"Ташкыннар" (Т. Гыйззәт) спектакленнән күренеш.
Сулдан икенче — Г. Ильясова-Камская

— Юк инде, юк. Ул ни хакында әйткәнен белгәндер.

— Мәдәният министрының бер урынбасары нинди көлкегә калганын хәтерлисәндер бит. Качалов театрында Горькийның “Тормыш төбөндә” (“На дне”) спектаклен тикшерәләр. “Стебаков башкаруындагы кнәз роле бик уңышлы чыккан”, — ди бу. Аны барон роле, дип төзәтмәкче булалар. “Әйе, кнәз ролен әйбәт башкара, жид акцентын бик яхшы бирә”, — дип, гел үзенекен кабатлый. Бөтенесе кабердәгечә тып-тын кала, кыймылдарга да куркып торалар. Шулай булмыйча, шаркылдап көлеп жибәрсәләр, түшәм чыдамас, ишелеп төшәр иде... Тик ярамый, артистның язмышы аңа бәйле. Ни әйтсәң дә, мәдәният министрының урынбасары бит.

— Артистлар шундый инде ул — арттырып сөйләргә яраталар. Алар тамашачы аркылы үз-үзләрен яратырга күнеккән. Тамашачы — елга ул, дингез, дәрәя. Артистны шул сугара...

Хәзер безнең житәкчеләр бик еш сөйли, ә матбугат аларның сүзләрен элөктереп ала да чаң сугарга тотына. Ул сүзләр шәрык әкиятләредәй матур, ә күзенә йомып, сөйләгәннәрен төсле рәсемнәр сурәтендә күз алдына китерсәң, таң қалырлык. Ә күзенә ачсаң, Пушкин әкиятендәге әби алдындагы кебек, ярык тагарак күрәсәң. Тирә-юньдә сәясәт жылләрә какшатып бетергән зур йорт. Ул жылгә хакимият жене кагылган вак-төяк үз сулышын өрөп тора. Алардан соң дөнъяны нигә су басып китми шунда — эчләрә пошмый. Аларында халыктан тартып алган бөлешкәнә булсын...

Элегрәк исә ниндидер туган илне сөю хисе бар иде ләбаса. Тирән итеп сулап алганнан соң: “Безнеке!” — дия торганнар иде. Юк, бу — үткәннәрне сагыну түгел, — чыннан да шулай иде ич. Тик менә ул “Безнеке!” дигән нәрсә ни иде соң әле ул? Асылда фаш булды: безнең ничнибез юк, булмаган да. Әни төрмәдә үзенә шәхси әйберләрен: кашыгын, көзгә кисәген, тарагын, энә белән жебен бирүләрен сөйләгән иде. Аларны тартып алмаганнар, хужасына үзе белән камерадаң камерага күчереп йөртергә рөхсәт иткәннәр. Сәер хәлләр адым саен. Төрмәдә шәхси әйберләрен бар, ә иректә — ирек кәнә, теләсәң ничек көн күр.

Әни сөйләгән мәзәк хәтеремдә. Мәскәүгә СССРны беренче булып таныган Әфганстан шаһы Аманулла килеп төшкән. Аларны шундук Зур театрға алып киткәннәр. Озатучы итеп Калининны юллаганнар. Ложеда ул шаһның хатыны күлмәгенә жеп ябышканын абайлап ала да, егетлек күрсәтеп, сиздермәстән генә кубармакчы була. Ләкин... теге жепнең очы-қыры күренми, ди. Калинин аны йомгак итеп урап куйган. Кунакханәгә кайтып кергәч, шаһ, театрдаң чыкканда, акча янчыгымны урладылар, дип белдергән. “Искитмәле бу!” — дип бот чапкан ул. “Синеке генә бер хәер, — дигән хатыны. — Менә минем трусигымны салдырып алдылар әле”. Шуннан соң алар бер авыздан тагын: “Искитмәле ил!” — дип куйганнар.

Безнең менә шундый искитмәле илебездә барчасы куркытып тотылган һәм курку хисе тантана иткән.

Бер заманны абыйның сараеннан 30 нчы елларда нәшер ителгән “Театр һәм драматургия” дигән журналлар табып алган идем. Күрәсәң, абый әти китапханәсенең ниндидер калдыгын саклап кала алган. Ул рөхсәт иткәч, мин әлегә басмаларны чанада өйгә тартып кайттым. Кәгазе шөп, рәсемнәрә күп, житмәсә, серле бер эш кылдым кебек. Мин аларны актарырга да керештем. Анда-санда әти калдырган тамгалар очраштыргалый. Шуңа күрә минем алда аларның бәясә, кадерә артты. Сәхифәләренә актарганда үзгә бер дөнъяга килеп элөктем шикелле. Ә бер заманны мәктәптән кайтып керүемә ни күрим: әни мич каршына чүгәләгән дә шуларны бик тырышып учакка ягып тора.

— Нишләвең бу, әни! — дип кычкырдым мин. — Алар — кадерлә истәлек ич!

Әни миңа салкын караш ташлады, миңа ул караш Красин урамындагы төрмә сәндәрәсеннән төбәлгәндер кебек тоелды. Ялкын Мейерхольд, Таиров, Камера театрын, Алиса Коонен сурәтләрен ялмый иде.

Әни мине кочаклады да әйтте:

— Истәлек йөрәктә була ул... Боларның бар битеннән миңа курку карап тора. Кайчандыр бөтенесе рәтләнер анысы. Тик кайчан?

Шулай итеп, әлеге журналлар, имгәтелгән язмашлар шикелле, кара көлгә әйләнде.

Аңладым инде: әнинен хахимнәр, хахимият турындагы сөйләүләре сәхнә пәрдәсе ише нәрсә генә булган икән ул. Аның артында фажига, канатлары каерылган язмаш, мыскыл ителгән, мәсхәрәләнгән жан, төрмәдәге кебек ялгызлык шау-кымы булган. Шуңа өстәп — канга сенгән, адәм баласын тараканнар итеп, караңгы ярыкларда тотарга мәжбүр иткән курку, Сталин этаплары, тынчу, сасы бараклар белән тулып торган курку, кешене корыч богауларда тоткан шакшы курку.

Әтинен реабилитацияләнгәннән соң Норильскига Казан аша юл тотканда ике генә көн өйдә торып китүен яхшы хәтерлим. Аны гомеремдә беренче генә мәртәбә күрүем, аның да мине — Казан университетының икенче курс студентын — 19 елдан соң гына шулай ук беренче тапкыр гына күрү бәхетенә ирешүе иде. Машинага утыргач, бер-беребезгә ни дип эндәшәргә газаплана-алжый өйгә кайтып киттек. Югалып калу безне өйдә дә үз жәтмәсендә тотты. Телебезне ачтырырга бөтен ышаныч әнинен тыйнак, әмма матур, жылы, тәмле табынында иде. Беренче тустаганны күтәреп куйгач, телләребез ачыла төште, унтугыз ел буена караңгы базда торган хатирәләр күзләрен ачты, тик алар нигәдер күңелләребезне һич жылытмады. Тыйнак булмаса да, әйтим инде: минем хакта ләм-мим, гүя дөнъяга килмәгәнмен дә. Тегене-моны сөйләшкәләгәч, күршеләргә кереп киттем, аларның радиоалгычлары бар иде. Танжердан америка музыкасы тапшыруын тыңлыйсым килгән иде. Тик яраткан джаз да күңелне биләмәде, нидер житми кебек иде. Үз бүлмәбезгә кергәч, әти миннән күршәдә нишләгәнәме сорады. Ике арада фанер гына булып, бөтен нәрсә ишетелә, яшәүдән мәгънә юк иде. Мин “Америка тавышы”н, музыка тыңлаганымны әйттем. Аяз көнне яшен яшынса да ул тиклем шаккатмас идем. Әти кайнап чыкты, аңа үз-үзен дилбегәдә тотуы читен иде. Аның сулышы кысылды, ул куырылып килде. Әни белән абыйның салкын карашы жанымны өшетте. Табын тынып калды. Иң югары хөкем карарын көткәндәй торам. Нигә икәннен үзем дә белмәстән, зират тынлыгын чөлпәрәмә китерәсем килде.

— Америка дулкынын бастырмагач, нигә тыңламаска ди?

Абыйның күзе чәчрәп чыгардай булды, әни исә әле әтигә, әле миңа каранды.

— Аны күзегез белән ашамагыз әле, — диде әти. — Мин аны белеп тә житкермим бит әле.

Әни аш бүлмәсенә кайнар пәрәмәчләр янына ашыкты, ә абый буфеттан шәраб эзләгәндәй кыланды, гүя күзенә керәм дип тормый.

— Син икенче курстамы әле? — дип сорады әти миңа ни Әсфан, ни улым димичә. — Мин менә хәзер генә гасырларны кичкән шикелле булдым. — Аның күзе арыган-талчыккан иде, миңа, кояшка карагандагы кебек, күзен кысып карады. — Син бернәрсә дә белмисең инде, без төрле планета кешеләре күк. Сезнекендә вакыт — күз сирпеше генә, ә минекендә ул, караңгы төн ише, озакка сузылды. Син күршеләрнең өлкәне кем икәннен белмисең. Сиңа моны белергә кирәк тә түгел анысы. Арканны капчык азрак басар, — дигәч, ул һәммәбезне өстәл янына чакырды. Шуны гына көткәндәй, кайнар пәрәмәчләр күтәргән әни пәйда булды, абый, ниһаять, кул астында торган шәрабны эзләп тапты. Шуннан соң тост әйтелде, нинди хөрмәткә икәннен оныттым инде.

Күземә яшь бәрәп чыкты, тик еламадым. Әни кулыма эссе, хуш исле пәрәмәч төрткәнчегә кадәр өнсез-аңсыз гына тордым.

... Хәзер кулыма пәрәмәч эләккән саен диярлек әлеге — әтинен унтугыз елдан соң әйләнеп кайтуы хөрмәтенә утырган — мәжлесебез искә төшеп йөдәтә. Әти олпат буй-сынлы, тик бетмәс-төкәнмәс авырулардан интеккән кыяфәтле, күзен Но-

рильски лагерендагы поляр кояш нурлары ундырып бетергән. Әни исә бәләкәй гәүдәле: бер үк вакытта көчле рухлы да, үз-үзен яклаудан да гажиз, бөтенбезне яратучан олы хисле дә; гозерләп, эчке газап кичереп, мине күзәтә. Аның ни теләвен аңласам, үз-үземне генә яратуым, үжәтлегем өчен битәрләнсәм дә мин ул чакта “Әти!” дип әйтә алмадым. Әгәр дә шул изге сүз тел очымнан тамып төшкән булса, әтиңең Норильски бозы белән капланган йөрәге эрер дә китәр иде бит! Ихтимал, аның күләгәсе булып, аягы астына сузылып яткан курку хисе юкка чыгар, аның урынын өй, гаилә жылысы алыштырыр иде. Әти-әниңең баш очында козгындай каркылдаган курку хисе, жаннары түрәндә яшереп тоткан ышаныч — боларның һәркайсы аларны гомерләре ахырынача беренчесе эзәрлекләде, икенчесе жылытып, саклап тотты. Бу сер, мәңгелек сер, җавапсыз табышмак белән бер иде. Гомерләре буена артларыннан кара күләгә булып өстерәлгән курку хисен алар мәңгелеккә киткәч кенә җинделәр.

Жиңү

Иртәнге сәгать дүрт тирәсе иде. 1945 елның 9 май көне башланып китте. Ишеккә бик үжәт төстә шакекдиләр да Вәлиев-Сульваның көчле көр тавышы яңгырады:

— Гөлдераушан, йокы чүлмәге! Тор — жиңү! — дип кычкырды ул. Аның аяк тавышы бөтен баскычны тутырып куйды.

Без сикереп тордык та, нишләргә белмәстән бер-беребезгә текәлеп каттык. Әнибезнең күз читеннән җемелдәшкән күз яшьләре тәгәрәште. Ул әле елмайды, әле елады. Гомеремдә беренче мәртәбә аның шатлыктан елаганын күрдем. Ул мине кочаклап алды да:

— Диллүс нишли икән, аннан соң — атаң? — диде.

— Елама инде, — дидем мин. — Алар — исән-саулар. Ә калганы җайланыр. Жиңү килде бит, жиңү!

Тиз генә тордым да битемне юып алдым, ипи кисәге эләктереп, баскыч төбенә йөгәрдем. Әни артымнан нидер кычкырып калган иде дә — мин ишетмәдем инде.

Ишегалдында беркем юк иде. Ә шәһәр тавышына колак салып тыңласаң, аның шатлык белән тула барганын тоемларга була иде. Урамга йөгереп чыктым. Капкалардан чыккан кешеләр бер-берсен кочакларга, үбәргә тотындылар. Беренче каттагы күршебез, әле көлә, әле елый-елый, юеш чүпрәк белән тәрәзәдәге караңгылык өчен ягылган зәңгәр буяуны сөрткәч, пыялалар көзгә шикелле елмаеп җибәрде.

Мин Бауман урамына чаклы барып җиткәнмен. Ул халык белән мөлдәрәмә тулы иде. Бер хатын үз тәрәзәсеннән үткән-сүткәннәргә пәрәмәч өләшә. Мин аның елмаюы белән бергә күчтәнәчен эләктердем.

— Аша, улым, аша, — дип сөйләнде ул. — Жиңү килде бит, жиңү!

Универмаг янында ашый-ашый, мин кеше ташкынына карап тордым. Әйтерсең лә бөтен әйләнә-тирә — тоташлый сәхнә, әйтерсең лә ирләр, хатыннар ниндидер сагынып көтелгән бер спектакльне моңа кадәр күрелмәгән рухлану белән уйныйлар. Бөтенесе бер-берсенә карап елмаеша, күңел кемнәндер сине яклавына мохтаж түгел, сине һичкем кыерсытмас, ә бәлки жылытыр, иркәләр кебек кенә. Хәрбиләр күренү белән, аларны уратып алалар да, күмәкләшеп, “ура!” диешеп күккә чөяләр. Тегеләр каршы торырга көчсез, һавада кул-аяклары гына, елмаяудан гайрә һични кыла алмыйлар. Очраган берсен ун-унбиш мәртәбә “тирбәткәннән” соң, кызылармияче киемендәге тагын берәүне тотып алалар да — тагын шул ук “Ур-ра!” башлана. Аларның һәрберсе ул көнне каһарманга тиң иде. Шуннан соң алар хатын-

кызлар арасына кереп каба, аларга таба эле нечкә билле рюмка, эле гадәти стакан, эле кырыс кружка сузыла. Ә боларның һәммәсе — карточкага алынган, моңа кадәр әллә нинди почмакларда күз карасыдай саклап тотылган, нәкъ шушы — Жиңү көнен көтеп яткан. Шушындый хәл килеп чыгасына сугыш тәмамланыр алдыннан һичкем шикләнмәгән иде. Теге хәрбиләр, “әһ” тә итмичә, йотып куялар да, дошман “дот”ын алганнан соң иреккә шәһәргә килеп кергәндәй, ары китәләр.

Матбугат йорты балконы да кешеләр белән тулы иде. Елмаялар, кул болгыйлар. Шуннан соң Нюрнберг процессына кадәр үк Гитлер, Геббельс, Герингны жәзалау булды. Курчак театры артистлары аларның карачкыларын ясап килгәннәр дә, күмәк тантанага бирелеп, дарларга асып куйганнар. Күптән көтелгән үч алу тойгысы ул көнне илаһи бер тамашага әйләнде. Ошбу хис ташкыны ни белән беткән булыр иде — билгесез, шул вакыт самолеттан листовкалар сиптеләр. Бөтен халык аларны эләктереп калырга ташланды. Ә анда — барчасын да жиңү белән котлаган, барчасына бәхет теләгән сүзләр. Тик язганны укып кына бәхет киләме соң ул, йә? Халык дошманы моннан гына бәхетле була аламы? Бу келәймә ул гаиләгә мәңгегә сугылган ләбаса. Ул келәймә шундыйларның улларына, кызларына, хатыннарына, туғаннарына... кара, канлы сурәт төсендә ягылган ич. Шушындыйрак уйлар диңгезен аңлый алмыйча, мин өебез тарафына атладым.

Подъездыбыз төбәндә мине әни каршы алды. Аның күзе әллә нинди нур белән мөлдерәмә тулып тора иде.

— Улым! Мин... син... ике хат алдык. Безнекеләр исән-сау! Әйдәле, кер, ул хатлар өстәлдә. Син керә тор, ә мин карточкаларга товар алып кайтыйм. Бәлкем абыең менә-менә кайтып төшәр, — дип, ул баскычка ашыкты.

Өстәлдә ике хат ята иде. Шәмәхә карандаш белән язылганын шундук таныдым — әтинеке. Икенчесе — анык хәрәфләр белән язылганы абыйныкы иде. Укып чыктым да, мине — яланаяклы бер малайны — моңарчы шәһәр буенча исән-имин йөрткән шатлык кинәт кенә комга тамган су шикелле юк та булды. Шуннан соң ни? Ерактагы төньяк лагерьларның берсеннән вәждән әйләненп кайтканын кайчан көтеп алырбыз икән соң?

Әни кайтып керде. Ике тозлы балык, ярты ипи, гәжиткә төрелгән шешә тоткан. Аннары ул безнең күпме газап кичергән сервантка таба китте дә теге шешәне шуның артына тыгып куйды. Шуннан соң әлегә гәжитне миңа сузды. Укыдым: Гөлсем Сәйфулла кызы Камскаяга ТАССРның халык артисты исем бирелгән.

— Моңа ничек түзмәк кирәк? — диде сулып калган әни. Шушы хәбәрне кайчы белән кисеп алгач: — Ничек? — дип кабатлады.

Ишеккә шакидылар. Анда Фатыйма түтинең — әнинең уртанчы апасының — башы күренде.

Көлеп жибәрдек. Вак-вак атлап, түти бүлмәбезгә үтте, әни аңа үз урынын бирде дә мичтә кабыгы белән пешеп торган бәрәңгене кайгыртырга кереште.

— Урамда ахырзаман диярсең. Бөтенесе көлә, каядыр ашыга, — диде түти. — Ә мин тын гына барганда Банк урамыннан акча табып алдым эле, — дип, ул өстәлгә кызыл утыз сумлыкны чыгарып куйды. — Почмакка бастым да, кем югалтты, дип сорашып тордым. Бөтенесе көлә, күктән төшкәндер, кирәгенә тот, диделәр. Менә, кирәгемә тотарга килдем эле, мактап йөргәнмен ахрысы... Ә Әсфанга күчтәнәчем дә бар, — дип, ул кесәсеннән чиста кәгазьгә төргән прәннек чыгарды.

Әни пешкән бәрәңгенең кабыгын әрчәргә кереште, ә мин теге прәннекне өчкә бүлеп куйдым. Чәйнек тә кайнап чыккач, бәйрәм башланып китте. Урамнан халык тавышы, җыр, гармун моңнары ишетелеп тора, ә без өчәүләшеп бәрәңге белән тозлы балык ашыйбыз. Ач карынга моннан да шифалырак нинди ризык булсын ди тагын? Киптерелгән ипи катысы салып пешерелгән чәй белән прәннекне төпләдек тә — әппәр әйтештек. Аннары әнигә исем бирелү хәбәрә тагын укып чыктык. Мин фәкать шунда гына, ике апа-сеңелнең тыныч гапләшүен тыңлагач кына, фа-

шистларның баштанаяк тар-мар ителүен жаным-тәнем белән аңладым. Сугыш беткән, адәми затларның өенә, мәңгегә бергә яшәр өчен, мәче кебек ягымлы гына шуышып тынычлык кәргән.

— Йоклыһың дамыни инде? — диде әни мине башымнан сыйпап.

Моңа малайлығым үжәтлеге белән карышмакчы идем дә... татлы бер тойгы белән килешмичә булдыра алмадым. Тын гына урын-жиргә яттым да рәхәтләнеп күземне йомдым. Имеш, Идел буйлата барам. Уң ярындагы ком-таш ярынан түгел, ә бәлки сулындагы искиткеч комлыктан... Барам да барам, аннан соң туктыйм да маймычларның аягыма орынып китүләрен тоям. Суны тибрәтүем була — балыклар, көмеш очкыннар кебек, читкә чәчри дә тагын миңа ягылалар, каныгалар. Апакаебыз — әнинең өлкән туганы — йокылы-уяулы килеш комда утыра, авыру аягына ком ишә дә шуның рәхәтлегенә ойый... Мин комга ятам да аның кыштыр-кыштыр нидер пышылдаганын тынлыйм. Кояш үз нурлары белән һәр ком бөртөген жылыта, иркәли һәм үзе, шуннан тәм табып, әллә нинди татлы бәхет кичерә кебек. Үзем бүлмәбездә йоклайым шикелле, шул ук вакытта мин әллә кайда — күз карашы житмәстәй татлы Идел буйларында, имеш...

Әнинең тын гына үземә якынайганын тоям, апакайның тыныч тавышын ишетәм.

— Апакай килде, — дип, әни әкрән генә күкрәгемә нидер куя.

Күземне ачам да — өч бертуган хатыннары абайлап алам. Әни елмая, Апакайның карашы кырыс, түтинең тынычландыра торган йөрәк тибешен ишетәм сыман. Әни баш кагышы белән күкрәгемдә яткан әйбергә ишарәли. Мин сак кына шул нәрсәгә орынуым була — күлмәк күрәм... түгел, тенниска, жиңсез күлмәк! Могжиза түгелмени?!

Әлбәттә, моны кул остасы Апакай гына тегә белә. Хисләремә буылып, мин тагын йокыга талганымны сизми дә калам. Мин ишеткән соңгы сүзләр Газизә апаңныкы:

— Күрдеңме инде, Гөлсем? Жайланыр. Исем алдың!

Һәм соңгысы — Фатыйма түгинеке:

— Хәтерлисәңме? Әни дә аны изге бала булыр дигәние...

Бу сүзләр жаным түрәндә кабатланды да — сүнде, сүрелде...

Гадел НИЗАМ

Гадел Низам үз шигырьләрен
публицистик тезмәләр дип атый.
Шигырь дигән мөкәммәл
жанрга дөгъвә кылмастан,
ул бүгенге тормышыбыздагы
сәяси усинарның Рәсәйдә яшәүче
милләтләр язмышына, аерым алганда,
татарларга ничегрәк кагылуын метафорик
рәвештә әйтәп бирергә омтыла. Гадел итеп.
Псевдонимы да нәкъ шуңа ишарали —
дөреслеккә хыянәт итмәскә!
Ә паспортындагы исеме
Флюра Низамова аның. Жыр-биюне,
сәхнәне бик ярата. Үзе дә,
концертларда чыгыш ясап, тамашачыларның
күңел кылларын аз чиртмәде.
Каскасы, без бүген сәзгә
тәкъдим итә торган шигырьләр
ул күңелле Флюраныкы түгел,
ә уйчан һәм усал Гадел Низамныкы...

Нәсәй уртаксы җагым

Үле урман аша

Карурманнар кичкән юлчылар без.
Кердек бүген иң-иң карасына,
Карт ябалак күзе елтыраган
Караңгылык, ешлык арасына.

Татар иле. Урыс әкиятә.
Үле урман. Тик сазлыгы тере.
Шушы урман-чорлар хәрабәсе,
Шушы сазлык — чирле ил кабере.

Заманалар авыр. Юллар ябык.
Юл ярабыз үле сазлык аша.
Барган саен курку ерагая,
Барган саен өмет якынлаша.

Дус-ишеннән калган, адашканның
Котсыз монда язмыш-киләчәге:
Чоңгылына кыстап, кәнтәйләнеп,
Күзгә карап тора саз чәчәге.

Абынмаска усал усакларга!
Сарылмаска кара каенына!
Тамырлары, әнә, аяк чала —
Эчә алар кеше каны гына...

Кара көүсәләрнең аръягында
Ап-ак каен, япъ-яшь усак кына.
Без җитәрбез якты ул урманга
Үле чытырманны узсак кына!

...Татар иле. Урыс әкияте.
Юл ярабыз шомлы урман аша.
Артыбызда сазлык калтырана,
Карт ябалак акылынан шаша...

Тамга

Бүре бугазлаган канлы илдә
Исән калу кирәк.
Үзеңнеке дигән илгә-жиргә
Тамга салу кирәк.

Үз билгебез булсын, үз төсебез,
Бүтәннәрдән үзгә.
Янау түгел, бу күрсәтү бары
Чикне бүре-күзгә.

Безнең тамга ут үрләтми жанга,
Коймый һичкем канын:
Тамгаларга каршы — тамга бары,
Кануннарга — канун!

Вәхшиләрчә кыргый билге түгел,
Ак кәгазьдә — тамга...
Бүре иле кала кара төндә.
Без керәбез таңга.

Жиләк пеште

Жәй жәйлеген итте — пеште жиләк.
Их, жыясы иде чиләк-чиләк!
Күптән юлым төшми шул аланга,
Еш жыенам, тик юлыгам сирәк.

Жәйләр житсә, тарта туган ягым,
Гамьнән азат яшел тугайларым,
Әй, аланым, — гөләр, гөләп чагым,
Жәй уртасы чагым. Жиләк чагым.

Сурәт һәм чынлык

Исеменнең хәрефләрен
Кәгазьгә язсам тезеп,
Шуннан да изгерәк нәрсә
Дөньяда юктыр кебек.

Бу минем догалыгымдыр,
Бу минем табынганым,
Һичкайчан сүрелә белмәс
Бер сиңа тугры жаным!

Гел бәхеткә илтә торган
Хисләрем сыйган моңа,
Тик синмени — ул бит бары
Кул җитмәс хыял гына!

Бу — синнән күпкә яхшырып
Кабатланган сурәтең,
Шуннан түбән булуыңны
Мәңге юк кичерәсем.

Кара чишмә жыры

Җиде җир аркылы,
Тозлы тир аркылы
Кара чишмә өскә ургылды.
Җирнең үзе сыман,
Әшче йөзе сыман,
Кара балкыш булды, нур булды!

Караңгыдан чыккан,
Җирнең серен йоткан
Җирдәй тыгыз, судай куәтле,
Дәртле вулкан сыман,
Җырлы Илһам сыман,
Көч-гайрәте — халык, ил хәтле.

Девон юрганнарын,
Гасыр зинданнарын
Күтәргәндә шулай көчледер.
Бу чишмәнең төсе,
Бу чишмәнең көче
Безнең язмышыбыз төследек.

Эльмира Шәрифуллинаның
 тирән кичерешле, бераз моңсу,
 сагышлы, әмма жылы һәм якты
 лирикасын әдәбият сөючеләр
 күптән инде яратты, үз итте.
 Шагыйрә кайгы-хәсрәтләрен,
 газап-әрнүләрен, югалту авырлыгын
 шигъри юлларга салганда да
 көчле йөрәкле, оптимист рухлы була
 белә. Ул зарланмый.
 Аның шигырьләре
 елак түгел, тормышка, туасы көнгә
 ышаныч белән тулы.
 Шуңа алар жанны сафландыралар:
 Укучыны яктыга, биеккә әйдиләр.

Эльмира ШӘРИФУЛЛИНА

Жаннан жанга йөри моңнар

Без — Тукайлы халык!

Мәңгелектән килеп, мәңгелектә калдың,
 Син җырларда калдың, аңнарда.
 Тугры булып тарихларга кердең,
 Байрак булып яндың таңнарда.
 Әткәм теле булып иркәләдең,
 Әнкәм теле булып назладың.
 Үткәннәрдән киләчәккә китеп,
 Җир әйләнә моңлы сазларың.

Чын безнеңчә итеп, милли итеп,
 Йөрәкләргә үтеп, бәгырьгә,
 “Зиләйлүк” ләр килә, “Тәфтиләү” ләр,
 “Әлүки” ләр килә хәзергә.
 Якты исем килә дастаннардан,
 Милли моңнар килә үткәннән.
 Без тумыштан “Туган тел” гә гашыйк,
 Туган җиргә гашыйк күптәннән.
 Чишмәләрен эзләп, Кушлавчыка,
 Очилегә бардык, Кырлайга.

Арабызда берәү бармы икән
Табынмаган бөек Тукайга?

Бәйрәм ясап күнел түрләрендә
Пар атлары чаба заманның.
Тукайлары туганчыга кадәр
Нуры булды микән Казанның?
Нуры булды микән авылларының,
Якты жыры житү кызларының?..

Язы барның жирдә даны булыр,
Язлар бирде сине бу жиргә.
Зур жаннарға гына насыйптыр шул
Гасырларга үтеп керергә.
Жаны барның жирдә жыры булыр,
Бәйрәмнәре булыр мәңгегә.
Без — бәхетле, без — шагыйрьле халык,
Без Тукайлы халык мәңгегә!

Бибимәмдүдә

Кабереңә киләм, изге ана,
Күземнән — кан,
Жаннан яшь ага.
Чарасызлык кыскан ул заманда
Кем гаепли сине, сүз яга?

Кыйссаларың бер кырыйда торсын
Сезнең язмыш мәгълүм чагында.
Жир упмаса, горурлану хисе
Нич туктамас халкың жанында.

Сигез оҗмах насыйп булсын сиңа,
Насыйп булсын барлык хөрмәтләү.
Гөнаһ булыр, шигырь яза торып,
Табына торып, дәхи сүз әйтмөү.

Кешелеккә син Тукайны бирдең,
Жир башында чишмә булдырдың.
Нинди теләк теләп йөрдең икән,
Нинди дога укып тудырдың?..

Син дөньяга илаһи зат бирдең,
Кеше бирдең, Бибимәмдүдә,
Син дөньяга якты шәхес бирдең,
Шагыйрь бирдең. Рәхмәт, Мәмдүдә!

Кендек әбием

Кышлар житсә, ап-ак мамык карлар
Кабереңә синең түшәлә.
Олыгайган саен борчый хәтер,
Тынгы бирми — төнге төш мәллә?

Күз алдымда кендек әбекәем,
Үткәннәрне сөрмәп уй ага.
Ярты авыл халкын синең куллар
Кабул итеп алган дөньяга.

Ап-ак төскә киендерә иде
Жиңү көне, мартлар, гаетләр.
Ак намазлык есләренә чүккән
Ак жаныңны кемнәр гаепләр?

Баби тоткан кендек әбекәем
Ераклашкан саен — янәшә.
Кендекләрен кистең, жиргә тектең —
Истәлеккә күчеп, мең яшә!

Безнең күнел

Безнең күнел нигә моңлы икән,
Безнең күнел ничә кыллы икән?
Онытыласы иде тын калып.
Гарасатка кереп югалмыйча,
Гөнаһларга гына уралмыйча,
Бәхет йөрсә икән юл ярып.

Безнең күнел нигә моңлы икән,
Безнең күнел ничә кыллы икән? —
Ду купканнар шашкын хисләрем.
Чыгымчылап чапкан ярсу тайдай,
Дулкыннарға кунган моңсу айдай,
Ярсу яки моңсу кичләрем.

Безнең күнел нигә моңлы икән,
Безнең күнел ничә кыллы икән?
Кушылырга сайрар кош кирәк.
Жаннан жанга йөри моңнар күчеп,
Дөнья гына менә әллә ничек
Сабырлыklar бирсен,
Түз, йөрәк!..

Фәйрүзә Мөслимова
 Актаныш якларында туып-үскән.
 Урта мәктәптән соң
 Казан дәүләт университетының
 журналистика бүлеген тәмамлаган.
 Хәзер "Якын" журналында
 әдәбият-сәнгать бүлеге
 мөхәррире булып эшли.
 Кеше күзенә әрсезләнеп керергә яратмый.
 Шушы көнгәчә аерым китап
 чыгара алмавына өнә шул артык тыйнак
 булуы сәбәпледер.
 Шигырьләре газета-журналларда басыла,
 уртак шигъри җыентыкларда
 чыкканы бар.
 Әсәрләре ихлас, аларда шагыйрәнең
 эчке дөньясы тулып ята.

Фәйрүзә МӨСЛИМОВА

Я Пормыш дәрҗәсында гайкалам...

Уйламагыз

Әзләмәгез мине шигырьләрдән,
 Шигырьләрдә генә түгел мин.
 Күңелләрем тулып ташкан чакта
 Җырга гына килеп түгелмин.

Мин шыбырдап явам яңгыр белән,
 Нурлар булып жирне киптерәм.
 Дусларыма сөйләп бушанам да,
 Дәфтәрәмә шуны төшерәм.

Әзләмәгез минем шигырьләрдән
 Минем генә бары сурәтне.
 Тәрәзәдән баккан боек ай да
 Үз җырларын миңа өйрәтте.

Башкаларның хәсрәтен дә кичәм
 Үземнеке итеп, көенеп.
 Шуңа күрә минем язганнарны
 Уйламагыз бары мин диеп.

Аһ, балам...

Тирә-якта дус бар, дошманым бар,
Тормыш дәрәһәсында чайкалам.
Кемгә кирәк соң мин, дип уйлыйм да,
Көфер уйны куып, тукталам:
— Ah, балам!

Нинди матур минем дөнъям, димен,
Ай-кояшка карап сокланам.
Шөбһәле төш күрөп уянсам да,
Зиһенемнән читкә аткарам:
— Аһ, балам!

Күңелсезлек кунса күзләремә,
Көзгә көнгә сылтап акланам.
Төн карасы көнне каплаганда
Бер уй белән бары ак калам:
— Аһ, балам!

Айкалганда тормыш дәрәясында
Кем соң мине исән саклаган?
Күпләр белгән гади хакыйкәтне
Өр-яңадан ачып, шатланам:
— Аһ, балам!..

УЗМЫШІ ЮК...

Чыгып булмый торган кысалар бар,
Кичеп үтөлмөстөй сулар бар.
Чарасыздан жанда буран тузгый,
Ак карлары чөчкө куналар.

Аргы ярга һаман ымсындырып,
Су өстенә ятар бозлар бар.
Саксыз кереп, таеп егылырсың.
Буыннарың әрнеп сызларлар.

Кар-бозларын гөрлөвеккә салып,
Шаулап килер жылы язлар бар.
Аның саен: "Насыйп түгел!" — диеп,
Үчеклэгән ерак ярлар бар.

Сине көткән иркә дулкыннар бар,
“Сау йөр!” дигән жикән-камышлар...

Йөзәр идең — упкын-ташкыннар бар,
Узар идең урап — язмыш бар.

Син курыкма

Син курыкма минем шигырьләрдән:
Алар синнән берни өмет итми.
Жаным бары: "Донья ваклыгыннан
Тик берәзгә мине азат ит", — ди.

Мин яшерәм арып-талган жанны
Кайнар хисләремә төрөп-төрөп,
Ямьсезлектән ямьнәр эзләштереп.
Бәгыремне парә-парә телеп.

Мин яшерәм яшьле күзләремне
 “Яратам”, — дип язган шигыремдә
 Кешеләре бер кадерсез булган
 Тоташ борчу, мөтəгамь илендә.

Нич югында сөйгән, сөелгәннәр
Бәхет тапмасмы дип жүр йөзөндө,
Сиңа булган хисләремне сөйлим
Янып-көеп язган шигыремдә.

Син курыкма минем хисләремнән,
Минем сою учак булып янсын.
Өшегәннәр, күшеккәннәр килеп
Учагымнан жылы таба алсын.

Син курыкма минем союемнән...

ҮЧ

ПОВЕСТЬ

(журнал варианты)

Икенче кисәк

I

Яшьләр, картның кинәше буенча, Голнәзирәнең апаларына кайтып тоштеләр. Аларны китергән егет, артык мәшәкәт ясыйсы килмиçә, ойгә кереп тә тормастан, кире китеп барды.

Голнәзирәнең котмәгәндә генә сакаллы кеше белән кайтып тошүе ойдәгеләрне генә түгел, күрше-тирәләрне дә гажәпкә калдырган иде. “Егете-фәлән дисәң, үзеннән бик өлкән күренә. Болай танышы дисәң дә монарчы күзгә-башка чалынган кеше түгел. Умартачылык буенча шәһәрдән килгән фән әһеле түгел микән ияртеп кайткан кешесе?” — дип, кызыксындылар алары.

Голнәзирә озақ коттермәстән апасына Илдарның кем икәннен ачып, Бану әбигә кергә кузгалганда гына:

— Чак кына сабыр ит әле, сөңлем! — дип, Рабига үзен туктатып калды. — Бу арада кәефе, сикхәте юк Бану әбинен.

— Шулаймыни? Матур гына йореп ята иде бит әле.

— Әйе, үзен-үзе бик әйбәт карый иде әле монарчы. Аtnалап бар инде, ята-тора гына йори. Кинәт кенә биреште дә куйды шушы арада. Хәдичә белән әледән-әле кереп, хәлен белеп торабыз. “Авызымның тәме китте: жыясы ризыгым бетә ахры”, — дип әйтә. Ай, котте дә инде үзеңне, Илдар энем!.. Синен очен сагышланып, ут йотып яшәде мәгәр! Әле бүген иртән сөйләп тора: “Кон кебек ачык тош күрдем, — ди. — Ишек алдында тавык-кошка бортек сибеп йорим, имеш. Шунда абзар түбәсенә ике күгәрчен килеп кунды. Берсе ак, икенчесе күк күгәрчен. Башта гөрләшеп алдылар, аннары үземнән һич шикләнеп тормыйча, лапаска ук очып керделәр. Болар оя корырга йори ахры миндә дип торганда, уянып киттем. Әллә Илдар жәмәгәте белән кайта инде. Үзен күрәп үлөргә насыйп булса ярар иде”, — ди. Тошенең рас килүен әйт син! Яшенә караганда, бик матур йори иде әле Бану әби, котмәгәндә генә сүрелде дә калды. Донъя хәлләрен белеп булмый дип, Хәдичә берәүгә хәлен якындарак яшәүче уртанчы кызына әйтергә кушып жибәргән. Ятып торадыр әле, мөгаен. Кергәч, Илдар турында акрынлап кына әйт инде, сөңлем.

— Беләм, апа, шулай итәрмен, моны умарталыкта бабай да әйтте инде.

Голнәзирә килеп кергәндә, Бану әби караватында ята иде. Кон, ой жылы булуга карамастан, өстенә калын юрган ябынган.

— Исән-сау кайттыңмы, хәлләрең ничек, кызым? — диде ул, Голнәзирә үз янына килеп исәнләшүгә, хәлсез тавыш белән. Аның әйткәннәре кайдандыр тирәннән, күкрәк эченнән үк чыкты әйтерсең.

— Әйбәт кенә, әбкәй! Бик әйбәт! Авырып торасың икән, хәлең бик авыр түгелме?
— Моңарчы бер койгә йөрөп ята идем әле. Хәзер булмас кебек, кызым. Гүр туфрагы тарта башлады ахры.

— Алай әйтмә, әбкәй: анда китәргә өлгерерсең... — дигән булды Голнәзирә, карчыкның артык ябыгудан тәмам кечерәеп калган гәүдәсенә игътибар итеп.

Голнәзирәнең апаларына килгән саен Бану әбигә кереп, аның эшләрен карап, үзенә булыша торган гадәтә бар иде. Бүген исә, бер нәрсәгә кул тидереп тормыйча, сүз жас чыгарып, Илдар турында сойли, бала чакларда аңа ничек тагылып йоргәннәрен искә тошерә башлады.

Карап торуга кайгы-хәсрәт, сансыз авырлыктар күрәп картаеп-ботәшәп беткән Бану әбинең йорәгә суынып, күнелә каткандыр, хәтерә саккандыр кебек тоелса да, һич тә алай түгел иде. Оныгын әле дә ботен фасыллары белән күз алдына китерә. Голнәзирә сойләгәннәр күңеленә май кебек ятудан, жыерчык баскан йөзәнә елмая нуры кунып, күзләре яктырып китте. Һәм шунда оныгының китеп югалуына үзә гаеплә кебек елап та алды.

— Кайгырма, әбкәй, ул яшь кеше — югалмас! — диде Голнәзирә, форсаттан файдаланып. — Хатлар жибергәндер дә, җавап алмыйча, омет озеп, кабат язмас булгандыр. Шундый сәбәпләр аркасында туганнары белән бәйләнеше озелеп, кайтмый йөрүчеләр азмыни. — Голнәзирә шулай сойләшә-сойләнәдерә, шаянга күчтә: — Әгәр шушында Илдар үзә кайтып төшсә, нишләп идән, әбкәй?

— И-и, бәбкәм!.. — диде карчык, беравык ни әйтергә белми торганнан соң. — Ул шатлыкны күрү насыйп булмагандыр инде миңа. Ата-анасыз калып, чит жирләрдә каңгырап йоргән бала рәхәт күрәме соң. Шулай йори торгач, йә юлдан чыккандыр, йә ботенләй гүр иясә булгандыр, күз нурым. Юкса шул гомер югалып ятар идемени.

Шунда Голнәзирә:

— Борчылма, әбкәй, Илдар исән!.. — дип, яшьлек кайнарлыгы белән Бану әбинең битеннән үбеп алды. — Үзәң аның белән күрешү соенечен әйтергә кәргәнне сизмисеңме әллә, әбкәй?

Бану әбинең бер мәлгә сулышы озелеп калды әйтерсең. Аннары, остеннән юрганын ачып ташлап, торып ук басты:

— Әйт, алайса, әллә берәр хәбәр-хәтерен ишеттәнме?! — диде ул, ышанырга да, ышанмаска да белмичә. Аның картлыктан көрәнсуланып юкарып калган иреннәре калтырана иде. — Үзән күргән-белгән кеше бармы әллә, кызым?

— Алай гына түгел, әбкәй. Әйтәм бит исән-сау дип, тиздән Илдарның үзән күрерсең. Тик күрүгә, бу нинди кеше дип, аптырап калма. Ул сакаллар үстереп, танымаслык булып кайткан.

— Юк-бар сойләп, шаярма әле, кызым! Кайткан кеше оендә була.

— Мондый нәрсә белән шаяралармы соң, әбкәй. Без аның белән әле генә апаларга кайтып төштөк. Ул: “Шушы сакалларым белән кинәт кенә әбкәйгә күренсәм, үзән куркытырмын”, — дип, анда калды.

— И-и, бәбкәм, күз нурым! Кайтып төшкәч, күренергә шикләнәп тора икән тагы. Кая, йөгертәп алып кайтыйм әле үзән! — дип Бану әби ишеккә кузгалган иде:

— Авыру килеш йормә, әбкәй! Хәзер үзем чыгып әйтәм дә — кереп житәр Илдар, — дип, Голнәзирә туктатып калды.

— Алайса, бар, йөгер, кызым, йөгер!

Илдар түземсезлек белән күрешү минутын көтеп тора иде. Ул йөгәрә-атлый туган йортына килеп кереп әбисен күрүгә, ниндидер балалык иңрәве белән:

— Әбкәй!.. — дип, Бану әбине кочып алды. Карчыкның какланып, кечерәеп калган гәүдәсе аның киң күкрәклә кочагында юкка чыкты әйтерсең.

— Әй, бәбкәм, бәбкәм!.. Күз нурым!.. Кайда, кайларда югалып йордән шул гомер?!

Тетрәндергеч минутлар иде бу. Әгәр Усман бабай кисәтеп жибермичә, Илдар әбисенә кинәт кенә күренгән булса, аның еллар буга авыр кичерешләр уздырган хәлсез йорәгә бу дулкынлануны күтәрә алмас иде, могаен.

Илдарның кайту хәбәрән Әмиржан белән хатыны да ишетеп олгергәннәр иде — алар кереп життеләр. Күрше-тирә жыела башлады. Ләкин әле кайтып кына тошкән кешенә якыннары белән аз гына да аңлашырга да бирмичә сойләндерүдән уңайсызланып, күпләр

исәнләшөп, хәл-әхвәлне сорашып алуға, чыгып китә бардылар. Шуңа күрә ойда Илдарның иң якин кешеләре генә иде.

— Насыйп булгач, егет кайтып күзгә күренде бит, Бануттәй, ә! Ниләр генә уйламаган идек үзе турында! — диде Әмиржан Илдарга карап сокланып торганнан соң.

— Аллага шөкер, Әмиржан улым, үзен күрмичә үләрмен микәнни дип, соңгы ометләремне баглап йори идем инде. Кайтмый йөрүе бер хәл, хәбәрсез гаип булып ут йоттырды, шунысы үтте үзәгемә.

Хәдичә дә карчык белән елап алган иде.

— Нишлисең, яшьләр олыларны аңлап житкерәмени, — диде ул, күзләрен сортеп. — Әгәр почтальон кыз Илдарның хатларын “Адрес иясе юк”, — дип кире бормыйча, берике сүз белән генә синең кышны уздырырга Сәкинәләргә киткәнне язып жибергән булса, мондый хәлләр килеп чыгар идемени. Кызыңнан кайткач та үзенә хат булганны да әйтмәгән бит, житмәсә. Менә нинди уйсыз, жилбазак яшьләр китте хәзер.

— Әйтәсе дә юк инде, карчык! Шундый җавап алганнан соң, Илдар безгә хат язган булса да, болай булмас иде, — дип остәде Әмиржан.

— Әйе, миндә дә гаеп бар шул, Әмиржан абый. Миңа хатларым кире кайтканнан соң, сезгә дә, апалар исеменә дә язасы калган шул. Доресен әйткәндә, “Адрес иясе юк” дигән җавап белән хатларымның кире кайтуын әбкәй вафат булган икән дип аңладым мин, — диде Илдар, әбисенәң юкарган кул тиреләре астыннан вак кына су тармаклары кебек күренеп торган зәңгәр кан тамырларынан күзен алмыйча. — Шуннан соң тәмам рухым төшөп, барысыннан омет озган идем.

— Иң куанычлысы шул, Бануттәй, — дип карчыкка шатлык остәде Әмиржан, — үзен саклап, укып кеше булып, әтисенәң изге хыялларын гамәлгә ашырып йори икән, рәхмәт яугыры! Безнең очен моннан да зур шатлык, моннан да зур горурлык бармы соң!

— Үзе турында сүз тукталып торган арада ишек алдына чыккан Илдар бакча, авыл тирәләренә күз салып керү очен, жил капкага юнәлде.

II

Авил тирәсендәге үзгәрешләр күп еллар читтә йорөп кайткан Илдарның күзенә бәрелөп тора иде. Кайчандыр сокланып туймаслык матур булган бакча артларын, болын һәм елга буйларын танырлык та түгел. Бормалы иске су юлындагы таллы-камышлы күлләр, эреле-ваклы чоқырлар ботенләй беткән диярлек. Илдарның яраткан күле — каз-үрдәкләр кайнап торган тирән түгәрәк күл әйтерсөң булмаган да. Жиләкле кие әрәмәләр урынында анда-санда таланып кәрләгә әйләнгән зирек агачлары гына тырпаеп тора. Тракторлар ертып, машиналар сырлап бетергәнлектән, кайчандыр шау чәчәкле кие үлән белән капланып һәм хуш ис аңкытып торган болынның бер карар жире калмаган. Бозылмаган дигән жирләре дә шәрә — янып-көеп беткән кебек. “Кайда да тәртипсезлек һәм битарафлык икән хәзер. Авыл кешеләре күңелендә дә нечкә хисләр, матурлык тойгылары шул кадәр сәегыр икән?!” — дип авыр сулап куйды Илдар. Һәм ирексөздән туган авылын, шушы жирләрне калдырып киткән коннәре күз алдына килә башлады.

Ул сизгезенче сыйныфны тәмамлап йори иде. Имтихан бирөп, мәктәптән кайтып килгәндә, Гыймран малае Сибгәт белән баш хисапчы Идрисов малае Гамбәр, ни очендер бәхәсләшөп, сугышып киттеләр. Ләкин араларына Илдар керөп олгергәнгә, эләгешөп китү ничек тиз булса, шулай тынып та калды. Шуңа да карамастан, каты куллы, песи кебек житез Сибгәт үзеннән тазарак Гамбәрнең борыныннан кан жиберөп олгергән иде.

— Ашыкма, моның очен сиңа күрсәтермен әле мин!.. — диде Идрисов малае, кулъяулыгы белән борынын сортеп. Аның әтисенеке кебек топкә батып торган караңгы күзләреннән мәкер, явызлык чаткылары бөркелөп тора иде. — Мин сиңа күрсәтермен әле, бел!..

— Янама! Янасаң, тешләреңне коям! Мин сиңа әтиң булырга бирмәм, ул район түрәләре белән Илдар әтисенәң башына житкәч тә...

Моңы ишетүгә Идрисов малае:

— Күрденме? Ник әтигә ялагасың? — дип, әтәчләнеп килмәкче иде, тегесе йодрыгын тойнәп, каршына баскач, тукталып калды: — Бу сүзләреңне оңытма, ярыймы!..

— Онытмам.

Сибгать авызыннан чыккан сүзләр Илдарны шулай тетрәндерде, башта остенә бозлы су актарылган кебек куырылып, гажиз булып торды. Аннары, берсенә бер сүз әйтеп тормастан, кызу-кызу атлап, китеп барды. Ул моңарчы булмаганча житдиләненп, кырысланып киткән иде.

Гажәп, кайчагында еллар буге яшереләп яткан сер котмәгәндә генә тошәп ватылган йомырка кебек ачыла да куя. Бу юлы да шулай булды. Илдарның кечерәк чакта кайбер олы кешеләрнең сөйләшәп торганда, үзенә төбәләп: “Нинди алтын кешене юк итеп, канатсыз-таянычсыз калдырдылар сабыйны...”, — дип сөйләшкәнән ишеткәнә бар иде. Ләкин ул вакытта артык яшь булып, ишарәләп сөйләшүләргә аңлап та житкөрмәгәнгә, әтисенә кеше кулыннан киткәнән белми иде. Ниһаять, мә сиңа: Сибгать әтисен үтерүчеләрнең берсен хәтта исеме белән әйтеп бирде. “Чынлап та дорес микән бу? Әллә сугышкандагы кызулык белән генә ычкындырдымы Сибгать? Әгәр әйткәнә дорес булса, ул аны каян белә икән? Әтиңең үлгәнәнә инде жиде ел. Ул вакытта Сибгатькә дә минем кебек алты гына яшь булган бит әле. Димәк, ул кемнәндер олылардан ишетеп белгәнән әйтте. Нишләп моны миңа әнкәйнең дә, әбкәйнең дә сөйләгәнә, сиздергәнә булмады икән? Ни очен? Әллә алар да минем кебек бу турыда белми йориләр микән?”, —дип баш ватты Илдар.

Ул кайтып керүгә, Бану әби аңарда күңелсезлек барын сизеп өлгерде.

— Ни булды, бәбкәм?! Әллә имтиханыңны бирә алмадыңмы? — диде ул, үзен курку алгандай.

— Юк... Дүртлегә тапшырдым...

— Ник тосләрең кырылды алайса? Ни булды?

Шунда Илдар әбисенә Сибгать авызыннан ишеткән сүзләргә әйтеп:

— Доресме бу, әбкәй, юкмы? — дип сорашырга, төпченәргә тотынды.

Бу юлы Бану әбигә еллар буге ачуташ кебек күңелән әрнетеп йоргән серне ачмый калу мөмкин түгел иде. Ләкин Илдарның әле тупсага утырмаган, яшьлек кайнарлыгы белән теләсә нинди хәтәрлеккә бара торган чагы икәннә истә тотып, җавапны мөмкин кадәр сак һәм уйлап бирергә кирәк дигән карарга килде.

— И-и, бәбкәм, бәбкәм, — дип башлады ул, яулык очы белән борчак кебек молдерәп чыккан яшьләрен сортеп. — Аны искә төшереп торудан ни файда хәзер?.. Әтиңнең һәлак итүче дошманнарың жинаятен күргән шаһитлар булмагач, ничек аларны, гаепле дип, хөкемгә тарттырасың? Алар белән дөгъвалашып, судлашып йорергә безнең кемебез бар, бәбкәм?..

— Булмаса соң! — диде Илдар, йорәк төбеннән калтыранып чыккан ачулы һәм әрнүле тавыш белән. — Нигә моны миннән яшереп килдең, әбкәй?

— Сәбәбе бар, бәбкәм, сәбәбе. Әле аны сөйләп торырга күңеләм дә сәекланды, теләм дә бармый. Бер җае чыкканда, Әмирҗан абыеңнан сорашырсың әле. Ул барын да белә, аңлатып бирер үзең.

Илдар моны ишетүгә:

— Минем хәзер үк беләсем килә, — дип, ойдән чыгып та китте.

...Әмирҗан аны бүлдерми генә тыңлап торганнан соң, башта әйтер сүзләрен тәртипкә, жайга салгандай, берәз уйланып торды. Аннары моңа серне ачып бирергә ярый микән әле дигәндәй, буй житеп килгән Илдарны баштанаяк карап алды да сөйләргә тотынды:

— Ниһаять, әтиңнең — Мирхәт дусның үлеме турында колагыңа тошәрә башладылар дисең, ә!.. Әйе, без капчыкта ятмый, энем. Шулай да, Гыймран маләе ул сүзне әйтеп ташламаган булса, әтиң хәлләрен әле һаман белмәгән булыр иден. Чонки йорәгендә үч ачуы — нәфрәт уты тупланмасын очен, әбкәң белән әнкәң дә, туганнарың да сабый чагыңнан ук моны синнән яшереп киләләр иде. Хәзер, төеннең очы чишелгәч, балигъ булыр чорың якынлашып, үзең төпле фикер-акыл кереп килгәннә искә алып, барын ачып салырга туры килә. Ишеткән сүзләрең дорес. Әтиңнең үлемендә Идрисовның да катнашы бар. Мирхәт кайчан, кайда гына булмасын, пычрак куллы намуссыз кешеләрне ачы тәнкыйте белән аяусыз камчылый иде. Авыл жыелышларында присидәтел Ярбулов белән баш хисапчы Идрисовны тетеп пыран-заран китерсә, район үзәгендә андагы түрәләргә махинацияләргә ясап, халык байлыгын кимереп ятуын фаш итә иде. Менә шуның очен әлегә жинаятьчеләр аның башын ничек ашарга белми йориләр иде.

— Кемнәр соң алар? Ничек үтерделәр әтине? — дип бүлдерде тыңлаган саен эчендәге ачу-нәфрәте кабарла барган Илдар, түземен югалтып.

— Сабыр гына тыңла, анларсың. Мирхәт, төзелеш институтында читтән торып укуы, юл тозелешендә инженер булып эшли иде. Авыл белән район үзәге арасы биш чакрым гына булганга, анда торып эшләмәде. Велосипед белән барып-кайтып йори иде. Кышкы кыска көннәрдә дә машина-фәлән көтеп торган, куна калган чакларын белмим. Барыбер оенә кайта иде Мирхәт. Ә дошманнары моннан бик оста файдаланды.

Партия конференциясе көннәрендә була бу. Мондый чакта район житәкчеләре анда кемнәр катнашырга тиешлеген астан гына билгеләп куялар. Шуңа күрә Мирхәт эшләгән оешма партия секретаре, бар көчен куеп, конференциягә аның кандидатурасын уздырмаса тырыша. Шуңа да карамастан, Мирхәтнең намуслы, сүзендә нык торучы коммунист икәннен белгән күпчелек аны барыбер делегат итеп сайлауга ирешә. Билгеле, конференциядә мафия, махинацияләр белән шогыльләнеп ятучы түрәләргә Мирхәттән тагын да ныграк эләгә. Менә шуның очен алар башына житә аның.

— Сойлә, ничек? Ничек, Әмиржан абый?

— Көзгә караңгы төн. Велосипедына утырып, әлегә конференциядән кайтып килә Мирхәт. Шунда турыдан атлылар һәм жиңел машиналар гына йори торган Тарлама күперенә килеп керүе була, орлекләргә жәелгән такталар таралып китеп, алты метрлап түбәндә яткан ташка килеп тә тошә.

Тыңлап торган Илдар кемгәдер ташланырга әзерләнгәндәй, телләрен кысып, йодрыкларын таш кебек итеп йомган иде.

— Нишләткәннәр соң алар күперне? Кайчан? Ничек эшләгәннәр? — дип, берьюлы берничә сорау бирде ул, әтисе турында тизрәк беләп бетерергә ашыгып.

Тик, моңа карап, Әмиржан ашыкмый да, кызмый да, уйлап кына тошендерә бирә. Чонки ул йөрәгендә нәфрәт уты кайнаган Илдарның яшьлек кайнарлыгы белән хәтәрлек эшләп ташлавыннан курка иде.

— Яхшы эшне белмәсәләр дә, яманына оста алар, — дип дәвам итте Әмиржан. — Үзләренә пычрак эш башкарып көн күрүче кешеләрне алдан жибәрәп, күперне килеп керүгә такталары шуып-таралып китә торган итеп ясатып куйган булалар. Шуңа килеп керүгә, Мирхәт очып төшеп умырткалыгын сындырып, аңсыз хәлендә, ярты сәгәтьләп салкын суда яткан.

— Кем? Кемнәр күрәп калган әтине? — дип бүлдерде күзләренә яшь чыгып, тамагына каты тоер утырган Илдар, калтыранып. Аның маңгаена салкын тир бәрәп чыккан иде.

— Кемнәр булсын, шул ук әтиеннән башын ашарга йөрүчеләр. Тик монысы эз югалту очен. Колхоз присидәтеле Ярбулов белән Идрисов Мирхәт кайтып киткәнне чамалап торганнан соң машиналарына конференциядә катнашкан ике колхозчыны да утыртып, кайтырга чыгалар. Менә шунда жимерелгән күпер астында суда яткан Мирхәткә тап булалар, янәсе. Бу Ярбуловлар белән Идрисов һәм район житәкчеләре эше икәнне яннарындагы кешеләр шунда ук сизеп алалар. Чонки аларның: “Әйдәгез, шушы машина белән Мирхәтне тизрәк больницага илтеп салыйк!” — дигән тәкъдименә: “Күрәсез, аңа салкын тигән. Башта жылы оенә кайтарыйк, шулай яхшырак булыр”, — дип, каршы киләләр. Бу шул хәлендәгә Мирхәтне сикәлтәле басу юлында йортеп, аңына килергә бирмичә үтерергә теләүдән була, билгеле. Шулай да, колхозчылар үзләренекендә нык торгач, Мирхәтне кире районга илтеп, больницага салырга мәжбүр булалар. Шунда ул аңына килә. Умыртка баганасы сынганлыктан, хәрәкәт беткән, үпкә белән боерләренә үтәли салкын тигән. Конаралаш барып, соңгы сулышына кадәр янында булдым. Һай, аның — шундый таза кешенең — шул хәлгә килеп, ничек тилмереп ятуларын күрсәң!.. — дип, елап жибәрде күңел тотнагы беткән Әмиржан. — Ну жәл дә жәл, бу кадәр жәл булмас та!.. Кемнәр, ни очен шулай эшләгәнне ботенесен белә иде, мәрхүм. Уколлар алып, сызлану газаплары басылган чакларда, уйланып, әйтә иде: “Аерым кешеләрнең корәше белән генә гаделлек урнаштырып булмый шул. Ә безнең татар халкында, ни очендер, гомер-гомердән бердәмлек юк. Берсенә бер тиен артык эләксә, бүтәннәр очен уйламый, корәшә белми. Аның чит дәүләт кул астында изелеп яшәве дә бары шуннан гына”, — дип әйтә иде. Мәрхүмнен: “Мин корәшкән пычрак жаннар яшәп калса да, үкенмим. Чонки аларның кан эчеп яшәүче ерткычлар, ачык корәштән курка торган күңел кайтаргыч кешеләр икәннен халык алдында аз фаш итмәдем. Моннан соң, алар үзләрен ничек кенә пакь итеп күрсәтергә тырышмасын,

барыбер халыкның каһәрле ләгънәтеннән котыла алмаячак. Ә халык ләгънәтен жыеп яшәүдән дә зур бәхетсезлек юк”, — дигән сүзләре әле дә исемдә.

— Ник шул чакта судка бирмәделәр икән аларны, Әмиржан абый?

— Әйе, жинаятьнең кемнәр тарафыннан эшләнгән ботен авыл халкы белде. Чонки моңа кадәр атлылар, жиңел машиналар йоргәндә селкенмәгән дә күпернең велосипедлы кеше кергәндә генә жимерелүе ышанырлык кына түгел, күз алдына да китерерлек хәл түгел иде. Күп кенә кешеләр хәтта махсус барып аны карап кайттылар. Жинаятьчеләр башта такталарны лом, кадак суыргыч белән куптарып, кадакларын, беркеткечләрен алып куйганнар. Анысы яктырак вакытта эшләнгән. Аннары, куаклар арасында качып торып, Мирхәтнең кайтканын коткәннәр дә, ул килеп керер алдыннан гына таралып китәрлек итеп куйганнар. Бөтенесе, алдан уйланып, махсус эшләнгәнлеге ярылып ята иде. Больницада аңына килеп сойләшкәндә, Мирхәт үзе дә әйтте: “Күпергә якынлашканда, карангылык аша ике шәүләнең куаклар арасына кереп киткән шәйләп тә калдым. Аяныч, күпергә сакланьыбрак керә белмәдем”, — диде. Алар бер генә кешенең башына житмәгән, ботен хәйләләрне беләләр, энем. Әниң прокурорга барып суд тикшерүчесен китергәнче, күперне тәмам туздырып һәм жинаятьне күрсәтә торган орлек-такталарны юкка чыгарып, яңаны тозетә дә башлаганнар иде инде. Менә шуннан соң табып кара аның очын. Житмәсә, суд-тикшеренү белән шогыльләнүчеләр дә түрәләр үзләре сайлап куйган кешеләр бит. Шулай итеп, “Күпер черегән булган. Гобәйдуллин Мирхәт Абдулла улы үзенең саксызлыгы аркасында һәлак булды”, — дип жинаятьне йомдылар да куйдылар.

Шунда Илдар:

— Ул район житәкчеләре белән берлектә оештырылган, димәк. Шулай булмаса, аны алай жиңел генә йома алмаслар иде, — дип, нәтижә ясап куйды.

— Ботен сере-хикмәте дә шунда, энем. Үзләренә каршы килүчеләрне алар шулай бергәләп, ачык корәштән качып, юлдан алып ташлыйлар. Шуңа күрә халык берләшеп тотынмаса, йә үзләре бер-берсен ашый башламаса, болай гына жиңмәле түгел ул ерткычларны. Власть башында намуслы, иманлы кешеләр бармак белән генә санамалы, энем. Калганнары йә халык исемнән сойләгән булып, гавамны алдап, йә бер-берсенең артынан этеп күтәрелгән паразитлар. Шунлыктан үзләрен фаш итеп, каршы килүчеләр булдымы, алардан котылу очен, бернинди жинаятьтән дә тартынып тормыйлар. Менә шуңа үзе дучар булган әтиң, мәрхүм, үлем түшәгәндә ятканда, миңа да, әниң белән әбиң дә әйтте: “Илдар әле бала гына, бу хәлнең нәрсә икән аңламый. Шуңа күрә, бала чагыннан ук эчендә ачу-нәфрәт саклап, жимерек рухлы булып үсмәсен очен, моны аңа сиздерми калуыгыз хәерле. Үсеп, акылга утыргачрак, аңлатсагыз да ярар”, — диде. Әле инде, әйткәнәмчә, акылы ачыла башлагандыр. Шушы хәлләрне дорес аңлап, тырышып укып, кеше булып, дип ышанып, үзәң барын ачып салырга булдым, энем.

Ботен жаны-тәне белән халык очен яшәүче кеше иде әтиң Мирхәт. “Әх, шушы авыл-район тирәләрендәге газаплы пычрак юлларны, жимерек күперләренә тизрәк бетерәсе иде. Алар урынына козге кебек тигез асфальт юллар саласы, бетон нигезле киң күперләр тозисе иде!” — ди торган иде. Шул хыяллары белән янып йоргәндә генә әрәм иттеләр үзен.

Ничек кенә уйлама, үсмер чак тотрыксызлыгы үзенекен итә. Әтисенең үлеме турында белгәннән соң, Илдарның карашлары кырысланып, үзалдына йомылып йори башлады. Әбисе белән дә аз сойләшә. Дуслары-иптәшләре белән дә аралашмый, күрешми башлады диярлек. Ачуын, эчендә кайнаган нәфрәтен кая куярга белмәгән хәлдә, башыннан нинди генә уйлар кичерми ул!.. “Сибгать азрак төшергән икән Идрисов малае — бүселгән корсакка. Әллә, очратып, бугазына ябышыйммы? Юк, булмас, чонки ул миннән олырак та, кочләрәк тә — кыйнап кына китүе бар. Берүзең нишли аласың. Әх, шушындый чакта үзен бергәләп тотып ярырга туганнарым да, ышанычлырак иптәшләрем дә юк бит ичмасам”. Әтисен үтергән кешеләргә карата берни эшли алмавына озгәләнүдән, тамак тобенә таш кебек каты тоер утыра иде Илдарның. Авыр кичереш һәм хәтәр уйларынан котылып очен, имтиханнарда бар кочен биреп хәзерләнергә тырышып карады. Су буйларында йорде. Ике-өч тапкыр урманга барып, бала чакта үзен әтисе еш кына алып бара торган Каенчишмәне карап кайтты ул. Ләкин юк, алай да башындагы дәһшәтле уйларынан котыла алмый иде Илдар. Көннәрнең берендә келәт орлеге арасына кыстырып куйган жиреннән бабасыннан калган зур сугым пычагын алып, кайрап, үткенләп куйды. “Шушыны Идрисовның эченә тыгып, авылдан чыгып тайганнан соң, кая барырым, нишләрмен икән? Иртәме-соңмы,

эләктерерләр барыбер. Шулай булгач, нишләп әтине үтерүчеләрнең берсе белән генә исәпләшәргә?.. Юк, ботенесеннән үч алырга тиеш мин!" Шундый хәтәр уйлар белән йоргәндә, Илдарның ашаса, тамагыннан ризык үтми, йокларга ятса, әллә нинди куркыныч, хәвефле тошлар күрәп, газәпләна башлый. Йөзләре агарып, күзләре ач бүре баласыныкы кебек топкә батып, усалланып китте аның. Кая бармасын, ни генә эшләмәсен, колак тобендә "Үч алырга, үч!.." дигән сүз чыңлап тора. Аның кискен үзгәрәп китүен, рухи халәтен күрәп-сизәп торган әбисе белән Әмиржан исә артык кичерешләргә бирелмәскә, күнелендә усаллык йортмәскә кушып, укып, кеше булырга үгетлиләр иде.

Шулай болгавыр һәм хәтәр уйлар белән йоргән көннәрнең берендә шәһәрдә ПТУның икенче курсы тәмамлап Рәшит кайтып төшә. Авылдан киткәндә сарык кебек юаш кына, сыек кына малай иде, танымаслык булып үзгәргән. Кесәсендә хәнжәр, чалбар балыгында тимер трос кисәге. Берәүдән дә шикләнү-курку юк — ботенесенен күзенә кереп сөйләшә. Ачуы килсә, олы-кече дип тормыйча, бүре кебек карап, остенә килә башлый хәтта. Аның шулай ботенесен оркетеп, ни теләсә шуны эшләп, рәхәтләнәп йөрүен күргән Илдар "мин дә шәһәргә китәм" дигән карарга килә. Һәм шуннан соң күп тә үтми, әбисенә башына кереп топләнгән үч алу уен аз гына да сиздермиңчә:

— Әбкәй, мин шәһәргә ПТУга китәм, — диде.

Карчык очен аяз көнне яшен сугу белән бер иде бу. Ул беравык һушы киткәндәй онсез, сүзсез торды да:

— Бердәнбер карап торганым бит син. Картлык көнемдә ялгызымны калдырып, кайгы-сагышларга салып китәргә уйлыйсыңмы, бәбкәм?! —дип, йөрәк инрәве белән елап жибәрде.

Моңы күрәп күзләренә яшь килсә дә, Илдарның карары нык иде.

— Минем тозелеш училищесында укыйсым килә. Бу күпкә түгел бит, әбкәй, оч елга гына, — диде, авылдан чыгып киткәннән соң ни буласын күз алдына да китермиңчә.

Әйе, сансыз газәп-кичерешләр күрәп үстергән улыннан мәхрүм булган карчыкның картлык көнендә инде бердәнбер карап торган оныгыннан да каласы киләме соң. Башта:

— Күрше авылда гына укып, урта мәктәпне тәмамла, аннары — карарсың, — дип киңәш биреп тә, шәһәргә китеп юлдан чыккан кешеләрне әйтәп, үгетләп тә һәм: — Күз нурларымны түгәп карап аякка бастыргач кына ташлап китәсең. Болай бәхетәң булмас, рәхәт күрмәссең, — дип, ачуланып-рәнжәп тә карады Бану әби — булмады. Анардан соң иң хормәтле һәм олылый торган кешесе Әмиржан аталарча сөйләшәп карады. Ләкин аның үтемле итеп әйткәннәре дә әтисе дошманнарыннан үч алу теләге белән янган Илдарны "китәм" дигән карарынан ваз кичерә алмады. Билгеле, моннан соң, бала күнеле далада, дип, аның теләгенә каршы килмәүдән башка чара юк иде.

Әбисе белән Әмиржанның ризалыгына ирешкәннән соң, Илдар элекке халәтенә кайткандай булып, китәргә жыена башлады. Әбисенә авырлык килмәсен очен, кышлык утынын, эшен бетереп, әзерләп куйды. Иренмиңчә, урманнан, чокыр-чакыр араларынан жыеп, кул арбасы белән ташып, печән — мал азыгы әзерләде. Һәм абзар-кураларын карап-тозәтеп чыкты. Әбисе белән Әмиржанга Октябрьск шәһәренә китәм", — дип әйтсә дә, авылдашлары, үзен белүчеләр булмаган Магнитогорскига барып урнашты ул. Монда аны күнегелмәгән шартлар, шау-шулы тормыш, моңарчы ботенләй ят булган мохит котә иде. Училищегә төрле жирдән шәһәр һәм авыл үсмерләре жыелган. Арада хәрби хезмәттән кайтканнан соң урнашканнар да шактый... Алар белән танышып сөйләшә, аралаша башлауга Илдар шуны белде, беренче карашта бер-берсеннән шактый аерылып торган кебек күренсәләр дә, күбесенен тормыш-язмышы, омтылыш-хыяллары охшаш икән. Аларның бер-берсе белән тиз аралашып, тиз төркемләшәп китүенә сәбәбе дә шулдыр, могаен. Шунысы да бар, шәһәр егетләре күбрәк шәһәрдә яшәүче кордашлары белән оешса, авылныкылар район һәм авыллардан килгәннәр белән төркемләшәләр. Урысчасы әле чамалы гына булган Илдарга авыл үсмерләре якынара иде, билгеле. Сөйләшә-аңлаша баргач, ачыкланды, арада нәкъ үзенеке кебек язмыш ияләре булмаса да, кемнәрнендер кешелексезлегә һәм явызлыгы аркасында мәктәптә укып кеше булу шартларынан мәхрүм ителгәннәр шактый иде. Шунадыр, могаен, Илдарның жинаятьчеләрдән үч алу уе бер минутка да исеннән чыкмый иде. Чуар яшыләр арасында төрле чак була. Вакыты-вакыты белән, оелешәп, азып та алалар, төркемләшәп, йодрыклашалар да. Моңа беркемнең дә артык исә китми. Чонки бу элек-электән килә торган хәл. Ә менә кеше гомерен кисүгә барып житкән явызлыктар-

ны күрсәң, жан куырылып, йорәк тетрәнәп куя. Шулай да аларга карап: “Кемнәр болар? Ни очен шул кадәр кансызлар?” — дип әйтергә кыен. Чонки, топтәнрәк уйлап карасаң, бала чактан ук яхшы тәрбиядән мәхрүм булып, башкалардан бернинди күнел жылысы, шәфкать күрмичә үскәнлекләрен сизеп аласың. Алар — бала чактан ук ташландык көчәкләр кебек калдык-постык ашап, яшәп калу очен көрәшкәндә жинаятъләр кылып, милиция бусагаларын таптаган, колония һәм төрмә читлекләрендә булып чыккан кешеләр. Шуңа күрә дингез тубыктан — кешене юк итү берни түгел ул жан ияләренә. Илдар бу башкисәрләргә якын бармаса да, киләчәктә тәҗрибәләре кирәгер дип, аларның гамәл-кыланышларын, үзләрен читтән генә карап, күзәтеп йори башлады. Ә башкалар арасында берсенә дә баш бирмәскә тырышты ул: суксалар — суга, типсәләр — ул да каршы тибә. Бергәләп эләктереп алсалар да, болар күп дип тормый, көче бетеп жиңелгәнче сугыша. Ничек кенә булмасын, укуның беренче көннәрендә үк, рецидивистларны искә алмаганда, үзенң бәйсезлеген саклап калырга иреште ул. Укуда да сынатмый иде.

Шәһәрдә авылдагы кебек түгел, вакыйга-яңалыклар алышынып кына тора. Кая карама, кая гына барма, моңарчы таныш булмаган, ишетмәгән нәрсәгә тап буласың, йә юк кына нәрсәгә күзәң тошә.

Илдар төзелеш мәйданындагы күтәрү краны яныннан үтеп бара иде. Шунда аяк астында тутыгып яткан яссы игәүне күреп алуға, күтәрәп комнарын каккалады да, куен кесәсенә тыкты. Һәм шуннан соң аны мастерскойға практикаға барган саен, мастеры күрмәгән араларда, чарлап, кайрап, авылда Рәшиттә күргән төсле хәнжәр ясый башлады. Корал ясау белән бергә үч алуның планнары да төзелә бара иде. “Миңа башта, районға кайтып, Ярбулов белән райком секретаре Тимербаевны күзәтеп йореп, исәп-хисапны озәргә кирәк. Алар мине белми дә, танымый да. Шуннан соң Идрисов белән эшне бетерәсе кала. Моңың очен берәз авыл урманында качып ятарға туры килер, могаен. Ничек кенә булмасын, алар якты доньядан киткәндә, үзләрен кем һәм ни очен домектергәнне күрергә, белергә тиешләр!”

Училищеда елга якын уку дәверендә трос һәм тимер кисәкләре белән канға батып сугышучыларны да, пычак белән кадашып үтерешкән кешеләрне дә күргәләргә туры килде аңа. Шул чакларда артык чиркану һәм куркудан: “Әллә үч алудан ваз кичеп, канлы эшкә бармаскамы?” — дип икеләнә иде ул. Ләкин намуслы, гадел әтисен үтерүчеләрне ничек тә ярлыкый алмыйча, хәтәр эшкә хәзерләнә бирә иде.

9 май исә тормышын тагын да катлауландыра тоште. Стадионда жиңел атлетика буенча Жинү көненә багышланган спорт ярышлары бара иде. Ул башлыча укучы һәм эшче яшьләр белән тулган.

Ярышлар тәмамланып, халык таралып барганда гына, техник училище укучылары төзелеш училищесында укучыларға килеп бәйләнде. Ките сугыш. Аннан чабып килеп кушылалар, моннан кушылалар. Милиция абайлап килеп житкәнче, сан ягыннан күбрәк булган һожум итүчеләр төзелеш училищесы укучыларының авыз-борыннарын канға батырып, күзләренә фонарь, аркаларына чылбыр-трос эзләре салып, таеп та олгерделәр. Өчдүрт егет белән стадионнан иртәрәк китеп, сугышка эләкмәгән Илдар иптәшләренен шул хәлгә тошеп кайтып керүен күргәч, исе ките. Бигрәк тә йорәгенә тигәнә шул булды: бернинди гонаһсыз, бернинди сугыш-тәртипсезлеккә катнашмый торган бүлмәдәш дустаны Әлхәмнең авыз-борынын жимереп кайтарганнар иде. “Бәйрәм ашы кара-каршы”, — дип, төзелеш училищесы укучылары тегеләрдән үч алырга әзерләнә башладылар. Шулай итеп, теләме-теләмиме, Илдарга да катнашырга туры киләчәк иде.

Ниһаять, аулаграк урында училище егетләренен культпоходтан кайтканын чамалап торып, юлларына аркылы бастылар. Бу беренче очрашкандагы кебек кенә түгел, ике яктан да өчдүрт дистәдән ким булмагандыр кеше. Донья бетереп сугышырга тотындылар. Кем нәрсә белән ничек эләктерә ала, шулай сугалар! Бервакыт убырылып, кайнашып сугышу кинәт кенә тынып калды. Карасалар — аяк астында бер егет чәбәләнәп жан биреп ята. Икенчесе дә читтәрәк егылып, куак төбенә башын төрткән. Ул да булмады, сугышучылар үзләренә таба йогереп килгән милиционерларны күреп, бүредән качкан сарыклар кебек сибелеп, кайсы-кая йогерә, кача башладылар. Ләкин килеп олгергән милиционерлар дубинкалары белән селтәнә-суга, унбишләп укучыны чолгап алырга олгерделәр. Шунда тентегәндә, Илдар кесәсеннән үзе ясаган пычак килеп чыкты. Калганнарны тентеп,

коралларын алган-жыйган арада ашыгыч ярдәм һәм милиция машиналары да килеп житкән иде.

Шулай итеп, кесәләрендә сугыш коралы булган башка егетләр белән бергә Илдар да төрмәгә эләкте.

Бәрелештә үлгән һәм гарип булып калган укучыларга карата аның бернинди гаебе дә юк иде. Үзенә каршы килүчеләрне куркытыр очен генә пычак алган иде ул. Шулай да янында салкын корал йорткәне очен үзен шартлы рәвештә ел ярымга ирегәннән мәхрүм иттеләр. Өч айлап утырды төрмәдә. Каникулы да шунда узды. Шушы вакыт эчендә генә дә бик гыйбрәтле сорау алуларны күрергә, акыллы үгет-киңәшләрне ишетергә һәм бик нык уйланырга туры килде аңа. Укуының икенче елында Илдарның фикерләве белән донъяга карашы шактый тирәнәя, үзгәрә башлаган иде. Хәзер: “Каникулда авыл тирәсенә сиздерми генә кайтам да, кеше күзенә күренми генә йөрөп, әтине үтерүчеләрдән үч алам”, — дигән планы да жимерелеп килә. Әтисе үлеме, укучылар сугышканда гаепсезгә үлгән һәм гарип калган иптәшләре күз алдына килгән саен, йөрәк сызлануы һәм авыр кичерешләр белән уйлана иде ул. “Ник? Ни сәбәпле кешеләр бер-берсенә карата шулкадәр явыз, мәкерле һәм кансыз булалар икән? Нәрсә, нинди сәбәпләр аларны хәтта бер-берсен үтерүгә барып житәрлек усаллыкка китерә? Законнар шулаймы? Әллә халык арасында үзеннән-үзе туып торамы болар?” Мондый үй-сорауларның очы-кырые юк!.. Уйламаслык, кичермәслек тә түгел бит.

Илдарның әле авылда чагында ук икенче иргә кияүгә чыгып киткән әнисе белән элемтәсе озелгән иде. Аннары торкемле сугышта катнашып, төрмәгә эләккәч: “Әбкәйгә борчу салмыйм”, — дип, махсус хат язмый торды. Ә төрмәдән котылгач, бер-бер артлы ике хат язган иде, икесе дә: “Адрес иясе юк”, — дигән җавап белән кире кайттылар. Шуннан соң ул, әбкәй үлгән икән, дигән нәтижәгә килеп, кабат хат язмас булды. Һәм үзен гомерлеккә ялгызы калган итеп санный башлады. Билгеле, читкә китеп, туган жирендә якин кешеләрнең бетсә, аңа күнел дә тартмый башлый бит. Аны сагыну-жирсүләрнең кими, кешеләрне ятсына башлыйсың. Илдар белән дә шулай булды.

Училищени тәмамлауга, аны армиягә алдылар. “Союз” дигән империядә тәртип беткәнлектән, монда да йөрәккә тия торган гаделсезлек белән гыйбрәтле хәлләр тулып ята иде. Командирларның исереп йөрүе, солдатларның эчеп сугышуы, бер-берсенәң әйберләрен урлау-талаулар, урыс солдатларының һәм командирларының башка милләт егетләрен кимсетеп колүе, хезмәттән качып китүләр — бөтенесе бар! Шушы хәлләрне дә күрөп, акылы тирәнәя тошкәннән соң, Илдар әтисенәң үлем түшәгендә ятканда әйтеп калдырган сүзләренәң мәгънәсенә чынлап тошенеп, еллар бус күңеленә шик, борчу салып йоргән хәтәр планы турында чынлап бер уйлап карарга булды. Хәзер аның тормышка карашы да, фикерләве дә ботенләй икенче иде. “Кешеләрне житмәгән гаделсез тормыш белән комсызлык, нәфесенә хужа булмау түбәнлеккә тошерә икән, — дип уйлады ул. — Болай да пычрак эшләр, жинаятләр тулып ята. Явызлыкка каршы явызлык кылырга гына димәгән. Киресенчә, шушы бозык, гаделсез тормышта да кешелекне саклап калырга тырышырга кирәк. Мин дә әтием кебек жинаятле кара эшләр белән кон күрүче түбән, әхлаксыз кешеләрдән көчле, өстен булып, тормышта матурлык тудырырга һәм кешеләргә бары тик изгелек эшләргә генә сәләтле икәнәмне күрсәтергә тиеш!” — дип, үзенәң канлы үч алырга дигән уеннан Илдар ваз кичте. Һәм әтисе хыялларын тормышка ашыру теләге белән яна башлады. Кызганычка каршы, аны һаман каршылыклар эзәрлекли иде. Әйтерсәң, үзен икенче бәхетсезлек сагалап йоргән. Армиядән кайтуга, автокранчы булып эшкә урнашып, төзелеш институтының кичке бүлегенә керергә хәзерләнгән башлаган гына иде, кеше таптатып, төрмәгә эләкте. Һәм шуннан соң “Отпускага кадәр ос-башымны карап, берәз акча туплыйм да авылга кайтып, барын күрөп-белөп киләм” дигән планы да жимерелде. Авылдан чыгып киткәнәнә инде жиде ел узганны искә алып: “Моннан соң, анда кайтып күренеп йөрүнең мәгънәсе юктыр инде”, — дип уйлана иде ул. Ләкин, нинди генә каршылык, жан газәпләре булмасын, аны әтисе хыялларын тормышка ашыру теләгеннән тайпылдырырлык көч юк иде инде.

Төрмәдән чыгып эшкә урнашуга, Илдар, укырга керү очен, янадан хәзерлекләр курсына йори башлады һәм, аны уңышлы тәмамлап, студент булды. Бар көчен куеп тырыша. Лекцияләрдә, курс проектларын язганда булмасын, күршесе Әмиржан әтисе Мирхәтнең нинди изге эшләр белән йоргәнә турында сөйләгәннәрне исенә тошерә; әтисенәң тәмамланмый калган диплом проекты, аның изге хыяллары турында уйлана иде.

Ниһаять, институт еллары артта. Кулына диплом алып, юл тозелеше мастеры булып эшли башлаган Илдар кыска гына вакыт эчендә сәләтле белгеч икәннен күрсәтеп олгера һәм үзен участок начальнигы итеп күтәрәләр. Хәзер аңа яшәргә дә, корәшергә дә момкинлекләр артты. Ул депутатлар каршында булмасын, гәзитләргә язып булмасын, туган ягындагы начар юллар, уңайсызлыklar турындагы мәсьәләне күтәреп чыга иде. Аның шулай янып йөрүләренен әлегә тозелешне Республика юл тозу идарәсе планына кертүгә ни дәрәжәдә файдасы тигәндер, анысын әйтү кыен. Ә анда туган ягына яңа юл салу, күперләр тозу турында карар кабул ителүгә, ул шул эшкә күчте. Юл тозелә, сузыла барган саен, аның күнеле, омтылышлары туган авылы Акъялгага ныграк тартыла бара иде. Тик анда кайтып килергә һаман тәваккәллеге житми. “Инде әбкәй исән булмау гына түгел, туган нигез дә таркалып беткәндер. Бер-ике конгә генә Әмиржан абыйларга кайтсам, караңгы йоз күрсәтмәсләр иде югыйсә. Аларның дә хәле билгесез. Күп еллар узды бит: исәннәрдерме-юкмы?.. Ничек кенә уйлама, үз йортыннан китеп, күршеләргә кайтып тошу уңайсыз”, — дип уйланып, кайтырга икеләнеп йори иде ул. Ләкин вакыт, тормыш барын үз урынына куя, үзгәртә бара. Торган саен сагыну-жирсенү көчәя тошкан Илдар, ниһаять, “Акъялгага кайтып, барын күрәп-беләп килергә кирәк”, — дигән карарга килә. Тик башта, үзен танытмыйча, читтән генә карап, әтисе дошманнарын күрәсе килә иде аның. Бу үч алыр очен түгел — андый нәрсә уенда да юк хәзер. Хәтта аларга: “Сез — кан эчеп яшәүче катыйлылар! Сез гаделлелеге, дореслекне яклап көрәшкәнә очен әтине үтергән жәлладлар! Моның очен башыгыз белән жавап бирергә тиеш сез!” — дип тә әйтмәчәк. Аның бары тик ул адәм рәвешендәге ерткычлар әле дә бернинди гонаһлары булмагандай, кеше күзенә туры карыйлармы? Кыяфәт-килбәтләре нинди хәзер — картайганнармы? Шуларны гына беләсе килә.

Ул, хәтер янартып, шушы хәлләрне күз алдына китереп, күнеле аша уздырганнан соң, артыннан жил капканы ябып, өйгә атлады.

III

Якыннары гына калганнан соң, Бану әби Илдардан тормыш хәлләрен топченебрәк сораштыра башлаганчы, әнисе Маһитап турында сөйләп алды.

— Язмыштан узмыш юк, бәбкәм. Әниңнең дә бәхете әтиң белән яшәгәндә генә булган икән. Ул үлгәннән бирле бер дә рәхәт күргәнә юк. Ике тапкыр кияүгә чыгып каралды — тормышы барып чыкмады. Ике ирдән ике бала хәзер. Әле инде туган авылы Имәнәктә шуларны карап, ялгыз башы тереклек итеп яткан була, мескенкәй. Тол хатын — кол хатын инде ул... Хәдичә үзенә кайтканыңны хәбәр итәргә кушып жибәргән. Өйдә булса, озакла-мас, килеп тә житәр.

— Ие, ие, аңа кешенәң жаны түзәме соң!..

— Белми калдым. Белсәм, безне китергән иптәшнәң машинасы белән бер хуттан үзен күрәп йә алып килгән булыр идек.

— Борчылма, энем, борчылма! Бу кон килгәч, күрешерсез, иншалла.

— Үзегезнәң тормышлар ничек соң, Хәдичә апа?

— Безнәң тормышны остәл янында сөйләшеп утырганда ишеткәнсендер инде, энем, — диде Хәдичә, чал кергән чәчләрен яулык астына тыгып. — Әмиржан абың белән бергә икебез дә пенсиядә хәзер. Саулыкларыбыз шокер әле. Шуңа күрә колхоз эшен дә ташлап бетергән юк. Балалар, әйткәнәбезчә, очесе шәһәрдә, калган икесенәң берсе, ойләнеп, икенчесе кияүгә чыгып, авылда яшиләр. Ире-хатыны тигез тырышканга, тормышлары начар дип булмый. Үзәң башлы-күзле булмагансың икән әле, ә?

— Юк әле, Хәдичә апа, — дип, Голнәзирәне күз алдына китереп алды Илдар. — Вакыты житкән инде югыйсә.

— Голнәзирә белән шулай очрашуыгыз бер могжиза булган мөгәр! — диде Хәдичә, Голнәзирәнәң Илдарга пар икәнәнә ишарә ясагандай.

— Аңа үземнәң дә исем китә инде, Хәдичә апа! Шул кадәр уйламаганда, котмөгәндә булды ул!..

— Нәни чакларыгызны, авылда бергә уйнап үскән чорларыгызны хәтерлисезме соң?

— Хәтерләмичә. Бер-беребезне танып алганнан соң, ботенесен искә тошердек.

Шунда Бану әби Голнәзирәне мактарга тотынды:

— Ул кызга минем дә исем китә инде! Бер дә шөһәр баласы димәссен. Шушында апасына кунакка, ялга дип килеп, минут та тик тормас. Ботен эшләрен карап, булышып китә. Аңа гына түгел, миңа да шулай, житмәсә. Жилфердәп килеп керә дә, идәннәремне юып, оемне ялт иттереп куя! Шулкадәр уңган, шулкадәр шәфкатле булыр икән!

— Апасы Рабига шундый бит, Бану әби. Гөлнәзирә аңа охшаган.

— Әмиржан белән син күрсәткән ярдәм-булышуны әйтеп тә тормыйм инде!..

— Әбкәйне ташламаган очен рәхмәт инде, зур рәхмәт! — диде Илдар Әмиржан белән Хәдичәгә. — Изгелекләрегезне мин дә онытмам, исән булсам.

— Артыгы юк инде, энем, кулдан килгәнчә генә. Һәркемнең үз донъясы, үз мәшәкатләре дигәндәй, четрекле замана бит.

— Карыйсыз, бик булышасыз, үз улым, үз кызым кебек булышасыз. Гомер буге шушылай сау-сәламәт булып, балаларыгызның игелеген, рәхәтен күрегез! Гөлнәзирәгә дә шулай бәхет теләп, рәхмәтләр әйтеп бетерә алмыйм.

— Аңа карата шул, Бануттәй, — диде Әмиржан, — Илдарга Алла биргән кыз ул. Житәкләсен дә алып чыксын үзен!

— Әйе, әйе, бер дигән парлар мәгәр! — дип, Хәдичә ирен куәтләде дә, кинаяләп, остәп куйды: — Күрүемчә, үзләре дә бер-берсен бик якын иткәнгә охшый. Кавышып, туйларын күрү насыйп булсын, дип телик.

— Э-эх, кеше тәкъдирләре диген, ә!.. — дип, сузып куйды Әмиржан. — Мирхәт белән Маһитап пар күгәрченнәр иде мәгәр! Берсе япъ-яшъ килеш гүрдә, икенчесе, исән булып та, тормыш рәхәте күрми хәзер. Әниң яңадан шушында кайтса да, Бануттәй каршы килми иде, энем. Бануттәйнең моңа ризалыгын белгәч, үзенә: “Кайт, Маһитап, бергәләп яшәргә жиңелрәк булыр”, — дигән идем, кайтмады. “Илдарым да минем аркада китеп югалды. Шул хәлдән соң, ни йөзем белән ике бала ияртеп, үзем калдырып киткән биана йортына кайтып керим...” — дип, килмәде.

— Әйе, күнелем иркен иде, бәбкәм. Телләнеп, үпкәләшеп аерылышмагач, ничек каршы килим инде, — дип, күңелендәген ачып салды Бану әби. — Мирхәтемнән соң иргә чыкканда да фатихамны алып китте бит ул. Без килән белән кайнана кебек түгел, ана белән кыз кебек тора идек бит.

— Синең кебек бик намуслы хатын шул ул, — диде Әмиржан, карчыкны тыңлап торганнан соң. — Кире сиңа кайтырга вәжданы житмәде аның, Бануттәй.

Бер мәлгә әңгәмә озалеп, ойдә тынлык урнашты.

Уйлары тирәнгә тошеп колачланган Илдарның күз алдына әтиле-әниле матур балачагы, әтисе үлгәннән соң күргән-кичергәннәре һәм әбисе белән әнисенәң ачы тормышы килеп баскан иде.

Капкада Гыймран-партизан белән авыл аксакалы Моголлим бабайны күрүгә, ул ишеккә атлады:

— Әйдә, хуш киләсез! Узыгыз, бабай, узыгыз! Рәхим итегез, Гыймран абый!

— Ой-хой-хой!.. Мирхәт тә Мирхәт, бу да Мирхәт! — дип сузып куйды Гыймран ишектән керүгә, Илдарга тобәлеп калып. Аннары соякчел гәүдәсә белән аның көчле күкрәгенә кысылып, исән кулы белән аркасын соеп кага-кага, елап жибәрде: — Сине тәмам югалткан идек бит, энем, күрәселәр булган икән үзеңне!..

— Әбиң белән әниңне генә шатландырмыйча, барыбызның да күңелләргә соенеч салдың, улым, рәхмәт! — дип башлады Моголлим карт күрешеп, дога кылып алганнан соң. — Болай кеше булып, изге эшләр башкарып кайтып килүң ботен авыл халкы очен куаныч, горурлык ул. Атаң рухын саклап йорткәнсең, рәхмәт!

Хәдичә самавыр янартып остәлгә куйганнан соң, әңгәмә тагын да жанлана тоште.

Сойлисе, тыңдыйсы сүзләренәң очы-кырые юк әйтерсең. Тик Бану әбинәң сикхәте булмау гына берәз уңайсыз иде. Илдар кайтып тошүгә кайнарлыгы белән авыруын оныткандай аягына басып, килгән-көргән кешеләргә хөрмәт күрсәтергә тырышып йөрсә дә, аның авыру икәнә йөзенә чыккан иде. Шуңа карамастан, Бану әби моны кешегә сиздермәскә тырышып, Хәдичәгә булышып йөргән була.

— Кешенәң үзен үтереп була, баласына бирелгән канын үзгәртеп булмый, — дип, моңарчы сойлагән сүзләренә йомгак ясагандай әйтеп куйды Гыймран, инсәсеннән үк салынып, пинжәк кесәсенә тыгылган протез кулын уңайлабрак куеп.

— Ни генә әйтмәсеннәр, таза каннан таза бала туа бит, Гыймран энем, — диде аны куәтләп Моголлим карт. — Ата сукмагы шулай баланың олы юлына әйләнергә тиеш. Тәүфигың, башыңда акылың булгач, бер дигән кеше булгансың, улым! Кешегә явызлык кылучыларның берсе дә рәхәт күрми. Әнә, Идрисов харам эшләр кылып, ерткычланып йоргән иде, кеше рәнжеше, кеше каргышлары башына төште. Хәзер бер кашык су да йота алмыйча, кибеп ята, үзенә хәлен белергә дә беркем керүче юк.

Мондый кинәл, ишарәле сүзләргә Илдар Моголлим карттан башка бүтән кешеләр авызыннан да ишетергә өлгергән иде. Ләкин аларга карап, әтисен үтерүчеләрдән үч алу турында уйламау гына түгел, нәфрәтләнеп сойләшсә дә килми иде. Чонки ул хәзер белә, аерым жинаятьчеләргә бетереп кенә жинаятьчелек бетми. Аны тудыручы бозык жәмгыятьне, аның кешелексез законнарын бетереп, югары власта вәхшилек кылып ятучы түрәләргә урыннарыннан алып ташлаганда гына жинаятьчеләр кимиячәк. Шуңа күрә Илдар аерым кешеләргә каршы түгел, әнә шул кара көчне бетерү өчен көрәшүне максат итеп куйган хәзер.

Гыймран белән Моголлим картның озаклап сойләшеп утырасы килә иде. Ләкин әледән-әле кешеләр кереп торганны һәм Бану әбинен кәефе юклыгын күргәнә, Илдарның авылда оч көнләп буласын белгәч тә: “Тыныч вакытта иркенләп сойләшеп утырырга киләбез әле”, — дип, кайтып киттеләр.

Өйдә чит кешеләр бетеп, тынычлап калганда гына, ике баласын ияртеп, Маһитап килеп керде. Сакаллы, киң күкрәкле һәм матур буй-сынлы Илдарны күрүгә, бу улмы-түгелме дигәндәй, бер мәлгә ишек катында тукталган килеш катып торды да, Илдар: “Әни!!!” — дип, каршына килә башлауга, аның кочагына ташланды:

— Ай, балам!!! Донъяда бар икәнсәң, бәбкәем!..

Ана белән баланың кочаклашып оңсез калуын күргән Әмиржан белән Хәдичәнә күзләренә мөлдерәп яшь килде.

— Исән жаннар күрешә икән шул, — диде Хәдичә, күзләрен сортеп. — Күрешә икән.

— Күпме кайгы, күпме ут йоттым мин синең өчен!.. Кайтып күзләремә күренер коннәрәң бар икән, балам! И-и, балам, балакаем!..

Кайчандыр, яшьлек акылы белән, әнисенә кияүгә чыгып Казахстанга китүенә үпкәләп, рәнжеп йоргән Илдар хәзер аның — яшь кенә килеш ирдән калган хатынның — үз бәхетен эзләргә, икенче иргә чыгарга хакы барлыгын тирәнтен аңлаган иде.

— Ярый, әнкәй, булды, тынычлан, — диде ул, күз яшен сортеп.

— Үзем гаепле, балам, үзем. Минә кичермәсәң дә була, хакың бар. Гаепем зур, бик зур синең каршыда. Болай буласыларын белсәм, сине калдырып китәр идеммени мин...

— Житте, Маһитап, кулга ал үзеңне, — дип тынычландырырга ашыкты Хәдичә ярысынып сулкылдаган Маһитапны. — Болай булгач, яшь түгәргә түгел, куанырга кирәк. Күрәсәң, ничек матур йореп кайткан — кайгы түгел, шатлык бу. Юкка үзеңне гаепләп торма.

— Яшьлегем белән аңлап житкермәдем шул, Хәдичә!.. — диде Маһитап елаудан туктап. Аннары әлегә хәлне аңлап житкермичә, читтәрәк гажиз булып басып торган балаларына ишарәләп, остәп куйды: — Алар да атасыз үсә...

Шунда Илдар:

— Минем алда синең бер гаебең дә юк, әнкәй, — дип үзенә топле акыл утырткан ир-егет икәнән сиздереп алды. — Әткәй үлгәннән соң башка кешеләргә чыгуыңны гаепләргә минем хакым юк.

— Алай дисең дә, улым...

— Чәчәк кебек чагыңда калдың шул, кызым, — диде Бану әби, калтыранулы тавыш белән. — Башкага чыга дип, кем сиңа үпкәли алсын. Рәтле кешесе туры килмәве генә...

— Туасы жаннар туган инде. Тормышың барып чыкмаган икән, нишләмәк кирәк, — диде Әмиржан, тирән сулап. — Алар өчен дә борчылмагыз. Кеше үз ризыгы, үз бәхете белән туа, диләр. Донъялар имин булсын, бер дигән булып үсәрләр, күрерсез!

— Үсәрләр, — дип кабатлады Илдар Әмиржан артыннан, балаларга борылып: — Йә, танышыгыз инде! Исемен ничек, сөзем?

Күе-кара чәчле, зур күзле кыз сакаллы Илдардан тартынып, йөзенә карамый гына, җавап бирде:

— Жәмилә.

Илдар аны үбеп алды да, тагын сорау бирде:

— Ничәнче класста укыйсың?

— Дүртенчегә күчтем.

— Менә әйбәт!

Шуннан соң Илдар кояшта янып беткән чебешке малайны күтәрәп алды:

— Ә синәң эшләр ничек? Исеменә әйтмәдең бит әле?

— Земфир минем исемем.

— Оһо, болай булгач, син безнең якка ботенләй яңа исем остәгәнсең бит. Укый-сыңмы әле?

— Беренче класска керәм, — диде малай, үзен кыю күрсәтергә тырышып.

— Син дә молодец икән! Менә нинди зур булып үскән минем туганнарым!..

Илдарның туганнары белән шулай ягымлы итеп күрешүе әнисенәң яшьле күзләренә нур кертәп, йозен яктыртып жибәрде әйтерсең. Үзен гаепле санап, улымнан якты чырай күрмәм, дип уйлаган Маһитапка бу әйтеп бетергесез шатлык иде. “Бәлки, ул бу сабыйларны күнеленә туганнары кебек кабул итмәс тә. Алай да жылы сүзләре белән матур итеп күрешеп, йорәгемне бетмәс әрнүдән йолып калды, балакаем. Миңа ярдәме тимәсә дә, бер сүзем юк, үзе генә бәхетле булсын!” — дип уйлады ул.

Жылы монәсәбәтне, ягымлы итеп сойләшкәнне күргән балалар, әңгәмә барышында әкрән-әкрән ияләшеп, Илдарга яқыная баралар иде.

— Минә Каенчишмәгә алып барасыңмы, абыем? — диде Земфир, аның күзләренә төбәлеп.

— Әлбәттә! Нәрсә, әллә алып бармыйлармы үзеңне, ияртмиләрме әллә?

— Жәмилә гел миннән качып китә, ияртми, — дип, зарланып алды тере малай.

— Әйе, син кечкенә шул әле, — дип, Илдар аның аркасынан сыйпады да юатып куйды: — Борчылма, алып барырмаң үзеңне, ботенебез бергәләп барырбыз. Минем Каенчишмәне ничек күрәсем килгәнне белмисең әле син!..

Шунда Илдар йоргән жирләрендә күргән, тәрбиядән мәхрүм булып, юлдан язган яшьләргә күз алдына китереп: “Бу сабыйларны әнинәң кешечә карап үстерергә көче житмичә, бозык юлга кереп китсәләр, кайгысын йорәгә күтәрә алмаячак”, — дип уйлап, эчтән генә корсенеп куйды.

Аның уйларын белергә теләгәндәй карап торган Әмиржан нидер әйтергә дигәндә генә, ишектә Голнәзирә күренде. Һәм ул:

— Әнә, күбәләк кебек булып, Голнәзирә кереп килә әле! — дип тукталып калды.

Өстенә балкып торган чәчәклә күлмәк кигән зифа буйлы Голнәзирә, чыннан да, май күбәләгә кебек матур иде.

— Менә ничек бит тормыш хәлләре, Маһитап! — дип, Хәдичә Голнәзирәгә карап сокланып алды. — Илдар белән шулай очрашырлар дип, кем башына китергән?!

— Әйтерен бармы, Хәдичә! Ишеткәч, минем дә исләрем китте!

Илдар, сиздерми генә, әнисенәң чал кергән чәчләренә, жыерчыклана башлаган йозенә игътибар итә иде. Ул барын да хәтерли әле. Маһитап тулымса гәүдәле, матур сынлы, янып торган хатын иде. Елмайганда да гел колемсерәп торган кебек иде аның карашы. Хәзер матур булып калкып торган күкрәгә яссыланып, гәүдәсе кечерәеп калган. Аның басынқы моңсу карашы эчәндә сагыш-хәсрәт ятканны сиздереп тора. Әйе, бер-бер артлы килеп торган кайгы-кичерешләр белән авыр тормыш шулай итмиме соң — Маһитапта элекке буйсын белән чибәрлекнең эзен дә күрмәссең хәзер. Тик өс-баш киңе, тыйнак булуга карамастан, элеккечә чиста һәм похтә — ялт итеп тора! Тынлыктан файдаланып:

— Саулыгың ничек, әнкәй? — дип сорап куйды Илдар.

— Хәзер, олыгая башлагач, торле чак була, улым. Алай да, зарланырлык түгел, шокер, — диде Маһитап һәм елмайгандай итеп, остәп куйды: — Хәзергә донъя мәшәкәтләре белән авырып торырга вакыты бармы соң аның... Нишләмәк кирәк, кичерешле-газаплы тормыш күрергә безгә Ходай кушкандыр инде...

— Хәзер, шокер, тормышыгыз койләнергә бара. Шулай булгач, куанырга кирәк, Маһитап. Әнә, яшьләргә очрашып, шулай матур итеп кайтып тошүләрәң әйт син! — диде Әмиржан, күтәрәңке тавыш белән. Аннары, йозендә елмая башкытып, Голнәзирәгә борылды: — Сиңа да бер сүз әйтим инде, сөңлем. Син бу егетне кабат чит якларга карамаслык итеп сакалыңнан эләктереп ал да — ычкындырма! Житкән ана, Сафиуллин әйтмешли, Монте-Кристо булып йорергә! Бер-берегезне меңнәр арасынан сайлап алган кебек пар килгәнсез! Өйләнешегез дә, рәхәтләнеп авылда яшәгез — шул!

Бу сүзләрне елмаеп тыңлап торганнан соң:

— Мин сезне чәйгә алырга кердем. Әйдәгез, рәхим итеп, апаларга керәбез. Шунда сөйләшеп утырысыз, — диде Голнәзирә.

— Борчылып-мәшәкәтләнеп тормаска иде, кызым! Әнә, остәл яныннан кузгалып киләләр бит әле, — диде, моны ишетүгә, Хәдичә.

— Бер мәшәкәт тә юк, Хәдичә апа, булган ризыкны табынга гына куясы — әйдәгез! Әмиржан:

— Барыгыз, Бануттәй, сез бергәләп кереgez! Без, чыгып, эшләрне караштырып алганнан соң, Илдар белән сөйләшеп утырырга янадан керерbez әле, — дигән иде, Голнәзирә кисеп үк куйды:

— Юк, юк, Әмиржан абый, алай ярыймы соң — барыгыз да керәсез! Ничек инде, кешене хормәт итмәгән кебек?.. Бәйрәм сыйлары юк, бергәләп сөйләшеп утырырга гына чакырабыз — әйдәгез! Кермәсәgez, жизни белән апаның хәтерен калдырасыз.

— Чынлап та ризыктан зур түгелсез. Хормәт итеп, мәшәкәтләнеп чакырганнар икән, кереgez! — диде карчык, Голнәзирәне куәтләп.

— Ә үзең, Бануттәй?

— Кергәч, барыбыз да керик инде, әбкәй, — дип остәде Илдар.

— Мин кермим әле, балалар. Болай да Хәдичә белән Рабигадан гел хормәт күреп торам: бер дә аш-сулардан калдырганнары юк, рәхмәт яугырлары! — дип, күршеләре үзен ташламаганны, игелек күрсәтеп торганны Илдарга ишеттереп алды карчык. — Күнелләре житеп чакырганнар икән, сез, яшьләр, кереп, сөйләшеп утырыгыз. Мин шул арада берaz таянып торырым.

— Ярый, күрше хакы Алла хакы, керик алайса, — диде Әмиржан, кузгалып. — Без юкта Бануттәй, чыннан да, берaz тынычлап хәл алып. Юкса, болай да сикхәте китеп тора иде әле. Керик әле, мондый матур күрешүләр ялан булмый бит...

— Сиңа сөйләшү дә гәпләшү генә булсын, тел бистәсенә!.. — дигән булды пре артыннан торып баскан Хәдичә. — Әйдә, Маһитап, керәбез.

Маһитап башта уңайсызланса да, Голнәзирә Земфир белән Жәмиләне житәкләп үк алгач, артык кыстатып тормады.

Әйдә Бану әби үзе генә калды.

IV

Рабигаларда чәйдә булып, таралышканда, ойлә вакыты узып, кояш түбән авыша башлаган иде.

Маһитап кабарып куера башлаган болытларны күрүгә:

— Кибәргә тараткан печәнәм бар иде. Ява калса, чыланмасын, мин кайтыйм әле. Иртәгә килерсең бит, улым? — диде.

— Киләм, әни, киләм, — диде Илдар, ышандырып. — Синдә дә бер кон булып китәм. Шунда барын ачыклап сөйләшерbez... Эшең күпме соң анда? Барып, булышып килимме әллә?

— Күп түгел ул, кул арбасы белән алып кайткан печән генә, улым. Алай да, чокыр-чакырдан казынып, учмалап жыеп китергәнгә күрә, әрәм итәсе килми. Хәзер жыеп алам мин аны.

Чәйдән соң, Бану әбинен эшләрен караштырырга дип, Илдар артыннан ук Голнәзирә дә кереп житте.

Бану әби ята: хәле шактый начарланып киткән иде. Маңгае ут янып, авызыннан кайнар тын бәрәп тора.

Салкын суда чылатып маңгаена чүпрәк куйганнан соң:

— Савыгырсың, әбкәй, борчылма! — дип, Голнәзирә дә Илдар янына — карават каршына утырды. — Оныгың белән күрешүгез артык дулкынландыргандыр, күрәсең.

— Юк, кызым, аныкы түгел, кичәдән үк хәлем китеп тора иде.

Әбисе Голнәзирә белән сөйләшеп ятканда, Илдар аның төмам чалга баткан чәчләрен, жыерчыкланып һәм сырланып беткән йөзен, юкарып тире астыннан кибең барган кечкенә ерганаclar кебек үтәли күренеп торган көрәнсу кан тамырларын һәм кечерәеп калган ябык

гәүдәсен барлап чыкты. Аның тамак тобенә каты тоер утырып, күзләренә менә-менә яшь килергә тора иде. “Сиксән елдан артык гомер итеп, ни рәхәт күргән бу — изге жан?.. — дип уйланды ул. — Үсеп, кияүгә чыкканчы булган тормышын белмим, сойләгәнә юк. Ире белән бары ун еллап яшәп калган. Бу вакыты да баш күтәрми колхоз эшендә һәм ой тозу, гаилә кору мәшәкатләре белән үткән. Шуңа да карамастан, бу чорны гомеренең иң бәхетле еллары дип телгә алган була. Моңы, тормышы авыр булса да, яратып чыккан кешесе белән кулга-кул тотышып яшәп калганга шулай әйтәдер инде, бичара. Сугышта ире һәлак булып, аннан соңгы елларда, ачлы-туклы яшәп, бернинди ярдәм күрмичә, биш баланы ничек аякка бастырганын үзе генә беләдер!.. Беркем алдында бернинди гонаһы, явызлыгы булмаса да, күпме кайгы-хәсрәт кичермәгән аның йорәге, күпме газап һәм гаделсезлек күрмәгән ул!.. Әмма, шул килеш тә, үзенә намусын да, сафлыгын да, рухи гүзәллеген дә саклап кала алган. Өстәвенә, тормышыннан риза булмыйча, зарланып һәм кемгә дә булса рәнжеп, бер генә сүз әйткәнән дә ишетмәсәң. Аныңча, адәм баласы — тәңре колы — маңгаенда язылганны күрә. Әх, әбкәй, әбкәй!..”

Голнәзирә яңадан:

— Болай хәлең китү артык дулкынлануныкы гынадыр, әбкәй, — дип юаткан иде.

— Юк, бу ятудан аякка баса алмам ахры, — диде Бану әби, еш-еш сулап, — шулай-га охшый!.. Мин яшисен-яшәгән бит инде, кызым. Үләр конем күптән житкән иде, Алладан сорый-сорый, Илдарның кайтып күренүен коттем. Котмәскә, ирем тосе дә, улым тосе дә иден бит син, бәбкәм. Быел кайтасың гел тошләремә кереп торды, Алланың рәхмәте. Әле кичә генә дә бик матур тош күргән идем. Алла исән-сау йореп кайтып күренүенә насыйп иткән икән. Хәзер ботенегез күз алдымда әйтерсең: бабаң да, әтиң дә, үзең дә. Жаным тынычланды, үлсәм дә үкенмим инде.

Карчыкның сүзләре Илдар йорәгенең иң нәзек һәм тирән хисле кылларын тибрәтеп, тамак тобенә каты тоер утырган иде:

— Алай сойләшмә әле, әбкәй!.. — диде ул, әбисенең кулын үз кулына алып. — Насыйп булгач, күрештек менә: ботенебез исән-сау икән. Хәзер үлем турында сойләшәләрме соң!..

Әбисенең хәле күз алдында начарлана баруын күргән Илдарның кайгы-борчылуы йозенә чыгып олгергән иде. Ул янында таянычы, якин кешесе булмаган бала кебек боегып калды. Моңарчы карчыкның болай йтканын күргәнә булмаган Голнәзирәнең дә йозендә моңсулык. Әйе, авырган чакларда да, хәле артык мошкел булганда гына урын-жиргә ята торган карчык бүген, башкалар чәйгә кереп киткәч, беркайчан булмаганча, яхшылап тәһәргәтләнеп-юынып, остенә чиста күлмәген киеп йткан иде. Тормышның әчесен-точесен күрәп, шулкадәр гомер кичергән олылар әүлия белән бер — юкка гына болай итмиләр.

— Бар теләгем хәвеф-хәтәрсез кайтып күземә күренүең иде. Шокеранамын, Аллаһе тәгалә сораганның кабул итте. Шул гомер йт жирләрдә, чит кешеләр арасында йорсәң дә, башыңны саклап, кеше булып кайтып күрендең, бәбкәм. Туганнарың, авыл халкы алдында йозең ак. Хәзер, язмышыма разый булып, тынычлап үлә алам, иншалла.

— Юк, әбкәй, юк, алай әйтмә!.. Мин сиңа хәзер үк дәва әйберләре — дарулар эзлим: әйт, ниләр кирәк?

— Борчылма, бәбкәм, борчылма! Вакыты житкән үлемгә — дару юк... — Бану әби нурлары сүрелгән күзләре белән Илдарга тутырып карап торганнан соң, калтыранган тавыш белән остәй куйды: — Игътибарлап тыңла, бәбкәм, үлем исереге кереп, аңым чуала башлаганчы, әйтәсе сүзләремне әйтим әле.

— Ник үлем турында сойлисәң әле, әбкәй?!.. — диде Илдар, йорәк әрнүе белән. — Минем сиңең алда аз булса да бурычымны үтисем — тәрбия-хормәт күрсәтәсем бар әле, әбкәй!..

— И-и, бәбкәм, бәбкәм, мин аларны омет итеп яшәдеммени!.. — диде преннәре калтырап торган Бану әби. — Әйтәм бит, бар теләгәнәм исән-сау кайтып күземә күренүең иде. Бергә яшәүләр насыйп булмау — тәкъдир эше. Хәлеңне күрәп, ризалыгымны биреп үләм, бәбкәм, борчылма. Әйтәсе сүзләрем шул: житәр, чит жирләрдә каңгырап йормә — ботенләйгә кайт инде! Туган жир — оя жир. Оя тирәсе жылырак була. Тормыш авыр булган очракта да, үз халкың, якыннарың арасында яшәү жинелрәк. Моселман-татар бәндәләре болай да туган жирләреннән сибелеп, тузылып беткән. Кешегә туган жире кадерле. Кая гына барма, туфрак тарта ул. Кочең-саулыгың барда ата-бабаң нигезенә кайтып топлән,

бәбкәм. Чит жирдә түрә булганчы, үз илендә коту кот дигәндәй. Синен кебек булдыклы һөнәр ияләренә авылда да, район үзәгендә дә эш бетмәгән. Күрдән бит район хужасы ничек сөйләп китте.

Илдар, форсаттан файдаланып:

— Эгәр кайтып, шушы тирәгә урнашып, әнкәйне балалары белән шушында — үз-безнең янга алышкы дисәм, ни әйтерсең, әбкәй? — дип, күңелендәгән ачып салды.

Бу Бану әбиненң жанына жиңеллек биреп жибәрде әйтерсен:

— Нишләп риза булмыйм ди, бәбкәм! — диде ул, тавышын күтәрә тошеп. — Бу нигездә беркайчан да кысанлык сизмәдек. Татулык, күнел киң булса, моннан соң да житәр. Үзләрен бүген үк алып кайтсаң да, бер сүзем юк. Алып кайт, бәбкәм, алып кайт: ул синен анаң бит... Нишләмәк кирәк, туасы жаннар туган. Әниенә үпкә тотып, йорәгенә тия торган сүз әйтә күрмә: синен алда аның гаебе юк. Нинди атадан булсалар да, аның балалары — синен туганнарың инде. Ул гонаһсыз сабыйларның таяныч-терәге — карап торганы син хәзер. Үзенә авыр булса да, аларны ташламыйча, тәрбияләргә тырыш. — Бану әби Илдарның тавышсыз гына сулыгып алуын күрәп: — Миңа яшь күрсәтмә, бәбкәм! Алай рухыма авырлык килер — миңа тынычлап үләргә бирегез инде, — диде дә дәвам итте. — Әтиенә явызлык кылучыларны ботен авыл белә. Ботенесе аларга нәфрәт, ләгънәт белән чирканып карыйлар. Аңа карап, ул кешеләргә күңелендә ачу, үч тотма. Кешегә явызлык кылган кеше — үзенә-үзе хөкем әзерли ул. Шуңа күрә алардан өстен бул! Кеше ләгънәтен, кеше каһәрен ишетеп яшәү үзе генә дә зур бәхәтсезлек ул. Кеше арасында гайбәт, котырту сүзләре йортмә. Көчсезләргә, таянычы булмаган ятим-жилпегә шәфкатьле бул. Кончелек белән комсызлык чире, тар күңелле булу бик яман нәрсә. Ул кешене жансыз, рухсыз итә. Шуңа күрә аңардан саклан. Аллаһе тәгалә кешеләргә ризыкны, мал-молкәтне барына бер чама итеп билгеләгән. Кеше олашенә кереп, алдап һәм талап мал жыю бик зур гонаһ. Кеше кайгысын уртаклашу, бәлагә тарыган кешегә ярдәм кулы сузу — изге эш.

Бану әби шушы сүзләргә әйткәннән соң, тукталып:

— Миңа коедан салкын су алып кереgez әле! — диде.

Моңа каршы Голнәзирә:

— Аз гына түз, әбкәй, хәзер самавыр яңартам. Илдар күчтәнәчләре белән тәмләп чәй эчәрсен, — дигән иде, карчык кисеп үк куйды:

— Юк, кызым, салкын су алып кер, салкынны!..

Хәле авыр карчыкның эче яна башлаган иде. Голнәзирә суга чыгып китүгә, ул дәвам итте:

— Жирләү өчен борчылма, бәбкәм, үлемтек, хәер-сәдака әйберләрем барысы карап-хәстәрләп куелган. Корьән чыгарга да, башка хәерлекләр дә барысы да тәртибе белән язып, әзерләнгән — ботенесе сандыкта. Белмәгәннәрне Хәдичә апаннан сорарсың — ул белә. Кабер казыганда, ләхетне үз кулың белән ал. Женазамны да ләхеткә үзәң куй: гүрем жылырак, савабы күбрәк булыр.

Илдар әбисен ничек кенә салкын кан белән тыңларга тырышмасын, күз яшьләрен яшерә алмый иде.

Бану әби башын күтәрәп Голнәзирә чүмеч белән алып кергән суны тын да алмыйча яртыга калганчы эчте дә, рәхмәт әйтеп, кире урынына ятты. Моннан соң, бер мәлгә аның хәле жиңеләеп, карашлары ачылып киткәндәй булды.

— Минем фатиха-теләгем шул, балалар: кавышыгыз да, сою утын сүндермичә, бер-береgezнең кадерен белеп, матур гына яшәgez! Шуны да әйтеп куйыйм әле: хәлем иртәгә чаклы жиңеләймәсә, ясин чыгарга Арт урамнан Хәкимә әбиеgezне чакырып апаларыңа хәбәр итәрсен, бәбкәм. Ярый, мине тынычта калдырып, берәз ишек алдында утырып кереgez, хәтеремнән чыккан әйберләр юкмы?

Әбисенен хәле торган саен авырлаша барганны күргән Илдар, Голнәзирәгә аның турында апаларына хәбәр жибәрергә кушып, үзе Әмиржан белән Хәдичә янына ашыкты.

Редакциябез байтактан инде чете-
рекле тормышыбызга табиб карашы
нинди икәнлеге белән кызыксына иде.
Медицинаның гаять зур мәсьәләләрен
хәл итүне максат итеп куймастан, уку-
чыларыбызны табиб белән бергә
шәһәр яисә авыл урамнарына, хаста-
ханәләргә әйдисебез, әле күптән түгел
генә сызланудан, үлем хакында уйлау-
дан котылган замандашыбызның шат,
рәхмәтле күз карашын күрсәтәсебез
килгән иде. Шифалы кул, игелекле
белем, шәфкатьле мөгамәлә ияләренең
көн саен кылган гамәлләрен, ә үзебез-
нең үз сәламәтлегебезне санга сукма-
выбыз, туганнарыбыз, әйләнә-тирәдә-
ге кешеләр саулыгына битарафлыгы-
быз, яшәү сабакларыннан гыйбрәт ал-
мавыбыз хакында укуы кызык түгел-
мени? “Медицина фронты”ның гади,
гадәти “Гиппократ анты” сакчылары-
ның хәсрәт-шатлыкларын аңларга ты-
рышыйк әле.

Бәхетебез басты тагын: бер үк
вакытта диярлек ике табиб редакци-
ябезгә үзләренең язмаларын кертеп
бирде. Аларның берсе — Казандагы
участок, икенчесе авыл хастаханәсе
табиблары булып чыкты. Алар меди-
цина хәлләрен генә тасвирлап кал-
мыйча, скальпельгә тиң каләмнәре
белән тормышны “ярып”, андагы
яшерен авыруларга тап булуларын
тасвирлыйлар. Сурәтләнгән кайбер
вакыйгаларга, хәл-әхвәлләргә күпме-
дер вакыт тузаны кунган булса да,
без, башлыча, әллә ни үзгәреш ки-
чермәдек бугай.

Әлеге язмалар — безнең үзебез
— сырхаулар һәм исән-саулар турында ул.

Бу санда авыл табибы күргән,
кичергәннәрдән башлап, алдагы сан-
да шәһәр табибының күзәтүләрен, хис,
фикерләрен тәкъдим итәргә ниятлә-
дек.

АВЫЛ хастаханәсеннән язмалар

Сирәк ялгыша торган табиб кына яхшы була ала, ә үз ялгышларын таний торганы бик яхшы була. Кешеләрнең ихтияжы табибны хәл кылырга һәм хәрәкәт итәргә онди. Тик әгәр без үз-үзебезгә таләпчән булсак, уңыш кына түгел, ә бәлки ялгышу да белем чыганагына әйләнә.

Гиппократ

Язма иясеннән:

Мин 1972 елны Казан дәүләт медицина институтының дәвалау факультетын тәмамладым. Аннан соң бер ел интернатура, участок шифаханәсендә эшләү, диссертация яклау чорын кичердем. Ә хәзер Казан дәүләт медицина университетының алтынчы курс студентларын терапия серләренә өйрәтәм. Шул ук вакытта Республика клиника хастаханәсендә дәвалау эше алып барам. Төбәкләр белән дә элемтәне озганем юк. Еш кына санитария очкычларында авыр сырхаулар янына чыгып китәргә туры килә.

Әгәр дә миннән, ун-унбиш ел арасында авыл жырләрендәгә сәламәтлек саклауда ни үзгәрдә, дип сорасалар: кайбер урыннарда яңа биналар төзелде, теләк барында хәзер һәрбер авыру кеше-не заманча коралланган лабораторияләргә жибәрергә мөмкинлек чыкты, ә башка әллә ни игътибар жәлеп итәрдәй үзгәрешләр юк, дип җавап бирер идем. Чөнки сәламәтлек саклауның бүгенге торышы шушы араларда гына үзгәрешләр кичерә башлады әле. Ул В.Вересаев 1928 елда ук язганча кала бирә: “Көндәлек тормышта табибларның күпчелек катламы арасында искитәрлек жинел акыллылык һәм сырхау кешеләрнең законлы хокукларын ачу китергеч дәрәжәдә санга сукмау” хокем сөрә. Мисалга ерак барасы түгел: 1994 елда миңа Республика сәламәтлек саклау комиссиясендә торып, Түбән Кама районы табибларына квалификация дәрәжәсе бирүне яисә раслауны тикшерергә туры килгән иде. Аттестацияләү соңында районның баш терапевты докторларның әзерләнергә өлгермәүләрен һәм шуңа күрә йомшаграк күренүләрен борчылып сойләгән иде. Хәер, күпчелек табибларга, аеруча стационарда эшләгәннәренә комиссия яхшы бәя бирде. Шул ук вакытта, ни хәл итмәк кирәк, гафу итмәслек дәрәжәдәгә белемсезләр барлыгы да ачыкланды. Әйтик, ашыгыч ярдәм табибларыннан берсе үз фикерләрен ачык әйтә алмагангамы, әллә белмәгәнгәме бирелгән сорауларга җавап бирмичә, елмаеп кына торды. Үзен бик белдеклегә санады ахрысы. Аңа куркыныч төстә йөрәгә тоткан бер авыруның электрокардиограммасын күрсәттеләр. Ул аны да ачыклай алмады һәм, тәмам бугалышта калып, канның гадәти формуласын да язып бирә белмәде.

— Нәрсә инде бу?! — дип гарьләнгән ул комиссиядән чыккач. — Күпме ел эшлим, бара иде әле. Нәрсәгә бәйләнәләрдер...

Ни аяныч, мондый мисалларны байтак китерергә була. Тик сизеп торам: кайбер укучылар, аеруча табиблар, бу язмамны укуыч, мине аерым очракларны гомумиләштерүдә, “буяуларны куертуда” гаепләрләр.

Моңа җавабым бер генә: шушы “гомумиләштерүләр”не раслаучы мисалларны тагын да күбрәк атамыйм икән, бу һич кенә дә аларның житәрлек булмавыннан түгел.

Авылдагы дәвалау участогында эшләвем хакында мин институтны тәмамлаганнан соң яздым. Бу, әлбәттә, документаль әсәр дә, истәлекләр дә түгел. Авырулар белән булган хәлләр һәммәсә дә дорес, бары тик исемнәре генә алышынган. Тасвирланган вакыйгалар да тормыштан алынган, тик аларның вакыты гына үзгәртелеп бирелгән. Әмма геройларымның прототипларын сурәтләгәндә кайбер очракта, чыннан да, гомумиләштерүләр ясадым, чөнки шунсыз тасвирламам укучыга артык жансыз, кызыксыз тоелыр иде.

Миңа калса, бердәнбер гаебем менә нәрсәдә: язмадагы вакыйгаларны үзгәртеп кору чорына “якынайтыбрак”, районда эшләү чорын “кыскартыбрак”, ә вакытны “кысыбрак” сурәтләдем.

Хәзер, үз эшемнең серләренә тәмам төшенеп беткәнгәме, күп нәрсәгә тынычрак карарга өйрәндем кебек. Ләкин медицинадагы беренче кыюсыз, мөстәкыйль адымнарым, беренче тәзсирләрем һәм уй-фикерләрем, тәүге мәхәббәт сыман, күңелемдә һаман саклана. Кулыма каләм алгач, медицина мәсьәләләренә кагылганда гына түгел, ә гомумән гадел булырга тырыштым.

Р. ЮНЫСОВ

Рөстәм ЮНЫСОВ

Яшшъ табиб хатирәләре

1

Урыны белән эре-эре йомры таш түшәлгән, урыны белән вак таш жәелгән юлдан утыз чакрымлап жир үткәч, мин үзем эшләргә тиешле Малыково участок хастаханәсенә килеп життем. Аның бинасы шактый нык, калын таш диварлы, бер катлы булып чыкты, урам ягыннан кайчандыр сыланып агартылган булган. Ә хәзер болар урыны-урыны белән кубып, саргылт-соры төскә кергән. Ишегалды ягыннан исә бина яхшырак сакланган сыман.

Болдырдан менеп, пружиналы авыр ишекне ачуга, уң якта баш табиб бүлмәсе икән. Сул якта исә — киём-салым, урын-жир белән “идарә итүче” шәфкать туташы бүлмәсе, халык телендә — “барахолка”. Арырак — коридор ишеге, анда — палаталар. Ишекләре, хастаханә бинасы кебек үк, саргылт-соры төскә буялган булса, палата номерлары караңгы зәңгәр буяу белән язылган. Эчтә салынып төшкән тимер челтәрле жидешәр карават. Ә

матрас-жәймәләр чиста, ботен. Түшәм, диварларның штукатуркасы чатнап, ярылып беткән, идәнгә жәелгән саргылт-яшел линолеум урыны-урыны белән ертылып, чачаклы-чуклы кыяфәт алган.

Хастаханәнең түбәсе калай белән ябылган; күптән буялмаган ахрысы. Түбә үзе карап торышка төзек тоелса да, яңгыр вакытында су үткәрә икән. Шуңа күрәдер, могаен, палаталарның күбесендә һәм коридорда түшәм-диварлар күгәрәп, каралып чыккан. Бервакыт хәтта төнлә авыру өстенә түшәмнән штукатурка кубып төшкән булган.

Шулай ук операцияләр ясый торган бүлмә дә бар. Аның түшәменә төрле якка борыла торган яктырткычлар эленгән. Операция өстәле карап торышка ор-яңа кебек. Әмма күптән инде хирург булмау сәбәпле, әлеге өстәл янында кем генә эшли икән?

Операция бүлмәсе янәшәсендә бәйләүләр сала торган кечерәк бүлмә. Аның бер ягына ятак куелган, тәрәзә буенда бинтлар, дару шешәләре саклана торган шкаф. Идән уртасында купкан эмальле ләгән. Авырулар чиратлашып ашарга керә торган ашханә бүлмәсе дә шул ук зурлыкта, монда бер-берсенә терәлеп диярлек алты өстәл тора. Почмактагы өстәлдә “Рекорд” телевизоры эшләп утыра. Авырулар ашап туйгач, биредә докторлар авыру тарихын тутырлар, шәфкать туташлары санитар хатын-кыз белән бергәләп чәй эчәләр.

Кизү торучы шәфкать туташы очен коридорга өстәл куелган, анда, баш табиб бүлмәсендәге кебек үк, телефон. Санитарлар аш-су бүлү бүлмәсендә, андагы плитә өстендә чиләктә су, чәйнәк кайнап утыра.

Биредә шулай ук лаборатория дә бар. Анда утыз яшьләр тирәсендәге сипкелле, ир-атка тартым бер кыз хакимлек итә.

Топ бинадан егермеләп метр арырак алты почмаклы ой бар. Кыш коннәрендә, киенеп тормыйча, бер-береңә чәй эчәргә йөрергә була. Ишек өстендәге калын тактага хужалык модире кылгый-былгый зәңгәр хәрәфләр белән “Родилка” дип язып куйган. Бу бинада бар кеше һәм бар нәрсә утыз биш еллык эш стажы булган акушерга буйсына. Аның хакында авыл хатыннары: “Үз эшенең остасы”, — диләр.

Аннан арырак авылча зур бер ойдә аш-су пешерәләр. Урта бер жирендә бетмәс-төкәнмәс сандагы һәм төрле зурлыктагы кәстрүлләр тезелгән зур мич. Мич тирәсендә сары таңнан ике пешекче ыгы-зыгы килә башлый.

Аннары тагын хастаханә ишегалдының аргы башында ук, зур тимер торбалы таш бина күренә. Анысы — үзәктән ягып-жылыту урыны. Тирәсендә жәен-кышын тау-тау булып шлак оелеп тора. Корымлы, сөрөмле мичтә ике чуен казан һәм жылыткан суны торбалар буенча куар очен ике мотор куелган бер өстәл бар. Аның артына утырып ике шофер, слесарь, сантехник, ат караучы, ике хужалык модире һәм урамнан сугылган ир-ат халкы көрт суга, арагы эчә.

Хужалык тирәли кемдер, кайчандыр алмагачлар утырткан булган. Алар яфрак яруын яра, тик чәчәк атмый, буйлары да ике метрдан һич артмый. Аның каравы, бер рәт каен агачлары, күңелләренә жылкендереп, телефон баганаларын да уздырып үсеп киткән. Каеннар күләгәсендә аяз көнне авырулар көрт, домино сугып жык куба. Алмагачлар, каеннар, хастаханә биналары һәммәсә агач койма белән әйләндереп алынган булып, хужалык модире һәм сантехник, чүкеч тотып, колак артына йөзләре кадак кыстырып, рәшәткәне куптарган малай-шалайны сүгә-сүгә өледән-өле такталарны кагыштырып торалар.

Үзәк бинадан оч йөз метрларда ат абзары белән әвеслек күренә. Әвеслектә хастаханәнең ике атына кышкылыкка дип әзерләнгән печән саклана, әмма аны Иван Ивановичның сыеры белән танасы ашап бетереп бара. Безнең ат караучы үз эшенең остасы санала, шулай икән ул үзе дә чамалый. Ул хәтта ат дагалый да белә, тик дагаламый гына, чөнки хужалыкта дүрт кырлы кадаклар юк. Ничектер мин аннан:

— Иван Иванович, ни очен түгәрәк кадак белән дагаларга ярамый соң? — дип сорадым.

— Түгәрәк булганга күрә, — дип җавап бирде ул миңа бала-чагага караган сыман тәкәббер карашын төбәп.

Тагын да арырак баракка тартым агач бина урнашкан. Аның бер ягында — амбулатория, икенче башында — туберкулез, халыкча әйткәндә, “чахотка” бүлегә. Әлеге бина шактый искергән, кайчан салынган булуын да хәтерләмиләр инде. Осталар үз вакытында тырышып, жиренә житкереп салган булганнар, әмма гомерләре үтү белән мүге дә, идән сайгаклары да черегән, тәрәзә яңаклары да кыегая төшкән.

Амбулатория белән янәшәдә регистратура да, уколлар сала торган бүлмә дә бар. Анда иртәнге якта укол кадасалар, төштән соң төрле яра-чуаннарны бәйлиләр. Моңысы, әлбәттә, кагыйдәне бозу санала. Амбулаториянең коридорындагы ике эскәмиядә авырулар чират котә. Аннан килеп, биредә тагын статистика бүлмәсе бар. Монда амбулатория хезмәткәрләре төрле яңалыклары белән уртаклаша-уртаклаша чәй дә эчәләр.

Туберкулез бүлегендә жәмгысе утыз карават. Бирегә хроник авырулар, кайчакта авыру эләктереп төрмәдән кайтканнар яисә вакытлыча эшли алмаучы башка район кешеләре ята (еракка китәселәре килми, ни дисәң дә, ойгә якынрак бит).

Диспансерда эшләүче шәфкать туташлары, сайлап алгандай, барысы да пенсия яшендәгеләр. Һәм, гомумән, диспансер үзе дә ташландык, онытылган бер урын санала. Район башлыкларынан берсенең дә бирегә еллар буена килеп караганы юк, авыру эләктерүдән куркалар, аннары жирәнәләр дә. Дистә еллар дәвамында инде “сүтәргә кирәк аны, яисә, гомумән, ут тортеп яндырырга кирәк” дигән сүзләр йөри. Бина инде тозәтерлек, сипләрлек хәлдә түгел, хәтта бу жимерекләргә күзләре ияләшкән авырулар да бусагадан атлаганда: “Адәм страмы!” — дип куялар иде.

2

Өлкән шәфкать туташы — киң жылкәле, таза бәдәнле, иллеләр тирәсендәге шадра бер хатын беренче эш көнемдә үк:

— Баш табиб булырсыз! — дип әйтеп салды.

— Ни очен? — дип сорадым.

— Бездә баш табиб булып фельдшер эшли, ә ана кадәр Мансур Ибраһимович “баш” иде. Мансур Ибраһимович салгаларга ярата. Көн дә түгел. Шулай да кварталга бер-ике тапкыр “ычкынып” ала. Андый чакта аның сәер гадәте “кузгала”: кич белән соңлатып кына бала табу бүлегендәгә хатыннары янына “обход ясарга” килә. Аек чакта исә анда чакырып та кертеп булмый аны. Гәүдәгә таза ир-ат ул, әмма йөзә!.. Тонлә очраса, котын алыныр.

Бала табу бүлегенә керү белән баш табиб кулын юа башлый — обходка әзерләнә, янәсе. Кизү шәфкать туташы, санитар хатын, бала табарга килгән хатыннары — һәммәсе, аның гадәтен белеп, топ бинага кереп бикләнәләр. Мансур Ибраһимович бикле ишекне добердәтә-добердәтә дә, хатыннардан бушаган берәр караватка ятып йоклый икән. Ә иртәгесен уянып, бер графин су эчеп бетерә дә, тавыш-тынсыз гына чыгып китә ди.

Иренәң бу сәер гадәтен хатыны да белә һәм, Мансур Ибраһимович шифаханәгә жыена башлауга, телефоннан хәбәр итә. Андый вакытта баш табиб, ишекне ачуы булмагач, үзәктән жылыту бинасына юнәлә һәм анда “тәртип урнаштыра” башлый. Берсендә хәтта кечерәк буйлы, ябык кына ягучыны күмер әржәсенә бикләп киткән. Тегесе, бичарә, куруыннан каршылык күрсәтергә дә онытып, иртәнгә кадәр шул әржәдә утырып чыккан.

Әйтергә кирәк, Мансур Ибраһимовичның бу сәер кыланышлары ботен кешегә мәгълүм булып, берәүләренәң моңа һич исә китми, кемнәрдер онәп тә бетерми иде, әлбәттә. Ләкин бер вакыйга әлегә хәлләргә, ниһаять, чик куйган. Берсендә, шулай, салып алган Мансур Ибраһимович караңгы бүлмәдә хатыннары ренгтеннан караганда, “кулын озайтып” жибәргән. Кайбер хатыннарының моңа ачуы кузгалган, кайберләре чәрелдәп кенә калган, ә бер колхоз рәисенең хатыны кайткач иренә зарланган. “Караңгыда кемнең кем икәнән кайдан беләсең анда?” — дип, соңыннан Мансур Ибраһимович үкенечен дә белдергән, диләр.

Колхоз рәисе район советы депутаты икән, райком секретарена шикаять язган. Секретарь бу хәлне көлеп кенә тыңлаган тыңлавын, әмма баш табибны тотып ачуланган. Әлегә вакыйгадан соң Мансур Ибраһимовичны баш табиблыктан алып, ярты эш хакына рентгенолог итеп калдырганнар. Тормышындагы үзгәрешләр аңа ярдәм итми калмаган: хәзер ул эчүен ташлаган, сәер гадәтләре исә үзеннән-үзе беткән.

— Табиб буларак көчлеме соң ул? — дип кызыксындым мин.

— Ярыйсы кебек. Язуы да укырлык, — дип жавап кайтарды өлкән шәфкать туташы. Хастаханәдә тагын бер терапевт бар, анысы — Фекла Андреевна.

— Сәер исем! — дип гажәпләндем.

— Паспортында шулай язылган. Тик үзенә Фекла дип эндәшкәнне яратмый. Шуңа күрә кайберәүләр аңа Фаина Андреевна диләр. Үзе ишетмәгәндә һәммәсә “Фекла” дип йортә. Авыл хатыннары бер-берсе белән сойләшкәндә “хастаханәгә барам” димичә, “Фекла янына”, дип кенә жибәрәләр.

Фекла Андреевнага пенсиягә чыгарга бер генә ел калып бара икән инде. Ә кыяфәтенә карап, бер дә алай дип уйламыйсың. Әле мин килер алдыннан гына колхоз ашханәсенә ат белән су ташучы, утыз биш яшьләр тирәсендәге Паранинның хатыныннан шикаять килгән була: “Фекла иремне аракы эчертеп үзенә карата, ирем хәзер тәмам исереккә чыкты. Фекла бер литр аракы ала да, шешәнәң икенчесен иртә белән “башын тозәтергә” һәм телен бик озайтмасын дип бирә. Ә ирем, дивана булгач, мине мәсхәрәләп, авыл буйлап ботенесенә сойләп йори...” Үзәк хастаханәдә медицина киңәшмәсендә шикаятьнең эчтәлегә белән танышканнан соң, Фекла Андреевнага сораулар биргәннәр. Ә ул күзен дә йоммыйча:

— Ялган! — дип кенә җавап кайтарган һәм, үз чиратында, көндәше хакында ямьсез сүзләр ычкындырган.

Бу галәмәтләрнең барысы да Фекла Андреевнаның ире Игошкинга, әлбәттә ки, күптән мәгълүм, ди. Ләкин мәктәптә география укытучысы булып эшләүче бу кешенең холык-фигыле артык йомшак, күрәсен, мәктәптә балалар да аның башыннан йориләр, ди. Игошкин, бала-чаганың кыланмышына һич исе китмәстән, глобусы янына баскан килеш дәрәсен сойли бирә икән.

Өйтергә кирәк, яшьрәк чакта ул хатынының бу кыланышларына бик борчыла торган булган. Хәтта берсендә үз-үзенә кул салыр дәрәжәгә житеп, “әлмәккә менгән”, ләкин аны күреп алып тошергәннәр. Шуннан соң ул, ничектер, боларның һәммәсенә кул селтәгәнме, әллә инде күнәгә төшкәнме, әмма игътибар итми башлаган: бар нәрсәләре аерым булса да, алар һаман бер түбә астында яши бирәләр. Фекла Андреевна алгы яктагы караватта йоклый, ире исә — эчке бүлмәдәгә жыелма ятакта. Балаларны алар шулай ук бүлгәннәр: хатынына — кече малай, анысы хәзер институтта белем ала, каникул вакытында ойгә кайта; иренә — олы малай, ул шәһәрдә тулай торакта гомер итә, әле ойләнмәгән, авылда күптән күренгәнә юк.

Фекла Андреевна хастаханәдә, әйткәнәмчә, утыз ел диярлек эшли инде. Биредә ничә баш табиб эшләп киткән булса, ул аларның һәммәсә белән пәрмә-пәр килеп ызгыша. Шулай да баш табиблар китә тора, ә Фекла Андреевна кала тора. Элегрәк аның хакында еш кына шикаятьләр дә яугалаган: берничә кешенең гомере аның намусында, ди, тик еллар үтү белән ул жинел генә, җаваплылыкны үз остенә алмыйча гына эшләргә ойрәнгән. Хәлләре авырык булган сырхауларны шундук үзәк хастаханәгә озата яисә башка палатага, икенче табибка аткара. Әлегә алым үзен аклый, әлбәттә. Табиблар үз күнелләрендә аңа үпкә сакласа да, Фекла Андреевнага күптән инде кул селтәгәннәр ахрысы.

3

— Бик тә, бик тә шатмын! — дип каршы алды мине баш табиб вазифасын башкаручы Хәсән Хәсәнович, күрешергә кулын сузып. — Аллага шокер, ниһаять, котылам бугай.

— Нигә алай дисез?

— Дәрәсен генә әйткәндә, монда беркемгә берни кирәк түгел, ә җавапны мин бирәсе. Аннан соң, вакытлыча эшләгәнәмне белгәнлектән, беркем дә эш очен үлеп тормый, салу ягын гына чамалыйлар. Хужалык та тәмам жимерелеп килә.

— Алай начар эшләгәч, куып чыгарырга кирәк. Башкалар беткәнмени?

Хәсән Хәсәнович сизелер-сизелмәс кенә елмаеп куйды.

— Ә кемне аласың? Авылда рәтле ир-ат бармак белән генә санарлык. Аларның да кайсысы товар тирәсендә, кибеттә, кайсы колхозда. Чонки мал-туарга ризык кирәк. Кайсыберсе юл эшендә, димәк, кулында машина дигән сүз. Безнең акчага юньле мужик килми монда. Кара инде ул хужалык модире, шофер, ат караучы, слесарьларның хезмәт хакын! Ташка үлчим!

— Алайса нинди акчага эчәләр соң?

— Үзлөрөннөн сорасаң инде. Сез яшь, житез, сезне тормыш ватмаган, алты ел буюна белем алгансыз. Эшли алырсыз сез. Ә минем йөрәк начар.

— Хастаханә халкы болай ниндиерәк соң? Ә гомумән...

— Халыкмы? — дип, Хәсән Хәсәнович хәйләкәр генә елмаеп куйды. — Карап торуга ярыйсы гына кебек тә... тик, берәз ниерәк бугай... Безнең хәтта хужалык модире дә эшләпә киеп йори монда... Әйтеп кенә бетердем, әнә үзе дә килеп ята.

Соры тостәге калжайган эшләпә кигән кылгый-былгый атлаган ир-ат якынлашты. Күрәсен, хастаханәнең ишегалды ягыннан гына үтмәкче иде дә, безне күргәч, урам якка унайлады.

4

Икенче көнне иртән кыска қиңәшмәгә жыелгач, шатлығын яшерә алмыйча, Хәсән Хәсәнович үзенең “баш табиблыктан” азат булуы турында хәбәр итте. Һәммәсе дә, нидер коткәндәй, күзләрен ялтыратып, минем якка караштырырга тотынды.

— Боерык юк бит әле, — дидем мин.

Чонки һич кенә дә баш табиб булып эшләргә теләгем юк иде. Студент эскәмиясеннән торыр-тормас ничек итеп сиксән сигез кешелек коллектив белән житәкчелек итим ди инде?! Икенчедән, минемчә, яхшы житәкче булып туарга кирәк ул. Кеше белән жайлап сойләшә белү, коллектив белән идарә итә белү Ходай тарафыннан бирелгән талант, дип уйлыйм. Аннан килеп, яхшы белгечләр — ә мин үзем турында нәкъ шундый фикердә идем — беркайчан да баш табиб булып эшләргә ашкынып тормыйлар, остәвенә, аның акчасы да гади табиблардан аз гына артыграк. Инде дә житәкче урындыгына утыра калганда, жилкәнә адәм күтәрә алмастай мәшәкәт йөклисең дигән сүз.

Мансур Ибраһимович исә канәгать кыяфәт белән елмаеп утыра бирде. “Әһә, мине куган идегез дә, инде менә минсез эшләп карагыз әле”, — дип әйтә сыман иде ул.

— Бәлки, бер караганда ул хаклыдыр да, — дип сүз кыстырды шулчак өлкән шәфкать туташы, — боерык булмагач, нишләп кабул итәргә тиеш ди әле ул?

Шул ук вакытта боерык буласын һәрберсе белеп тора, кайберәүләр, әнә, ярамсакланып сүзгә дә кереште инде:

— Сез бүген ничә авыруны кабул итәсез? Ничәне языйм? — дип авызын ера амбулатория фельдшеры.

Әгәр дә мин: “Ун”, — дисәм, калган авыруларның карточкасын ул башка табибларга тапшырачак.

— Күпме килсәләр, шуның кадәр кабул итәрмен, — дидем.

Фекла Андреевнаның да миңа сүзе бар, күрәсен, тик ул, кайсы баштанрак тотынырга белмичә, хәзергә кыймыйчарак тора. Ниһаять, ул — үзәгенә тәмам үткәнгәдер инде — калтыравыклы тавыш белән сойли башлый:

— Зинһар, гафу итегез, Александр Леонидович, сезгә морәжәгать иткәнгә. Әле сез килгәнче үк мин Хәсән Хәсәновичтан өч тапкыр машина сорадым. Ул үзе, машина кулында булгач, утынны биш елга житәрлек итеп әзерләп куйгандыр инде. Ә миңа барыбер бирмәде. Кайчан гына сорасам да, әле ватык ди, әле нәрсә. Инде хәзер кемнән сорыйм икән?

— Ирең кая карый? — дип, сүзгә модир кысыла. — Әнә, алсын мәктәп машинасын. Аларныкы безнекеннән ун елга яңарак. Безнеке карап торуга гына бар кебек, ә чынлыкта — юк ул.

— И-и-и, Петрович! Кирәкмәгәндә гел аяк астында бутуласың син? Әллә премнең кем икәннән белмисеңме? Исәпкә бар, санга юк ич ул. Ялгыз хатыннан һич артык жирем юк, тавык суйдырырга да күршеләргә керәм.

— Анысы шулай, беләбез. Сезнең урында мин, Фекла Андреевна, күптән инде шоферга берәр литр куяр идем дә, ул үзе төяп тә, бушатып та бирер иде сиңа, — дип дәвам итә хужалык модире хәйләкәр елмаеп. Күңеленнән генә: “Бәлки әле шунда миңа да берәз тамар иде”, — дип уйлагандыр әле.

— Иртәгедән чираттагы ялга китәргә кирәк, ә гаризага кул куярга кеше юк. Бер кемгә берни кирәкми бит, билләһи! — дип зарлана шунда жиһазлар, урын-жир очен жаваплы хатын. — Баш табибның имзасыннан башка авыл советы бухгалтеры акча бирми. “Анда минем эшем юк, башта үз арагызда анлашыгыз”, — ди.

Берсенә дә рәтле-башлы жавап бирә алмыйм — чонки әлегә баш табиб түгелмен.

Шул рәвешле, башсыз-түрәсез килеш тугыз көн эшләдек. Унынчы көнне исә өлкән шәфкать туташы район үзәге хастаханәсенә йогышсызландырылган бинтлар (безнең автоклав инде байтактан эшләми икән — янган) алырга барган жиреннән бер кәгазь кисәгә тотып кайтты. Әлегә документта нибары дүрт кенә юл язылган иде: “Хезмәт мәнфәгатьләрен истә тотып, Малыково участок хастаханәсенә баш табибы итеп А.Л. Калининны билгеләргә. Аңа ярты эш хакы исәбенә табиб-фтизиатр вазифаларын йөкләргә”.

— Котлыйм сезне! — диде өлкән шәфкать туташы юка кәгазь кисәген сузып.

“Беренчедән, Калинин түгел, Калинин. Икенчедән, күнел очен генә булса да минем белән киңәшсеннәр иде, ичмаса. Оченчедән, барыбер кирәгә юк миңа бу эшнен!” — дип уйладым мин. Ничек башкарып чыкмак кирәк бу тикле галәмәтне?! Кайсы башыннан тотынырга белмәсәң. Хужалык модиренең йөзенә кара инде — аек көне бар микән? Азык-толекне кайгыртучы хужалык модире Митьканы ал. Кайсына гына карама, һәммәсә бер чыбыктан сөрелгән. Ә инде ул санитар хатыннарыны әйтеп торасы да юк: борын топларенә йодрыгыңны китереп терәмәсәң, акырудан туктатырмын димә, табибларга кычкыру да алар очен табигый нәрсә. Аннан соң шуңа игътибар иттем: биредә кемгә дә булса баш бирмәү, буйсынмау тәмам гадәткә кереп беткән, ул гына да түгел, шул сыйфатлары белән хәтта шапырыналар да кебек.

Хәер, балык башыннан чери, дип юкка гына әйтмиләрдер. Шушы тобәккә эшкә билгеләнгәннән соң районның баш табибы белән булган очрашу искә тоште.

Алгы бүлмәдә бер сәгать чамасы көтеп утырганнан соң, ниһаять, баш табиб Ирек Галимжанович мине кабул итте. Гәрчә ул секретарь аша үзә чакыртып керткән булса да, мине күрмәмешкә салышып, остәле янында утыра бирде. Мәнә ул, кулындагы кәгазьне укып бетереп, салмак хәрәкәтләр белән аны бер читкә этәрде дә матур тышлы китапны, күрәсәң, хәйран “акыллы” китап булгандыр — үзенә табарак тартып китерде. Ул да түгел, миңа аркан борылды да, гажәп тирән уйга баткан кеше сыман, тәрәзәгә тобәлдә. Беркавым шулай утырганнан соң, борылып, затлы каләмә белән дәфтәренә нидер язып куйды, аннары телефоннан тыныч тавышы белән берсенә “арт сабагын укытты”. Фәкать шуннан соң гына карашы “ялгыш кына” ишек тобенә тоште.

— Ә, синме инде бу? Минем районга эшкә килдеңме? — диде ул урын да тәкъдим итеп тормыйча һәм тагын тәрәзәгә таба борылды. Күр әле, ә? Әйтерсең мин аңа ялчы булып килгәнмен! Берәздән ул, түгәрәме белән алтын кисәгә тоткандай, ниндидер илаһи бер кыяфәт алып, остәлдәгә кәгазьләрен күчереп куйды да, баш табиб ролен әйбәт башкаруына тәмам ышанганнан соң, Малыково участок хастаханәсенә табиб-терапевт итеп билгеләнүем турындагы боерыкны миңа сузды.

— Калган кәгазьләр секретарьда, — диде ул.

“Дивана!” — дип уйладым мин. Ниндирәк белгеч, ниндирәк кеше булуым белән кызыксынсын иде, ичмаса. Әдәп очен генә булса да.

Мин:

“Юк, ризалашмыйм!” — дип хәл кылдым. Иртәгә үк үзәк хастаханәдә анлашып кайтам.

Әмма икенче көнне иртәдән авыруларны карарга, тоштән соң амбулаториядә кабул итәргә туры килде, житмәсә, Вәня абзый, ял итәргә жай чыгуга соенептер инде: “Машинага ремонт кирәк, юкса таралып бетә”, — дип, дүрт көпчәкне дә салдырып ташлаган булып чыкты. Икенче, оченче көн дә шул рәвешле узып китте. Ә дүртенче көнне иртәнге киңәшмәгә һәммәсеннән иртәрәк килеп кердем. Күпме киреләнеп йорергә момкин? Әйтик, авыл советыннан рәис шалтырата да:

— Кем әле аңа сезнең баш табиб? — дип сорый.

— Яңа табиб, — дип жавап бирәләр аңа.

Шуннан соң ул яңадан миңа морәжәгать итә.

— Мин түгел, — дип жавап кайтарам малай-шалай төсле.

Ә бит үземнен күнелем түрендә: “Әгәр баш табиб булып утырсам, барыбер эшләр шәбрәк барыр иде”, — дигән уйлар ургый башлай. Өстәвенә һәммәсе миңа ничектер колем-серәп карый сыман. Әзрәк яшермиләр дә ичмасам. Кайсыберләре ачыктан-ачык:

— Нәрсәдән куркасыз соң сез? Әгәр безнең белән фельдшер житәкчелек итә башласа, нишләрсез? Ә, болай, бар нәрсә үзегезнең кулда. Машина инде шәхсән үзегезнеке була. Баш табибка кем каршы килә алсын. Әлеге тәкъдимнән баш тартсагыз, сезне берәү дә аңламас, кешегә дә санамаслар! — дип, турыдан бәрдерә иделәр.

Иртәнге кинәшмәне сәгать тугызда башлайбыз. Чонки хатын-кызларның мал-туары, хужалыгы, бала-чагасы бар. Аларның килеп житкәннен көтәбез. Табиблардан кала барысы да болдырда басып тора. Тәрәзәдән урындыгыма утырганым күренеп тора. Мөгаен, шуны сөйләшүләредер. Сәгать тугызны сугуга, йодрыгым белән тәрәзә кысасын тоям да — болдырда гәп куертып торучылар котүләре белән бүлмәгә кереп тула. Хезмәттәшләремнең берәм-берәм йөзләренә карыйм. Күз карашлары ачык, якты. Димәк, дәрәс эшләгәнмен. Күнелемнән уңайсызлану кичерсәм дә, үземне олпат ирләр сыман тотарга тырышам. Читтән караганда колке тоела торгандыр — кайберәүләр елмаеп куйгалый.

Мин утырган остәл яныннан дивар буенча урындыклар тезелеп киткән. Беренчәсендә Мансур Ибраһимович утыра. Ул, мөгаен, үзенң “портфеленнән” баш тартырга ометләнгәндер. Шул сәбәптәндер инде: бүген аның кыяфәте боек. Икенче урындык буш: анысы Фекла Андреевна урыны икән. Өченче урындыкка Хәсән Хәсәнович утырган. Бүген аның йөзе, киресенчә, яшәрәп киткән кебек. Димәк, тормышыннан канәгать, мөгаен: мин риза булмам, дип борчылып йөргәндер. Бүтән урындыкларга “бронь” юк; аларга, трамвайдагы кебек, кем алдан керсә — шул утыра. Керәсе кешеләр бетте кебек. Төнге кизүдән кайтырга тиешле ике шәфкать туташын гына көтәбез. Ниһаять, училище тәмамлап кына килгән ике яшь кыз килеп керде дә, бер-берсенә елмаешып куйганнан соң, миңа төбәлдә. Аларны, әлбәттә, минем баш табиб булуым түгел, ә өйләнмәгән яшь егет булуым күбрәк кызыксындырадыр. Жиңелчә генә башымны кагып, сөйләшүне башларга момкин икәнлекне белдердем. Төнге кизүлек тәмамлаган кызларның сөйләп бетерүенә үк бүлмә ишеге ачылып, бүлмәгә, зур букчасын күтәреп, Фекла Андреевна килеп керде. Яңа урында мине күргәч, ничектер каушап калды кебек. Аннары, букчасын урындык астына этеп керттеп, ул үз урынын алды.

Кизү кызларның сөйләвенә караганда, тон тыныч узган, яңа авыруларны китерүче булмаган, мондагы авыртучылардан да зарланучы күренмәгән. Бары тик Петровка гына морфий уколы кадарга туры килгән.

— Кадамагыз дип әйттем бит инде мин сезгә! Нинди башбаштаклык бу? — дип, Мансур Ибраһимович калкып чыкты.

— Яный бит. Курыктык, — диде кызларның берсе ишетелер-ишетелмәс кенә.

— Аны берәр нишләтергә кирәк инде, — дип, сүзгә өлкән шәфкать туташы кушылды. — Тон життеме, эчем авырта, дип зарланырга тотына, ә үзенң эче йомшак. Морфий урынына аналгин кадап кына китәсең, — тагын чакыра, наркотик кадагыз, ди. Тон саен шул хәл. Тынгылык юк. Конозын, күлгә кебек, хастаханә буйлап йори. Теге юлы санитарларга бәйләнде. Имеш, аңа чөйнең куесы кирәк. Ул-бу булганчы чыгарыйк без аны.

— Кадамагыз дип, сезгә башта ук әйттем бит. Тиешсез даруны нигә бирәсез?! — дип Мансур Ибраһимович шәфкать туташларына бәйләнүен белде.

Бүлмәдәгеләр “нәрсә әйтер икән бу” дигән сыман, минем якка караштыра башлады.

— Кайсы жире авырта аның? — дип сорадым мин.

— Әлегәчә аңдый алганыбыз юк, — диде Мансур Ибраһимович.

— Эчем авырта дип зарлана икән, үзәк хастаханәдәге хирургка озатыгыз. Анда куркыныч тапмасалар, чыгарырга кирәк, — дип тәмамлыйм мин.

— Аның хәйләләгәннен болай да беләм мин! — диде Мансур Ибраһимович бирешергә теләмичә.

Аның белән сүз көрәштерүнең файдасыз икәннен аңлап, бала табу бүлегендә кизү торучы шәфкать туташына сүз бирәм. Бүгенгә ул бүлектә бер авыру да юк икән.

— Кирпеч бар, раствор юк! — дип сойләнеп куя Хәсән Хәсенович.

Ботенесе дәррәү көлөп жибәрә.

Аннары туберкулез бүлегенә чират житә. Анда да яңа килүче авырулар юк, терелеп чыгучылар да юк икән. Тон тыныч узган. Иртәнге киңәшмәне тизрәк тогалләмәкче булып, бүлмәдәгеләргә карыйм — сораулары юкмы? Хәсән Хәсеновичның сүзе бар ахры, аңа ым кагам.

— Эш менә нәрсәдә ки, — дип зурдан кубып сүз башлый ул, — кичә мин ботен бүлекләргә әйләнеп чыктым. Әйтергә кирәк, безнең дезинфекцияләү чаралары белән эш шәптән түгел икән бит. Хлорамин ботенләй беткән, — ди ул миңа карап. Әйтерсең, хлорамин нәкъ менә миңа кирәк. — Сүзне шуңа башлавым, жәйнең әле беткәнә юк, дизентерия кузгалмагас. Шунлыктан, Александр Леонидович, әйдә, санэпидстанциягә машина жибәрик.

— Ә безнең бланклар бетте. Бер уңайдан алып кайтсыннар әле, — ди статистика бүлегендә эшләүче озын буйлы, ирләргәке сыман тамырлары беленеп торган зур куллы хатын.

— Бара калсагыз, берочтан носилка белән одеялы да алып кайтыгыз әле. Калдырып кайттылар да оныттылар. Минем жылкәдә ничә мендәк товар “утыра”. Берсенен бер исе китми, — дип зарланырга тотына хастаханә милкә очен җавап бирүче шәфкать туташы.

Эндәшмим. “Әһә, әкрәләп жигелә барам, ахры”, — дип уйлыйм. Бермәл шулай сүзсез утырганнан соң:

— Ярый, бүгенгә тәмамлайбыз, — дип кузгалам.

Һәммәсә дәррәү ишеккә таба юнәлә. Ябылып бетмәгән ишек аркылы хастаханә каршында яшәүче Николайның тукранбаш ашап әче күпкән сыеры хакында сойләшүләре ишетелә торы. Төнозын чыбыркылап куып йөртеп тә файдасы тимәгәч, калын энә белән корсагын тишкәннәр икән.

Шулчак бүлмәгә өлкән шәфкать туташы кереп, спирт һәм дару алып очен язылган кәгазьне остәлемә сала. Әлегә кәгазьгә жиңелчә генә күз йөгертә, шәфкать туташына күтәрелә карыйм. Аның “кайда”, “күпме” һәм “нәрсә очен” дигән сорауларга җавабы әзер булуын күрә, кәгазь битенен оскә почмагындагы “раслайм” дигән сүз янына имзамны куям.

Өлкән шәфкать туташы, тагын нәрсәдәр әйтергә җыенган кеше сыман бермәл янымда тукталып торганнан соң:

— Ярый алайса, мин киттем, — дип чыгып китә.

Ишек ябылып та олгерми — бусагада Фекла Андреевна пәйда була.

— Сөз мине, Александр Леонидович, гафу итә күрегез инде, соңга калдым бит. Улым кайткан иде, ел бие күрешми торганнан соң... Үзегез беләсез, әзерләп ашатканчы, тегесенмонысын караганчы... — Ул, ни әйтер икән дигәндәй, игътибар белән йөземә карый. Тыныч күз карашымны күрә, батыраеп дөвам итә. — Тоштән соң да берәз тоткарлансам ачуланмассыз инде, чатан тавыгымны суясы бар иде...

Ниһаять, беркемгә дә кирәгем юк ахры. Күпмедер вакыт ялгызым гына утырам. Әмма бу тынычлык озакка бармый — тагын ишек шакыйлар. Бүлмәгә Анатолий Петрович килә керә, бер-берәбезне күптәннән белгән кешедәй кулын сузып:

— Хужалык модире, — дип таныштыра. Күзләре кызыл, күз кабаклары салынып тошкән, кырынмаган. Карап торуга иллеләр тирәсендәге ир-ат. Өс-башы шәп, чонки хатыны сельпода эшли. Әмма киёмнен кадере белми: пинжәгенә машина мае буялган, затлы күлмәгенен өске ике сәдәфе тошкән. Нигәдер арагы исе дә, комешкә исе дә килми үзеннән. Соңыннан мин монның серенә төшендем: йөрәгем авырта дип, шәфкать туташларынан валидол ала да һаман шуны авызына кабып йори икән.

— Безгә эшкә килдегезме? — дип елмая ул тәмәке саргайткан тешләрен ыржайтып. Аның йомышсыз, юл уңаеннан гына кергәнә беленеп тора.

— Эшләр барамы соң, Анатолий Петрович?

Модир, күрәсез, соравымны котмәгән булгандыр. Ул, нинди эшләр турында сойләшергә икән соң монның белән, дигән сыман, беркавым дәшмичә тын гына утырып торды, аннары пинжәк кесәсеннән кулъяулыгын чыгарып, маңгай тирләрен сортеп алды. Шуннан соң гына:

— Эшләр, дисең инде алайса? Кая карасаң да, эш кырылып ята, — дип телгә килде. — Менә, шоферларны гына алырк. Икесе дә минем жылкәгә менеп атланган. Ни тегесе, ни монысы кыймылдарга теләми. Берсе миннән крестовина сорый. Санитар машинасына ягъни. Икенчесенең копчәк резинасы шомарып беткән. Ә мин кайдан алырк? Әле кичә генә кирпич заводында Митрофанов янында булган идем. Ул — директор. “Исәп-хисап буенча түлисегез бар. Аннары, гомумән, сез бурычлы миңа”, — ди.

— Авырмыймы соң ул?

Минем зирәклегемә соенгәндәй, модир елмаеп куя.

— Авырк да шикелле. Тик дәваланмый гына. Ике тапкыр икешәр йоз граммны жибәрсән, шул дәва була инде, эшләр дә жайланып китә. Сезгә кадәр дә шулай булды, бездән соң да шулай булырдыр инде. Бөтен жирдә дә шулай. Шуңардан башка ишегалдыннан да чыга алмыйсың. Бездә сезгә хәтле Ирек Галимжанович эшләгән иде. Хәзер, әнә, үзәктә утыра. Шул чакны без аның белән иске моторны, спирт биреп, ор-янага алыштырган идек, валлаһи менә. Акча алмыйлар, ә моны — күрсәт кенә. Ә инде махмырдан жәфаланган чаклары булса, моторын түгел, жанын да чыгарып бирер иде. Бездә генә түгел, бар жирдә дә шул хәл. Шундыйга китте тормышлар.

— Шулай да, Анатолий Петрович, план буенча беренче чиратта нинди эшләр тора? — дип сорый мин.

Хужалык мәдире тагын тынып тора.

— План буенчамы?... — ди ул. Минем белән сөйләшү аның күңелен ача, күрәсен. — Акчасы юк әле аның.... Теләнче кебек соранып йөрибезд. Ә эш... анысының кырык жирдә кырыгы кырылып ята. Беренче чиратта утын алып кайтасы бар. Бездә эшләүче һәр кешегә берәр машина, авылда яшәгән очен. Ел саен шулай. Югыйсә карчык-корчык яздан бирле теңкәмне корыта инде. Былтыр Фокеихага алып кайттык, ә ул алмый гына бит, черек утын кирәкми, имеш. Машинага череге дә эләгә инде. Иренмәгән бит, тракторга черекләрен төягән дә больница ишегалдына китереп аударган. Каен белән чаганны кайдан табып бетерим ди? Ул хатын-кыз белән тәмам аптыраган инде, бөтен хастаханә шулар белән тулган. Үзегез дә күрәсездер. Шулар аркасында эш тә бармый менә.

— Тагын нинди эшләр бар, Анатолий Петрович?

— Һәрвакыттагыча инде. Кая карама — шунда эш. Берәр айдан мичләргә яга башлыйсы булыр, ә күмер юк әле. Коены чистартасы бар — суы болганчык. Акча түләп кенә кемне тошерәсен анда? Билдән салкын суда басып торырга... Бер яртысыз тагын барып чыкмый, авырып китсәң... Күпме эшлим инде, гел шулай...

— Кем башкарырга тиеш соң ул эшне? Кемнең вазифасына керә?

— Кемнең вазифасына дип... — Ул гажәпсенеп миңа карый. — Монда ботенесе миңеке инде аның. Медикларга рәхәт ул: кизүлеген бетердеме — койрык сыртта.

— Бүген, Анатолий Петрович, кинәшмәдә дезинфекция эремәсе, стерилизацияләнгән бинтлар турында сүз булды. Үзәк хастаханәгә барырга туры килер, — дип искә тошерәм мин.

— Һи! Аларга хет кон саен утыз чакрымга машина ку. Кибетләрдә йориселәре килә. Алар әйтә дип, исегез китмәсен. Сезгә кирәк булганда барсыннар. Шоферга сезнең исемнән әйтсәм, машинасын иртәгә үк жыеп куя.

— Аны жыясы озакмы соң?

— Машинанымы? — ди ул авызын ера төшеп. — Ул копчәкләрне болай гына салдырды, ял итәсе килгәнгә генә. Теләсә, ике сәгәттән жыеп куя.

Ул сүзсез генә миңа карап торгач, дәвам итә:

— Йә, ничек соң, Александр Леонидович, кирпич заводына барыймы? Крестовинаны кулдан ычкындырабыз. Аннары акчага да таба алмыйбыз! Ә бер литрыңны кызганмасаң, эш пеште дигән сүз.

Мондый очракта нишләргә икән белмәгәч, бермәлгә аптырап калдым.

— Беләсезме нәрсә, — дип сүзен дәвам итте модир, — бездән жиде генә чакрымда — күрше совхозда спирт заводы бар. Шунда канистра белән барып кайтсаң, бар да тәртиптә булыр. Әнә, үзәк хастаханәнең баш табибы айга ике тапкыр барып кайта анда.

— Яздырып алыргамы?

— Нишләп инде? Болай да бирәләр. Акчага ярамый. Әле директор үзе, әле баш инженер чиратлашып больничнымда утыралар. Ә совхозга һәммәсе йори: милиция дә, про-

курор да, башкарма комитеты рәисе дә. Беренче секретарь гына йорми. Доресен генә әйтә алмыйм, әмма аңа башка урыннан чистасын алып кайталар, дип сөйләләр. Мондагысы ярымфабрикат, тик шулай да бик усал, ике тапкыр куган көмөшкә сыман — яна. Буш кул белән барсаң, хастаханәгә беркем ярдәм итми.

— Анда барырга тагын машина кирәк бит, — дип, үземчә торттергән булам.

— Анысын рәтлибез без аның. Алайса мин шалтыратып әйтим, крестовинаны беркемгә дә бирмәсеннәр. Югыйсә колак кагабыз...

Хужалык мөдире чыгып китүгә тагын ишек кактылар.

— Иван Никитич, — дип таныштырды үзен санитар машинасының шоферы. Ул — пенсия яшендәге, машина мае белән солидолга батып беткән, кечерәк буйлы, тар жылкәлә кеше, майлы чүпрәк тоткан. Бик каты эшләгәннен күрсәтә, янәсе. Чалбары аеруча сәләмә, пычрак күренә, шул сәбәпле аңа урын тәкьдим итмәдем.

— Безнең яңа түрә Сезде инде? — дип сорый ул тоссез-сары әрсез күзе белән каш астыннан карап. Хастаханә халкыннан ишеткән идем инде: санитар машинасы шоферына аек чакта әле түзүгә мөмкин, имеш, ә менә берәз салып алса, холкы өч тиенгә дә тормый, сүгенә, сугыша башлый икән. Аның ике хатыны үлеп, хәзер оченчәсе белән бала-чагасыз яши, ди. Яшькә байтак булса да, һаман акыл кермәгән үзенә: ире берәз гына эчсә дә, карчыгы күршеләргә кереп кача икән.

— Машина кирәк, — дим мин аңа.

— Кая барырга?

— Үзәк хастаханәгә. Сезде инде икенче атна беркай барганыгыз юк икән.

— Машина таралып бара, запчастьләр юк, завхоз сүземне колагына да элми. Теле белән генә себерә белә. Үз акчама көпчәк резины сатып алдым, хәзер күрсәтермен.

Иван Никитич чыгып китә дә инде кулланышта булган камера тотып керә. Әлегә резинага карап уйлап куям: мөгаен, берәр жирдән чөлгәндер яисә бер яртыга сатып алгандыр, ә акчаны каерып сорар әле.

— Машинаны тизәткән очен килешү төзисе булыр. Инде сигез ел буена кон димим, тән димим, капремонтсыз чабам да чабам. Ә баш табиллар бияләй сыман һаман алышына тора.

“Йа Хода, кайсын гына алсаң да, һәммәсе синең кулыңа карап тора!”

— Иртәгә машина үзәк хастаханәгә барырга тиеш.

— Ярар, жыеп карыйм алайса. Төнгә кадәр маташсам, бәлки иртәнгә олгертә алырмын, — дип, ул чыгып китә дә, шундук кире әйләнеп керә. — Алайса завхоздан камерага килешү төзетәм. Югыйсә иртәгә ничек юлга чыкмак кирәк?

Бу юлы да мин аның тоссез-сары карашыннан күземне алмыйм.

— Иң мөһиме, Иван Никитич, сезде машина һәр көнне тизәк булырга тиеш, — дип җавап кайтарам мин беренче көннән үк мөнәсәбәтне бозмаса тырышып һәм көпчәк резинына килешү төзүгә рохсәт бирәм.

5

“Авыруларны карап чыгарга вакыт бит”, — дигән уй белән кузгалам да, тагын берәрсә килми микән дип, сак кына тәрәзәгә күз салганнан соң өлкән шәфкать туташы бүлмәсенә юнәләм. Аның сөйләвенә караганда, Фекла Андреевна белән Мансур Ибраһимович һәркайсы үзенә икешәр палата алганнар, миңа да икене калдырганнар. Унике авыруны дигән сүз. Андый бүленеш миңа гаделсез тоелды. Авыруларны дөвәләү күңеләмә ошаса да, өлкән табиб вазифаларын башкару сәбәпле минем эш болай да күп булачак.

Өлкән шәфкать туташы минем фикеремне укыгандай:

— Фекла Андреевна беренче һәм икенче палатаны инде унбиш ел чамасы алып бара. Кыш көннәрендә авыруларның саны илгә җитә. Бүлмәләрдә урын булмаганлыктан, коридорларга караватлар тезәбез. Фекла Андреевна аларның берсен дә алмый, “ярты эш хакына уника авыру тиеш, артык бер генә авыруны да алмыйм”, дип җан тартыша. Тагын

ярты эш хакына ул амбулаторияда кабул итә, тагын ярты эш хакына тонлә кизү тора. Йортлар буйлап авырулар янына чыгып китсә, эт белән дә эзләп таба алмыйсың үзен. Шул вакытны хәле авырайган берәр авыруны китерә-нитә калсалар, санитарлар аны эзләп хәлдән таялар.

— Ә Мансур Ибраһимович?

— Ул авырулардан баш тартмый анысы. Тик аның белән дә әкәмәтләр булып ала... — дип елмаеп куя өлкән шәфкать туташы. — Ләкин ул, баш табиблыктан алгач, монда эшләмәстәр. Күрше районда туганнары бик күп. Теге атнада барып сойләшеп кайткан бугай инде. Баш табиб урынын вәгъдә иткәннәр, имеш. Хастаханәләре дә яхшырак, машиналары да яна. Үзен тошендә дә баш табиб итеп күрәдер ул. “Гади табиб булып эшләргә тилеме әллә мин?” — ди.

Ярты кәгазь битенә аңлаешсыз итеп язылган авырулар тарихын караштырып утырганнан соң, күзгә бер нәрсә ташланды: Фекла Андреевна каты авыручыларның бер өлешен үз палатасыннан миңа күчәргән ләбаса! Шулай да сырхауларны карап чыгарга вакыт. Иң әүвәл ирләр палатасына юнәләм. Ә бүлмәдә берәү дә юк.

— Авырулар кайда? — дип сорыйм өлкән шәфкать туташыннан.

— Коттеләр-коттеләр дә каен төбенә кәрт сугарга киттеләр. Әй, Настя, кычкыр әле шуларга! Александр Леонидович янына обходка керсеннәр, — ди ул коридор идәннен юып маташучы санитар хатынга.

— Хәзер керәләр, — дип җавап кайтара санитар, кулындагы дәфтәр битен миңа сузып, — авыл советыннан телефонограмма сезгә.

Телефонограммада: “Иртәгә иртүк хастаханәнең сигез хезмәткәрен юл буенда үскән чүп үләннәрен китмән белән кырырга чыгарыгыз”, — дип язылган иде. Шушы көннәрдә олы юлдан Казанның зур түрәләре узарга тиеш икән.

— Кайдан алыым мин аларны? Әле китмәне дә кирәк бит аның! — дип авыр сулыым мин.

— Һе, нәфселәре зурдан! Биш кеше дә бик җиткән. Сигезне жибәрсәң, икенче юлы унны сорыйлар. Андый эшкә берәү дә атлыгып тормый. Ындыр табагына булса, бер хәер — тавыкларга ашлыгы ияреп кайта, ичмасам, — дип элөп ала өлкән шәфкать туташы һәм “кирәкле кешеләргә сезнең исемнән үзем шалтыратып әйтермен”, дип вәгъдә иткәннән соң, тәрәзгә килеп, әле һаман зык кубып кәрт суккан авыруларга кычкыра:

— Әй, боркетләр! Врач котә, обход башланды! Бил тиңентен чишенеп врачны котәргә! Күпме әйтергә була сезгә?!

Берзаман палатага авырулар жыела башлады. Сары жирлектә зур-зур шакмаклар төшерелгән, бумазидан тегелгән илле дүртенче үлчәмле пижама кигәннәр, барысының да жиңнәре сызганулы.

— Базада һаман зур үлчәмле пижамалар гына калучан, — дип акланьрга тырыша киём-салым, урын-жир очен җаваплы шәфкать туташы. — Ә менә башмаклар, киресенчә, ирләргә һаман кечкенә була.

Ниһаять, авырулар кереп бетә.

— Йә, кайсыгыз жүләр калды? — дип сорый өлкән шәфкать туташы палатага кергән уңайга.

Бите-муены кояшта янып бетсә дә, тәне ап-ак килеш калган — олы яшьтәге ир-ат, аягындагы бинтны сүтә-сүтә:

— Шушындый эш остендә авырып яткач, бөтенез без дивана инде, — дип, бөтенесе очен җавап кайтара.

Шәфкать туташы, тәртип оченме, хастаханәдә кәрт уйнарга ярамаганны ир-ат халкының исенә төшерә дә чыгып китә.

— Күптән ятасызмы? — дип сорыйм мин аягы авыру ир кеше янына утыргач.

— Бер ай була инде. Ята-ята арып беттем, ә мәгънәсе һаман юк. Киресенчә, жәрәхәт урыны юешләнә башлады. Гел шул риваноль белән сортәләр. Бәлки бүтән нәрсә сортеп караргадыр? Болай кышка да чыга алмассың. Миңа шундук сидек ябасы иде ул. Ә мин, тиле, фельдшерга чаптым. Харап иттеләр аякны.

Бу кеше мунча кергәндә аягына шаулап торган кайнар су түккән булган. Башта аягын бәйләтергә генә килеп йоргән. Ә ярасы төзәлмәгән дә төзәлмәгән. Бер-бер йогыш эләккәндер инде. Шуннан соң аны бирегә китереп салганнар.

- Яхшыруга таба бармыймы? — дип сорадым.
- Өч атна буена бер торле тора. Тез асты чиләнә, юешләнә, — диде ул.
- “Ярдәме сизелмәгәч, нишләп көннең-көнөнә риваноль сортергә икән?” — дип уйлыйм мин. Пешкән чакта тагын нинди дарулар кулланырга мөмкин икәннен искә төшөргә тырышам. Гомуми хирургия дәресендә кайчандыр без аны ойрәнгәнбездер инде, тик менә хәзер хәтердән чыккан бит.
- Палатага кергән шәфкать туташыннан:
 - Риванольдән битәр тагын нәрсә сөртәсез? — дип сорыйм.
- Яңарак кына эшли башлаган яшь кызый баскан жиреннән кузгалмыйча, күзен дә алмый миңа карап торуында булды.
- Нәрсә булса — шуны, — диде ул.
- Акыллы фикер, — дидем мин. — Ә риванольдән башка тагын нәрсә бар?
- Сөзнәң бер нәрсәгез дә юк, — дип, тагын да акыллырак итеп җавап бирде ул.
- Безнең сөйләшүбезне авырулар кызыксынып тыңлап тора иде. Өлкән шәфкать туташына сорау тулы карашымны юнәлдердем.
- Фекла Андреевна бөтен авыруларны да риваноль белән дәвалый. Ә Мансур Ибраһимович Вишневский мае белән доңьяны сасыта. Шуңа күрә без гел шул ике даруны гына алабыз, — диде ул.
- Ә сез төелгән стрептоцид сибеп карагыз әле. Пасха көнне Гәрәй Жиһангировның аягын сыерлары мөгезе белән ярган иде — стрептоцид тоеп сиптек, бик тиз тозалде. Аннары слесарьны эт тешләде. Аңа да шуны сиптек.
- Палатага әйләнәп кергәч, мин дару тоймәләрен авыруның кулына тоттырдым — ул шәфкать туташларына ышансаң!
- Ярар, карап карыйк. Укыган кеше белми сөйләмәс. Узган атнаны управляющий үзе килде. “Күпме аунап ятарга мөмкин, комбайнга утыртырга кеше юк”, — ди. Үз теләгем белән түгел ич инде.
- Аның күршесендә жирән чәчле, сипкелле егет ята иде.
- Кай жирегез авырта?
- Ул бинт чорналган имән бармагын күрсәтте. Бәйләвечкә караганда, бармакны оч көн элек бәйләгән булсалар кирәк.
- Күптән ятасызмы?
- Унсигезенче көнем.
- Нишләп караватта ятасыз сез? Бармакны бәйләтеп китеп тә була бит.
- Больничный кирәк ич. Шуңа ятам да.
- Мин шәфкать туташына бәйләвечне чишәргә кушам. Ошбу сырхау бармагына киртеп куйган бәйләвечне салдырып кына ала.
- Шәфкать туташыннан:
 - Нигә чиста бинт белән бәйләмисез? — дип сорыйм.
 - Табып булмый. Аннары ул бәйләргә үзе дә ирек бирми.
- “Дорес, — дип уйлыйм мин. — Күзгә күренеп торган ярасы булмагач, бинт кан йорешен генә акрынайта”.
- Карап торуга аның аяк бармагы шешебрәк киткән. Төсө саргылт-зәңгәргә әйләнгән.
- Авыртамы? — дип, бармакның очына кагылам.
- Оеп тора ул. Богелми. Бәлки аны кисеп кенә атаргадыр?
- Кирәге чыгар әле, — дим мин аңа акыллы кыяфәт белән. Бармагы әйбәтрәк богелсен өчен жылы суга тыгып, күнегүләргә ясарга кушам.
- Кайчан чыгарасыз инде? Төрмәдәге ише утырам бит.
- Ул ике көн монда кунмады, качып йөрде. Фекла Андреевна аңа белешмә бирим дип янады, — дип сүзгә кушыла шәфкать туташы.
- Ярар, чыгарырбыз, — дип вәгъдә бирәм.
- Шәфкать туташы:
 - Фекла Андреевна: аның бармагы сынган, дип әйтә, — дип остәп куя.
 - Рәсемнәре бармы соң?
- Егет мөндәр астыннан рентген рәсемнәре тартып чыгара. Дорес, бармак сөягә чатнаган.
- Чатнау түгел, сынган булса да, мин гипста түгел ләбаса, — ди егет.

Аның күршесе, әле һаман үзенң пешкән аягынан күзен алмыйча:
— Чыгарыгыз сана шуны. Нигә юкка жәфалыйсыз? — дип кинәш бирә.

“Болар дорес сөйли торгандыр”, — дип уйлыйм мин һәм: — Ярар, чыгарырбыз, —
дип килешәм.

— Бүген үкме? — ди егет балкып.

— Бүген үк.

Ул шундук сикереп торды. Шатлыгынан нишләргә белмичә, ыгы-зыгы килергә то-
тынды. Аннары утырды. Ул ара да түгел, караваты янындагы шкафчыкта актарынырга то-
тынды. Күршеләре берәз сабыррак кыланырга кушкач кына: “Бер генә минут та котәргә
түземлегем калмады”, — дип, караватына ауды.

— Аллага шөкер! — дип жавап кайтара миңа чираттагы авыру ир-ат яшьләненп тор-
ган күзләре белән текәлеп.

Авыру тарихының беренче битенә күз салам: аңа илле дүрт яшь икән, ә кыяфәте
житмеш яшьлек картныкы кебек. Әмма тормышынан ул барыбер зарланмый:

— Яшәргә була әле. Ашарга бар. Кирәк чагында салырга да табабыз. Аллага шөкер!
Ботка тәмле монда. Яшелчә заты да булса... Калганы — шөкер итеп кенә яшәрлек.

Байтактан авырый икән инде. Заманында инфаркт кичергән, йорәге аксаклап тибә,
сулышы да кысыла. Төннәрен йоклый алмый иза чигә икән. Өстәвенә ашказанында жәрәхәт
бар. Калганнары турында ул сөйләп тә тормый. Бер ай буена ята икән. Әллә ни алга китеш
сизелмәгән.

Мин, кесәмнән фонендоскопны алып:

— Кая, тыңлап карыйк әле, — дим.

Ул ашыкмый гына чишенә. Байтак хастаханәләрдә, шул исәптән үзәктә дә ятып чык-
кан. Аны шактый докторлар тыңлап караган, төрле-төрле аппаратлар белән тикшерүләп
үткәргәннәр. Һәммәсә дә аңа: “Соңрак шул инде”, — дип әйткән. Шунлыктанмы соң, аның
минем тыңлавыма әллә ни исе китмәде, тик басып тора. Аңлавынча, аны инде беркем дә
аякка бастыра алмас...

— Алай... — дим мин фонендоскопымны күчәрә-күчәрә. Муенындагы кан тамыр-
лары тибешенә караганда, йорәгендәге кан кудыргычлары начар эшли булса кирәк.
Йорәкнең тибеше дә чиста түгел. Ботенесен тогәл генә белмәсәм дә сиздермәдем.

— Моңа кадәрге диагнозыгыз нинди иде?

— Кем ничек әйтте инде шунда. Кайсысы аортад ди, кайсысы — нәрсә...

— Әйе, аортада да бар, — дим мин үзалдыма сөйләнгән сыман. — Сөзгә нигә опера-
ция ясамадылар соң?

— Өстәлдә ятканда ук үләсәң, диделәр. Элегрәк кирәк булган да бит... Әнә, Митька
Павлухин барып кайтты. Дорес, аның анда туганнары бар. Караганнар да: “Өч айдан соң
кил”, — дигәннәр. Өч айдан тагын китте. Ялганламаганнар, операцияне ясаганнар. Хәле
минекә чамасы иде. Хәзер ике ел буена больницага барганы юк. Белмим, күпмегә барыр.
Быел жәен оенә өстәмә корылма салды. Бер көе эшләп йори. Врачлар аңа: биш елга га-
рантия бирәбез, калганы Ходай кулында, дигәннәр.

— Әйе. Сөзгә операция турында элегрәк уйлыйсы калган шул, — дим.

— Шулайдыр инде. Өч ел элек әйткән булсаларые ул. Татарның акылы төштән соң
бит аның.

— Өегездә берәр нәрсә эчәсезме соң?

— Эчә-эчә ашказанымны эштән чыгардым бугай инде.

Мин аңа кайсы даруны ничек эчәргә, кайчан арттыра, нинди очракларда киметә
төшәргә кирәклеген аңлатырга тотындым.

Бала-чаганың әкият сөйләвен зурлар нинди кыяфәт белән тыңласалар, ул да мине
шулай, башын каккалап, сабыр гына тыңлап тора. Бөтен йөзе, халәте яши-яши арып-алжып
беткәнлеге хақында сөйли иде.

Чираттагы авыруым картаеп-муртаеп беткән бер бабай иде.

— Кай жирегез авырта, бабай?

— Бар жирем дә, улым, — ди ул.

— Ә кай жирегез ныграк авырта?

— Бар жирем дә, улым.

— Нинди дару күбрәк килешә?

— Барсы да, улым. Һәркайсы үз урынын барып таба шунда.

Анлап алдым: ай ярым буена көн саен папаверин уколы алып һәм ике тоймә цитрамон эчеп, бу бабай оендә рәтле карау булмаганга күрә, монда кереп яткан да инде. Мин аңа остәмә витаминнар билгеләдем.

— Алла сәламәтлек бирсен, улым! — дип рәхмәт укый бабай. Витамин билгеләгән очен түгел инде, ә хәленә керүем очендер.

6

“Авырулар мине ошатты ахрысы”, — дигән уй белән палатадан чыгам да өлкән шәфкать туташы тарафына юнәләм. Ни очен теге егетне хастаханәгә салуларын, ни очен бионтны көн саен алыштырмауларын сорамакчы булам.

— Ә! Фекла Андреевна салды аны. Койка-көнгә тулсын очен. Кайсы авыруның мәшәкәте азрак булса, шуны сала. Кайвакытны авыр хәлдәге авыруларны да: “Үзәк хастаханәгә барыгыз”, — дип жибәрә, ә үзе юллама язмый. Ике атна элек бер авыруны китерделәр, ул чакта сез юк идегез әле. Бар җире авырта бичараның. Йорәге дә начар, кан басымы югары, астмадан жәфалана. Бәлки бездә аның хәле яхшырмас та иде, анысы билгесез, тик “урын юк” дип, Фекла Андреевна аны салмады. Өйдә дәваланыгыз, ди. Табан астына горчичник куярга һәм сары мәтрүшкә пешереп эчәргә кушты. Ботен кешегә дә шуларны билгели ул.

“Ул сары мәтрүшкәне нинди очракта кулланулары белән кызыксынырга кирәк әле”, — дип уйлап куям мин бүлмәмә барышлый.

Ишек төбөндә хастаханәне азык-төлек белән тәэмин итүче Митька көтә иде. Салмак-ялкау хәрәкәтле бу кеше тышкы кыяфәте белән күзгә бәрелеп тормый, аның ос-башы да ниндидер тонык-соргылт тостә, әмма үзе телгә беткән бер нәрсә. Хәзергә ул дәмшынмый гына, күзен кыса тошеп, миңа текәлеп тора. Гади кеше түгелдер бу, могаен.

Башта ул борчып йөрүе очен гафу үтенде. Тик аның гафу үтенүе дә авылча гади түгел иде — гажәеп итәгәтле. Аның сөйләвенчә, хастаханәдә күптәннән сотнең әсәре дә юк икән, каймак турында сүз дә булырга мөмкин түгел, ди. Кухняда ничәнче көн ботен нәрсәне суда пешерәләр икән.

— Элек фермадан яңа сауган сот ала идек, — дип аңлата Митька, — жылы сот. Ә хәзер колхозда кайсынындыр башына китереп суккан: имеш, хастаханәгә киткән сот планга керми икән. Май заводыннан алыгыз, диләр. Ә ул завод жиде чакрымда, житмәсә, сотенә су кушылган. Иван Иванович — ат караучыбыз — алып кайта алыр иде дә ул сотне, тик ризалашмый, ишегалды себерүче очен ярты эш хакы барыбер кала бирә, шуны түләсәгез, барам, ди.

— Күпме инде ул?

— Утыз тәңкә. Әнә ул, үзе дә болдырда икән әле.

Мин тәрәзегә карыйм: анда арык гәүдәле, тар йөзле, бокрәя тошкән, илле бишләр тирәсендәге, иске соры пинжәк кигән бер ир кеше тәмәке тартып тора иде.

— Керсен әле.

Митька йодрыгы белән тәрәзә кысасына китереп сукты.

— Исәнмесез! — диде Иван Иванович соялле, каты кулын сузып. Олы яшьтәге абыйларның минем ише малай-шалайга шулай ихтирамлы булуы миңа бик ошап куйды тагын.

— Әнә, үзегез сөйләшегез әле аның белән. Берсе-бер сот ташырга теләми, — дип сүз кыстыра шулчак Митька, ат караучыга ишарә ясап.

Иван Ивановичка аның сөйләшү рәвеше ошамады булса кирәк:

— Ә син, кыяфәтең караганда, эшләп арыгансың бугай инде. Үзең ташы — бокрәң чыкмас. Буржуйлар күптән бетте инде бездә. Конозынына бер тапкыр пешекчеләргә тары ярмасы үлчәп бирәсең дә, шуның белән эшен бетте. Сотка аңа таң белән барырга кирәк бит. Ярты эш хакын өстәгез — шул чагында риза. Аннан гына бөлмәсез. Йә үзең ал, — ди ул Митькага борылып, — барыбер жыештыручы акчасы югалып бара.

— Вакытым булса, сиңа ялынып торыр идемме? Әле авыл советына, әле кибеткә, әле ит комбинатына чабасың. Көнозын шул хәл, — дип зарлана Митька тавышын күтәрә тошеп.

— Шулай, күренеп тора. Күбрәк кибет янына, йоз грамм тәтемәс микән дип.

— Синекен эчәм мәллә?

— Беләбез кемнеке икәнән...

Митьканың муенындагы кан тамырлары чыбыркыдай бүртеп китте, күзе кысылып, йозе кызарып чыкты, еш-еш суларга кереште.

“Әһә, — дип уйлыйм мин, — боларны аерып вакыт житте ахрысы”.

— Әгәр ул ярты ставка буш икән, нигә бирмәскә? — дим.

Митька да, Иван Иванович та аптырап калдылар. Күрәсен, барып чыгар дип уйла-маганнардыр:

— Әгәр буш икән, нигә бирмәскә, — дип кабатлыйм мин һәм Митька белән ат караучы гажәпләненеп карап торган арада авыл советы бухгалтерының номерын жыям, чөнки боерыклар яза торган кенәгә аның сейфында саклана.

Бухгалтер белән сойләшкәндә шул нәрсә ачыкланды: Митька белән Иван Иванович ата ялкаулар, ә хөкүмәт милке белән миңа саграк эш итәргә кирәк икән. Бухгалтерның радикулитын дөвалау турында сүз кузгаткач кына мәсьәлә уңай хәл ителде. Ат караучы, әлбәттә, канәгать иде. Митьканың да авызы колакта, әйтерсәң, әлеге ярты эш хакын аңа остәгәннәр.

Авыру тарихлары салынган папканы алып, икенче палатага юнәләм — сырхауларны карап бетерә алганым юк бит әле. Күрәсен, миңа эш сәгатьләрен тәртипкә салырга кирәктер, югыйсә дөвалау белән шогыльләнергә гел вакыт калмас.

Әлеге палата хатын-кызларныкы иде. Дүрт караватта да берсеннән-берсе өлкәнрәк карчыклар ята. Авыру тарихларына күз йортеп чыктым: икесендә атеросклероз, икесендә диагнозы язылмаган. Шулчакны Фекла Андреевна кереп аңлатма бирде: болары ел саен бер ятып алалар икән.

— Ни очен?

— Безгә дә әйбәт: урын буш тормый, аларга да шәп — карау-багу, тәрбия казна исәбенә, пенсияләре дә жыела бара.

“Авырулар алдында алай сойләшергә ярамый”, — димәкче идем дә, Фекла Андреевна кулын гына селтәде:

— Барыбер ишетми ич алар! Ишетсәләр дә аңламыйлар. Алар янына кон саен кереп йормәсәң дә ярый — мәшәкате әзрәк.

Ни әйтергә дә белмичә, коллагама карап куйдым. Ул да, товарын арзанга саткан базар хатыны кебек, кулын боеренә куйган килеш миңа карап тора иде.

— Күрдегезме, нинди исән авыруларымны бирәм мин сезгә, — диде ул һәм, миңа бик зур яхшылык эшләгәндәй, утыз ике тешен дә күрсәтерлек итеп авызын ерды. Аннары үрдәк ише алпан-тилпән атлап чыгып китте.

Игътибарга мохтаж карчыкларның бер олау моң-зарларын тыңлап бетергәч, һәркайсына остәмә витаминнар язып, ашханә бүлмәсенә юнәлдем.

Анда телевизор эшләп тора иде. “Иртәнге почта” дигән тапшыру бара. Авырулардан бушаган остәл янында Фекла Андреевна утыра. Аның алдында авыру тарихлары таралып ята, ә үзе каләмен тоткан килеш телевизор карап утыра. Мине күрүгә, нидер язган булып маташты. Күрше остәл янына оч санитар хатын һәм кизү торучы шәфкать туташы утырган. Аларга күземнең агы белән генә карадым да, кереп тормыйча, ишекне шап итеп ябып, ары киттем — эш эшлиләр, имеш!

Узып барышлый лаборант янына кердем: бер тәрәзәле кечкенә генә бүлмәдә икән. Идәнгә таз куйганнар, түшәмнән тып-тып тамчы тама — иртән яңгыр яуган иде шул. Бүлмәдә беркем юк. Лабораториядә бер остәл, анда — микроскоп, дивар буена буяулы шешәләр, пыялалар саклый торган кечкенә шкаф куелган. Остәл астында сулы зур кәстрүл күренә, тобендә берничә зонд ята. Тәрәзә янында, идәндә, һәркайсына зәңгәр буяу белән “бәвел” дип язылган эреле-вакы банклар тезеләп киткән. Тәрәзә тобендә бәвел анализлары язылган берничә сорғылт кәгазь бите ята. Аларның һәркайсында ни очендер бер үк төрлө сүзләр язылган: “уд.вес. 1020, сахара нет”. Шунда ук рәттән типографиядә басылган

бер өем кечкенә кәгазьләр, алары кан анализы очен. Болары да түшәмнән алып тутырыла торгандыр инде. Авыру тарихларының һәммәсендә “лейкоцитлар саны — 5.000” дип язылган, гемоглобиннары да бер төрледер инде.

Шулчакны лаборант Флера килеп керә һәм, исәнләшеп-нитеп тормыйча, түргә уза. Минем моңа ачуым чыга: ни дисәң дә, мин баш табиб бит әле. Йозе, килеш-килбәте белән башкалардан аерылып тормаса да, Флера үзе турында бик югары фикердә. Ул бер карчыкта фатирда тора, яше шактый өлкән булуга карамастан, “авылда миңа тиң ир-ат юк”, дигән сылтау белән һаман тормышын кора алмый.

Баскан жиремдә беркавым таптанып торганнан соң:

— Флера, әйтегез әле, зинһар, ни өчен безнең авыруларның һәркайсында лейкоцитлар һәм гемоглобин саны бертөрле? — дип сорадым.

— Безнең авыруларның һәммәсе, үзегез дә чамалыйсыздыр инде, карап торуга бертөрле, ашаулары да охшаш. Ни күрсәм, шуны язам инде, — дип аңлата лаборант кыз һәм төшеп калганнардан түгел икәнлеген сиздермәкче булыптыр инде, үзенә элек шәһәр хастаханәсендә эшләвен, хәтта “разгон белков” кебек катлаулы анализлар ясавын әйтеп уза. Аның инде күптән биредән китәсе килеп йори икән, яхшы белгеч буларак, аны бер жиргә әле дә чакырып торалар, имеш. Монда тереләй харап булып бара бит, ләкин нишләмәк кирәк, үтенеп сорагач, бер ярым эш хакы исәбенә хәзергә калырга ризалык биргән.

— Ә канның бөтен күрсәткечләрен санап бирә аласызмы? — дип кызыксынам.

— Теләсәм, бар нәрсәне булдырам. Реактивлар эзләгез. Монда, әгәр үзең илтп бирмәсәң, эшләнгән анализларны да килеп алучы юк, — ди ул тәрәзә төбөндә таралып яткан бланкларга күрсәтеп. — Хәзер баш табиб сез бугай бит, шулаймы?

— Әйе.

— Мин, гадәттә, айга ике тапкыр, жомга китеп, дүшәмбедә генә киләм, әти-әни янына кайтырга кирәк.

Ни әйтергә белмичә дөшмим. Флера өстәлне жыештыра башлый, ул да дөшми.

— Төшке ашка барыр чак житте, — дип хәбәр сала ул берәздән һәм халатын чойгә элә дә идәндәге тазны атлап, бүлмәдән чыгып китә. Ялгызым калам.

“Иң әүвәл эшне тәрбиядән башларгадыр”, — дип уйлыйм һәм, пешкән ризыкларын карарга кирәк дип, кухняга ашыгам.

Марля тарттырылган жиңел ишекне ачтым да ике кешелек карават кадәр зур плитә тирәсендә кайнашкан пешекчеләргә сәлам бирдем. Әллә юри, әллә инде кергәнәмне күрмәделәрме — жавап кайтаручы булмады. Ишек-тәрәзәләр шар ачык булуга карамастан, биредә мунчадан да кызурак иде. Ничек эшли икән болар монда?

— Ольга! Баш табиб килгән! Өстәлне сөрт, — дип кычкырды шулчак урта яшьләрдәге, пешекчегә һич ошамаган Настя исемле хәйран ябык хатын. Ул плитәдәге казанда добершатыр кайнап торган чөгәндер ашын гайрәтләнеп болгатырга кереште.

— Нәрсә ашыйсыз: борщмы әллә кысыр ашмы? — дип сорады миннән таза бәдәнле, көч-гайрәте ташып торган озын буйлы хатын.

— Яшелчә ашы гына сал, иттән бүген берәз ис килә иде, — диде аңа Настя. Ул мич каршына иелеп, метрлы утыннарны мич авызына ата башлады. — Менә шулай эшлибез инде! — диде ул, аягы белән мич капкачын ябып. — Бер генә мужик та чыдамый бу галәмәткә. Ә без түзәбез. Авырып китсәң, беркемгә кирәген юк.

— Кергәч-кергәч карап китегез инде, — диде Ольга мине мич янына чакырып. — Менә, плитәсе чатнап чыккан. Жимерелеп төшә калса? Казаннарыбыз сизгез чиләк сыешлы, баштанаяк кайнар суга коеначакбыз. Ут каба-нитә калса да, чыгып житә алмабыз.

Плитә, дөрестән дә, яртысына кадәр чатнаган, ярыктан гүли-гүли янган ялкын телләре күренеп китә.

— Конозынына чабып хәлдән таясың, баш шул чуен кебек гүләп тора, — ди Настя богыр-богыр тары боткасы кайнаган казанга күрсәтеп.

— Хастаханәдә ике завхоз, — дип элөп ала Ольга, — берсеннән дә мәгънә юк. Таң күзеннән уйлары бер генә — кайдан нәрсә табып, баш төзәтү. Ул Митька ише ирем булса, күптән көянтәгә боккән булып идем. Бүген карап торам: эшләпәләр киөп сездән чыгып бара. “Ник иттән ис килә?” — дим. Чөнки ул өченче көнне салган баштан итне оялдына бу-

шаттырган. Иртәнгә кадәр идәндә яткан, ул чебен басканны күрсәң!.. Аны тагын безгә юасы бит.

— Башка берәү булса, юып та маташмас иде, барыбер ашыйлар, — дип сүз кыстыра Настя. — Хужа юк. Булса, ул ит өчен генә дә мужикларның борынын жимерер иде. Ә болай ни кылансалар да сыя.

Ашарга утырсам, бәлки, болар тынарлар иде дип, әкрән генә урындыкка барып утырам, кашыгымны алып, ашымны болгатып куям.

— Ул кәстрүлләрне кара инде — адәм страмы! — дип кыза бирә Настя. — Ышкый-ышкый тишелеп чыктылар инде, колаклары да кубып төшәргә тора. Ничәнче ел әйтәбез, кәстрүлләрнең төбә янган, нәрсә генә салсаң да ябыша, дип. Адәм рәтле бер кәстрүл калды.

— Сөзгә менә ни әйтәсем килә, — дип сүз ала Настя. — Без сезне белмибез, карап торуга ярыйсы гына күренәсез дә. Безнең мужикларны эшләтер очен тамак ярып акырырга кирәк. Салырга жай котеп кенә йориләр. Өйләрендә дә нәкъ шул хәл, хужалыклары хатын-кыз жылкәсәндә. Ибраһимович ничек кенә сүксә дә рәт чыкмады.

Пешекчеләр сойли бирде, башым һаман түбәнрәк иелә барды. Әйтерсең лә боларның барысына да мин гаепле. Ниһаять, ярты тәлинкә тәмсез пакет ашын капкалап, ис керә башлаган котлетны кабып йотканнан соң, чыгып сыздым.

“Мансур Ибраһимович кочегарны күмер әржәсенә тикмәгә генә бикләп куймаган икән”, — дип уйладым. Кәефем тәмам төште, амбулаториягә таба атладым.

7

Күренергә өч кенә авыру килгән иде. Берсе — кан басымы күтәрелгән карчык, ике атна буена дибазол уколы кадасалар да төшерә алмаганнар. Бичараның күзе маңгаена менәрдәй булган инде. Башка чарасын эзләргә ярамый микәнни соң? Дибазолны өч доза билгеләп, тагын ике торле дару язам.

— Рәхмәт! Ходай сиңа сәламәтлек бирсен, улым! Доктор язган даруларны эчеп барам мин, башкалар ише, чыгарып ыргытмыйм. Ярәмә тиеп, ашказаным гына чыдасын инде! — ди карчык ишектән чыга-чыга.

— Күптәннән эчем жәфалый, — дип зарлана икенчесе.

“Могаен гастриттыр”, — дип фикер йортәм мин, авыруның корсагына баскалап һәм, моңарчы эчеп караганы булмагач, алмагель билгелим.

— Ярдемә тияр микән?

— Тияргә тиеш, — дим мин ышанычлы тавыш белән, ә күңелемнән: “Ярдәм итмәсә, рентгеннан карарга кирәк булыр, ә больничныйны бирергәме, юкмы икән?” — дип уйлыйм.

— Эшкә чыга аласызмы соң?

— Эшли алсам, сөзгә килеп тораммы соң? Кичә яр буена чыктым. Елга янында яшим мин. Карале мәйтәм, нәкъ балык каба торган көн икән, дим. Өйалдына әйләнеп кердем, анда үзем ясаган коймә тора. Авырлыгы егерме килодан да артык түгелдер. Яр буена килеп кенә життем — тотынды борырга! Каймакка сода болгатып эчтем — берәз жибәрде. Иртән суган белән кыздырган йомырка ашаган идем, тагын борырга тотынды... Ә эштә миңа авыр күтәргә туры килә.

Аның карточкасын тутырам да хастаханә белешмәсе язам. Аннары без елгада нинди балыклар үрчүе, кайсы балыкның нәрсәгә кабуы турында сойләшеп утырабыз. Шулкакны пациентым идәндәге букчасына иелә дә аннаң менә дигән ике корбан балыгы тартып чыгара.

— Чын күңелдән, — ди ул кулын күкрәгенә куеп.

Мин баш тартам. Ул үпкәли.

— Бөтен кеше алдында култык астыма кыстырып китимме? — дим мин.

— Гәзиткә төрегез дә куеныгызга тыгыгыз.

Шуннан соң бергәләшеп балыкка барырга сүз куешабыз.

Бүтән сырхаулар күренми. Бүлмәдән чыгам. Ишек тобендәге эскәмиядә түгәрәк йөзе кояшта янган, урта яшьләрдәге ир кеше утыра. Кыяфәте авыруга охшамаган, үзе ни сәбәптәндер кызыксынып миңа карый.

— Анда бер ир-ат утыра. Ә нигә керми икән? — дип кызыксынам мин процедура-лар ясаучы шәфкать туташыннан. Ул кызга минем күңелем ятып тора, ул да миңа карата битараф түгел кебек.

— Нина Ильиничнаның туганы ул. Читтән килгән. Сезнең белән сөйләшмәкче иделәр.

Яныма Фекла Андреевна кебек үк таза регистратор хатын килеп житә. Безнең авылда халык арасында шундый фикер бар: хатын-кыз тазарак булган сәен шәбрәк. Димәк, бай яшиләр. Шуңа күрә хатын да таза, чибәр.

— Зинһар, гафу итә күрегез, Александр Леонидович. Сизгә үтенечем бар иде, — дип, төчеләнеп сүз башлый ул. — Мин хәзер кызым белән генә яшим. Ирем үлдә, инде өченче ел китте. Өченче көн безгә энем килгән иде, өч көнә көнгә, ялы бетеп бара. Әнә, эскәмиядә утыра. Кызым белән икебезгә кышка утын әзерләмәкче иде. Рөхсәт бирсәгез.

— Әзерләсен соң...

— Ә сез белешмәсен раслыйсызмы соң?

— Белешмә?! — дип гажәпләнәм мин.

— Әйе. Фекла Андреевна белән сөйләштем инде. Ул карточка да тутырырмын, ун көнгә белешмә дә язармын, диде. Аңа ун көн житә. Расласагыз, өлкән шәфкать туташы мөһер сугар иде...

“Кире каксаң да кыен — начар булып каласың”, — дип уйлыйм да ризалыгымны белдереп баш кагам.

Бүтән авырулар күренми. Ярты сәгать чамасы кабинетымда ялгызым утырам. “Эш сәгәте әле бетмәде, — дип уйлыйм мин сәгәтемә карап. — Әгәр хәзер китеп барсам, бөтә-несе таралышып бетә”.

Ә тышта искиткеч матур, жылы, аяз һәм тын август көне. Безнең амбулатория авыл читенә үк урнашкан, ачык тәрәзәдән, каяндыр ерактан-ерактан мотор гөрелтесе килеп ирешә. Басуда — урак остә. Шундый рәхәт, тыныч көн. Ишек келәсен эләм дә ятакка сузылам. Күземне йомуга, үземне Идел буендагы комлыкта дип хис итәм. Мин йозәргә яратам. Кайвакыт шулай әллә кая йөзеп кереп китәсен дә, чалкан ятып, зәңгәр күк йөзәнә төбәләсен. Дулкыннар жай гына тирбәтә һәм син: “Әйе, шулай да доньяда бәхет дигән нәрсә бар икән бит әле”, — дип уйлыйсың.

Шулчакны телефон шалтырап, минем уйларымны тарата. Кизү шәфкать туташы икән: арбада һушсыз бер ир кешене китергәннәр. Барырга кирәк. Авыруны койкага кертеп салганнардыр инде дигән идем. Болдырга чыксам, исем китте: арба тарткан арык ат, башын иеп, амбулаториягә таба килеп ята, арба янәшәсеннән:

— Уй, үлө бит! Уй, нишлим инде, үлө бит! — дип такмаклап елый-елый сырхау ирнен хатыны атлый...

8

Икенче көнне хатын-кызлар палатасында мине яңа авыру котә иде. Ләкин бүлмәдәге башка авыруларның кыяфәтенә караганда, бу хәл аларга бер дә ошамый иде шикелле. Чонки авыруның жәрәхәтеннән һаман үлек килеп торганга күрә, авыр ис таралган.

Әлегә хатын, омет тулы күзен миңа төбәп, клеенка жәелгән урын остендә сул ягына яткан. Исәнләшкәннән соң, ирләрнеке сыман зур, кояшта янган, байтак эш күргән кулы-на һәм соргылт-сары тоскә кергән, вак жыерчык баскан шешенке йөзәнә игътибар итәм.

— Бер ай жәфа чигәм инде хастаханәдә. Гонаһым да юк иде шикелле... Үз аягым белән килдем, житмеш килодан артык идем. Эштә ирләрдән калышмадым. Хәзер тире белән сөяккә калдым. Сизнең палатага рөхсәтсез, үз теләгем белән күчтем, Фекла Андреевна палатасында идем. Бәлки сез булыша алырсыз, — дип елмая ул ниндидер газаплы, гаепле

кыяфәт белән. — Бер ай элек уколдан соң температурам күтәрелгән иде. Шуннан бирле тошми дә тошми. Кайдан гына чыгадыр — ага да ага, — ди ул арт санына ишарәләп.

Бер ай элек әлеге хатын югары кан басымы белән амбулаториягә килгән булган. Фекла Андреевна аңа мускул эченә салырга магнезия билгеләгән. Әмма укол сала торган шәфкать туташы аңа магнезия урынына ун процентлы хлорлы кальций салган. Шуннан соң укол урынында мускуллар, тире катламы үлә башлаган. Өч көннән соң аны хастаханәгә салганнар. Шул вакыттагы температура бер ай тошми икән. Компресслар, Вишневский мае белән дәвалаганнар. Сигез көннән шеш тулып шартлаган да шуннан бирле ярадан үлек ага.

— Ә антибиотиклар?

— Башта оч көнләп икенче ягыма пенициллин кадаганнар иде дә, ул ягы да кайры булып катты. Спиртлы компресслардан соң, Аллага шөкер, анысы йомшады. Югыйсә сул ягыма да, уңына да ята алмыйм. Корсакта гына ятам.

Ул аягына баса алмый иде. Култык таягына таянып, көч-хәл белән процедура бүлмәсенә барып життек.

“Рентгенга төшерергә кирәк, сояккә күчмәде микән”, — дип уйлыйм мин бәйләвечне сүткән арада. Алар үтәдән-үтәли юешләнәп беткән.

— Еш алыштырасызмы? — дип сорыйм шәфкать туташыннан.

— Көнгә бер тапкыр.

— Ким дигәндә ике тапкыр бәйлисе, — дим мин авыруның зәңгәр тоскә кәргән ут-раксасына акрын гына кулым белән баскалап. Баскан саен оч урыннан үлек килеп чыга. — Ярырга кирәк. Үлек акрын чыга, ә бәлки әле анда нинди дә булса усал инфекция дә кереп урнашкандыр. — Иртәгә үзәк хастаханәгә — хирургка алып барабыз.

— Алып барыгыз, зинһар. Америкага алып китсәгез дә ризамын. Хәлем генә яхшырсын. Сызлый башласа, керер урын табалмыйм бит.

Икенче көнне яныма Фекла Андреевна килде.

— Кичә Куприянова сезнең палатага күчте. Һаман нәрсәдәндер канәгать түгел, һаман без гаепле. “Вишневка” белән бәйләдек тә инде, компресска спиртны да кызганмадык. Ә уколлардан баш тартты. Ул мине туйдырып бетерде инде. Ходайга шөкер, миннән китте.

Авыл советы рәисе шалтыратты.

— Василь Васильевич шалтырата.

— Тыңлыйм сезне. Шалтыратуыгыз бик яхшы булды әле, сезгә сорауларым бар...

— Ярар. Эш 'менә нәрсәдә: әле генә сезгә бүлеп бирелгән жирдә булдым, китмән тоткан бер генә кешегез дә күренми. Бүген үк жибәрегез. Эшкә дә килмиләр, юл буена да чыкмыйлар. Белгем, акчаны нәрсәгә ала торганнардыр.

— Нигә юл буендагы үләнне утарга кирәк соң?

— Анысы сезгә кагылмый инде. Без әйткәнне эшләгез. Бүген “беренче” үзе шалтыратты, “башынны өзәрмен”, диде.

— Нинди “беренче”? — дим мин жүләргә салынып.

— Райком секретаре! — ди ул мәктәп баласына аңлаткандай. — Сезнең урында булсам, хәленнән килгән авыруларны да жыеп жибәрер идем әле.

— Бездә андыйлар юк шул... Василь Васильевич, әйттегез әле: безнең исәп-хисапта күпме акча бар?

— Күптән туздырып бетергәнсездер инде.

— Ничек инде туздырып?

— Туздырып булмаса — ашап...

— Ел азагына чаклы биш ай бар әле. Ничек яшәрбез?

— Бәлки берәз калгандыр да. Баш бухгалтер янына килегез дә тикшерегез. Хәзергә миндә бүтән борчу: юл буендагы чүп үләнне утап бетермәсәк, мине башсыз калдыралар...

Кичә аш-суның “сыйфатын алырга” кермәдем. Ә бүген үтереп ашыйсы килә. Теләр-теләмәс кенә кухняга таба уңайладым. Бу юлы пешекчеләр шактый тыныч каршы алды. Тавыш-тынсыз гына алдыма зур тәлинкә тутырып токмачлы аш, арпа боткасы һәм кечерәк котлет китереп куйдылар. “Аллага шөкер! Бәлки тыныч кына ашарга бирерләр”, — дип уйлаган гына идем, каршыма Настя килеп басты:

— Баш табиб буларак, карагыз әле шушы хәлгә, — диде ул ярты метрлы ертык марля кисәген борын төбөндә болгап, — Митька оч көнгә бер менә шушындый марля кисәгә ертып бирә.

— Урларлар дип курка, — диде Ольга сүзгә кушылып. — Мондый марля кисәгә миңа ни пычагыма кирәк? Бу бит өстәл сорттергә түгел, Митька Веркасының артын сорттергә дә житми!

Шулчакны токмач ялгыш юлга китеп, буыла-буыла йоткерергә тотынам. Шактый шулай жәфаланганнан соң пешекчеләргә күтәрелеп карыйм — алар колмиләр. Күземә чыккан яш бөртекләрен кульяулыгым белән сөртәм дә кабат кашыгымны алам.

— Без бүген сөзгә сөтле токмач бирдек. Мөгаен, Ванька әйбәт сөт алып кайткан дип уйлыйсыздыр, — дип сөйли бирә Настя. Мин исә: “Юк инде, бүген нәрсә салып бирсәгез дә ашап бетерми туктамым”, — дип уйлыйм. Дәшмичә ашый бирәм. — Ванька алып кайтып өлгермәде — инде, әнә, әчеп тә чыкты, — ди ул почмактагы кырык литрлы савытка күрсәтеп. — Әрәм итмәбез анысы, эремчек ясарбыз.

— Ыи-и, аңа нәрсә, үзе оченмени? Ул диванага кичәгә сотне салып жибәргәннәр, — дип әңгәмәне куерта Ольга.

Мин чәйнәми-нитмичә ашавымны беләм. Бераздан кыяр-кыймас кына Иван Ивановичка фермадан сөт алып кайткан очен ишегалды себерүченең эш хакын остәгәнәмне әйтеп куям.

— Мин аңа остәү түгел, тиешлесен дә бирмәс идем, — дип сүземне бүлә Ольга. — Сыеры белән кәжәсен бүлнис печәнә асрый. Ә үзеннән берәр ярдәм сорасаң, гомер дә тыңламый. Әйтерсең атлар аның үзенеке. Кайвакытны гел чит кешеләргә бер шешәгә утынын да, печәнә дә арбага түбәләмә тояп ташый. Менә моның кадәр дә ояты юк аның, — ди ул чәнти бармагының очын күрсәтеп. — Ул әле тулы хак та сорар. Ә без монда авыр казаннар күтәреп хәлдән таябыз. Авылда эш булса, монда ике аягымның берсен атламас идем!

Ниһаять, талинкәләрем бушап калды. Пешекчеләр плитә янына китүгә, сиздерми генә чыгып сызам.

Күкрәгемне тутырып сулыйм да, тирләгән бит, муенымны сортеп, сукмак буйлап хастаханә коймасындагы ярыйка таба атлыйм. Койма аша чыккач, малай-шалай халкы марля белән балык сөзгән инеш яры буйлап, арткы сукмактан гына авыл советына таба уңайлыйм.

Ул тәрәзә йөзлекләре череп беткән, болдыры кыйшайган алты почмаклы өйгә урнашкан. Килешли үк моржаларына игътибар иттем: алар икесе ике биеклектә булып, берсе менә-менә аварга житеп кыгаеп тора. Өйнең ике ягына ике әләм беркеткәннәр. Әлегә бина каршысында тузанлы юл аша гына яңа биналары салынып килә. Моңысы да агачтан; бурасы усактан, түбәсен вакытында япмаганга күрә каралып та чыккан. Мүгә дә урыны-урыны белән чери башлаган, черемәгән өлешен исә кошлар ояларына йолкып бетергән.

— Соягә булса, ите үсә аның. Без аны такта белән тышлыйбыз, эчен сылыйбыз, — диде рәис. — Акча гына булсын...

— Кайчан булыр күк соң?

— Менә бу моржа ишелеп тошкәч, — дип, ул кыйшык моржага ишарәләде. — Район башлыклары килсә, шундук боерык бирерләр.

Шыгырдык ишекне ачып, эчкә аяк басам, сәлам бирәм. Бүлмәдәгеләр мине баштанаяк күздән кичерәләр. Бик тыгын утыралар икән. Бер якта рәис урыны, аның остәленә терәлеп диярлек таза гәүдәле, юан кызыл муенлы, ун сыйныф белемле ир кеше утырган. Авыл советының “Дружба” пычкысы әнә шул секретарьга тапшырылган. Шуны күтәреп, ул шабашкага чыккалый. Хастаханәгә дә кереп чыкты инде:

— Утын кискәнгә мин акча алмыйм, — мәгәрич житә. Ә сезнең белән килешү дә тозергә була.

Икенче дивар буенда — алпавытлардан калгандыр инде, күрәсен, — имәннән эшләнгән затлы биек шкафлар тезелеп киткән. Һәркайсына амбар йозагы эленгән булып, аларга торле кәгазьләр, гәжит, журналлар тутырганнар. Алай гына да түгел, остәнә дә түшәмгә чаклы кәгазь торгәкләре ойгәннәр. Шунда ук милиционер остәле дә бар.

Өйнең икенче яртысында — урта бер жирдә остәлләрнең иң зурысы тора. Аның артында жиде пот ярымлы, озын гәүдәле, кыска муенлы, чоендер борынлы тап-таза бер ир-

ат утыра. Икенче бухгалтерның остәле исә кечерәк, ул үзе дә кечкенә буйлы, бөкрерәк кенә, йөзе ниндидер кошныкына тартым бер ир-ат. Баш бухгалтерның йөзе кырыс, төмсә булса, кече бухгалтер — шуның нәкъ киресе: аның йөзеннән елмаю китми — әледән-әле сәбәпсез нисез кеткелдәп коләп жибәрә. Әлегә ике кешене бергә күрү ничектер сәер тоела иде.

Почмакта кассир остәле күренә. Кассир булып ачык йөзле бер ханым эшли. Аның янәшәсендә үк — идәнгә беркетеп куелган, кеше биесклегендәге сейф. Икенчесе — кечерәге — тәрәзә тобендә. Анысында баш бухгалтер авыл советы мөһерен, эш кәгазьләрен саклый.

Ике бүлмәгә дә голланд миче чыгарылган. Мич янындагы урындыкта бер пәси йоклап ята. Рәис остәле турысында пролетариат юлбашчысының портретын элгәннәр, рам астына, бүлмә артык рәсми тоелгангамы, сары резин попугай элөп куйганнар.

— Сөз минем янгамы? — дөп сорады миннән баш бухгалтер һәм, сейфында казына торгач, калын амбар дәфтәрен эзләп тапты. — Балалар бакчасы, мәктәп, ясле, авыл советы... хастаханә кая соң? — дөп үзалдына сөйләнә-сөйләнә кенәгәсен актара бирдө ул. — Ниһаять, кирәклө битнө эзләп табып укырга тотынды: — Менә монда сөзнө хөзмөт хакына дөгән акчагыз бар. Тотып та бетөрмәгәнсөз әлө. Елга сөгөз мөң сөм чамасы булыр. Ә башка статьялардагысын “ашап” бетөргәнсөз.

— Жилләр уйный, — дөп, икенчө бухгалтер кеткелдәп колөп куйды.

— Ничөк алай соң ул? — дөп кызыксындым мин һәм шуны белдөм: бөзнө штат тулы түгөл икән — алты табиб урынына икөсө ел башыннан бер ярым хөзмөт хакына эшли.

— Медицина жиһазлары алырга дөгән икө мөң акчагыз бар, — дөп сөендөрдө минө баш бухгалтер. — Хәер, анысы һәр елны югала бара.

— Ничөк югала бара? Хастаханәдә энә юк, шприц юк, стерилизатор юк!..

— Акчаны берөнчө декабрьгә кадәр тотарга өлгөрмөсөгөз, район финанс бүлөгө аны сызып, чөгөрөп ата.

— Акча бар да кебек, юк та кебек, — дөп колөп аңлатты кечө бухгалтер.

— Менә тагың киөм-салым, урын-жир алырга дөгән статьяда алты мөң бар. Ләкин сөз яңа өйбөрләрнө былтыр гына алдыгыз. Дөмөк, монысы да югала дөгән сүз. Ә башка статьялар буөнчә алып бетөргәнсөз.

— Ничөк индө ул: алып бетөргәнсөз?

— Анысын сөзгә кадәр эшлөүчөлөрдән сөрарга кирәк, — дө ул карашын кенәгәдән миңа күчөрөп. — Командировкалар буөнчә, һәрвакыттагыча, артык тотылган. Уналтынчы статья — капремонтка бары уң сөм да иллө икө тиен акча калган.

— Нөрсөгә тотканнар соң?

— Нөрсөгә тотканнармы? Хәзөр өйтөбөз... — дөп бухгалтер икөнчө кенәгәнө ача. — Зөңгөр буяу алганнармы? Алганнар. Туксан алты кило кадак алганнармы? Алганнар. Кырык алты данө балта алганнармы? Алганнар.

— Нөрсөгә бөзгә кырык алты балта? — дөдөм мин шаккатып. — Бөз балта белән дөваламыйбыз!

Минөм беркатлылыгыма гажөплөнгөндөй, ул аптырап карап куя.

— Ремонтка акча булмавы ул кадәр куркыныч түгөл, — дөп аңлата ул. — Бинагыз нык әлө. Аллага шөкөр, жимерелмөс. Иң мөһимө — авыруларыгыз катып үлмөс очөн кышка күмөр алып қуярга кирәк.

— Азык-төлөк, медицинаментлар буөнчә ничөк?

— Аларын да арттырып жибөргәнсөз, — дө ул кенәгәдән карап. — Бөр авыруга конгө ашауга туксан бөр тиен ярым каралган, ә сөзнө туксан дүрт тиен чыга. Медицинаментлар буөнчә: хәзөргә авыруларыгыз өз. Ә яңа елга ул статья буөнчә да бөрнө калмаячак. Чөнки көзгә авырулар бөрмө-бөр арта.

— Дөмөк, хөзмөт хакы һәм киөм-салым буөнчә акчабыз бар әлө, — дөп нәтижә чыгарам мин. — Энә шул акчага бөз күмөр алабыз.

— Ярамый! Бөр статьядан икөнчөсөнө күчөрөргә ярамый! Финанс бүлөгөннән ревизия килсө — баш беттө, — дөдө бухгалтер житди итөп.

— Бөзгә электр моторы да кирәк. Суны котельныйдан батареяларга кудыртыр очөн.

— Мотор да каралмаган, төзелөш кирәк-яракларын да банк үткөрми. Тиөш түгөл!

— Алайса нишлөргә? — дөп сөрийм мин тәмам аптырашка калып.

— Миңа калса, кисмәк, тырма алыгыз — тик законга сыйсын. Ревизия килсә, миннән дәгъвалый. Район финанс бүлгә кирәк нәрсәгә генә рөхсәт бирә. Янга калдырган очен алар премия ала.

“Сез дә коры калмыйсыздыр”, — дип уйлыйм мин.

9

Хастаханәгә кайтып барышлый кибет ягыннан килгән хужалык модирен күрәп алдым. Кыяфәте салганга охшый. Ә аягында нык тора үзе. Минә күрүгә Анатолий Петрович, читкә борылып китмәкче булып, туктап калды, ә мин эндәшкәч, башка чарасы юк иде.

— Быел кадак, буяуларны күп алдыгызмы?

— Алдык инде. Хужалыкта аларсыз булмый. Зәңгәр буяу — оч әржә, агы — бер кисмәк. Документларда күп күренәдер, буйый башлагач, телгә дә йокмый.

— Нәрсә буядыгыз?

— Бар жирне. Буяу бардыр дип, теге атнада караган идем дә беткән булып чыкты. Үзем дә аптырадым. Банкасы карап торуга зур гына кебек, ачасың — яртысы буш. Бәлки берәрсе чәлгәндер, бәлки кипкәндер. Олиф та алдык.

— Беттеме?

— Бетте. Буяу кипкәч остисең инде, сыеграк булсын, дисең. Ботенесе эшкә китте. Булнис зур бит ул.

— Кадак та алдыгызмы?

— Алдык. Яз коне. Йозлене. Анысы да бетте. Әле берсе сорый, әле бүтәнә. Иван Иванович белән кон дә койма кагабыз. Берсе-бер юлдан йорми, һәммәсенә койма ярыгы кирәк. Бала-чага да шаяра... Кадаксыз булмый.

Күпмедер вакыт сүзсез атлайбыз.

— Сезнең һаман шушы вакытка акчагыз бетәме? Карап чыктык — күмергә акча калмаган, — дим модиргә.

— Аптыраган инде. Күпме алсаң да житми. Ел саен шул хәл.

— Менә монысы да минем хужалык, — ди модир, яссы түбәсе улак сыман эчкә бөгеләп тошкан бинага күрсәтеп. — Жаным әрни.

— Монда нәрсә?

— Монда кер юалар.

— Керәбезме соң?

Аның бирегә керәсе килми иде бугай. Мин бер күгәнәндә эленеп торган жилкапканы ачкач, аның башка чарасы калмый.

Кер юу урыны ике бүлмәле бина икән: бер ягында юалар, икенчесендә киптерәләр, күрәсең. Юа торган бүлектә — ике казанлы зур мич. Бүтән ягында таш идәнәгә ике зур кер юу машинасы беркетелгән, ә почмакта — гап-гади кое бурасы. Зур казаннарда кие томандай бу күтәрелә, тәрәзә ачык булуга карамастан, биредә һава искиткеч боркү. Түшәмнән, яңгырдан соң агачлардан тамган сыман, тып та тып тамчы тама.

Бүлмәдә һичкем юк.

— Әй, Маруся, чык әле монда. Башлык килде, — дип кычкыра модир.

Икенче бүлектә керә торган ишек тобендә шәрә тәнәһә кара халат элгән хатын-кыз пәйда булды һәм шундук юкка ды чыкты — изүен капларгадыр инде. Берәздән ул кабат күренде һәм безнең каршыбызга ачык йөзлә, урта яшьләрдәгә хатын килеп басты.

— Әйтәм аны, кемдер кычкыра кебек. Кая, карыйм әле, минәйтәм. Чынлап та, кунаклар килгән ләбәсә, — ди ул кызыксынуын яшермичә, минә күздән кичерә-кичерә.

— Йә, ничек яшисез?

— Ходайга шокер! — ди ул елмаеп.

— Әнекәчәем! Әллә баш табиб килгән инде? Күр әле, Петрович та биредә икән бит. Баш табибның безнең янга кайчан кергәнән хәтерләмим дә инде. Модир безгә керми, ә инде баш табиб... — дип сойләнә-сойләнә безнең янга кер юучы хатыннарын Валя исем-лесе басты. Ул да кара халат кигән иде.

Артта басып торган модир:

— Шулай. Соңгы тапкыр мин сине моннан ярты ел элек күргән идемме әле? Кайчаннан бирле әйтә киләбез: мотор янды. Алланың һәр бирмеш конендә коедан чиләк белән су ташыйбыз. Ә ул күп кирәк: казанга тутырырга да, машинага салырга да, чайкарга да. Менә килгез әле бирегә, — ди Валя мине кое янына әйдәп, — суы якынрак булса бер хәер. Төбә күренми бит. Су чыгара-чыгара кул калмый. Ә ойдә күпме эш котә! Ничек ирләребез куып жибәрми әле безне!

— Мондый хатынны да куса, — дип елмая модир Валяга, ә тегесе аңа күтәрелеп тә карамый.

Агач капкачны ачып, коега күз салам. Дөрестән дә, су бик тирәндә икән, алты-жиде метрдан да киң түгел.

— Без сиңа, Петрович, баш табиб алдында әйтәбез: тагын бер атна түзәбез. Ә аннан соң үзең килеп чыгарасың, белеп тор. Без монда казенный түгел.

— Ала-а-ай... Әгәр мотор моннан ярты ел элек янган икән, шул гомер эчендә тозәтер вакыт булгандыр бит инде? — дим мин модиргә.

— Бәлки шушы коннәрдә эшләп бирерләр, — ди ул карашын яшереп. — Узган атнада моторны сельхозтехникага илткән идем. Бәлки яңадан чорнап бирерләр. Хастаханә-неке икәнне беләләр ич: бер шешә спиртсыз яннарына да барма.

— Килгән икәнсез, бу ягын да карап китегез инде, — ди Валя икенче бүлмәгә атлап.

Без модир белән аңа иярәбез. Икенче бүлмә шактый кечерәк икән. Монда да зур мич чыгарылган, ә стенага жилләтер очен зур вентилятор беркетелгән. Дым почмакларны күгәртеп бетергән, матчасы череп, урта бер жиреннән чатнаган да салынып тора. Түшәм жиңерелмәсен дип, аңа ике терәткеч куйганнар.

— Менә шулай эшлибез инде. Күпме әйттек — әле кирпеч, әле акча юк, диләр. Жиңерелеп тошса?

Мин сораулы карашымны модиргә тобим.

— Әйе, монда әйтер сүз юк. Үзәк хастаханәнең баш табибы Ирек Галимжановичка да әйттем. Авыл советы рәнсе дә белә. Смета төзегәнгә ике ел узды бугай инде. Акча бирсәләр, берәр нәрсә уйлыйсы булыр...

— Бу матча сынганга ике ел узды инде. Ә сез һаман уйлыйсыз, — дип сүз кыстыра Маруся.

— Без инде торлечә уйлап карадык, — ди модир, хатын-кызларның сүзләренә игътибар итмичә. — Бүрәнәдән салырга ярамый, моңысы кебек үк, жиде-сигез елда череп чыга ул. Кирпечтән салырга кирәк. Моңысын сүтеп, урынына сала калсаң да нигезе чыдамас. Көнъяктан ишек тишеп, остәп салсаң гына. Әйдәгез, карыйк әле.

Тозелеш эшендә Петрович үзен белгеч дип санып, шуңа күрә бу турыда рәхәтләнеп жәелеп сойләшә.

— Кер киптерә торган бүлмәне башта ук кирпечтән салырга кирәк. Арзан кирпеч тә бар иде.

— Нигә салмадыгыз?

— Кайберәүлөргә бүрәнәдән кирәк булды...

Тозелеш тәжрибәм булмагач, мин дәшми генә Анатолий Петровичны тыңлап барам. Чама белән күпмегә тошасен сорыйм.

— Башлап жибәрергә уң мең житәр, шуннан да ким түгел. Шабашниклар белән сойләшсәң, тагын да күбрәк сорарлар.

Сойләшүне тәмамланган санап, сүзсез генә хастаханәгә таба атлыйбыз. Кер юучы хатыннарының хезмәтен жиңеләйтәсем килә. Ботен эшне ташлап, иң беренче чиратта моторны тозәтергә кирәк. Ә модир карашын читкә ала.

— Анатолий Петрович, тогәл генә әйтегез әле: насосны кайчан куясыз?

— Илтүен-илттем инде мин аны. Тик бер шешә спирт куймыйча, беркем дә эшләмәс. Акча кирәкми аларга. Хәсән Хәсәновичка да әйттем: шешә куймасаң, тагын бер ел ята ул насос, дип. Илт тә илт, ди. Илттем. Ятар-ятар да юкка чыгар инде...

Баш табиб булып эшли башлавыма ике атна вакыт узды. Ин яратмаган эшем — иртәнге кинәшмә уздыру. Теләсә кайсы мәсьәләне күп санлы жыелышларда, утырышларда түгел, конкрет кеше белән, конкрет эш урынында хәл итәргә кирәк, дип саныйм.

Шәфкать туташларын тынлап бетергәч, кирәк булганнарын калдырып, башкаларын эш урынына жибәрәм. Жыелыш барыбер озакка сузыла.

— Александр Леонидович, безнең укол кадый торган энәләребез юк. Булганнары да тупасланып беткән. Авырулар кызганыч, — дип, гадәттәгечә сүз башлый иң олкән һәм иң ялкау шәфкать туташларынан берсе Мәрәм Бариевна.

Болар миңа мәгълүм, һәм мондый хәл бер бездә генә түгел. “Медтехника” кишетендә шприцларны кабы-кабы белән түгел, берәмтекләп бирәләр. Бу кадерле товарны сәламәтлек саклау министрлыгы үзе бүлә. Ә безнең кызлар боларның барысына да баш табиб гаепле, дип уйлый. Уңайсызланып кына шуны аңлата башлыйм, ләкин йөз-кыяфәтләреннән күреп торам: ышанмыйлар. Ф.Ницше: “Әгәр уңайсызланганыңны күрсәләр, бик акыллы кешегә дә ышанмый башлыйлар”, — дип юкка гына әйтмәгәндер инде.

— Зурлар түзәләр әле, — дип сүзгә кысыла икенче шәфкать туташы. — Беренче палатада тәрәзә буенда яткан малай энәне күрүгә акырып елый башлады, көч-хәл санитарка белән бергәләп укол салдык.

“Нәрсә әйтер икән бу?” — дип, бөтенесе миңа төбәлгән. Ләкин инде мин шприцлар хакында башкача аңлатып маташмыйм, жыелышны тәмамлау ягын карыйм. Халыкның тараласы килми ахрысы.

— Александр Леонидович, күптән сорыйсым килә иде, — дип сүз ала Нина Ильинична, беркөн генә энесенә белешмә алган хатын, — кайчан безгә утын алып кайталар инде? Көннәр матур торганда һәркайсыбызга берәр машина китереп аудару кыенмыни инде? Яңгырлар китсә, машина ишегалдынан да чыга алмас.

— Хәзер алып кайтып олгерсәләр дә, кышка барыбер кибеп житми ул. Әнә, Мизонова Маруся, шоферга бер ярты куйган да, май аенда ук кайтартып бушатканнар, — ди Мәрәм Бариевна.

— Бер ярты белән генә котыла алмыйсың хәзер, литр белән кабымлык сорыйлар, — дип ости Нина Ильинична.

Әйтсә сүзләрен әйтеп бетерсеннәр дә тизрәк чыгып китсеннәр дип, дөшми генә тыңлап торам. Өерләре белән чыгып китүгә, берәм-берәм тагын керә башлаячаклар: кемгәдер машина кирәк, кемгәдер ялга китәргә. Берсенә ире эчә — ярдәм сорый. Дөваларга салыйк дисәң, үзе ризалашмый.

Соң гына йокларга ятам. Ләкин йокы алмый. Кайбер көннәргә исә ятуга йоклап китәм дә, тон уртасында уянып, таңга хәтле урынымда боргаланып ятам. Колагымда шәфкать туташларының, хужалык модирләренә, Фекла Андреевнаның сүзләре, күз алдымда исә — йөзләре. Таң атуга, тубалдай баш белән ятагымнан кузгалып, тагын эшкә китәм.

Соңгы арада, ни сәбәптәндер, олкән шәфкать туташы да “бозылып” китте: яшь ярымлык кечкенә баласы булган сойкемле генә шәфкать туташын төнгә кизүгә күчәргән. Теге-се исә, күз яшьләренә батып, миңа керде. Шуннан соң олкән шәфкать туташы белән “аңлашырга” туры килде. Икенче көнне исә бала тудыру бүлегендәгә шәфкать туташы, розеткадан шнурны тартып алырга онытып, стерелизаторны яндырган. “Соң, ярар инде — янган, юри эшләмәгәндер”, — дип фикер йөртәм мин, бурлаттай кызарып чыккан яшь кызыйга карап. Ә олкән шәфкать туташына бу житә калды: ул, тузынып китеп, хезмәт тәртибе хакында лаф орырга тотынды.

Күрәсәң, йөзем үзгәрәп киткәндер, олкән шәфкать туташы кисәк кенә туктап калды.

— Шулай булгач, шәфкать туташлары, санитарлар белән нәкъ менә үзегез аңлашыгыз, — дидем мин, котмәгәндә тавышым калтыранып китеп. — Моннан ары иртән жыелганда базар ясап утырмагыз, сүзегез бар икән — язып бирегез. Бүлмәдә үле тынлык урнашты. Тәрәзә пыяласына бәргәләнгән ялгыз чебеннең безелдәве генә әлеге тынлыкны боза иде. — Эш урыннарыгызга таралырга мөмкин.

Шул көннән башлап сүз корәштерүләр бетте, өстәлдә дә кәгазь кисәгә күренмәде. Чонки бүлмәдә базар ясаучыларга берни кирәкми иде.

Педагоглар сүзенә ышанып, әгәр укытучы, класска килеп кәргәч балалар белән егерме дүрт тапкыр исәнләшә икән, аларның һәркайсы төрлечә яңгыраячак. Укучы белән укытучы арасындагы дорес монәсәбәтләр, имеш, нәкъ әнә шул исәнләшүдән башлана. Эштәге монәсәбәтләр дә шул рәвешле корыладыр, могаен.

— Беренче көннән үк менә болай тотарга кирәк аларны, — дип кинәш бирде миңа юллар тозатучы директоры, дәү йодрыгын күрсәтеп.

Баш табиб булып эшли башлавыма дүрт атна үтте, шул вакыт эчендә бары бер күзгә күренгән эш эшләнде — кер юу урынына мотор куелды.

Ә аннан алдарак өлкән шәфкать туташы белән бер “аңлашу” булып алды.

— Хужалык модире сайларга кирәк, — дим.

— Ни очен?

Мин дә үземнекен расларга тотынам, теге дә һаман киреләнүен белә. Йөземнен үзгәрәп китүен күргәч, ризалаша.

— Кара аны... — ди ул мөдиргә шешәне сузып.

Берәр көннән ул миңа инде биш йоз грамм түгел, алты йоз илле грамм спиртны чигерергә дип кәгазь китергән.

— Наркотиклар саклана торган сейфны идәнгә беркетергә болтлар кирәк булды, — дип аңлатты ул бу “арту”ны.

Мин участок хастаханәсенә дәвалау тәҗрибәсе тупларга килгән кеше ләбаса. Ә ни-гездә хужалык эшләре белән шогыльләнәргә туры килә дип, еш кына ачынып уйлыйм. Аннары шул нәрсәне дә сизәм: холкым начарайганнан-начарая бара. Әгәр кем дә булса минем белән тупасрак сойләшергә керешсә, шундук энәләрем кабара, күнеләмдә: “Ничек итеп моны урынына утыртырга икән?” — дигән уй ботерелә башлый.

Бервакыт, шулай, ат абзарына барып кердем. Алгы бүлмәдә слесарь белән ат караучы тәмәке тартып утыралар, тотене балта эләрлек булган. Сәлам бирештек. Ат караучы аягүрә торып басты. Шулвакыт слесарь утырган жиреннән кузгалмыйча гына миңа бер кәгазь суза:

— Мә, кул куй.

Бер кило кадак һәм бер банка буяуны чигерергә кирәк икән. Кадак белән буяуның бер олаше амбулатория ишегенә киткәнне белә идем. Күбрәк олаше, димәк, слесарь оенә “китәчәк”. Ләкин эш анда түгел, мине санга сукмыйча сойләшүендә иде.

— Бүлмәгә кереgez, карарбыз, — дим мин кәгазьне кире сузып.

Килсен әле бүлмәмә, кул куймас очен кырык сәбәп табармын мин аңа!

Һәрвакыт әнә шулай. Бер генә мәсьәләне дә кешечә хәл итәргә мөмкин түгел. Әйбәт эшләүнең мәгънәсе булмаганга микән соң?

Элек мин: “Гел яхшылыкта гына булыр күнеләм, кешеләргә кешечә, әйбәт могамәләдә булсам — аңларлар”, — дип уйлый идем. Ләкин кайберәүләрнең минем хакта “үзәге сыеграк шул”, дигән сүzlәрен ишеткәннән соң һаман бер тош кереп йодәтә башлады: миңа табан күпбашлы дию пәрие якынлаша, имеш, аның һәр башы — хастаханә хезмәткәренеке. Мин ул башларны борып-борып ташларга маташам, тик булдыра алмыйм: башлар ботенесе берьюлы сойләләр, дию пәрие исә инде якында гына... Шыбыр тиргә батып уянып китәм. “Кем — кемне? — дип уйлыйм мин. — Әгәр шушы башларның муеннарын сындырмасам, мине беркайчан да кешегә санамаслар”.

Әйтергә кирәк, кайчан да булса сүzlәрен тыңламаган яисә ни сәбәптәндер яратып бетермәгән хезмәткәрләр генә миңа каршы тора. Башкалар исә хәлемә керәләр, күнеләмне күтәрергә тырышалар. Хезмәткәрләрнең тагын мине елмаеп күзәтүчеләре дә бар. Кайвакыт боларның һәммәсе миңа кызык кына булып тоела, кайвакыт исә: “Ничек итеп боларны үз хезмәтен яратып башкарырга ойрәтергә икән соң?” — дип баш ватам. Андый чакларда Ф.М. Достоевскийның: “Россия һәрвакыт каен чыбыгы белән генә нык булды”, — дигән сүzlәре күнеләмә килә.

Көннәрдән беркөнне бүлмәмә йөзе тимгел-тимгел кызыл таплар белән капланган өлкән шәфкать туташы килеп керде.

— Кухнядагы Ольга ялга китә, аның урынына кеше эзләп хәлдән тайдым. Сүз куешканнар диярсең — берсе-бер бармый, — дип сөйләп китте ул. — Бәлки сез сөйләшеп карарсыз? Фокеева Аляны күчереп булыр иде. Атна буена кодалыйм инде.

Бүлмәгә киң жилкәле, таза гәүдәле, тупас йөзле хатын — Фокеева Аля килеп керә. Кыш көне ул мич ягучы булып эшли, ә жәй көне ялга китүче санитарларны алыштыра.

— Бу Аля тәмам жәфа булды инде, — дип зарлана хужалык модире. — Кайчакларда көнгә ярты машина күмерне мичкә атып бетерә. Гел тукий киләм, сиңа күмер тоткәзер хәл юк дип, ә ул һаман үзенекен эшли. “Соң, миңа шуның очен акча түлиләр бит”, — ди.

Фокеева ишек яңагына соялеп, бусагада туктап кала. Аның зур зәңгәр күзләре миңа тобәлгән. Бу караштан мин куырылып китәм һәм, уңайсызлануымны жинәргә тырышып, урын тәкъдим итәм.

— Без — гади халык, басып торсак та ярый.

Беркавым шулай бер-беребезгә карашып торабыз. Миңа аны сөйләштерә башларга, ничек яшәве, ире, бала-чагасы белән кызыксынырга иде дә бит — тәжрибәм житми. Андый мәсьәләне кузгатырга яшь аралары да зур.

— Аш-су пешереп торыгыз әле, — дим.

— Бармыйм.

— Ни очен?

— Нишләп һаман мин барырга тиеш соң әле? Боке түгел лә мин сезгә! Һәркем үз урынында гына эшли. Нигә мине куып йортәсез? Узган ел яллары вакытында икесен дә алыштырып тордым. Хәзер башкалар эшләп карасын. Башкалар барсын, иртәгә элекке урыныма чыгам.

— Кемне куярга? Кеше юк бит!

— Минем ни эшем бар? Сез бит “баш”. Нишләп әле мин бармак тортеп күрсәтим? Әләкләгән дип әйтерләр иде бугай.

— Минем урында булып карасагыз...

— Миңа үз урыным да бик ошый...

— Бер генә айга сорыйм бит.

— “Юк” дигәч, юк инде, — дип, чыгып та китә.

Ул да түгел, өлкән шәфкать туташы пәйда була.

— Иртәгә Аля кухняга чыгамы?

— Ризалашмый...

— Бәлки, миңа да “өлкән”лектән китәргәдер? — дип, ул да чыгып китә.

Шуннан соң каләм, дәфтәр алам: “Яки алар — мине, яисә мин аларны жиңәм!” — дип яза башлыйм.

Боерык N 1

Хезмәт мәнфәгатьләрен истә тотып, 1983 елның 1 сентябреннән Фокеева Аляны санитарлыктан пешекче итеп күчерергә. Эшкә килмәгән очракта Фокеева Аляны статья белән эшеннән чыгарырга”.

Имзамны куям да, шакмаклы дәфтәр битен урам як ишегенә беркетеп, оягә кайтып китәм.

12

Иртәгесен баскыч тобендә, һәрвакыттагыча, унбишләп кеше басып тора — кондәлек жыелышка килгәннәр. Сәлам биргәч, ишеккә күз салам: боерык башлы-аяклы эленеп тора. Башкалардан аерылыбрак басып торган Хәсән Хәсәнович ниндидер моһим нәрсә әйтергә жыенган сыман:

— Александр Леонидович, момкинме сезне? — ди. Ә кешеләргә: — Бераз гына сабыр итегез, — дип, ишекне яба.

— Боерыкны сез яздыгызмы?

— Әйе.

— Искәртеп куймакчы идем. Закон буенча Аля әлеге боерыкка буйсынмаска хаклы. Бу бит шәхси клиника түгел: телім икән эштән куам, имеш!

— Авыруларга ашарга әзерләргә кеше юк.

— Анысы игътибарга алынмый. Кешене эштән чыгарыр очен башта жинелчә шелтә бирәләр, аннары кисәтәләр, аннары шелтә белдерәләр, ярдәме тимәсә, каты шелтә, аннан соң жылышта тикшерәләр. Шуннан соң гына статья белән эштән куалар.

— Авыруларның ашыйсы килә, — дип кабатлыйм мин, Хәсән Хәсәновичның шушы хәлне зурдан кубып тикшерүенә гажәпкә калып һәм прексездән елмаеп жибәрәм.

— Парторг буларак, сезне кисәтеп куярга тиеш. Сөз әле яшь, тәжрибәсез...

“Кисәтергә барыгыз да оста”, — дип уйлыйм да халыкны чакырам.

Миңа калса, Фокеева Аля кухняга барырга мәжбүр булганнан соң мин әкрәнләп “очко жыя” башладым.

13

Рәпорт, һәрвакыттагыча, төнлә кизү торган шәфкатә туташыннан башлана:

— Барлыгы утыз биш авыру иде, Торнәчтән бер авыруны кабул иттек, юлламасы юк, температурасы югары иде. Зарланучылар булмады. Китүчеләр дә юк. Төн тыныч узды.

— Куприянова ничек?

— Температурасы югары. Иртән 37 дә 8 иде, кичкә 39 га күтәрелде.

— Кичен бинтларын алыштырдыгызмы?

— Йокыга киткән иде — уятмадык.

— Ике тапкыр бәйләргә дип әйтәлгән икән, димәк, ике тапкыр бәйләргә кирәк. Хәле начар икәнне күрәсездер!

Яшь кызый, уңайсызланып, карашын читкә алды, тәжрибәлерәк булса, җавап бирергә аптырап калмас иде.

Шуннан мин, “шешкән урыннан үлек чыкмый башласа, авыруның температурасы күтәрелә, шуңа күрә бинтны ничаклы ешрак алыштырсан, шулкадәр әйбәтрәк”, дип аңлата бирәм.

Аннары бала табу бүлегенә кизүе сүз ала:

— Безнең бүлектә берәү дә юк, килүче дә булмады.

— Ни очен сезнең бүлек һаман буш?

— Раствор бар, кирпич юк, — дип гадәттәге шаяртуын кабатлый Хәсән Хәсәнович. Һәммәсә көлә.

— Кичә чөгәндәргә ничә кеше чыкты?

— Алты. Тик, Александр Леонидович, безнең участок иң зурысы, гектар ярым чамасы булып, — ди медстатист Галя. Шулай дәрәслек очен яна торган кеше инде ул.

— Рәттән генә ашханә, балалар бакчасы, авыл советы халкы эшли. Аларның ботенесенеке безнеке кадәр, — дип сүзгә кушыла сестра-хозяйка. Күрәсәң, бу турыда үзара сүз булгандыр инде.

— Әгәр без баш тартмасак, тагын берәр гектар остәрләр, — ди Нина Ильинична. Аның, авыруын сылтау итеп, колхоз эшенә гомумән чыкканы юк.

— Ярар ачыклармын, — дип ризалашам. Дәрәсен әйткәндә, басу-кыр эшләре шактый туйдырды. Чөгәндәр тишеләп чыгу белән сирәкләргә куалар, жәй буена ике утыйсы, көзен аласы. Кайвакыт эшләгәнәң гел бушка китә — салкыннар төшкәнчә чөгәндәрне фермага ташып бетерә алмыйлар да, яз көне ул жирне сөрәп кенә ташлыйлар.

— Бүгән сөт буламы, Александр Леонидович? Менюга ничек языйм? — ди өлкән шәфкатә туташы.

— Булып, — дим мин ышанычлы итеп. Чөнки кичә минем янда радикулит белән жәфаланучы баш бухгалтер булды, ул, ниһаять, ат караучыга ярты эш хакын остәргә ризалык бирде. — Башка сораулар юкмы? — дим дә йомгаклыйм.

Күпмедер вакыт ялгызым утырам. Ниһаять, иртәнгә “базар” бетте. Хәзер тыныч кына утырып ашый да алам, чөнки ашарга кухня бинасына терәп салган лапас астына чыгаралар; анда ичмасам эссе түгел. Дәрәс, Митька мичне чыгармады әле чыгаруын, әмма, бик

каты эшлеклеләнәп, комын, балчыгын китереп аударды. Инде менә өч атна, күрешкән сәен шул турыда сүз кузгатабыз.

— Эшлэгәч, әйбәт итеп эшләргә кирәк, — ди ул сыйфат очен янып, — мич төбөндәге чуен рәшәткәсен дә алыштырырга, эчке яктан бер катын яндырылган кирпич белән дә эшләргә, яңа плитә дә куярга кирәк.

Сөйләшүен сөйләшәбез, тик сизеп торам: килешү төзелмичә, кыл да кыймылдатмаячак.

— Анатолий Петрович, — дим мин хужалык модиренә, — мич чыгарган очен Митькага күпме түлибез соң?

— Күпме язсагыз да алыр. Тычкан чүмәләдән курыкмый ул.

— Мең сум түгелдер бит инде? Ә эшне коры тотарга кирәк, жимереләп тошүе бар, — дим мин, ичмасам чама белән булса да, бәясен белергә өметләнәп.

Ул дәшми, чонки Митьканы үпкәләтүдән курка. Шул ук вакытта аңлатырга да кирәк таба: әгәр әйбәтрәк түләсәң, шул акчага яндырылган кирпичен дә, башка кирәк-ярагын да үзе юллый. Ә безгә мәшәкате кимрәк.

— Ике йөз сум житәрме? — дип сорыйм. Йөзөндә канәгатьсезлек чалымы тоеп, тагын иллене өстим.

Икенче көнне иртән Хәсән Хәсәнович борчылып сүз башлый:

— Кичә сез, Александр Леонидович, килешүне укымыйча гына кул куйгансыз ахрысы. Ике йөз илле сум! Беркайчан аның кадәр түләгәнәбез булмады. Мин мичне карап чыктым. Йөз сумнан да артык эш юк анда. Узган ел өйдә алгы-якка мич чыгарырга оста ялладым. Йөз сумга идәннән алып түбәгә кадәр чыгарып бирде. Дорес, өч шешә арагы куйдым, ашарга әзерләдек — тәртибе шундый. Ә ике йөз илле сум! Ул акчаны алыр очен миңа ике ай эшләргә кирәк. Митька меңне дә сорар ул, саграк булырга кирәк. Комиссия әгъзасы буларак, мин килешүгә кул куймадым. Андый сумманы авыл советы да үткәрми.

— Шул акчага ул кирпичен дә таба, башка кирәк-ярагын да.

Жыелыштан соң яныма Митька килә. Ул инде кирпич хакында кем беләндер сүз куешкан, чуен плитәне урнаштыра торган тимер почмакчыларны да алып кайткан икән.

— Йә, эшкә тотыныммы инде? — ди ул.

— Тотын, Ходай хакы очен, тотын! — димен һәм үз күзләре белән күрсеннәр очен авыл советы рәисе белән баш бухгалтерны чакырырга киңәш бирәм.

Биш көннән яңа мич әзер иде. Үзенең ике йөз илле сумын Митька бары тик ай ярымнан, анда да рәис белән баш бухгалтерны сыйларга вәгъдә иткәннән соң гына алды. Алды да, атна эчендә эчеп тә бетерде.

Авырулар арасында хәле иң мошкеле — Куприянова. Үзәк хастаханә хирургы, шешнең үлегә аксын дип, аның утраксасын тирән итеп ярып жибәргән иде. Хирург, могаен, анда берничә шеш, дип уйлагандыр. Ләкин анда шул бер генә шеш булып чыккан. Күрәсәң, биредә шул шеш эчендәге инфекциянең нинди булуын, аны нинди антибиотик белән дәваларга икәнәч ачыкларга кирәк иде.

— Мин ияләндем инде сиңа, ботен өмет-ышанычым синдә генә, — ди миңа Куприянова. — Минә хирургларга жибәрмә инде моннан болай. Алар кулына эләксәң, тунап бетерерләр, аяксыз калырсың.

Бичара хатын шәфкать туташлары гаебе аркасында жәфа чиккәнәч тошенә иде. Әмма беркайчан һичкемгә ялгыш кына да гаеп атмады. “Язмыштан узмыш юк, шулай булгач, ниңә дип кешенә дә, үземне дә юкка талкырга?” — диде ул.

Ул унжиде яшеннән сыер савучы булып эшли башлаган, бер сүз белән әйткәндә — эш аты. Аның хәле яхшыруга таба бармагач, дөвалауның башка юлларын кулланып карыйм: Вишневский мае урынына яраны риваноль белән юабыз һәм башка антибиотиклар билгелим. Тик үлек ага бирә.

— Йә, ничек? Ярдәме тия кебекме? — дип сорыйм мин аңардан һәр иртәнә.

— Аңлап бетермим әле. Кичтән температура алай югары булмады, әмма тошми, ярасы да сызлый, — ди ул елмаерга тырышып. — Минем янга кергән берсе тизрәк чыгып таяу ягын карый. Ә сез утырасыз. Үләр, дип уйлыйлар инде мине. Ә мин үлмим әле. Улым да кечкенә, ишегалды тулы мал-туар, кош-кортым да көтә. Юк, үлмим мин, яшисе килә әле.

Һәм, чыннан да, ул үлмәде.

— Нәрсәдән бу? — дип сорыйм.

— Аптекага даруга бардың исә, кирәкмәгән берәр нәрсә тыгып жибәрәләр.

Белешмәне ачып укыйм: “Составында бал, риваноль, каен дегете бар. Төрлө яраларны дәвалау өчен кулланыла”. “Куприяновага ярдәме тияргә мөмкин, карап карыйк”, — дип, банканы процедура бүлмәсенә илтәп бирдем.

Икенче көнне Куприяновадан сорыйм:

— Йә, ничек, хәлең яхшырмыймы?

— Шеш урыны йомшарды ахрысы, берәз кычыта да.

— Алайса дәвам итәбез?

— Файдасы бар кебек шул. Исе дә “Вишневка”ны кебек түгел. Тегесенә исә эчәгеләрне актарып чыгара...

Шул көннән безнең эшләр жайланып китте: үлек кимеде, ун көннән соң бинтларны бер генә тапкыр алыштыра башладык.

— Үлмим дип әйттем ич мин сезгә, — диде Куприянова, ай ярым чамасы үткәннән соң кызгылт-шәмәхә тостәге тупас жой эзләрен күрсәтеп. — Карарга куркыныч иде бит! Хәер, йөрәгем ярылудан куркып, мин карамый да идем анда. Менә, тозалда бит! Ходай тәгалә сәламәтлек бирсен Сезгә!

Шушы хәлдән соң миңем хакта авыл халкы арасында: “Нинди кеше икәннән белми-без, ә үз эшен белә булса кирәк. Әнә, Куприянованы үлә дип торган идек. Аякка бастырды бит, яңадан фермада хәзер”, — дип сойли торган булдылар.

Куприяновадан берәз алдарак теге аягы пешкән ир-ат та тереләп кайтып китте. Ярасына сибәргә дип кулына стрептоцид тәймәләре тоттыргач, яраның киптерүен күрәп, “эшләр яхшыра”, дип соенеп йөргән идем. Әмма хастаханәдән чыкканда авыруым доресен әйтте: “Стрептоцид та тоеп сипмәдем, бернәрсә дә эшләтмәдем жәрәхәтне. Үзеннән-үзе тозалда”, — диде ул.

14

Инде менә айдан артык баш табиб булып эшлим. Кайвакыт миңа — ни дисәң дә, кирәкле кеше бит — якин-тирәдәге оешмалар шалтырата.

— Алло, миңа баш табиб кирәк! — ди шулай бервакыт трубкадагы тавыш. — Исән генә яшисезме? Спиртзаводның баш инженеры Кургаев булам. Мөгаен, ишеткәнсендер инде... Минә белмәгән кеше юк...

— Исәнмесез.

— Карале, исемең ничек соң әле? Йок машинаңны жибәр әле миңа, тиз арада ашылык алып кайтырга кирәк.

— Тозек түгел шул, — дип хәйләлим мин, чөнки үзәбезнең дә эш муеннан.

— Алайса үзәң кил, спирт алып китәрсен. Савыт алырга онытма.

— Туктагыз, белешим әле, бәлки тозәткәннәрдер инде, — дип тагын хәйләгә керешәм.

Чөнки хужалыкта спиртсыз бер эшне дә урыныннан кузгатып булмый. Жавабымны ишетеп, Кургаев көлөргә тотына: — Син бүген урыныңдамы? — дип кызыксына. — Димәк, менә болай: мин тоштән соң синең яныңа киләм, күчтәнәчегне дә үзем ала килермен. Больничный кирәк. Кан басымым югары — баш ярыла.

Тоштән соң, шакып-нитеп тормыйча, Кургаев килеп керде.

— Жигеләп тартасыңмы?

Шулчакны хужалык модире дә кереп, хөрмәтле кунакка сәлам бирде, әмма кунак бәйләнчек чебенне куган сыман кулын селтәүгә, ишек шундук кире ябылды.

— Син бу әрәмтамаклар белән чамалап кылан. Хастаханәгә генә түгел, жаныңны да сатып эчәрләр!.. Кая, үлчәп кара әле, — диде Кургаев жинен сызганып.

Тасманы юан беләгенә урамакчы идем дә, житмәгәч, берничә кат бокләнгән бинт өстәргә туры килде.

— Йоз егермегә ике йоз утыз...

— Ярар, кадалып китсен. Аңардан да күбрәк булганы бар. Килгәч-килгәч, әйдә, бер-ике атнага белешмә яз инде.

Белемемне күрсәтмәкче булып, нинди дарулар һәм ничегрәк эчәргә икәннен аңлатырга тотындым.

— Ярдәм итми алар миңа! Жаен таптым инде: оч флакон кан тапшырам, йә бавыр турысынамы, колак артынамы берәр дистә соләк куям да — яңадан кешегә әйләнәм. Кайвакыт хәтта салыштырам да әле.

— Күпме?

— Күп түгел лә инде... Ике тапкыр икешәр йоз грамм, һәрвакыттагыча... шуннан артыгын эчмим, үз чамамны беләм мин. Элегрәк чүмеч белән чомерсәм дә сизми идем. Үз гомеремә бер цистерна эчеп бетергәнмендер инде. Житәр. Яшем дә бара. Житмәсә менә кан басымы... Кая, оч литрлы ике банка китер әле...

Өлкән шәфкать туташына шалтыратам. Ул кунак белән мәгънәле итеп сәлам алышканнан соң, өстәлгә банкаларын куя.

— Йә, кодача, тормышлар ничек? — дип кызыксына кунак.

— Жәфа чигәм, — ди тегесе гади генә итеп.

— Берәр ир тап, жиңелрәк булып.

Өлкән шәфкать туташы нәрсәдер әйтмәкче иде дә, әмма миңа карап тынып калды һәм, елмая тошеп, бүлмәдән чыгып китте.

Кургаев тәрәзәдән шоферына ым кагуга, тегесе хужалык сумкасына канистрын утыртып кереп тә житте.

— Мин эчмим, үземә дип уйлый күрмәгез, — дип әйтеп куям мин, шофер банкаларга спирт салган арада.

— Березбәз дә эчмизбәз — салабыз гына. Хужалыкта кирәге чыгар. Моңа нәрсә дә алып була, акча да кирәкми.

— Кирпеч табуы кыенмы хәзер, белмисезме? — дип сорыйм мин.

— Кирәкмени?

— Кер юу бүлмәсә жимерелә.

— Күпме кирәк соң?

— Биш мең данә.

— Биш меңнән син бәдрәф кенә сала аласың. Менә ашлыкны ташып кына бетерим дә унике меңне китереп ыргытырмын. Шәп кешеләргә жөл түгел.

— Күпмегә төшә инде ул?

— Сиңа бушка китерәм. Сез — хәерчеләрдән — нәрсә алмак кирәк?.. Менә нәрсә, син миңа белешмәне ике атнага яз да шундук ябып та бир, бүтән килеп йорисе булмасын. Ә теге әрәмтамагыңа әйт: ашлык ташырга машинаны хәзер үк жибәрсен. Шуны ташып бетерүгә кирпеч китерәм.

Ботен кагыйдәләрен бозып, кадрле пациентыма белешмә тутырам һәм кан басымын төшерүче дару тәкъдим итәм. Кургаев дару тартмасын ала да, ялтырап торган матур тоймәләрен гажәпсенеп беркавым можжиза кылганнан соң кесәсенә шудыра.

— Ярар, алам инде. Миңа карап, секретарь Нюрка да кан басымы белән интегә, аңа бирермен.

Без дусларча хушлашабыз.

— Син ни... гафу ит инде мине... үз өемә кайткандай килеп кергән очен, — ди ул кул сузып. — Утыз сигез ел буена бер урында лашман тартып, тәмам азу ярдым. Минем белән эшли башлаганнар, урыннары жәннәттә булсын, эчеп, күптән донья куйдылар инде. Ә мин, менә, Ходай сәламәтлектән аермасын, бәлки тагын ун-унбиш елга тартырмын әле.

Яңа танышым, берәз соңарып булса да, вәгъдәсен үтәде — оч атнадан: “Кирпеч алырга машинагызны жибәрегез”, — дип шалтыратты. Хужалык модире тояргә үзе алынды. Заводка китәр алдыннан ул, өлкән шәфкать туташыннан грелка алып, каешына кыстырган. Берәр атнадан соң кер юу урыны белән янәшә кирпеч тавы үсеп чыкты. Әмма модиребезнең кәефе начар иде кебек. Соңыннан беленде: атна буена спирт заводында кирпеч тояп, тегенә йоз грамм да эләкмәгән икән. Грелка кыстырып йөрөп, кайбер жирләрен генә кырган булып чыкты.

Кирпеч унга-сулга таралып беткәнче дип, цемент эсләргә тотындык. Анысы авыл советында бар булып чыкты. Аны чоланга алып кайтып ташлаган булганнар, вакыт байтак үтүгә, урыны-урыны белән ката башлаган иде инде.

— Үземнән өзеп бирәм — кире кайтарасың, — дип кабатлый бирде рәис, инде ничәнче кат әлеге цементны күрше районнан бәрәңгегә алыштырып алуы хакында сөйли-сөйли. Хәзер инде ташчы табарга кирәк.

— Биш мең бирсәң — салам. Кимрәк бәягә пычранып та тормыйм, — диде әрмән шабашнигы эшнән күләмен ачыклаганнан соң.

Ташны Митька да салган булыр иде. Кайчандыр әртилдә эшләгән. Тик ул авыл советында акча юклыгын белә, хастаханәдән каерырга яхшысынмый ахрысы.

Кичләрен еш кына күршеләргә кереп утырам — сиксән яшьлек бабай белән аның алтмыш яшьлек (бабай әйткәнчә, аның яшь хатыны) карчыгы иде бу. Алар мине шатланып каршы алалар; сөйләшә-сөйләшә чәй эчәбез, бабайның карчыгы мине шомырт төкәсә белән сыйлый.

— Тормыш әйбәт хәзер, — ди бабай ясалма теш казналарын кыймылдатып. — Ашарга бар, ипи кибеттә генә, кайвакыт бер-ике рюмка салып та куясың. Яшә генә! Юк бит. Әнә безнең каршыда — бер өй аша Митька Корнеев яши, шофер. Эше дә авыр түгел, акчаны да каерып ала, үз өе, мал-туары бар. Узган ел Клячкина Люськага өйләнде. Әйбәт гаиләдән иде кыз, чәчәк атып утырган алмагач диярсәң. Кечкенәләр классында укыта. Рәхәтләнеп кенә яшә югыйсә. Зурлап туй ясадылар...

— Әйе, әйтсәң бармы, — дип сүзгә катышты карчыгы, — ике кон буена эчтеләр, ашадылар, ак мунча яктылар. Безнең ише генә түгел инде...

— Ә яшәвен яшәмиләр менә хәзер. Ире эчә, йөри, бүтән эшкә күчте. Бер елга ике кушылып ике аерылдылар... Халык бозылды... Мин дә заманында сезнең бүлнистә эшләдем. Ботенесенә үзем олгерә идем. Таңнан торып атын жигәсәң — соткә дә, печәнгә дә, хужалык арасында да үзем. Кара инде хәзер: ат караучы аерым, ишегалды себерүче аерым, ике хужалык модире, слесарь. Ә эшләгән эшләре күренми, берсенәң-бер эшлисе килми. Салу ягын гына чамалап торалар. Әйтик, менә Митька. Аның әтисе дә колхозда иң ялкавы иде, һаман кеше өстеннән әләк-чәләк йөртте. Сугыштан соң ишегалдымнан өч бүрәнәмне алып китте. Нишләп инде шул Митька таш салуга алынсын ди? Әрмәннәр исә, түрәләр белән сүз кушып, зур акчага яллалар. Андый акчага әллә безнең мужиклар сыер абзары төзи алмаслар идеме? Бозылды халык! Теге вакытны колхозда премия бирделәр дә, ботенесе рәхәтләнеп гуляйт итте. Мал-туар тәүлек бие ашамый-эчми, савылмый торды... Ә без үз-безгә эшләгәндәй тир түктөк. Әле курка да идек бит. Авырсак та йөрдек. Хәзер андыйлар юк, — дип борчылып сөйли күршем.

“Авырулар белән сөйләшергә кирәк, бәлки төзеп бирерләр”, — дигән фикергә килдек без бабай белән һәм икенче конне үк мин Бикбулатов дигән берәүне бүлмәмә чакыртытым.

Таза гына гәүдәле, кырык бишләр тирәсендәгә күрше авыл кешесе иде ул. Һөнәр дә тозуче. Тын юллары ялкынсындан дөвалана, озакламый өенә кайтырга жыена иде инде.

— Эш бар иде... — дим мин ис китмәгән кыяфәт белән.

— Түлисезме соң?

— Мең сумга кер юу бинасы салырга кирәк.

Икенче конне, иртәнге жыелыш башланганчы ук, Бикбулатов хатыны һәм ике зур улы белән баскыч янында басып тора иде инде.

— Команданы жыйдым. Әйдә, килешү төзик. Корәк булса, без бүген нигез чокыры казый башлыйбыз. Ат бирсәгез, комын, цементын да үзөбез ташыйбыз. Өч атна дигәндә эзер булыр.

Хәзер анда иртәдән кичкә кадәр эш кайный. Биш көндә Бикбулатов командасы чокырны казып бетереп, нигез салды. Малайлары кирпич ташыды, хатыны измә болгатты.

Берәр атнадан без хужалык мәдире белән төзелеш урынына килдек.

— Әйдә, рәхим ит, начальник, — диде Бикбулатов. — Илле ел торырлык итеп төзи-без... Әйтергә онытып торам, әле генә районның баш докторы булып китте, кай жирең авырта, кирпич каян алдыгыз, күпме түләделәр? — дип сорады. Ачулы күренә...

“Кемдер житкергән”, — дип уйлап куйдым.

Кулын болгый-болгый безгә таба Митька якынлашты.

— Баш табиб килде, сине эзли, — диде ул. — Аннары менә нәрсә, безнең ат абзарында ике айлык колын бар, туры биянеке. Шул колын бүгенге көнгә кадәр исәпкә алынмаган — кәгазьдә юк санала. Безнең ике атыбыз бар, шуннан артыгы кирәкми, әле бола-рына да печән житми. Баш табиб шул колынны хөкүмәт бәясеннән сатып, ди. Үзе, авыл советы рәисе, баш бухгалтер, Хәсән Хәсәнович белән бергәләп алыр идек, ди. Бәлки сезгә дә кирәктер?

— Күпме була инде ул?

— Килосы бер сум житмеш биш тиеннән. Ә базарда — биш сум.

— Ничек кирәксә, шулай эшләгез. Мин кысылмыйм.

Баш табиб Ирек Галимжанович минем урынга утырган. Ул миннән унбиш яшькә олырак. Үз-үзен тотышы, йөз-кыяфәте, почык борыны, тавышы — һәммәсе аның биредә “баш” һәм һәрвакыт хаклы булуы турында сойли.

— Авыру кешене эшләтергә кем рәхсәт бирде? — ди ул мин ишектән килеп керүгә. Минем дә женем кузгалды.

— Эшләмим мин баш табиб булып! Башка кеше эшләгез! — дим мин дә төртгә тибеп.

— Кемне куйыйм ди мин?

— Анысы — сезнең эш. Куегыз да шуңа кычкырыгыз.

— Мин кычкырмыйм.

— Колагым әлегә әйбәт ишетә.

Бүлмәдә авыр тынлык урнаша.

— Ярар, чыгып торыгыз әле, — ди Ирек Галимжанович өлкән шәфкать туташы белән модирләргә карап. — Авыруыңа әйт, акчага ялланырга тиеш түгел ул. Төзелешне хезмәткәрләр төгәлләсен. Митьканы, Анатолийны ал, сантехник, ат караучы бар. Ике санитар хатын да булышса, бер айга салып бетерерләр, акча да түлисе булмас.

Мин дәшмим, каршы килүдән мәгънә юк.

— Колын турында Митька әйткәндер? — дип, инде йомшаграк итеп сорый “баш” — Ул барыбер беркайда да саналмый...

Мин дәшмим.

— Ярар, мин киттем, — дип әңгәмәгә нокта куя “баш” һәм хушлашу очен кулын суза.

— Барыгыз, — дим мин, кулымның көчләрәк булуын тоеп.

Ул китү белән мәдир килеп керә һәм, мин әле бернәрсә сорамасам да, “валлаһи менә, “баш”ка төзелеш турында мин әйтмәдем”, дип чукунып куя.

— Кем соң?

— Кайдан белмәк кирәк? Биредә эшләде бит, һәммәсе таныш...

— Бикбулатовны төзелештән азат итәргә, үзезгә салып бетерергә боерык булды.

— Әйтер ул, әйтте дә китте әнә. Ә эшне кем эшләргә тиеш?

— Алай да ирләр белән сойләшегез әле, Ирек Галимжанович хастаханә хезмәткәрләре үзләре салып бетерергә тиеш, дип әйтте, — дим, — бушлайга.

— Сөйләргә барысы да оста. Ә бушка беркем эшләми. Ярар, әйтермен...

Икенче көнне иртән хастаханәдә эшләүче барча ир-ат халкы дәррәү бүлмәмә килеп керде дә бертавыштан төзелештә эшләргә теләмәүләрен белдерде. Иң оста сөйләүчеләре Митька булды. Күрәсен, аны, белгечне, ботен кеше белән беррәттән бушка эшләтү

рәнжеткәндер. Башкалар аяк астында буталудан һәм кирпеч, измә ташудан гайре бернигә дә ярамыйлар.

— Әнә, безнең үзәктән ягу биңасы очен Ирек Галимжанович күпме түләгәндер дип уйлыйсыз?

— Өч мең тирәседер...

— Тугыз! Ә монда — бушлай диярлек! Яра... Үзәк хастаханә ишегалдына кергәч, сул якта кухня бар. Шуны күпмегә салдырганнардыр дисез?

— Соң... дүрт мең тирәседер...

— Унике мең! Мин жиде мең сорадым — бирмәделәр. Читтән килгән шабашникларга — унике мең! Менә үзегез уйлагыз инде. Ә без бушка салдырырга тиеш.

— Ярый алайса, тозүчеләр белән килешү тозегез. Ничәнче кон эшлиләр инде, ә договор този алганыбыз юк.

— Әйе-әйе, дорес, эшлибез аны, — ди модир һәм, чыннан да, оч сәгатътән әзер килешүне кул куярга китерә. Бик тырышып язган ахрысы — авызына кадәр карага баткан.

18

Мансур Ибраһимович, дорестән дә, озакламый китте. Баш табиблыктан алганнан соң ул инде эчүен ташлаган, ләкин әле һаман бик борчыла иде. Минем белән ул сойләшми диярлек, кинәшләр дә бирми, бернәрсәгә катышмый да иде.

Ул шулай тыныч кына күрше районга, участок хастаханәсенә баш табиб булып китеп барды. Сүзләренә караганда, анысы безнекеннән зуррак та, әйбәтрәк тә, машиналары да яңарак, имеш.

Ун мең кешесе булган участка бары ике табиб — Фекла Андреевна белән мин генә калдык. Ул, әүвәлгечә, унике авыруын дөвалады, тоштән соң исә амбулаториядә кабул итте. Калган егерме биш авыруны мин алдым. Аннан тыш әле амбулаториядә табиб-хирург урынына авырулар кабул итү, остәвенә, инде күптән авырчулар, анлашылмый торган очрактар, табиблар белән сүзгә килеп, дөгъвалашып йорүчеләр күпме була. Әмма кочне һәм вакытны иң күп алганы — хужалык эшләре. Дөвалау белән эш жиңелрәк бара. Минем яхшы белгеч булуым очен түгел, ә бәлки биредә табибларга бернинди таләпләр куелмаганга. Дөвалау участогында әллә ни зур белем булмаса да рәхәтләнәп эшләргә момкин. Кайсы әгъзаның кайда урнашканын беләп, еш кулланыла торган даруларны да берәз чамаласаң, шул житә. Озак еллар авырган кеше әле даруын да үзе белә.

Эшли башлаган мәлләрдә һәр табибның югалып, каушап калуы момкин, ләкин ул хис тиз үтә, чонки, авырулар сиңа ышансын очен, син башта үзенә ышанырга тиеш. Аннары, безнең белембезне беркем тикшерми бит. Шул сәбәпле үзеңне иркәләп тота башлайсың. Өстәвенә бездә әле минималек дигән нәрсә дә бар. Ә бичара халык “Ходай биргән” һәр табибка шат. Хирургларда да шул ук хәл, аларга да тәҗрибә вакытлар үтү белән генә килә. Әмма участок хастаханәсендә операцияләр ясап ятар очен аларга бернинди кызыксындыру юк. Шуңа күрә алар операцияне бик сирәк ясайлар, ел буена унлап бүсерне һәм сукуыр эчәгене кисеп ату белән чикләнәләр.

Доресен генә әйткәндә, безнең илдә авыру кешенең бернинди хокукы юк. Ул һаман түбәнсенергә дучар, ул һаман үтенүче, сораучы хәлендә. Яхшы монәсәбәтем алар тарафыннан гадәттән тыш бер хәл кебек кабул ителә. Әлегә һичнинди ялгышлык яисә тупас хата ясаганым, беркайчан һичкемне кабул итми калганым да юк. Кирәк булганда авыруларны, тәртип бозып, туп-туры республика хастаханәсенә — белгечләргә жибарам.

Болар барысы да минем абруйны күтәрә, әлбәттә. Шунлыктан күп кеше миңа керә. Бүлмәмә халык жыела, ә Фекла Андреевна бу вакытта тирләп-пешеп, миңа үпкәләп, чәй эчеп утыра инде.

Кайвакыт авырулар күчтәнәч кыстырып килүчән. Ирләр шешәсен кыстырып килә. Анысын мин алмыйм. Ә алар үпкәли. Хатын-кыз йә үрдәген, йә тавыгын, йә балын тореп килә. Тик, әйтим, мондый хәлләр сирәк була.

Кайвакыт миңа ярдәмгә дарулар язарга таза бәдәнле, эре соякле фельдшер хатын Валька Колотухина кереп утыручан. Аермабыз шунда: әгәр дә миңа бернәрсә белми кебек

тоелса, үзен бар нәрсәне дә беләм, дип уйлый. Аңа мин ир-ат буларак ошыйм бугай. Тик бигрәкләр дә горур тотта инде үзен! Аңа авыруларны кабул иткән чакта карасаң икән. Башы чоелган, килгән кешегә туры карамый, күзе әллә кая читтә. Пациентның сойләвен тыңлап бетерми, тизрәк үзенекен кыстыра.

— Синдә бронхит, — ди ул, әгәр авыру “температурам югары, йоткерәм”, дисә. — Аспирин эч, гәүдәң авыртса аналгин, горчичник куй, тагын берәр нинди дару эч.

— Ниндине? — дип сорый авыру.

— Даруханәдә ни бирсәләр — шуны. Бронхиттан жибәрделәр, дип әйтерсен.

Аның авырулар белән ашыкмый гына сойләшүемә жене чыга: кулын кая куярга белмәгәндәй, остәлдәге кәгазьләргә күчерә башлый, йә халатының тоймәләрен эләктерә дә ычкындыра, йә урындыгын күчерергә тотына. Ахыр чиктә түзми, мине ялгыша дип санап, кирәк-кирәкмәскә әңгәмәгә килеп кушыла. Түземлегем бетә һәм мин аны “Фекла Андреевнага ярдәм кирәк”, дип чыгарып жибәрәм. Аның моңа ачуы килә, минем хакта: “Минем күп белүем ошамый,” — дип сойләп йори. Авырулар үзләре аны “профессор” дип йортә. Бу аңа бик ошый иде.

19

Әйткәнемчә, туберкулез бүлегендә утыз караватыбыз бар. Андагы авырулар дару эчми: кайсысы бәдрәфкә ыргыта, кайсысы жиргә күмә. Авыру үз даруын эчкәндә шәфкать туташы аның янында торырга тиеш. Ләкин бездә бу хәл үтәлми.

Авыруларның күбесе миңа гөзәр белән керә, кайсысының печән әзерлисе бар, кайсысына — тегесе-бусы.

Аларны озатканда, дару биреп:

— Эчәрсеңме? — дим.

— Эчәм, эчәм. Үзем очен бит. Бушка биргән даруны да эчмәсән...

Жибәрми дә ярамый. Югыйсә безнең хастаханәгә аяк та атламаслар. Авыруларның саны кояш жылыта башлауга кими — унлап кеше каладыр. Көз, кыш коннәрендә исә утызга житә. Иртәнге карауны атнага ике тапкыр — сишәмбе һәм жомга коннәрендә генә ясыим. Шуннан соң шәфкать туташлары белән сойләшеп алабыз. Аларның һәммәсе пенсионер. Яшьләргә монда аркан белән дә сойрәп китерә алмыйсың.

Конозын канцелярия белән утырыргамы, әллә авыруларны дөваларгамы? Мин әле яшь, ватылмаган-сугылмаган, миңа абруйлар юк. Мин — кискен, иң моһиме — пациентларым язмышы. Беренче урында, кәгазьләр түгел, авырулар булырга тиеш. Мин, беренче чиратта, авырулар мәнәгатенчә эш итәм! Мин шулай хәл кылдым.

Иртәдән кичкә кадәр бүлмәдә, Смольныйдагы кебек, телефон шалтырап торса да, мин пациентлар белән ашыкмыйча сойләшергә вакыт табарга тырышам. Бервакыт, шулай, кәефе юклыкка зарланып, урманчы килде. Без аның белән берәр сәгать чамасы сойләшеп утырдык.

Хәзер мин иртәнге хәл-әхвәл белешкәндә ыгы-зыгы килмим: эшемне бетермичә, бер авырудан икенчесенә чапмыйм. Авыру тарихларына да буш сүз язып тутырмайым. Ботен уй-фикерләрем ярдәм, игътибар коткән авырулар янында, аларга дорес диагноз куеп, күнел биреп дөвалау турында. Мин хәзер ыртылаш интеллигент, ыртылаш белгеч саналам.

Катлаулы, хәлләре авыр сырхауларга чирләре тарихларын жентекләп язам. Аларны башка хастаханәләргә тикшерүгә озатканда да юлламаларын игътибар белән язарга тырышам.

20

Кул астымда сиксән жиде кеше эшли. Һәммәсенен тормышы койле, дип әйтеп булмый.

Бервакыт:

— Ленка Сиплатованы ире кыйнаган, сезне котеп утыра, — диделәр. Утыз яшьләр чамасындагы бер хатын елап утыра икән.

— Александр Леонидович, теге канэчкеч нишләтте мине? — диде ул күз астындагы күгәрәккә ишарәләп, күкрәгендәге, итәген күтәрәп, аягындагы, артсанындагы күгәргән урыннарын күрсәтә-күрсәтә. Игътибар белән шул бәрелгән-сугылган урыннарын карыйм, эчке әгъзаларын тикшерәм. Ә авыру, мине бүлдәрәп, амбулатория кәгазе язуымны һәм тәнәндәге жәрәхәтләр хакында белешмә бирүемне сорый:

— Иремне утыртам! — ди ул.

Мин, аңламаганга салышып:

— Кая? — дип сорыйм.

— Төрмәгә.

Карточка китерүләрен сорап, амбулаториягә шалтыратам.

— Бәйләнмәгез әле сез шул Ленка белән, — ди Нина Ильинична. — Аларны аңларлык түгел. Ленка бер мужик белән бәйләнгән, ире шуңа тыныч кына карап торсынмы? Комачауламас очен ирен утыртмакчы була. Ә тегесе тукмый бирә.

Күпмедер вакыттан соң халык судыннан кәгазь алам. Дөрөсен генә сөйләргә вәгъдә биргәннән соң, Сиплатова Ленканың сул күзе астында, күкрәгендә, ботында, аркасында күгәргән урыннары булуы хакында әйтәм...

21

Дәвалау дәвамында үземне көннән-көн тынычрак, иркенрәк, зуррак ышаныч белән тотам. Иртән авыруларны карарга табиблар язган кәгазь генә тотып керәм. Авыр хәллеләр янында озагракка тукталам, жиңелрәкләрәнә күңелләрен күтәрә торган сүз әйтәм.

22

Кер юу бинасын, Бикбулатов әйткәнчә, өч атнадан түгел, ә өч айдан соң гына салып бетерә алдылар. Әле түшәмгә яраклы плитә эзләделәр, әле ишек, тәрәзә яңаклары белән маташтылар, аннан соң вентилятор куярга тишек тиштеләр, ниһаять, кайчы куйганнан соң, бик озак шифер эзләделәр.

“Нәрсәгә тотынсаң да шул ук”, дип гажәпләнәм. Ә бит төзелеш бер жирдә дә, бер кайчан да тукталып тормый, һәммә кеше сала, алар каян таба соң кирәкле әйберне?

Төзелеш озакка сузылганга модир генә борчылмый:

— Аллаһы тәгаләнең көннәре хисапсыз, — ди ул. — Шушыннан да тизрәк салып та булмый аны. Әнә, авыл советы бинасына кара — биш ел тора инде буралары, мәктәпнән казып ташлаган нигез чокырларына кара — ике ел буена сала алмыйлар.

Әле төзелеш бетмәс борын ук, авыл советы рәисе кер юу бинасын “юарга” кирәк булыр дип әйтеп куйды. Шул ук фикерне — имеш, озаграк торсын очен, — модир дә, кер юучы хатыннар да хуплады.

Тозу эшләре тәмамлангач, табын жыйдылар. Анда ике модир, өлкән шәфкать туташы, сестра-хозяйка, сантехник, Иван Иванович һәм, әлбәттә, хатыны белән Бикбулатов килгән иде. Мин, эш күплекне сылтау итеп, бармаска уйлаган идем дә, авыл советы рәисе шалтыраткач, күнәргә туры килде. Аңа баш бухгалтер да ияргән булып чыкты. Әнә шундый гадәти булмаган торкем жыелды.

Беренче тостны, кырын-кырын миңа караштыргалап, янәсе каршы түгел микән, рәис әйтте. Бина озак еллар буена исән-имин торсын очен эчәргә тәкъдим итте.

Миңа да төбенә кадәр эчеп бетерергә туры килде. Икенче тосттан соң без рәис белән компанияне калдырып киттек.

Диагностика аппаратурасыннан хастаханәдә иске рентгеннан башка бүтән берни дә юк, ә физиотерапия аппаратурасыннан исә әллә ничә жирдән изолента белән чорналган УВЧ аппараты гына. Өлкән шәфкать туташы аны бик сирәк очракларда — кирәкле кеше

булганда гына эшлэтә. Аннары стационарда һәм амбулаториядә берәр кварц лампасы, тагы шуның ише жыен юк-бар. Ә бит медицина жиһазлары алырга дигән ике мең акча ел да калып бара. “Медтехника” кибетендә әйбер булмаудан түгел, ә бәлки инициатива булмаудан. Әле ул акчаны авыл советы бухгалтеры да бик бирәм дип тормый, чонки аның ел да кала бирүенә тәмам күнеккән. Яңа УВЧ аппараты, яңа кварц лампалары радикулитны әйбәт дәвалый дигәч кенә, ул, жанланып китеп, чек кенәгәсен сузды.

Казандагы “Медтехника” кибете бездән ике йөз чакрымда. Анда барып житкәнче башта сикәлтәле юлларны үтәсе, аннан соң елга аша паромда чыгасы. Әлегә араны үтәр өчен Вәния абзый күпкөнлек автомобиль чабышына әзерләнгәндәй жыена. Юлга чыгарга бер атна кала ул машинасын карау, төзәтүгә куйды.

Хастаханәдә безнең алда торган турне хакында һәркемгә инде күптән мәгълүм. Юлга иртүк кузгалабыз, йөз чакрымлап ара үтеп, елга аша паромда чыга торган урынга килеп житәбез. Биредә машинаның исәбе-хисабы юк. Чиратка басабыз, бер-ике сәгатътән без дә — паромда.

Ниһаять, шәһәргә килеп житәбез. Ерак, караңгы авылдан светофорлар, биек йортлар, кибет тәрәзәләре, очсыз-кырыйсыз агылган машиналар арасына килеп кергәч, Вәния абзый югалып кала. Мин генә боларның берсен дә күрмим, бар игътибарым кызларда. Аларның һәркайсы үзенчә чибәр тоела, очраган һәрбер кызны карашым белән озатып калам...

“Медтехника” кибете безне буш киштәләр белән каршы ала. “Һәммә нәрсәне гариза буенча жибәрәбез, ә алар бер ел элек биреп куела”, — дип аңлаталар. Әмма мин берәз донъя күргән кеше инде — туп-туры директор янына кереп китәм. Олырак яшьтәге, зәвык белән киенгән молаем ханымга исеме белән эндәшеп, әүвәл борчыганым өчен гафу үтенәм, аннары кыяр-кыймас кына йомышымны әйтәм.

— Кайсы хастаханәдә эшлисез сез? — дип кызыксына ул, дустанә елмаеп.

Хастаханәбезнең кайда урнашкан булуын, авырулар санын һәм, гомумән, ничек донъя коткәнебезне сойлап бирәм. Әңгәмәнең азагында ул, телефон трубкасын күтәреп, болай ди:

— Соңгы партиядән безнең берәз шприцлар калган иде бит әле, шулаймы? Әйе, хәтерлим... Ләкин аларга барыбер житми, аларга икенче партиядән бирербез. Ә хәзер сезнең янга бер чибәр егет килер... Аның чек кенәгәсе кулында... Берничә энә кирәк ана...

— Хәзергә сезгә иллеләп энә житеп торырмы? — дип сорый ул, трубканы куеп. Шатлыгымнан сүземне әйтә алмый торам. Илле шприц безнең өчен коточкыч зур байлык бит ул! Әңгәмәнең ахырында кибет хужасы елмаеп:

— Авырый-нитә калсам, дәваланырга бары тик сезнең янга гына барырмын, — ди һәм счет-фактура язып бирә. Мин аңардан тагын өч кварц лампасы, УВЧ аппараты, берничә стерилизатор һәм күптәнге хыялым — портатив электрокардиографны остәп язуын үтенәм. Чек кенәгәсендәге ике меңнән бары йөз сум тирәсе акча кала.

— Калган акчагызга мин сезгә унтугыз данә чиләк яздым, — ди кибет хужасы чекны ertyп. — Педальгә басуга, капкачы үзе ачыла...

Шушы байлыкның барысын да Вәния абзый белән машинага чыгарып тәйибез. Без канәгать, чонки эшне бик тиз тәмамладык.

Мин иртәнгә кадәр азат! Читлектән чыгып ычкынган кош сыман, таныш урамнар буйлап барам, күнел күтәренке, ботен нәрсә монда якын, үз, каршыга очраучы борчулы йөзләр, ашыгучы кешеләр булуы миңа бүген гомумән аңлашылмый... Жәндә ниндидер аңлаешсыз, илаһи уй-фикерләр, якты ометләр...

Икенче конне кичтән мин инде эш урынымда идем. Өлкән шәфкать туташы белән шприцларны, энәләрне бүлеп утырабыз. Хәзер безнең эш сизелерлек жиңеләячәк, әмма мәсьәлә барыбер хәл ителмичә кала бирә, чонки без укол кадаганда энәләрне генә алыштырабыз, ә шприц һаман да шул бер үк. Ниндидер мөгжиза белән Ходай безне әлегә бәла-казадан аралап килә...

Безнең бер машина тутырып товар алып кайтканны инде һәммәсә белә. Һәр бүлек-нең шәфкать туташлары, санитарлары килеп-килеп карап киттеләр инде. Чиләкләрне, минем гажәпләнүемә каршы, шундук алып бетерделәр, иң ошаган әйбер шул булды, ахрысы. Электрокардиографны мин үз бүлмәмә алып киттем, шприцларны, стерилизаторларны өлкән шәфкать туташы алып китте, УВЧ аппараты белән кварц лампаларын операция бүлмәсенә кертеп куйдылар.

Икенче көнне иртүк районнан шалтыраттылар.

— Кем сиңа районнан чыгып китәргә рөхсәт бирде? Мин сиңа шелтә бирәм! — дип кычкырырга тотынды баш табиб. Мин дәшмим. Сорау яңадан кабатлана. Һаман дәшмим. Инде баш табиб та дәшми. Шуннан мин трубканы куям.

24

Инде менә оченче кон күрше бабайны чыбыклар белән чорнап, тәжрибә үткәрәм. Бабай да техника белән кызыксына булып чыкты: борынына күзлеген элөп, электрокардиографның инструкциясен укый. Хастаханәдә эшләүчеләр мине юкка гына акча әрәм иткән, дип уйлыйлар. Тик дүрт коннән беренче авыруымны тикшердем.

— Берни дә сизмәдем, чеметми дә, тогы да тотмый, — диде тәүге пациентым чыбыклардан арынгач.

Аңа карап, башка авырулар да тикшертә башлады, аннары шәфкать туташлары, санитарлар чиратка тезелде.

Ярый әле “Медтехника”дан тасмаларны күп алганмын.

Электродларны ычкындырып, тасманы озуга, һәр пациентым түземсезләнеп:

— Йә, ничек минем анда? — дип сорый.

— Ничегрәк дип әйтим икән... — дим мин электрокардиограмманы каравымны дәвам итеп.

— Яшисем күп калганмы әле? — дип сорап куя кайсысы шаяртып, кайсысы чынлап.

— Беләсезме нәрсә, медик булсагыз, сез мине яхшырак аңлар идегез, әлбәттә...

— Ә сез безнеңчә, авылча әйтегез.

— Яшегезне исәпкә алып әйткәндә...

— Димәк, тәртиптә?..

Әйтергә кирәк, авыр пациентлар бездә аз булганлыктан, ботен авыруларның да электрокардиограммасы бер чамада диярлек. Ләкин беркөнне мин мәктәп директорына:

— Сездә “блокада правой ножки пучка Гиса”! — дигән диагноз куеп, аны аяктан ега яздым.

— Әйтәм аны, остәл тоя башлауга йөрәкне эләктереп ала.

— Еш төясезме соң?

— Кон саен дип әйтерлек. Нишләмәк кирәк, эше шундый.

Озакламый ул, минем киңәшем буенча, шифаханәгә юллама алды да ялга китте. “Блокада правой ножки пучка Гиса” дигән диагноз дорес куелган булып чыкты. Санаторийдан кайткач, ул:

— Александр Леонидович башлы егет... — дип сойләп йөргән...

Ә районның баш табибы белән аралар бозылганнан-бозыла бара. Үзәк хастаханәдән безгә әледән-әле почта белән хатлар, чакырулар, кагыйдә-күрсәтмәләр килеп тора. Район киңәшмәләренә чакырулар нигезендә һәрвакыт: “Район табибларының катнашуы мәжбүри”, — дигән сүз язылган була.

Әйтик, безнең хастаханәгә авырулар бишәр-унар чакрымдагы авыллардан килә, ә урман хужалыгы утыз чакрымда ук. Әнә шул авырулар килүгә: “Табиблар киңәшмәгә китте”, — диләр. Дәваланучы пациентларга да шулай ук күз-колак юк. Ә без шул вакытта докладчының: “Иделнең тамагында суны тикшерүгә алганнан соң, аңарда холера вибрионы булуы ачылган. Шул уңай белән Сәламәтлек саклау министрлыгынан яңа инструкция алынды”, — дип юкны бушка аударуын тыңлап утырырга дучарбыз. Хәер, аны беркем тың-

ламый да бугай: арттагы рәттә, әнә, күзләрен йомып оеп утыралар, алдагылар тезләренә куеп гәжит укый, кайсыберләре үзара әңгәмә куерта.

Жыелыш озака сузыла, тәһәфүснә юри ясамыйлар, югыйсә докторлар күрше булмәгә кереп утырырлар да чыкмаслар дип уйлыйлар, күрәсәң. Инчә азактан, әңгәмәне йомгаклап, баш табиб сүз ала. Ул, безнең “беренчегә” охшатып, озын-озын тынлыклар ясый-ясый, үз-үзенә сокланып, ашыкмыйча сөйләргә керешә.

Моның ише жыелышлар эчемне пошыра. Шул сәбәпле, бер-ике мәртәбә барып килгәннән соң, мин үз урыныма өлкән шәфкать туташын, йә булмаса статистика бүлегендәге кызны жиберә башладым. Алар, бер унайдан кибетләрдә йөрергә жай чыкканга соенеп, анда рәхәтләнеп бара торганнар иде.

Беренче мәлләрдә, булчак жыелыш турында хәбәр алгач, мин: “Ни очен ул утырышлар диагноз куяга, авыруларны дөвалауга, йә булмаса берәр клиник очракка багышланмыйлар икән, анда фикер алышырга, рәхәтләнеп бәхәсләшергә, тәҗрибә тупларга мөмкин булыр иде”, — дип уйлый идем. Соңыннан төшендем: андый жыелышларны үткәрер очен кечкенә генә бер өлкәдә булса да конкрет белемгә ия булу сорала, ә андый белем исә ни баш табибта, ни аның урынбасарларында юк.

Безнең илдә сәламәтлек саклау өлкәсендә тагын бер сәер гадәт бар: кон тудымы — торледән-төрле циркулярлар килә башлый. Бер атна эчендә миңа — әйтерсәң, танылган шәхес — бер кочак почта килә. Арада, мәсәлән, мондыйлары да була: Иваново өлкәсендә бер хирург исерек килеш операция ясаган вакытта авыруның корсагында скальпелен тегеп калдыра, ләкин бу, кызганычка каршы, пациент үлеп, аны ярган чакта гына ачыклана. Циркулярда әйтелгәнчә, эшенә салкын караган очен хирургка каты шелтә, бүлек мөдиренә — шелтә, баш табибка жиңелчә шелтә белдергәннәр; кәгазьнең астына “әлегә хәбәрне коллективта тикшереп, хезмәт тәртибен яхшыртырга”, дип тә өстәгәннәр.

Шуның ише кәгазьләренә мин башта махсус папкага салып бара башлаган идем дә, папкам бик тиз “симереп” китеп, өстәлдә күп урын ала, комачаулый торган булып китте. Шуннан соң мин, кәгазьләренә бик кирәккә генә калдырып, башкаларын теге капкачлы чиләккә ыргыта башладым.

25

Бервакыт, шулай, телефон көпшәсен алсам, анда баш табибның дустанә тавышы яңгырады:

— Сезнең котельныйга электр моторы кирәк дип ишеткән идем...

— Кирәк... — дим мин, ә үзем эчемнән генә: “Нинди этлек эшләргә уйлый икән бу тагын?” — дип уйлыйм.

Минздрав, гомердә булмаганны, каяндыр моторлар сатып алган да, хәзер шуның бишесен безнең машина белән үзәк базадан алып кайтырга кирәк икән.

Районның баш табибы исеменнән мәсьәләне Ваня белән Митькага аңлатам. Алар, әлбәттә, бик атлыгып тормасалар да, китеп баралар һәм, ике кон урынына дүртенче конне кич белән генә әйләнеп кайталар: тузанга батканнар, ябыгып, тартылып киткәннәр, соңгы конне ашарга да вакытлары булмаган. Дүрт көн буена контордан конторга чабып йори торгач, ниһаять, базага килеп юлыкканнар, әмма аларның автотоягечләре ватылган икән. Авыр-авыр моторларны сыртларына йөкләп салып, складтан машинага үзләре тоягәннәр. Митьканың биле кузгалган, турая алмыйча йори. Ыгы-зыгы килә торгач, киткәндә юллама кәгазенә мөһер бастырырга да онытканнар. Кич белән болар, матди һәм әхлакий зыянны каплавымны сорап, бүлмәмә кергәннәр...

Алар чыгып кына киткән иде, Ирек Галимжанович шалтыратты:

— Моторларны ни очен туры безгә кайтармадыгыз?

— Ә безгә дигәннәр...

— Сөзгә икенче партиядән.

— Без алай сөйләшмәгән идек, — дип сөйли генә башлаган идем, аргы очта трубканы элделәр.

Анатолий Петрович, Митька һәм Ваня абзый белән киңәшеп алдык та, “акча безнеке, үзез алып кайттык, гадел булырга кирәк”, дигән фикергә килеп, оч зур моторны районга илтп бирергә, ә ике кечкенәсен үзезгә калдырырга булдык.

Икенче көнне — иртәнге жылыш вакытында телефон шалтырый: баш табиб, тавышын күтәреп: “Тагын ике моторны китерегез!” — дип кычкыра. Бу юлы трубканы мин куям. “Барыбер бирмим!” — дип үжәтләнәм мин. Ләкин без уйлаганча барып чыкмады: икенче көнне ни очендер болдырга чыгып кына баскан идем, хастаханәгә таба килүче “Ашыгыч ярдәм” машинасын абайлап алдым. “Әһә, могаен, моторны алырга киләләрдер!” — дип чамалап алдым да складка таба элдердем.

Митька амбар кенәгәләре белән матавыкланып утыра иде.

— Ачкычлар кая, ачкычлар? — дип бусагадан кычкырдым.

Митька, гажәпләнеп, Плюшкинныкы сыман авыр бәйләмне миңа сузды.

Тик моторларны барыбер алып кителәр — йозакны кисеп. Шушы хәлдән соң коллективта миңа карата ихтирам күзгә күренеп артты. “Баш табибның үзенә ачкычны бирмәгән, — дип сокланып сойләгәннәр. — Ирек Галимжанович бездә эшләгән вакытта, районнан кеше килә калса, тавыгын да суялар, махсус ризыгын да әзерлиләр, шешәсен дә алалар иде. Ә бу “баш”ның үзенә ачкыч бирмәгән!”

Минем бу сәер гамәлем районның баш табибын пошаманга калдырган ахрысы, чөнки оч атна чамасы аңардан бернинди хәбәр булмады. Аның каравы тынычлап эшләдем ичмасам. Ә көннәрдән беркөнне “баш”ның дөвәләу буенча урынбасары тыныч, ярамсак тавыш белән болай диде:

— Икенче жомгада безнең монда медицина киңәшмәсе була, Кривоозерск участка хастаханәсенең эшен тикшерәбез. Ирек Галимжанович сезгә килергә кушты.

— Ярар, — дип җавап бирәм мин. “Килергә кушкач, барырга кирәк, бәлки аралар, ниһаять, рәтләнеп китәр”.

“Баш”ның бүлмәсенә нәкъ сәгәте-минуты белән, медсовет башланган вакытка килеп керәм. Биредә бар нәрсә дә алдан уйлап, керткән кешене шаккаттырыйм дип эшләнгән: ул бүлмәнең зурлыгы, паркет идән, чит илдән килгән мебель, люстра, чачаклы-чүккү баллаитәкләр тегелгән тәрәзә пәрделәре, ике катлы ишекләр. Өстәлдә, министр диярсен, дүрт телефон. “Баш”ның артында — диварда — игътибар беләнрәк карасаң, яшерен ишек барлыгы чамалана...

Миңа — ике палатадан ничек итеп очне ясарга икән дип хыялланып йөргән кешегә — әлбәттә инде, “их, бу бүлмәдән сигез койка куярлык менә дигән ике палата эшләп булыр иде”, дигән ымсындыргыч уй килә.

Инде һәммәсә дә жылып бетте диярлек. Тик киңәшмәне һаман башламыйлар: әлегә утырышның “топ сәбәпчесе”н, Кривоозерск участка хастаханәсенең баш табибын котәләр.

Ниһаять, ул тирләп-пешеп килеп житте һәм, битен сөртә-сөртә, гафу үтенгән тавыш белән акланырга тотынды.

— Машинаның тәгәрмәче шартлады да алыштырырга туры килде, — диде ул мазутка баткан кулын күрсәтеп.

— Техникагыз тәртиптә булмагач, алданрак чыгарга иде. Һәркемнең эше бар, ә без, министр коткәндәй, сезне көтеп утырабыз монда, — диде баш табиб катгый тавыш белән. Һәммәсә тынып калды. — Алама биючегә һаман шулай нәрсәдер комачаулый инде ул. Тагын мондый хәл кабатлана калса, үзегезгә үпкәләгез!

Киңәшмәнең алдан уйланган ният буенча барганлыгы көн кебек ачык: гаеплене, тын алырга ирек бирмичә, изәргә, сытарга кирәк. Һәр сойләүче үз ролен әйбәт башкара, миңа гына бу спектакльдә роль бүленмәгән.

Шпаргалкасын тотып, урынбасар торып басты:

— Узган атнада мин житәкләгән комиссия Кривоозерск участка хастаханәсендә эшнә торышын тикшерде, бер уңайдан документация дә тикшерелде. Участокта, әлбәттә, эш бара. Авыруларны кабул итү журналы тутырыла...

— Нинди житешсезлекләр барлыгы ачыкланды? — дип бүлдерде “баш” доклад ясаучыны.

Тегесе, буталып китеп, кирәкле шпаргалкасын югалтты ахрысы, бермәлгә тынып калды. Берәздән исә:

— Әйтергә кирәк, Ирек Галимжанович, безнең комиссия соңгысы иде, — дип дәвам итте ул, — безгә кадәр ул хастаханәдә ике тапкыр санэпидстанция булып киткән инде. Хастаханәдәге остәлләрнең берсендә эчәк таякчыгы табылды. Аннары, шәфкать туташлары кизү торган урында энәләрне сабынлы суда йогышсызландыру буенча инструкциялар куелмаган. Шундагы шәфкать туташыннан сораган идек тә, ул да буталып калды...

— Йогышсызландыру тәртибен бозган очен кемне жавапка тарттыгыз?

— Без, Ирек Галимжанович, әлеге мәсьәлә остәндә уйланганнан соң мондый фикергә килдек: әлеге таякчыкларны, тәрәзәгә тартылган чөлтәр аша үтеп, черкиләр яисә чебеннәр ияртеп керәләр. Сестра-хозяйканы без кисәтеп үттек һәм ишек-тәрәзәгә ваграк тишекле чөлтәр эзләргә булдык, табу белән илтеп бирербез...

“Үзләренең үзәк хастаханәләрен тикшерә башласан да, ул таякчыкларны, могаен, табып булыр иде. Әнә, оченче көн инде канализацияләре эшләми икән”, — дип уйлап куйдым мин.

— Аннан тыш, — дип дәвам итте урынбасар, — участкагы хатыннарын кайберсе медицина тикшерүе үтмәгән. Мәсәлән, Митрофанова, житмеш оч яшь, биш ел буена фельдшер һәм акушер-гинеколог тарафыннан каралмаган. Фәйзуллина Нурация, житмеш сигез яшь, тугыз ел буена күренмәгән.

— Ни очен күренмәгәннәр? — дип сорады Ирек Галимжанович таләпчән тавыш белән.

Медсовет әгъзалары елмаеп куйды, Кривоозерск баш табибы исе:

— Мин аларны инде прокурор белән дә куркытып карадым — файдасы тимәде, — дип акланырга тотынды һәм: — Ул гына түгел, алар бит әле, житмәсә, безгә үпкәлиләр, тыныч кына үләргә ирек бирегез әле, диләр, — дип остәде.

— Өйләрендә тикшерергә кирәк. Әгәр авырулар табиб янына медицина тикшерүенә килмиләр икән, димәк, санитарлык-агарту эше начар куелган. Авырган кеше табибына ышана икән, ул аның очен утка да, суга да керергә әзер. Һәрбер өйдә кәнәфи урынына эскәмия бар, ятак урынына — сандык. Иренмәскә генә кирәк.

Медицина киңәшмәсе озакка сузылды. Кривоозерскидан килгән баш табибның мондый “мунча кертүләр”дә тәҗрибәсе зур булгандыр, күрәсен: каршы бер сүз дә әйтмәде. Бу хәлгә аның әллә ни исе китмәве күренеп тора иде. Тышкы яктан гына микән, тып-тыныч калып, сорауларга жавап бирә торды.

Әллә ниләр хакында сойләп бетерделәр. Тик сырхаулар турында гына түгел. Ә мин, әгәр дә Кривоозерск хастаханәсенә ятарга туры килсә (анысыннан Ходай саклый күрсен инде!), мине анда адәм рәвешле каршы алырлармы икән, дип уйлап утырдым. Дарулары житәрлек микән? Диагностны вакытында, дорес итеп куя белерләрме, момкин булганча дәваларлармы? Әмма бу хакта медсоветта бер генә сүз дә әйтелмәде...

Һәммәсә дә әйтәселәрен әйтеп бетергәч, Ирек Галимжанович остәлгә күз йортеп чыкты, әмма, кирәкле кәгазьне тапмаганлыктан, урынбасарына ым какты. Тегесе, ресторанда койсез байга хезмәт күрсәтүче хезмәтче сыман, кабинеттан атылып чыкты да, медсовет карарын тотып, кире керде.

Баш табиб шул кәгазьдән тикшерү вакытында табылган кимчелекләрне укыгач, күп кенә медицина киңәшмәсе әгъзалары, мыскыллы елмаеп, Кривоозерскидан килгән табибка карап-карап алдылар. Ә ул әле һаман алар алдында басып тора иде. Шулай да нервысы чыкканлыгын күрсәтеп, аның уң күз кабагы тартыша башлады.

— Табылган кимчелекләре очен Кривоозерск участок хастаханәсенә баш табибы Ксенофоновка шөлтә белдерергә. Кимчелекләрне ике атна эчендә бетерергә. Моннан тыш, районның баш акушер-гинекологына, — дип дәвам итте Ирек Галимжанович, инде язылганга карамыйча, — районда акушерлык-гинекология эшчәнлеген начар тикшергәнә очен кисәтү ясарга.

“Бер генә жирдә дә хатын-кызлар йөз проценты белән тикшеренеп тора алмыйлар”, дигәнә очен “кисәткәннәрә” тошенгән баш акушер-гинекологның бите кызыл тимгеллә белән капланды.

— Ә бер айдан Александр Леонидовичның отчетын тынларбыз, — диде баш табиб, сүзен йомгаклап.

Һәммәсә дә, кызыксынуларын яшермичә, миңа карап алдылар.

“Юк инде, барып чыкмас. Килмим мин монда”, — дип күңелемә беркетеп куйдым.

Медицина кинәшмәсеннән соң, алдан сойләшеп тормыйча гына, без Кривоозерски-ның баш табибы белән ресторанда очраштык. Мине күргәч, әллә кайчангы жан дуслыгы сыман, миңа кул болгады да, йоз иллешәр грамм арагы сорады. Мин аның хужалыгы безнеке ише генә түгеллеген белдем. Аның участогында урнашкан дүрт колхозның очесендә туғаннары рәислек итә икән. Алар, бергәләшеп, каладагыча итеп, сантехниклары-ниләре белән ике катлы стационар салып куйганнар. Аны ачканда Кривоозерскига сәламәтлек саклау министры килгән һәм тантана хужасына мактау кәгазе тапшырган. Менә шулар Ирек Галимжановичның көнчелеген кузгаткан булса кирәк.

— Син моннан китәрсендер инде... Урын таптыңмы соң әле? — дип сорады миннән Кривоозерскиның баш табибы.

— Нигә?

— Баш табибка машинаңны бирмәгәнсең ич, — дип, ул миннән бу хакта жен-текләбрәк сойләвемне үтенде. Аннары: — Узган елны үзәк хастаханәдән ирле-хатынлы икәү китте. Ире — хирург, хатыны — гинеколог. Икесе дә — бик сәләтле, үз фикерләре булган кешеләр. Турысын әйтеп сойли башлагач, башта фатир бирмәделәр, аннары ике эштә эшләүдән азат ителәр. Тегеләр нишләсен инде — китеп бардылар. Яшәрәк булсам, мин дә бер минут та тормас идем. Тамырларны шушында жибәрдем шул. Фатир, гаиләсе, хужалыгы дигәндәй...

Ай ярым безгә беркем килмәде. Мин инде: “Аллага шөкер, оныттылар ахры”, — дип уйлаган идем. Әмма аннары, шалтыратып: “Киләбез”, — диделәр. Ашарга-эчәргә әзерләп торсыннар дип шалтыратулары булгандыр инде. Әмма мин алай егылып тошмәдем. Ашат син аларны авырулар хисабына, барыбер “жаныңны алачаклар”.

Иртәдән тиз генә авыруларны йөрөп чыктым да ун чакрымдагы участка инсульт белән ятучы янына китеп бардым.

Тоштән соң кайткач, шуларны белдем: дүртәү килгәннәр, кәгазьләрдә актарынганнар, тәкъдимнәр кенәгәсен караганныр, ә анда рәхмәттән башка сүз юк. Авырулар белән сойләшкәннәр, зарлары юкмы, дип сорашканнар. Әмма барысы да ал да гол, Аллага шөкер...

Тәкъдимнәр кенәгәсенә дүрт бит кәгазь язып тутырганнар. Тошке ашны ашап алганнар. (Өлкән шәфкать туташы, махсус аш әзерләп, бик нык тырышкан инде.) Шәп кәеф белән китеп тә барганнар.

Ике атнадан соң телефонограмма алам: үзәк хастаханәнең медицина кинәшмәсенәң утырышы булачак, анда минем исәп-хисабымны тыңлыйлар, имеш.

“Ул “мунча кертүгә” бараммы мин, бармыйммы, шелтәне барыбер чәпәчәкләр”, — дип уйладым да, медсовет утырышына ике сәгать кала баш табибның секретарена:

— Авыр хәлдәге сырхауларны кабул итү сәбәпле, катнаша алмыйм, — дип, телефонограмма бирдем.

Беркем шалтыратмый. Дүрт көннән соң үзәк хастаханәдән хат алам. Өч битле язмада минем гонаһларым санап кителә, аерым биткә боерыктан чыгарма язылган: “Тикшерүче комиссиянең авыл табиблык участогындагы дөвалау-профилактика эшенең хәле турындагы мәгълүматларын тыңлаганнан соң, баш табиб А.Л. Калининның эшен канәгатьләнерлек түгел дип исәпләргә. Участокта дөвалау-профилактика эшен йомшарткан очен баш табиб Калининга шелтә белдерергә. Күрсәтелгән кимчелекләрне бер ай эчендә бетерергә. Районның баш табибы”. Имза.

Ә безнең хастаханәдә хезмәткәрләр миңа, элеккечә үк, хормәт белән, теләктәшлек белдереп, елмаеп карыйлар. Алар үзара: “Зыян юк, эштә торле хәлләр була инде ул. Берәз эшләгәч, шомарыр әле”, — диләр иде.

Теге язылганнарны конвертка салдым, шунда ук мине, бөтен эшне үз агымына куеп, тәмам жимергәнлектән, баш табиб урыныннан азат итүләрен сорап гариза язып тыктым һәм районның баш табибы исеменә жибәрдем. Беркадәр вакыт мине борчып йөрүче булмады.

Кыш ул сиңа анаң куены түгел. Хастаханәне жылытырга кирәк, ә нәрсә белән? Утын булса да, аны алып кайтырга машина юк. Йөк машинасы бер көн эшли, оч көн төзәтелә. Ул инде гамәлдән чыгарылган, күп еллар колхозга тырышып хезмәт иткән. Шулай да, мартен миченә жибәрәсе урында, аны безнең хастаханәгә биргәннәр. Анысы очен дә рәхмәт инде. Ике мәртәбә баштанаяк төзәтелгән бу бичара машина күз алдында таралып бара иде. Аны йортерлек адәм рәтле шоферлар да булганы юк. Юньле ир-ат сиксән тәңкәгә таралып бара торган машинага утырмый шул инде ул.

Ташкүмер белән нишләргә икән дип, авыл советына кердем. Рәистән сорыйм:

— Нишләргә соң инде? Авырулар туңа бит.

— Ел саен шулай инде, — ди бу. — Баш табибны күрергә дип үзәк хастаханәгә барабыз. Аңа берәз баш исәң, аз-маз бирер. Беткәч, тагын шунда чабабыз. Атаңны-анаңны кушып сүккәч, тагын берәз бирә. Кыш буге шулай бара инде менә.

— Акчаны каян ала соң ул?

— Соң, безнең акча инде... Ботенесен үзенә каерып ала да, ошешләп безгә бирә, аннары инде изгелек эшләгән булып күренә.

“Баш табиб безгә кыш уртасында бер уч кар да бирмәчәк”, — дип уйлыйм да, район финансы бүлегенә китәм.

Бүлмәләр буйлап йорим, үзебезгә ниләр кирәген аңлатам. Һәммәсе дә мине тыңлап тора, беркатлы адәмгә караган сыман күзен тери, хәтта сораулар да биргән була, теләктәшлек белдергән сыман итә, аннары:

— Кем жибәрде соң сезне монда? — дип сорап куя.

— Беркем дә жибәрмәде, хастаханә түгел ич бу, — димен. Үзем шунда ук: “Рәискә керәсе булган икән”, — дип уйлап куям.

Рәис мине каршысына утыртты, мин аңа йомшак инвентарьга һәм хезмәт хакына дигән акчаны “күмер сатып алырга” тотарга теләвемне сөйләп бирдем.

— Кара син аны, бигрәк житез, — диде ул елмаеп. — Ярар, әйдә, үзеңчә эшлә. Яшьләргә булышам мин үзе. Эш очен кирәк бит. Акчаңны оч көндә күчерсәң, күмерле булырсың, күчермәсәң, гамәлдән чыгарырбыз. — Үзенә бәләкәй генә булса да хаким булуыннан рәхәтлек кичереп, рәис урындык аркасына соялде.

Үземне зур файда китерә торган эш башкарган миллионер итеп сиздем.

— Ай-йй, хәйләкәр икәнсез. Бер карыйсың, бер тиен дә юк, бер карыйсың — капчык тулы алтын. Күпме эшлим инде мин монда, һәммәсе дә, кулларын сузып, баш табибка йөгерә иде, ә монда әйләнеп үткәннәр үзен, — диде хужалык бүлеге модире, үзенә бик тиз генә базаларны әйләнеп чыгарга һәм исәп-хисаплар алырга кирәк икәнлеген белгәч.

Икенче көнне кич ул әйләнеп кайтты.

— Базаларда берни дә юк, ел ахырына бөтен нәрсәне ташып бетергәннәр. Без генә акыллы түгел, күрәсез. Егермешәр литрлы житмеш алюмин кәстрүл алдым, акча әрәм булмасын дип. Калганына йөз егерме тонна күмер яздырдым. Кладовщицаны яңа ел хисабына дип көч-хәлгә күндердем. Яхшылыкка жавап итеп, теге үзенә танышына антрацид илтергә машина сорады.

— Ничек инде машина сорады?

— Хәзер бит, Александр Леонидович, бөтен нәрсә шулай эшләнә. Ә сез бер дә кайгырмагыз, үзебезнеке түгел бит — казнаныкы.

Авил советында кәстрүлләрдән көлделәр, баш бухгалтер гына, сөмсере коелып, дәмми калды. Теге ничек кенә тырышмасын, акча кулдан шуып чыгып китте шул. Әмма, соңыннан беленгәнчә, юкка көлгәннәр икән: завхоз һәрвакыт кирәк булган товарны алган булып чыкты. Кәстрүлләрне без общепитта машинага кирәкле запчастьларга һәм резин тәгәрмәчләргә алыштырдык.

Ике атнадан, бөтен кешенең гажәбенә каршы, котельный янында ташкүмер тавы хасил булды.

— Без ахмакларга элек тә шулай эшлисе иде, кыш буге жаныбыз чыга иде бит. Үз машинаң белән барасың, тауга каршы ике ярымнан артык тарта алмасы да, сиңа оч тонна

дип язып жибәрәләр. Теләмисең икән, алмыйсың гына — вәссәлам! — дип фикер йөртте Анатолий Петрович, күмер тавына карап.

28

Каланыкыларның бер дә авылда эшлисәләр килми, мәктәп укучыларынан тыш, яшьләр дә юк. Безнең хастаханәдәгә шәфкать туташлары миңа әни булырлык, араларында медицина училищесы тәмамлап килгән өч кенә яшь туташ бар.

Авылда күңелсез шул. Район үзәгендә дә буш вакытын ничек үткәрергә белмәгән кешеләргә шулай ук күңелсез. Шуңа күрә кайбер участок табиблары эчүгә биреләләр, кайсыберсе хәтта эчкечегә дә әйләнә. Моньң очен районда барлык шартлар да бар, бигрәк тә баш табиблар очен. Әйтик, мин урман хужалыгына хастаханә очен утын яздырып алырга киләм. Мин директорга кирәкле кеше, ул мине болай гына жибәрми инде. Сөйләшә торгач, остәлдә “акбаш” пәйда була. Жан-фәрманга тартышсам да, мине үгетлиләр, утын шәп янсын очен бер чәркә булса да эчеп куярга кирәк, инде һич булмаса, ярты гына чәркә эчеп куй, диләр.

Шуннан килеп, жирле түрәләр үзләренә кунакка чакыра. Беренче булып мине юл участогы башлыгы дәште.

— Килегез, районнан ит комбинаты директоры, райком инструкторы, тагын бүтән кешеләр була. Һәммәсә дә кирәкле кеше, һәммәсә дә дуслар: кирпич заводы директоры, сельпо рәисе, урман хужалыгы директоры. Бәлки әле тагын кем дә булса булыр, аннары инде, әлбәттә, минем Ленка, — диде ул, миңа күз кысып. Ул үз кызын күздә тоты иде. Минем ни әйтергә дә белми торышны күргәч, жилкәмнән кагып куйды: — Әйдә, аптырап торма, хатынлыкка ал үзен. Кызга кушып, өр-яңа “Жигули” да бирәм.

Кызыксынып риза булам. Табынга жыелышып беткән вакытка туры киләм. Барысы да мине бик кызыксынып күзәтәләр, тикшерәләр, ә мин ахмакларча елмаеп торганмындыр инде. Кунаклар һәммәсә дә “зур кешеләр”, һәрберсендә кимендә унбиш кило чамасы ит артыктыр; андый-мондый зарлары булмаган очракта да, стенокардия белән гипертониядән саклап калыр очен, мин аларны иң элек ач тотып дөвалар һәм бер-ике атнага су биреп кенә тотар идем.

Шулай кабул ителгәнгә күрә, беренче чәркәне төбенә хәтле эчеп куялар, шул исәптән хатын-кызлар да. Аны-моны уйлап торырга урын калдырмыйча, икенче чәркәне дә салып куялар.

— Доктор очен, яшьләр очен! — дип тост күтәрә хужа кеше. Ә яшьләрдән мин дә, хужаның аш өеннән чакырып алынган үз кызы инде.

Әлегә зур күкрәкле, жилкәләре-янбашлары бер киндәктә булган (эшне умыртып эшли торгандыр, могаен!) бу кыз плитә янында торып кып-кызыл булган. Аңа да бер чәркә салып бирәләр. “Бер тамчы да сойкемлелеге юк. Сиңа колхоз рәисе булып кына эшлесе”, — дип усалланып уйлап куйдым мин аңа карап. Ул да мине башымнан аягыма кадәр үлчәп чыкты һәм, могаен: “Мәлжәрәгән интеллигент кисәге, күзлегә генә юк”, — дип уйлагандыр.

Салдык, шәпләп кенә кабып куйдык. Шуннан соң токмачлы күркә ашы китерделәр. Кирпеч заводы директоры, чәркәләренң барысы да тулымы икәнән карап чыккач, яңа тост тәкъдим итте:

— Хужабикә белән хужа исәнлегә очен!

Мин, ахмакларча елмаеп, дәмми генә утыра бирәм һәм оченче мәртәбә күтәргәннән соң ниндидер бер жиңеллек тойгысы барлыкка килгәнән тоям, ә бүтәннәр, шул исәптән ирләрдән икенче чәркәдән соң гына калыша башлаган хатыннар да әле кызарышып кына киткәннәр һәм кайвакыт бер-берсен тыңламыйча һәм бүлә-бүлә күбрәк, катырак кычкырып кына сөйләшә башлаганнар иде. Аннары кыздырылган ит китерделәр, монысы да күркә ите. Хужаның биек челтәр койма белән әйләндереп алынган ишегалды тулы күркә, бала-чаганың шул койма янында оелешеп, шунда вак таш атып, күркәләренә котырткан коне...

Дүртенче чәркәне мин кабып кына карадым. Әмма моны шунда ук күрәп алдылар. Үзеңне дә, кунакларны да хормәт итмисең, дип орыша башладылар. Эчеп куярга мәжбүр

шап чыгалар. Хәзер аларның берәрсе минем урында булып, үзенә нинди чират торганын күрсә, котлары алыныр иде.

— Икешәрләп керегез, — дим мин утыргычтагы кешеләрне барлап чыккач.

Бүлмәбездә чишенә-чишенә ике ир-ат килеп керә.

— Күпме вакыт каравыбызны билгеләп куегыз, — дим мин фельдшерга. Ул сәгатькә күз сала.

Ирләрнең берсе — минем күптәнге пациентым, радикулиттан газап чигә. Минем яныма ул оенә кайткан кебек килеп керә, билендәге эт тиресеннән теккән пуганы чишә.

— Александр Леонидович, тагын килдем инде. Өченче кон шундый итеп эләктереп алды! Урамга йомышны йомышларга дип кенә чыккан идем. Мич башында ятып торсам үтәр дигән идем дә — үтми бит менә. Горчичниклар да куйдым инде, кырмыска спирты да ышкыдым...

— Түрәләр алдында билне азрак бөгәргә кирәк, — дим мин аны дусларча гына бүлдереп.

— Моңысы хак сүз. Диләнкәдә һәр усақ алдында моторлы пычкы тотып билемне бөгәм. Соңгы мәртәбәсендә тезләремә егылганмын. Тиле баш, начальниктан кәнүшниккә дип бүрәнә сорыйм, ә ул: “Пычкы тотып язга кадәр эшлә — бирермен”, — ди. Минем бил белән шунда гына эшләрлек инде! Менә хәзер шуның жәзасын күрәм. Хәзер бүрәнәләре бушка да кирәкми.

— Процедура бүлмәсенә үтегез, анда чишенерсез, — дим мин. Аның ике улы калада торганын, ә үзен, жәмәгәте белән бергә, үзе уйлаганча, зур йортта яшәп ятканлыгын беләм. Аларның оч сарыгы бар икән. Берсен суеп, итен балаларына жибәргәннәр инде. Икенчесен тиздән суясылар икән, һәм ул миңа сарык мае бирермен, дип вәгъдә итә. Ә ул майның миңа бушка да кирәге юк. Әле оч ай элек сыеры бозаулаган икән тагын, урман хужалыгында бит печән ягыннан да эшләр колхоздагыга караганда әйбәтрәк. Әмма үзен дә, хатынының да сәламәтлелеге юк. Шуңа күрә менә ничәнче ел инде, кызганыч булса да, сыерларын сатарга уйлап йориләр икән.

— Үз ысулыгыз беләнме? — дип сорый минем янда тагын да ныграк кәкрәйгән ир.

— Әлбәттә, — дим мин нык итеп һәм аңарга, радикулиттан жәфа чиккән барлык пациентлар да процедура бүлмәсенә үтсеннәр, дип әйтергә кушам.

Ул чалбарын ике куллап тоткан килеш, бүлмәдән чыгып:

— Блокировкага дигәннәр, чишенегез! Мин беренче, — дип белдерә.

Астмалы бронхит белән килгән бүтән бер авыруны тыңлагач (анысы, гадәттәгечә, теофедрин язып бирүләрен сорый), фельдшерга кирәкле рецептларны язарга кушам һәм процедура бүлмәсенә үтәм. Ул бәләкәй — икегә ике ярым метр гына. Санитар режимын тупас бозып, шәфкать туташы иртән мускулга һәм венага инъекцияләр ясый, ә тоштан соң, тиешенчә эшкәртеп тә тормыйча, эренле жәрәхәтләрне бәйли.

Биредә мин очрашып йоргән шәфкать туташы эшли, әмма безнең очрашулар хакында беркем дә белми. Ул миңа үзенә бер торле итеп карый, күшеkkән кулыннан пирчаткәсен салып, ун граммлы шприцка ике процентлы новокаин тутыра. Авыру, күлмәген күтәрәп, чалбарын төшереп, кушеткада ята инде. Мин кулымны спирт белән ышкыйм һәм “каз тәне” чыккан тирене йод эремәсе белән сөртәм, кирәкле урынны капшап табып, энәне дүрт сантиметр чамасы эчкә кертәм, биш миллилитр новокаин салам. Шуны ук умыртка сөягенең икенче ягына да эшлим. Моңысы дәреслекләрдәгегә караганда ике мәртәбә зуррак доза, тик мин һәр авыруга үз дозамны бирәм, ягъни һәрберсенә шәхси якын киләм.

Авыру рәхәтлектән тамагын кыргалый, рәхмәт укый, мунча керергә чакыра һәм әле тагын берничә минут буена сузылып яткан килеш, узган елны үзәк хастаханәдә ятуын, уколны янбашына ясауларын, аннары аның кабыктай катып, берни дә сизми башлавын сойли. Аннары ул әле электр белән дәваланып та йоргән икән, бер ай аунаганнан соң, ничек бөгәрләнеп килгән булса, шул килеш киткән дә икән.

Минем үз ысулым белән дәвалавымны бөтен кешегә сөйләп, тугрылыклы пациентым миңа реклама ясый. Әгәр дә шулай әйтергә яраса, бу ысул борынгыдан ук билгеле. Безнең докторлар үз һөнәрләренә ижади гына килмиләр. Әллә кайчаннан мәгълүм, туйдырып бетергән уколлар язып, үз остенә бернинди дә җаваплылык алмау ансатрак бит ул. Ә ул кеше хастаханә белешмәсендә күпме вакыт йөри — моңысы инде авыруның үзеннән башка беркемне дә кызыксындырмый.

Энәне генә алыштырып (шприцлар һәр авыруга да житәрлек түгел), шулай ук тагын берничә пациентка кадыйм. Алар белешмә сорап тормыйлар, чөнки минем “процедура”, авыртуны бөтенләй үк бетереп житкermасә дә, хәлләрен шактый яхшырта. Аннары мондый коннәрне безгә белешмә йомышы белән бик күп йөри алмассын.

Менә илле яшьләрендәге юка гына бер ир-ат кереп килә. Эче аз-маз авыртып тора икән, хәле юк, ашыйсы килми, бер тәүлек ашамаган, температурасы утыз жидедән аз гына остәрәк. Аңа ятарга кушам, эчен капшый башлыйм. Ялкынсыну билгеләре юк сыман, бернәрсәгә дә бәйләнә алмыйсың. Боларның һәммәсен дә амбулатория картасына язсам, авыруны оенә кайтарып жибәрсәм, ә аңа берәр нәрсә булса, Алла сакласын, теләсә нинди комиссиягә мине нәрсәдә булса да гаепләү кыен булачак: бөтенесе дә жентекләп теркәлгән һәм, язмаларга караганда, авыруның хәле очен алай ук борчыласы юк. Әмма ул нигәдер ошап бетми, ни очен икәннен тогәл генә әйтә дә алмыйм. Авыруның бернигә дә исе китми, зарланмый да диярлек. Тик аның тонык күзенә һәм тышкы кыяфәтенә күз тошергәч, житди авырганлыгын төшенәсең.

— Хастаханәгә ятасызмы?

— Теләсәгез нишләгез? Сөзгә күренәрәктер.

Менә монысы беркатлы ышану инде: доктор булгач, бөтенесен дә тикшерер, белер, кирәк нәрсәне эшләр. Менә мондый ышаныч еш кына безнең томаналыгыбызга каршы пациентларның көчсезлегә булып килеп чыга.

— Койкага, — дим мин, фельдшерга таба борылып.

— Урын юк, дип шалтыраттылар...

— Коридорга — жыелма ятакка салсыннар. Мин кушты, диярсез. Берәр көн ятып торырсыз да, кемне дә булса чыгаргач, палатага күчерербез, — дим мин авыруга. Ул бөтенесе белән дә килешә.

— Ә диагнозы ничек дип язарга соң? — дип сорый фельдшер.

Мин берәз югалып калам, чөнки ничек дип язарга да белмим.

— Гомуми агулану синдромы, — дип яздырам мин, берәз гына уйлап торгач. Гәрчә бу — диагноз түгел, ә бик күп авырулар вакытында була торган халәт.

Фельдшерның аңламаганлыгы күренеп тора, ләкин ул кабат сорапмый — юллама яза. Авыру киенә, ә мин инде бүтәннен кабул итәм.

Сәгать ярымнар үткәч, барлык авыруларны кабул итеп бетерәбез дә, тәрәзә янында баскан килеш, машинага килбәтсез гәүдәле Настя Кукушкинаның менә алмый азаплануын карап торабыз. Ул базык гәүдәле, симез: алты поттан да ким түгелдер. Ниһаять, дүрт ир-ат, кешеләрне дәррәү колдерә-колдерә, аны онлы капчык күтәргән шикелле кузовка күтәреп сала, анда хатынны бүтәннәре кабул итеп ала. Шофер капкачларның ябылганын тикшерә һәм кузгалып китә. Пациентлар сабуллашып кул болгыйлар...

31

Икенче көнне кизү торган шәфкать туташы яңа килгән авыру хакында бер сүз дә әйтмәде, тик авыруларны йөреп чыккан чагында тикшереп карагач, аның хәле авыраеп китүе мәгълүм булды. Ул, элеккечә, бөтен эче буйлап таралган аз-маз авыртулардан гына зарланган, әмма үзе урыныннан тормый һәм хәтта иртәнге ашка да бармаган икән. Температурасын үлчәп карыйбыз: утыз жиде дә ситгез. Тагын бер мәртәбә эчен капшап карыйм, ә диагноз куярга жай бирерлек бер генә юл да тапмыйм. Мин инде лаборатория анализларыннан башка гына эшләргә күнегеп беткән идем, хәзер бик әйбәтләп канын тикшерергә кушам. Бер сәгәттән анализны китерәләр: лейкоцитоз һәм РОЭ нормадан берәз гына югарырак — ничек телисең, шулай аңла. Анализга ышанмыйм. Әлбәттә, мин — табиб һәм лейкоцитлар санын үзем билгели алырга тиеш. Кайчандыр институтта укыганда моны берике мәртәбә эшләп караганым да булды. Хәзер инде боларны онытып бетергәнмен, билгелә.

“Әллә нинди аңлаешсыз авыру бу, хәле кон ахырына бөтенләй авыраеп китүе ихтимал”, — дип уйлыйм һәм, андый-мондый нәрсә килеп чыкмасын дип, аны үзәк хастаханәгә озатам.

иттеләр. Әле баш берәз эшли иде. “Соң булганчы, моннан таярга кирәк. Юкса носилкага салып өйгә илтер очен санитаркалар чакырмагайлары”, — дип уйлап алам. Урынымнан торам:

— Чыгып керергә кирәк иде, — дим.

Хужа кеше минем белән бергә баскычка чыга, кая барырга икәнән аңлата, үзе тәмәке кабыза да көтә башлый. Биек булып үскән куаклар яныннан үтеп, нәрсә эшләргә икәнән абайлыйм: алмагычны терәп торган тактаны алам да, аны коймага сояп, табан ялтыратам...

Икенче көнне юл участогы башлыгы телефоннан шалтырата. Исәнлек-саулык сораша. Кичә кая китте икән дип баш ватуларын әйтеп шаярта. Имеш, “жилгә” дип кенә чыкканмын да югалганмын. Мин шаярту белән котылам. Ә ул сүз ахырында әйтеп куя:

— Бер шәп кешегә больничный ясап бирәсе иде...

— Ничек инде ясап?

— Ә ул чынлап та авыруга охшаган, — дип ачыклык кертә директор.

“Юк инде, — дип уйлыйм, — юк-бар белән маташасы түгел. Чит-ят компаниядә күнелсез миңа. Шунда эчеп, ахмакларча елмаеп утырасым килеп тормый әле. Балыгы эләкмәсә дә, кармак тотып, яр буенда утыруым мең мәртәбә яхшырак. Шул көннән башлап мин кунак-кунак уйнауны ташладым. Берәз вакыт чакырып маташтылар да кул селтәделәр...

— Нишләтәсең инде аны! Шундый инде ул...

29

Авылда мин “беренче егет” инде: буйдак, озын буйлы, йөз-кыяфәтләр дә ярыйсы сыман, мондагы үлчәү белән үлчәсәң, эчми торган кеше, югары белеме бар. Житмәсә тагын — баш табиб. Ничектер шулай совхоз директоры янына бардым да, боларның диләнкәсеннән бер машина колгалык кисеп алырга рәхсәт итүен сорадым. Хастаханә коймасының такталары черегән, алыштырырга әйбер юк. Ул миңа игътибар белән карап торды да, юл участогы башлыгы кебек үк, аны-моны уйлап тормыйча:

— Ал минем Люськаны хатынлыкка. Бездә бухгалтер булып эшли ул. Совхоз исәбенә елга буенда ой салып бирербез, жир бирермен, — диде.

Моңа җавап итеп, мин елмаям гына. Ул миңа гәҗәпләненеп карап тора, мине аңламый һәм үпкәли. Кызлар белән йөрисем килә дә бит, тик әлегә вакыт юк. Жилкәмә салынган хужалыктан башым зыр-зыр әйләнә.

Алай да, эшли башлап бер оч айлар үткәч, кызларга күз сала башладым үзе.

Безгә, училище тәмамлап, яшь кенә бер шәфкать туташы килде. Туган йорты хастаханәдән алты чакрымлап булыр. Шуңа күрә ул шәфкать туташларының тулай торагында яши. Анысы хастаханәдән ике урам аша. Яңа кызны алай бик матур дип әйтеп булмый, әмма сөйкемле үзе, авыруларга бик игътибарлы, шәфкатьле. Гади генә, похтә итеп киенә. Ничектер шулай шәфкать туташлары утыра торган постка килдем. Гадәттәгечә, баш тулы инде. Кызым утырып тора, алдында — кемгә нинди дару, дәва бирергә кирәклегә язылган кәгазь. Күренеп тора: кайчан сүз башлар икән дип көтә. Ә мин дәшмим. Бу дәшми тору озаккарак сузылгач, ул урыныннан торды да чип-чиста стерилизаторны сорткәли башлады. Миңа ана берни дә әйтмәдем, ә ойда кинәт бик күнелсез булып китте — нишләргә дә белгән юк. “Мин аңа ошыйм бугай, — димен. — Ә ошагач, нигә әле кызга игътибар күрсәтмәскә?”

Бер җае да килеп чыкты тагын. Шулай, хастаханәдән машинада утырып чыгып киләм, ә ул тулай торактан юлга чыкты. Минә күрәп алды да туктады бу һәм шундый итеп карап куйды, мин, күрешү турында вәгдәләшмәү гонаһ эшләү белән бер булып, дип уйлап алдым.

Бер көн үткәч, мин аңа:

— Әйдәгез, бүген очрашабыз, — дип тәкъдим иттем.

— Ничәдә?

— Жиделәрдә.

- Әйдәгез, берәз соңрак, кызлар кинога киткәч.
- Алайса, сигездә, елга буенда, кәнүшни янында.
- Килермен, — диде ул кыланчыкланып тормыйча гына.

Сойләшәнгән урынга ул әйтәлгән вакытка төп-төгәл килеп житте, бер минутка да соңга калмыйча. Бүтән кызлар бит юри соңга калып йөриләр. Без ике сәгәтләп елга буенда йордек, клубтан кызлар кайтыр алдыннан ул китте.

Соңгы көннәр эчендә беренче мәртәбә, әле тагын очрашачагыбызны белгәнгә күрә, мин тыныч күнел белән йокыга киттем.

Ә берничә көннән, чираттагы очрашудан соң, мин саф баш белән уянып киттем һәм күзем ачык килеш озак кына ятып тордым.

— Берәр ничек мин сезне әти-әнием белән таныштырырмын әле, — диде ул беркатлыланып һәм, үзе дә теләмәстән, бөтен эшне бозды.

“Моңысы инде мәхәббәт түгел аның, бигрәк тә ирекле мәхәббәт түгел, ә ниндидер бер мәжбүри эш, — дип уйладым мин. Алай да, үзем ничек сойләшәп йөрүләребезне исемә тошереп, рәхәтләнеп киттем. — Өйләнерсең, йортлы-жирле булырсың. Бер-бер артлы балалар туа башлар, ә фатирың булмагач, шәһәргә ычкынып булмый. Соргендәге кебек, тик ятарсың шушы сәләмә хастаханәдә Фекла Андреевнаң белән. Районның баш табибы тыңгы бирмәс, шул бер кисәк жиренә карап гомер сорерсең. Юк, мин әле сорсемәгән, жаным ирек тели әле минем...”

Соңрак мин үземдә аның сойкемле, ачык һәм сораулы карашын тоеп, үземне аның алдында гаепле санап, күзләремне читкә бора торган булдым...

30

Бәрәңге алып бетергәннән соң, октябрьдән алып апрель урталарына кадәр безнең поликлиникада докторларга чиратлар зур була: утыз-утыз бишәр кеше жыела. Мин баш табиб булып эшли башлаганчы, регистратурада, үзәк хастаханәдән күрмәкче, талоннар биргәннәр һәм кайчакларны талон калдырган өчен регистратор хатынга йә тавык, йә үрдәк, йә бер банка бал, тозлы гомбә, йә тагын берәр нәрсә китергәннәр. Әмма мин талон системасын бетердем һәм без хәзер эштән барлык авыруларны кабул итеп бетергәч кенә китәбез. Кайвакыт тиешле вакыттан алдарак, ә кайвакыт соңрак китәргә туры килә. Баштарак кайбер хезмәткәрләр ризасызлык күрсәтеп маташты, әмма хәзер инде күнектеләр һәм бүтәнчә эшләп тә булмый сыман тоела иде.

Ничектер, бер гыйнвар аенда, тышта егерме градус чамасы салкын булып, жирдән себерә торган буран уйнаганда, жилле көндә була торганча, бөтен жылыны оереп чыгарып бетерде. Без өстебезгә пәлтәләребезне салып утырабыз — дошман хужалыгынан күчәрле, брезент белән ябулы үзйорешле машинаны котәбез. Ул безгә, гадәттәгечә, һәр чәршәмбе көндәге кебек, авырулар китерергә тиеш иде. Әмма машина юк та юк. Без инде мондый конне ул юлга чыкмас, дип, ойгә кайтырга тора идек, мотор тавышын ишетеп алдык.

Аннан пациентлар төшә башлады. Киез итекләрендәге карны кага-кага, алар баскычтан менә башладылар, шап-шоп килеп амбулатория ишеге ябылды һәм регистратура тәрәзәсе каршына халык оелеште.

— Нинди женнәр китереп ташлады соң боларны? Табибларга тыңгы юк. Өйләрендә мич башында гына утырсалар ни була? Файдасы күбрәк булыр иде. Кирәк бит, әй! Шундый буранда шулкадәр жир килергә. Монда сәләмәт кешең дә чирли башлар, — дип мыгырданды мамык шәленә урана-урана Нина Ильинична.

Бу олы авыруларны мин фельдшер белән бергә кабул итәм. Кыланмышлар ышанычлы, тәкәбберлек тә юк түгел (моңысы инде миңа тәҗрибә белән белемне алыштыра), әллә ни зур булмасам да, үземчә корифей инде. Кайвакыт мин авырулар белән сойләшкәндә артырып жибәргәнемне дә сизәм. Мондыйлар турында артистлар: “Танавы белән уйный”, — диләр. Әмма бу — яшылек бәләсә генә, үтәр әле.

Ара-тирә мин институт елларын һәм үземне ойрәткән профессорларны искә тошерәм, алар сәгәт буена һәм аннан да артыграк авыруларның башыннан алып аягына хәтле кап-

Өч коннән соң хастаханәнен хирургия бүлегенә шалтыратам:

— Безнең авыруның хәле ничек?

Болай булган икән: аны ике көн күзәткәннәр дә оченче конне остәлгә салганнар. Әллә нинди аңлаешсыз хәл бит: диагноз куяр очен дип корсак куышлыгын ярсалар, анда үлек тулган...

— Белмим, алга таба ни булыр. Әмма хәзергә озлегуләр юк сыман, — диде кизү хирург, бик тә гади бер хәл турында сөйләгән сыман.

Үз участогымда мин терапевт кына түгел, ә бәлки хирург та, акушер-гинеколог, хәтта педиатр да. Һәм бу өлкәләрдә кайвакыт үземне бик тә надан сизәм, тик Фекла Андреевна белән чагыштырганда, “белергә тырышам”. Фекла Андреевна участок хастаханәсендә утыз биш ел эшли инде, соңгы мәртәбә белемен күтәрүне егерме еллар элек үткән. Шуннан соң кая да булса жибәрә башласалар, китмәс очен жан талаша: тәҗрибәм зур, тагын уку зыян гына китерәчәк, ди.

Ул авыруларны жиңел һәм каты авыруга, яисә аңлаешсыз һәм диагнозы куелмаган авыруларга түгел, ә начар һәм яхшыга бүлә. Ярдәм сорап табибларга килмәгән авыруларны ул яхшылар, ә зарланган кешеләрне (ә бик түзем, сабыр авыл халкы арасында андыйлар берән-сәрән генә) начарлар рәтенә кертә.

Йорәк авырулары вакытында кулланыла торган гадәти даруларны минем хезмәттәшем “йорәк уколы” ди. В₁₂ витаминын салырга кирәк булса, шәфкать туташына ул:

— Кызыл укол яса, — ди. Микстураларны “су” дип кенә йортә.

Әйitik, менә кизүлек вакытында ойдә булып чыкса, стационардан кизү шәфкать туташы шалтырата һәм Фекла Андреевнага беренче палатадагы авыру Котельников тын кысылудан зарлана, ди.

— Теге, почмакта ята торганымы? — дип сорый Фекла Андреевна. Ул авыруларны фамилияләре белән белми.

— Тегесе кичә китте инде аның, монысы тәрәзә янында.

— Соң, аның тын кысылуы беткәне дә юк.

— Бүген күбрәк зарлана.

— Коридорга чыгар, анда һава күбрәк.

— Ә ярдәм итмәсә? Фекла Андреевна, ул үзенә берәр укол ясауларын сорый.

— Алайса, йорәк уколы яса.

— Ә кайсысы яхшырак: камфорами, әллә кардиаминмы? — дип сорый шәфкать туташы.

— Алар бар да бер, үзәндә булганын яса.

— Алайса, икесен дә ясыим, зарланмасын очен...

Элегрәк Фекла Андреевнадан бик еш зарланганнар, дип сойлилар. Күп кешенә үлеменә дә сәбәпче булган. Моның очен аны әрләгәннәр, бездә кабул ителгәнчә, кисәткәннәр, шелтәләр биргәннәр, әмма аның чәч бөртеге дә селкенмәгән.

Белеме аз булганлыктан, бозылган гади крестьян хатыннары акылына ия бу ханым соңгы елларда күңелсезлекләрдән кача һәм үлүе ихтимал булган авыруларны үзеннән ераккарак озата башлаган. Ә авыруларга шул гына кирәк тә инде.

Ә тышкы яктан каты авыру булып күренмәгән, тик авыруларның шундый булуы яисә дорес дәваламау аркасында озак вакыт буена газап чиккән кешеләрне Фекла Андреевна:

— Бер жирен дә авыртмый синен, эшләмәс очен кыланып кына йорүен. Менә минем әллә кайчаннан инде ботен жирем авырты, ә үземнән эшләми торганым юк, — дип әрли һәм, бүтән дәвалау учреждениеләренә жибәреп тормастан, белешмә кәгазен ябып та куя.

Әгәр дә бездә объектив тикшеру тестлары булса, докторларны һәм шәфкать туташларын эшкә шуннан соң гына жибәрә торган булсалар, безнең күбебез, шул исәптән мин дә эшсез калыр идек.

Чынлыкта минем һөнәри эшчәнлегемә беркем дә стимул биреп тормый, ә эленке-салынкы эшләү күңелгә бер генә дә ятмый инде менә. Һәммәсә дә минем ни дәрәжәдә аңлы булуыма килеп терәлә. Мин эшкә урнашканда институтта ничек укуым белән кызыксы-

нып караучы да булмады. Баштагы ярты ел дәвамында әле дәреслекләргә карап-карап алсам да, соңрак һаман күбрәк ялкаулана бардым.

Ботенесе дә тикшерүнең лаборатор һәм инструменталь ысулларын (алар бездә үткәрелми иде) һәм безнең участка сирәк очрый торган авыруларның клиникасын оныта баруымнан башланды.

Эмма типик булмаган клиник һәм алай ук киң таралмаган авырулы кешеләр участка хастаханәсенә чама белән оч айга бер мәртәбә яки аннан да сирәгрәк килә, һәм мин андый авыруларга квалификацияле ярдәм үз вакытында бер генә урында да күрсәтелми дисәм, һич тә ялган булмас. Андый пациентлар еш кына озак вакыт буена һәм билгесез авырудан дәвалана алар, шуннан соң гына аларның һәлак булу ихтималлыгы (ә еш кына һәлак та булалар) ачыклана. Шуннан соң гына, аннары тагын туган-тумачасы “табибның бугазына ябышса” гына, аларны республика хастаханәсенә жиһәрәләр, ә аларның үз мәшәкәтләре баштан ашкан. Ләкин бу “дәрәжәле” авыруларга кагылмый, андыйлар бездә дәваланып калалар.

32

Ничектер бервакыт безгә стационарда ятып дәваланырга илле биш яшьләрендәге бер хатын килде. Ул безнең участкадан түгел иде: автобуста барганда аңын югалткан да, шофер аны безнең хастаханәгә китереп куйган (без юлдан ерак түгел). Хатын агарынып калган, күзләре эчкә баткан, температурасы бар. Янында үзәк хастаханәдә дәваланып килгән күрсәткән язу: моһер сугылган бәләкәй генә кәгазь кисәге. Диагнозы: “анемия”. Хәер, монысы диагноз түгел, ә ниндидер бер авыру нәтижәсе. Әле тагын шунысын да остәп куйганнар: тиер препаратлары белән аспирин кабул иткән икән.

Авырудан нәрсәгә зарлануын, ничек чирләп китүен, нәрсәләр белән дәваланыуын сораштырам. Сүлпән генә, теләмичә генә җавап бирә. Хәле юктыр, күрәсен. Ә бәлки докторларга ышанычын да югалткандыр инде.

— Глюкоза салсагыз, хәлем рәтләнеп китәр иде, берәз ятып торсам, китеп тә барыр идем, — диде ул.

Йорәген тыңлап карыйм. Анда тавыш ишетәм, эмма аның ниләктән булуын аңлый алмыйм. Мин бит институтның өлкән курсларында авыруларны үзем генә тыңламыйча, укытучы безне карават янына үзе алып килә иде. Андый очракларда барысы да аңлашыла һәм гаеплеләр булмый. Алай гына да түгел, участокның стажлы табиблары да шундый ук дәрәжәдә эшлиләр.

Һәм менә хәзер акыллы кыяфәт белән мин кибеп-корып беткән күкрәк астына трубкамын тортәм, авырудан суламый торуын үтенәм (ул моны бик авырлык белән генә эшли). Йорәген бик каты типкәнен, күкрәк читлегенә сул ягында һәм аортада тавыш ишетәм. Бу тавышның барлыкка килү сәбәбе нәрсәдә, йорәгендәге житешсезлек нинди икән? Монысын белмим... Авыру һични сорашып тормый, остенә халат элә. Ә мин, берни дә әйтмичә, бүлмәгә кереп китәм. Анда мине, печән хәзерләү хакындагы мәсьәләне хәл итәр очен, хужалык бүлеге модире белән ат караучы котеп тора.

— Аллага шөкер, коннәр әйбәт тора, — дип сойләнә Анатолий Петрович. — Алла боерса, әле тагын берәр атна шулай торыр. Хәзер чабып, китереп куймасак, печәнсез калабыз. Яңгырга китсә, череп бетә дә бозыла инде.

— Чабыгыз соң.

— Анысы шулаен шулай да... Чалгыны мин алырмын кулга, Иван Иванович алыр, ә бүтәннәр бармас бит. Әле без сезгә ниле дип килгән идек? Берәр канистр сыра алсак, шундук эш итеп ташлыйбыз аны. Шоферлар да, Митька белән бүтәннәр дә килми калмас, бер көндә эшен бетерербез.

— Эш эшләнү барыннан да моһимрәк инде, — димен. Ә үземнең башыма, авыруда нинди йорәк житешсезлегә икән соң, дигән уй килә.

— Без дә шулай уйлыйбыз аны. Бер кон ел туйдыра. Иң моһиме — черетмәскә кирәк. Кипкәч без аны үзезебз икәүләп тә сарайга кертеп аударабыз, — дип дәвам итә ат караучы.

Эмма тегеләрнең йөзләреннән күрәп торам: нәрсәндер әйтеп бетермиләр. Анатолий Петровичка сораулы караш ташлыйм.

— Монда, Александр Леонидович, без менә болайрак уйлап торабыз әле, — дип Анатолий Петрович мутланып миңа карап-карап ала. — Әйбәтрәк эшләнгән очен берәр литр алып, сыра белән кушарга кирәк түгел микән? Сораган кешегә куас эчәбез дип әйтербез. Юкса, су кушылган сыра — су инде ул. Хастаханә шуннан бөлмәс әле. Ул чагында урамдагы бөтен пенсионерлар да чыгар иде.

Мин ризалык бирәм, печәнне бүген үк чабып бетерергә кушам. Ирләр, эшлибез, эшлибез, диләр.

— Безнең баш табиб яшә булса да, тормышның рәтен белә үзе, — ди модир коридорда. Мин моны ишек аркылы ишетеп торам.

Тагын теге авыру хатын янына барам, сул як күкрәген тыңлап карыйм. Ике кулында да кан басымын тикшерәм: кырыкка йөз утыз, муенындагы кан тамырларының тибешенә игътибар итәм. Әлбәттә, авыруның аортасында систоло-диастолик тавыш ишетелә һәм аортасында кимчеләге бар. Тик бу нәрсәдән килеп чыкты икән соң?

— Александр Леонидович, авыруга берәр нәрсә билгелибезме? — дип сорый шәфкать туташы.

— Әйе, хәзергә бер флакон глюкоза бирегез, аскорбинка остәгез. Тик әллә кайчангы булмасын.

Кичен мин дәреслектән аортадагы кимчелек турында язылган бүлекләргә кабат укыйм, аның нинди авырулардан килеп чыкканлыгын карыйм. Авыруда йә ревматизм, йә бактерияль эндокардит, ягъни кан агулануы булырга тиеш. Мин соңгысыдыр дигән фикергә киләм. Иртән авыруны тагын тыңлап карыйм, әллә ни ышанып житмичә генә, аны тагын берәз дәваланырга күндөрмәкче булам. Ул ризалык бирә. Мин аңа ул аңламый торган нәрсәләр хакында сойләгәнгә түгел, ә карават янында аның кулын тотып утырганда аның күзенә караганга күрә ышана, чынлап та ярдәм итәргә теләвемне аңлап ала...

Хатынның йөзгә кан әсәре юк — анемия. Аңа кан салабыз — ул бездә житәрлек. Кирәкле группа каны булган донорны (күбрәк ир-атларны) чакыртып алабыз да, дүрт йөз миллилитр канын алабыз, алмашка ике йөз грамм спирт һәм ике конгә эштән азат ителү турында белешмә бирәбез. Мин урнаштырган тәртип түгел, әллә кайчаннан бирле шулай килә инде. Бик ышанычлы чара. Моннан тыш, авыруга тәүлегенә алты мәртәбә пенициллин, ике көн узгач, оченчәсендә кан салабыз. Кан салуны әйбәт кичерә, бер литр дүрт йөз миллилитр салгач, битенә төсә үзгәрәп китте, температурасы әйбәт, ашавы яхшы, яшисе килә башлады. Бер айдан авыру танымаслык булды. Хастаханәдә эшләүчеләр минем турында: “Кара син аны, барысын да белә үзе. Килгәндә теге хатын зәп-зәңгәр иде, хәзер танып та булмый үзен. Ул булмаса, күптән инде, — Алла үзе ярлыкасын, барыбыз да шунда барасы, — теге доньяда булыр иде”, — дип сойли башлады. Хәтта гомерендә тәгаен бер генә мәртәбә дә кан салып карамаган Фекла Андреевна да миңа ничектер бүтәнчәрәк карый башлады. Менә шунда миңа алга таба барып пенициллин дозасын күп мәртәбәгә арттырасы да бит... Яисә аны резерв антибиотикларына алыштырасы иде. Эмма миңа тирән беләнәрәм һәм тәжрибәм юклыгы комачаулый. Аннары аның хәзергә дәреслекләргә дә күбесенчә бер-берсеннән күчәрәп алынган, алар практиклар түгел, ә дәрәжәле галимнәр тарафыннан язылган. Аларга авыру янында түгел, ә бәлки үз бүлмәләрендә утырган килеш кеше ойрәтеп яту әйбәтрәк булыр иде. Шуңа күрә мин, авыруны бөтенләй туктатасы урында, пенициллинның микъдарын һәм аны салу санын киметәм. Берничә көннән температура тагын утыз тугызга кадәр күтәрелә, анемия бик тиз көчәя башлый. Тагын кан сала, пенициллин ясый башлыйбыз, хәзер инде тәүлеккә уника миллионга кадәр...

Ул чагында миңа бу микъдар бик зур булып күренгән иде, ә аны тагын да күбрәк бирәсе булган икән...

Бу юлы инде авыруның хәле бик акрын яхшыра. Тагын бер айдан гына хәлен берәз ипләгәч, гемоглобинны күтәргәч, мин хәлгә тәнкыйтьчән бәя бирә башлыйм:

— Мин сезгә республика хастаханәсенә юллама бирәм. Анда тагын әйбәтләп тикшеренергә кирәк. Каннан авыру кузгатучы микробны табып, аның антибиотикларга сизгерлеген, ә тәмам сәламәтләнеп бетәр очен тиешле дәвалау билгеләргә кирәк, — дим.

Ләкин авыру хатын, үземне инде шактый әйбәт сизәм, дип, баш тарта һәм озаклап сойләшкәннән соң гына ризалашкан кебек була.

— Минем тормышым бик авыр булды. Аннан берни дә котмим, үлемнән дә курыкмыйм, — ди ул миңа сабууллашканда һәм елый-елый, аналарча үбеп ала.

Аны тыныч күңел белән кайтарып жибәрәм. Ә күпмедер вақыттан соң минем юлама белән беркай да бармаганын беләм. Өзлегү килеп чыккан, аны үзәк район хастаханәсенә салалар, ул шунда вафат була.

33

Мин акушер-гинеколог түгел. Тик баш табиб булганга күрә бала таба торган аналар яңына да чакыртып алалар. Дипломыма күз салсаң, мин акушерлык һәм гинекология бунча дәүләт имтиханын “биш”кә биргәнмен, ә бу өлкәдә тәжрибәм юк диярлек. Практика вақытында сабакташ егетләрнең бишенче курстан соң кем күбрәк аборт ясый ала дип ярышуларын хәтерлим. Ә бер егет, процедура вақытында хәтта бармагын да тайдырган иде. Ә минем күңелем боларның берсенә дә ятмый.

Акушерлык турында, әгәр дә шулай әйтергә яраса, үз фәлсәфи тошенчәм бар. Ул моннан гыйбарәт: табигый процесска мөмкин булган кадәр тыгылмаса кирәк.

Бала табу бүлегеннән миңа гадәттә әни кеше азапланганда яки котелмәгән катлауланулар килеп чыкканда шалтыраталар.

— Ни булды? — дип сорыйм мин барырга чыгар алдыннан. — Бер-бер хәвефле нәрсә бармы әллә?

— Болай әллә ни юк та кебек. Мәнә тулгагы иртән үк башланса да, әле һаман шуның янында торабыз. Беренче баласы, зур да түгел үзе, очасы ындыр табагы хәтле, ә баласын таба алмый.

— Хәзер килеп житәм, — дим мин. Тик юри шундук түгел, ә ун-унбиш минутлардан соң барып житәм.

Бүлеккә килеп керәм, шундук әле генә доньяга килгән сабийның инде кычкырганын ишетеп алам. Әгәр дә инде газап чигеп ятучы үз баласын әле тапмаган булса, тәжрибәсе зур булган акушер һәм санитар хатыннары үзләренең осталыгын күрсәтә башлый.

— Әйдә, әйдә, кочән, кочән, кочән! — дип кычкыралар алар бертавыштан.

Мескен хатынны калкып торган корсагынан аркылы жәймә белән эләктереп, очларынан тартып, эченнән сабийны этеп чыгара башлыйлар.

— Юк, кочем калмады. Үләм! — дип, кургашсыман күзен түшәмгә текәп, Аллаһы тәгаләгә морәжәгать иткәндәй, булачак ана баш очындагы иске тимер караватның аркасына ябыша.

Аның битен авырту кыйшайткан, үзе кие кызыл-шәмәхә тоскә керткән, муенындагы кан тамырлары кабарган, маңгаенда эре-эре тир тамчылары.

— Әйдә, әйдә, әйдә! Тудырмасаң үләсең. Әйдә, кочән, кочән! — дип тегеләре кычкыруларын давам итәләр, мине күрмәмешкә салышалар. Әмма барысы да файдасыз.

— Нишләргә соң? — диләр тегеләр, сулыш алып, миңа.

— Бернәрсә дә кирәкми. Ял итеп алгач, үзе табар, — дим мин тыныч кына, камырга күпме чүпрә салырга кирәклеге әйткән сыман итеп.

— Табалмаса җавап бирәсе була ич!

Дәшмим. Кесәмнән шигыр жыентыгы чыгарып укый башлыйм.

— Алла хакы очен, ял иттерегез, доктор, — ди бала табучы хатын үксеп.

— Әле юньләп кочәнгәнә дә юк. Инде ял итмәкче була! — дип әрли акушер хатын.

Мин Лермонтовны укуымны давам итәм. Ул минем очен транквилизаторны алыштыра.

Акушер белән санитар хатыннары миңа тиле-миле кешегә карагандай карыйлар, һәркайсы, жәймәнең үз кулындагы башын тоткан килеш, басып тора бирәләр.

— Ә безгә нишләргә? — дип сорый санитар.

— Егерме минутлап ял итәр дә табар, — дим мин, чынлап та шулай буласын белгән кебек. Тик тормасын очен, санитар хатыннан самавыр куюын сорыйм.

— Белмим, акчаны нәрсә очен генә түлиләрдер инде безгә, — дип мыгырдана тегесе һәм китеп бара.

Акушерка кебек үк, ул безнең зур белгеч. Бервакыт, шулай, кабинетта утырам, ишек ачык. Коридорда санитар белән Митька.

— Насть, син, могаен, чынлап та табиблардан күбрәк беләсездер, әйеме? — дип сорый Митька шаяртып.

— Белмичә! — дип җавап бирә тегесе житди генә. — Минем кебек бер урында шулкадәр эшләсәң, профессордан да күбрәк беләсән. Безгә йоргән менә бу адәм (минне әйтүе) нәрсә белә? Аның әле берни дә күргәнә юк, аңламый да ул. Әле бер мәртәбә кендек тә бәйләп караганы юктыр (монысы хак инде). Узган юлы безнең янга керде дә, бала табучыдан бер читкә китеп утырды. Тегесе баласын табалмый азапланып ята. Ә бусы китабын чыгарды да укый башлады. Мин аны бала табучы өчен Инжил укый дип торам. Баксаң, шигырь укып утыруы икән.

Санитар самавыр куярга дип китү белән, бала табу бүлеге тып-тын булып кала.

— Үлмәсәм генә ярар иде! — ди хатын, кипкән иреннәрен ялап. Үзе миңа кырын күз ташлап ала.

— Кемне телисең — малаймы, кызмы?

— Барыбер. Ә иремә кыз кирәк.

— Дорес, аннары тагын табарсың, — дип жоплим хатынны.

— Тагын табарга да була. Бер бала — бала түгел бит ул, — ди хатын. Йөзеннән күрөп торам: тагын тулгагы башлана.

— Карават башына ябыш, карават башына! Жиңелрәк булыр, — дип киңәш итәм.

Бу юлы тулгак көчләрәк бара. Хатынның муенындагы кан тамырлары тагын кабар, йөзе кызара. Моңарчы караваттан ерак түгел генә урындыкта гасабиланып утырган акушер хатын тагын хатын янына йөгереп килә һәм гадәтенчә:

— Әйдә, әйдә, Маруся! Көчән, башы күренә инде! Көчән, Маруся, көчән! — дип такылдый.

Маруся көчәнә һәм, гажәпкә каршы, акушер кулында бәләкәй генә бер малай пәйда була. Беркадәр вакыт аның тавыш-тыны чыкмый тора, әмма акушерка аның артын чәбәкли, авызына тулган лайланы груша белән суыртып ала да тегесе киеренке тынлыкта бар тавышына кычкырып жибәрә.

— Су! Настя, тагын бер таз су китер! — дип кычкыра ул санитарга, кендекне бәйләгәч.

Бәләкәч янында акушер белән санитарның мәш килгәннәрен күзәтеп торам һәм, булган хәлдән соң әле һаман исенә килеп житә алмаган хатынга карап алгач, сиздерми генә китеп барам. Аллага шокер, барысы да әйбәт бетте. Безнең эштә беркайчан да йөз процент гарантия биреп булмый бит.

Ничектер бервакыт (минем әле хастаханәдә эшли башлавыма ий да тулмаган иде) бала табу бүлегенә чакыртып алдылар. Йөкле хатын сау-сәламәт, көчле, очасы киң. Яралгы дорес ята, алай зур түгел. Минне болай гына — кызыксындан, сынар очен чакырулары булгандыр, күрәсен.

Котелмәгән хәлләр килеп чыкмастыр сыман иде. Бала доньяга килгәч, акушер, гадәттәгечә, аның тирәсендә бөтерелә башлады. Ләкин сабыйның тавыш-тыны юк. Йөзе, төчкерергә теләгән, тик моны булдыра алмаган кыяфәттә, ә тән тиресе күзгә күренеп зәңгәрләнә бара. Акушер отәленеп йөреп, сабыйга су боркып башлады, кулыннан тотып, ясалма сулыш ише бер нәрсә ясый башлады. Ә боларның файдасы булмады. Алар санитар белән, куркынып, нишләргә дә белмичә, миңа карап торалар. Менә ул баш мие асты кабыгы эшли башлар мизгел! Мин балага иеләм, сакланып кына башын артка этәрәм, иреннәрем белән аның авызын һәм борынын эләктереп, үпкәсенә һава ора башлыйм. Баладан читкәрәк китәм һәм — менә могжиза! — бала сулышны үзе чыгара, аннары, һаваны үзе алып, ишетелер-ишетелмәс кенә чыелдап куя, озек-озек итеп, берничә тапкыр сулый да тәпиләрен селкетә һәм һаман катырак кычкыра башлый.

Әгәр дә бала сулый башламаса, һәммәсә дә бертавыштан минне гаепләрдәр иде. Фәни яктан караганда, мин бит бик үк дорес эшләмәдем. Әмма жиңүчеләрне хокем итмиләр...

Хирургия белемем акушерлыктагы булганы кадәр үк. Әмма хирургиядән күнекмәм күбрәк, тәҗрибәм дә һаман арта бара.

Ничектер, шулай, бервакыт, инде кара көз кергәч, авылдагы күзгә тортсан дә күренмәслек карангы тоннәренә берсендә хастаханә янына арбалы трактор килеп тукта-

ды. Арбадагы саламда бер ир-ат ята иде. Бу бәхетсез адәм, пилорамда эшләгәндә пычак астыннан такта очып чыгып, корсагын бик каты авырттырган икән. Түзеп булмаслык авыртудан теге ир анын жуйган, әмма бер-ике сәгатътән соң безгә китереп житкергәндә инде авыртуы берәз кимегән иде. Күрәсең, корсагындагы туры мускуллары озелгәннән, эче бик нык авыртканлыктан, эчке органнарын тикшерү кыен иде. Эчке органнар озелгәнме, юкмы икәнлеген белү миңа бик авыр булды.

Авыру инде ул кадәр кыен хәлдә түгел сыман тоела иде, кан басымы да бер килеш тора. Ләкин минем йөрәк тыныч түгел, шуна күрә бер бит кәгазь алам да хирургия бүлегенә юллама язам.

Үз карарымны нигезләү очен диагнозны житдирәк итеп куям: “Эчтә ябык жәрәхәт, нечкә эчәклең элмәкләре озелгән”.

Икенче көнне иртән баш табиб телефоннан шалтырата:

— Ни очен барлык авыруларны да рәттән кирәкмәгәнгә үзәк хастаханәгә жибәрәсең? Табибмы син, фельдшермы? — Тагын әллә нәрсәләр шунда...

Аңлатып торуның мәгънәсе юк. Мин трубканы куям, ә тагын ике көннән авыруның эчке органнары зарарланганлыгын һәм оләшчә перитонит булганлыгын һәм аңа операция ясаганлыкларын беләм.

Үземнең табиблык эшчәнлегемдәге бик тиз онытыла барган “уңышлар”ымны һәм хәтердә озак вакытка кала торган хаталарымны кат-кат баштан кичереп, болай дип уйлыйм: авыруларны беренче чиратта “йөрәгәң белән” дөваларга кирәктер; табиблар эшендәге хаталарның алтмыш проценттан артыграгы белмәү аркасында түгел, ә үз-үзенә артык ышанганлыктан, игътибарсызлыктан һәм үз эшенә салкын караудан килеп чыкканлыгы мәгълүм бит.

34

В.Вересаев үзенә “Табиб язмалары” дигән китабында хәтта иң нечкә күңелле докторларда да авыруларның газәплануларына “иммунитет” барлыкка килүен яза. Бар кеше очен дә газәп чигеп бетерә алмассың, һәм бу — кеше табигатенә бик табигый үзәнчәлеге. Әмма мин әле беренче генә елымны эшлим, һәм һәрбер авыр очрак, йөрәгемә оялап, жанымны туктаусыз борчып, тәшвишләндереп тора.

Мин инде беләм: аңлаешсыз авыруга консультант чакырмасам, тынычлык таба алмаячакмын, шуна күрә, вакытны сузмыйча, шунда ук үзәк хастаханәгә шалтыратам. Ә инде үз-үземә артык нык ышанган чакларымда ялгышлыklar эшләп ташлыйм.

Бала тудыру бүлегеннән акушер хатын шалтырата: бер хатын зур бала тапкан. Тудыру катлауланган, күп кан аккан. Акушерның тавышы калтырый, тизрәк килеп житүемне үтенә. Бар эшемне ташлап, шунда йөгәрәм.

— Текмәсәк, кан агуны туктата алмабыз. Сөз тегегез, мин көзгене тотып торымын, — ди акушер.

Мин килешәм, үзем хатыннан аккан канның клеенка буйлап ничек агып тошүен күзәтәм, тазда инде бер литрлап кан жыелган.

— Хәзер үк стационарга йөгерегез, барлык шәфкать туташларын алып килегез! Донорлар кирәк, венага керергә, кан салырга кирәк! — дим мин дулкынланып санитарга. Ул инде, идәнне сортмәкче булып, кулына чүпрәк алган.

Кетгутлы энәне әзерләп куйганнар инде, әмма минем бу өлкәдә моңа охшаш эшләргә башкару түгел, ertyлган жирне дә күргәнем юк. Институтта нәрсәдер күрсәткәннәр кебек тә, бер күрсәтүдән генә истә калдырып буламыни?

— Тегегез, Александр Леонидович, тегегез! Хәзер инде литр ярым жыелгандыр, кан басымы тошә, — ди миңа акушер куркуга тошөп.

Күз курка — кул эшли. Акушер хатын көзгеләрне тотып тора, әмма бар нәрсә канга баткан. Марля тампон шунда ук чыланып, берни дә күренми башлый. Мин икеләнеп калам: акушер жойне, бәлки, миннән әйбәтрәк салыр иде? Аңа күз ташлыйм, әмма яраны тегү — табиб эше. Күзләреннән күрөп торам: ул моңы эшләмәячәк. Куркынып, бала тап-

кан хатынга карыйм. Ул битараф бер кыяфәттә, кәгазь кебек ак йозендә эре-эре тир тамчылары, ирене күгәргән.

Тагын ярага бер юлы берничә тампон куям, аннары аларны тиз генә алып, канның каян агуын белергә тырышам. Ләкин кан бер дә түгел, берничә дә түгел, барлык кан тамырларыннан берьюлы ага, кыскач белән генә туктатырлык түгел. Барлык кан тамырларын да эләктерер өчен энәне тирәнгәрәк кертәм һәм тегә башлыйм. Берничә атлам ясагач, кан агу кими, әмма мин бер-бер артлы тагын берничә жой салам — жәрәхәтгән кан инде акрын гына ага башлый. Жәрәхәтне тампон белән корытам. Калганы үзеннән-үзе туктар...

— Ярар, туктагыз инде, Алла боерса, хәзер төзәләр, — ди акушер, жойләрне тикшереп.

Авыруның кан басымы түбән. Инде кан группасын да тикшердек, кирпич заводына шалтыраттык. Аннан хәзер үк оч донорны утыртып машина жибәрәбез, дип вәгдә иттеләр. Транспорт белән тоткарлык килеп чыкмасын өчен, без анда үзбезнең санитар машинасын жибәрәбез. Тик барыбер алар килгәнче, тикшереп, канны алганчы сәгать ярымлап вакыт үтәчәк. Шуңа күрә, вакытны сузмас өчен, Аля Фокеевадан дүрт йоз миллилитр кан алып, шуны сала торабыз.

Ниһаять, кан агу туктады. Литр ярым кан салгач, без югалган канны тулысынча кире кайтарган кебек булдык. Бар кеше дә канәгать. Авыр хәлдәге сырхауны коткарып калганнан соң була торган канәгатьлек хисе табибларга гына таныштыр, могаен.

Эш көне инде күптән тәмамланды, караңгы тоште. Мин, өлкән шәфкать туташы, акушер, ике шәфкать туташы, Аля Фокеева һәм санитар бергәләп утырып, мәтрүшкәлә чәй эчәбез. Тик беренче уныштан башлар әйләнәп, мин булган хәлне тәнкыйть күзлегеннән кичерә белмим, ертылуның ни дәрәжәдә булуын, мондый вакытта нинди катлауланулар килеп чыгасын уйламыйм. Аннары мин әле жәрәхәтне дә тиешенчә текмәгәнмендер. Икенче конне миңа авыруны акушер-гинекологка жибәрәсе, йә үзләрен бирегә чакыртып аласы да бит, әмма мин үзбезнең акушерга ышанып калам, баланы кабул итә алмаганын районда белеп алуларын теләмидер ич инде ул. Иртәгесен авыруның үзен канәгатьләнерлек сизгәнәнә ышанып тынычланам, ә берничә көннән мин салган жойләр сүтелә башлый һәм туры эчәккә эренле ачык яра ачыла. Жой салганда мин, күрәсәң, туры эчәкне дә эләктергәнмендер.

Үзәк хастаханәгә шалтыратам, баш табибтан акушер-гинеколог жибәрүен үтенәм. Ул эшнең нәрсәдә икәнлеген сораша. Сорауларыннан бу өлкәдә миннән әллә ни ерак китмәгәнлегә күренеп тора. Әмма үзе белгечне жибәрә.

Күз тирәләренә вак жыерчыклар таралган киң күңелле Валентина Андреевна, башын озаң кына селки-селки, авыруны карый.

— Моны эшләргә кыюлыгыгыз ничек житте соң сезнең? Мин инде унсигез ел эшлим, ә мондый зур яраларны беренче күрүем. Миңа шундый хәл булса, һич кенә дә бу эшкә алынмас идем, авыруны шунда ук үзәк хастаханәгә жибәрер идем.

Аңа карап, мин: “Ә нәрсә эшләргә иде соң? Минем бүтән юлым юк иде бит! Кулыма энә алмасам, бу хатын күп кан югалтудан үлә иде ич”, — дип уйлыйм. Акланырлык сүзләр теләмә килми, ничек кенә булмасын, мин барыбер “иң кырыйда торучы” кеше бит. Валентина Андреевнага туп-туры карап тора бирәм. Шулкач ул кинәт туктап кала, минем күңелдә ниләр актарылганын аңлый, күрәсәң. Ул бүтән бер сүз дә әйтми.

Шул көнне авыруны махсуслашкан республика учреждениесенә озаттылар.

35

Урыныма килеп утырганнан соң бер ел үткәч, минем кыюсызлыкның эзе дә калмады. Хәзер инде мин үз яшемнән өлкәнрәк күренәм, тавышта ярыйсы гына боеручан тосмерләр барлыкка килде. Хужалык белән үземчә житәкчелек итәм: бер ел эчендә ике слесарь-сантехникны, анда-монда урлаштыргалаганы өчен сестра-хозяйканы алыштырдым, май бәйрәмендә эчүгә сабышып йоргәнә өчен Анатолий Петровичны эшеннән куып чыгардым, тик ул, айныгач, бүтән эчмим, дип антлар итте дә мин аны яңадан эшкә алдым;

авыруларга укол ясаганнан соң даими рәвештә абсцесслар китереп чыгарганнары очен ике шәфкать туташын кудым.

Мондый вакытта мин кисәтүләр, шелтәләр биреп, вакыт әрәм итеп тормыйм.

Әмма минем үземә беркем дә ачу сакламый сыман тоела, һәрхәлдә беркем дә беркемгә зарланмый. Боерыкка кул куяр алдыннан мин гаепле кешене кабинетка чакыртып алам һәм күзенә туп-туры карап, тыныч кына итеп, шуның очен һәм шуның очен эштән азат итәм, яисә икенче эш урынына күчәрәм, дип әйтәм.

— Ә үз теләгем буенча ярыймы? — дип сорый, гадәттә, миндә эшләгән кеше.

— Мин сезгә ачу тотмыйм, — дим, тегеңә кәгазь кисәгә сузып.

— Ә бүгенге көннән түгел, бер айдан мөмкинме?

— Юк, — димен, — мин үземнең карарларымны алыштырмыйм. Чонки бөкрене нәрсә тозатканен бик яхшы беләм.

Хәсән Хәсәнович минем янга бер генә килмәде. Аның белән киңәшләшмәвем эчен пошыра ахрысы.

— Александр Леонидович, производство киңәшмәсе үткәреп аласы иде бит, ә? Барлык санитарларны, шәфкать туташларын жыеп киңәшеп алсак, әйбәт булыр иде.

— Нәрсә хакында киңәшмәкче буласыз? — димен. Чонки мин беләм: бер генә конкрет мәсьәләне дә бездә жыелыш жыеп кына хәл итеп булмый.

Бер ел эчендә жыелышка (анысы да әле производство киңәшмәсе түгел) без нибары бер мәртәбә — Жиңү коненә, ветераннарга кесә тобен кырып жыйган акчага алынган исемле сәгатьләр тапшырып очен генә жыелдык.

Монда инде Хәсән Хәсәнович рәислек итте, бик тә күңеле булды шуңа үзенә.

36

Жәйгә таба коллективта үзеннән-үзе стационарны үз көчләребез белән ремонтлау фикере туды.

Узган ел ахырында бүтән статьялардан хужалык кирәк-яракларына безнең мөмкинлекләрдән чыгып исәпләгәндә шактый гына акча күчәрә алу һәм киләсе ел очен күмерне артыгы белән алуыбыз аркасында, без акбур да, шпаклевка да, буяу белән линолеум да ала алдык, моннан тыш әле зур алюмин кәстрүлләрне ике мичкә ак буяуга алыштырдык, ә ул бик зур дефицит.

Барлык шушы байлык ат сараена кушып салынган бүрәнә бинада саклана иде. Тимер белән тышланган зур ишеге бар, ике йозакка бикләнә, ачкычы миндә саклана.

Анатолий Петрович ачкычларны миңа үзе бирде.

— Менә, алыгыз, Александр Леонидович, — диде ул, ачкычларны остәлгә куеп. — Гонаһтан ераграк булганың яхшы. Авылда ничек икәннен үзегез беләсез. Берсе шешә күтәреп килә дә буяу салып бирүне сорый, аннары икенчесе... Ә болай мин, ачкыч миндә түгел, дим, баш табиб алды, дим. Сезгә буяу сорап килмиләр бит инде алар.

— Нәрсә, Плюшкин итмәкче буласызмыни мине?

— Ярар инде, ремонтка хәтле булса да торсын инде.

Хастаханәне ябып тормыйча гына, авырулар азрак чакны — июльдә ремонт ясап алырга булдык.

— Авыруларны бер-ике палатадан бүтәннәренә күчереп торырбыз, караватларны коридорга чыгарырбыз, — диде өлкән шәфкать туташы. — Башта Митька белән Николай (ул безнең сантехник) диварларны шомартыр, аннары санитарлар белән шәфкать туташлары агартыр, идәннәрне юар, аннары буйый башлар. Митька белән Николай искесе остеннән яңа линолеум жәйсәннәр. Болай гына ризалашмас инде ул, азрак килешү буенча түләргә кирәк булыр...

-- Сөз күптәннән эшлисез, сезгә күренәрәк тошә, — дим мин аны хуплап. Мин инде хужалык модирләре белән ремонт очен тагын ниләр кирәген сөйләшеп куйган идем.

Алебастр да кирәк икән, баскычны тозәтү очен әйбәт цемент та, түбәне ямар очен берничә табак калай да, тагын әллә ниләр кирәк икән. Боларның һәммәсен юнәтүе авыр.

Иртәдән, биш минутлык кинәшмәгә кадәр, урыннарында чагында сойләшеп калыйм дип, үзбездән участкадагы предприятие житәкчеләренә шалтыратам. Кулларыннан килгән хәтләр, үзләренә кирәк кешегә ярдәм итәләр инде алар.

Ремонтка бердәм тотындык. Шәфкать туташлары белән санитарлар, буялмас очен, иске, гамәлдән чыккан халатлар киеп алып, диварларны, түшәмнәрне кыра һәм юа башладылар. Алар артыннан Митька белән Николай бара. Эш көне идән юу белән тәмамлана. Икенче көнне Митька диварга ярты сантиметрлы сызык сызып чыга һәм, линейкасыз-нисез сызыкны шулай тигез итеп миннән башка беркем дә сыз алмый, һәрхәлдә районда, дип мактана.

— Димәк, аз эчәсәң, — дип көлә санитар хатыннары. — Күп эчсәң, кулың калтырар иде!

— Урламыйм да, — ди Митька, керфекен дә селкетмичә. Зур кәстрүлгә башта ак буяу, аннары билгелә бер микьдарда күк төстәгә һәм ачык яшел буяу ости.

— Болгатыгыз, — дип әмер бирә ул үзенә булышучы санитарларга. Салат төсендәгә матур буяу килеп чыга. Ул бар кешегә дә ошый. Минне чакырып алалар да елмаеп:

— Шулай ярар микән? — дип сорыйлар.

— Әлбәттә, ярар! — дим мин дә, соклануымны белдереп.

— Александр Леонидович, бер мәртәбә булса да сүгенегез инде ичмасам, күзбездән бер чите белән генә сезнең ничек сүгенгәнне карап торыйк, — ди санитарларның иң чаясы Настя Фомина.

Әмма мин үземә килешмәгән нәрсәгә эшләргә тиеш түгеллегемне беләм, доресрәгә сезәм. Аннары бит әле мактау сүзгә караганда ныграк тәэсир итә. Мин елмаям.

Бу юлы бит иң моһиме шул: беркем беркемне мәжбүр итми, һәммәсә дә, тылсымлы таяк селтәнүе буенча, сүз берләшкән кебек, шаян сүзләр әйтә-әйтә, үзләре очен эшләгән кебек эшлиләр, көнгә берәр палата ремонтлана. Биш минутлыкларда мин ремонт турында сүз дә чыгармыйм, һәммәсен дә эш барышында хәл итәбез. Шул ук Настя Фомина болай ди:

— Нәрсәдер аңлап булмый әле монда: Ирек Галимжанович баш булган чагында иртәдән барыбызны да пешекләп чыгара иде. Аннан башка чүпрәгәнне селтәп кара әле, бар тишеккә борынын тыга иде. Ә бу елмаеп йөрүен белә, аңа һәммәсә дә әйбәт, ә без, жен балалары кебек пычракка батып, тилеләр кебек иртәдән кичкә хәтләр бил бөгәбез, түләү турында уйлап караган кеше дә юк бит үзе.

— Бүген икенче палатага күчәбез, — ди миңа биш минутлыктан соң өлкән шәфкать туташы.

— Бик әйбәт, — дим мин, акбурга, буяуларга дип язылган актларга кул куеп. Моңы мин көн саен тикшерү очен эшлим, ә эш көне ахырында, амбулатор авыруларны кабул иткәннән соң, стационарга керәм, ремонт ясалган палатаны карап чыгам. Митька, Николай, шәфкать туташлары, санитарлар горур, шул ук вакытта шаян кыяфәт белән миңа карап торалар. Миннән нинди сүзләр коткәннәрен беләм инде.

— Бу палата кичәгесеннән дә әйбәтрәк булган, — дим мин, үз миссиямнең кешеләрнең күңелен сүрелдермәүдән, эшкә дәртләндереп торудан гыйбарәт булуын тошенеп. Мин моңы ярыйсы гына әйбәт башкарам кебек.

Кайвакыт бит, берәр шәфкать туташын яисә санитарны үз сменасыннан тыш кизүгә куярга кирәк булса, үгетләп кенә калмыйча, хәтта боерык та язарга туры килә. Ә монда һәммәсә дә үз ирекләре белән, елмая-елмая эшлиләр. Кешеләр белән житәкчелек итү — катлаулы нәрсә шул ул. Институтта моңа өйрәтмиләр. Һәм шушы чәнечкелә юлны сукуыр килеш үтәргә туры килә.

Районның баш табибына ремонт хакында бер сүз дә әйтелмәгән иде, әмма ул үзе килеп житкән.

Кулны бирергәме, юкмы икән дип икеләнәп тора. Безгә килгән чагында аның кәефе бер тиенгә яраксыз була. Бездә булган бер нәрсәдән дә канәгать түгел ул.

— Нәрсә тожырдың син монда?

— Карап чыгыгыз. — Үзем белән шулай остән торып сойләшкәнне женем сойми, мин дә тәкәбберләнәп китәм.

— Нинди акчага?

— Үз акчабызга.

Шуның белән сойләшү тәмам. Килешә алмыйбыз икән, минем дә гаеп барлыгын аңтыйм инде. Икебез дә — дивана.

Коридор буйлап барабыз. Ул — алдан, мин — арттан. Каршыга чиләк белән пумала тоткан Настя Фомина килә. Туктый, исәнләшә, елмая. Эше очен соенүе инде, районның баш табибы, аның ничек шәп эшләгәннен күрә, шулай ук соенергә тиеш, дип уйлый, эчкерсез жан. Әмма Ирек Галимжановичның йөзгә кара болыттан да карарак, күрмәгәнгә салышып, узып китә. Настяның елмаюы иренендә катып кала.

Санитарлар белән ике шәфкать туташы стена буяп яткан палата ишеге тобендә туктап калабыз. Безне күргәч, алар Ирек Галимжановичка сораулы, гаепле карашларын төбиләр.

— Безгә булышчылар килә, хатыннар. Тань, кунакларга чиләк тоттыр әле, — ди беркайчан да сүзгә кесәгә керми торган Настя Фомина.

Ирек Галимжанович Настяга кырын караш ташлый һәм чыгу юлына борыла. Мин — аның артыннан. Ул инде ремонт ясалган палаталардан берсенең ишеген ача.

— Караңгырак төстәге буяу кирәк иде.

— Туалетка бүтән төрле тосне сайларбыз.

Бүлмәгә үтәбез.

— Кайчан бетерәсең?

— Бер атнадан.

— Нигә шулай озак?

— Бәлки кирәк-ярак белән булышырсыз, ул чагында тизрәк булып.

Шуның белән хушлашабыз.

— Безнең баш табиб бара, минсиңайтим, исәнләшми дә. Танавына бер-ике мәртәбә буяу тамызып алсаң, шәп буласы да... Бездән киткәч, әллә кем булды. Юкса, белмибез инде без аның ниндигеген. Әле фатирына ремонт ясарга да йөргән идек, остәлгә шешә куйган булды, бер табын артында утырган идек, ә монда симергән, — ди Настя үз тирәсенә жыелган хатыннарга. — Әле бушка эшләгәнгә соенергә тиеш, бүтән хастаханәләрдә шабашниклар яллылар.

38

Ремонт бетәргә берничә кон калганда, әллә чынлап, әллә уйнап дигәндәй, “юып” алу зыян итмәс иде, дип төрттәрә башлыйлар.

— Шулай булмыйча, — дип фикер йөртте өлкән шәфкать туташы, — кешеләр алъялны белми эшләделәр. Ничек инде билгеләп үтмисең? Аш әзерләребез, һәркем үзәндә булган кабымлыкны алып килер. Күп кирәкмәни безгә? Хатыннар бездә эчми — бер-ике чәркә тотып куярлар инде куйсалар, ә мужиклар нибары биш кеше. Бериз утырып алырбыз, күнел ачарбыз, жырларбыз!

Янә акча мәсьәләсе килеп басты. Мондый эшләрдә зирәклегә белән танылган Митька коткарды. Ул моннан егерме еллар элек моргка дип төзелгән эт оясы хәтле генә сарайны сүтәргә кирәк, диде. Аның ишеге белән идән такталарын күптән инде авыл халкы ташып бетергән, такта түбәсе череп, сыгылып тошкан, ә диварлары әле исән иде.

Анда бер генә мәетне дә ярып карамаганнар. Гомумән, участок хастаханәләрендә үлсә кешене оенә озаталар. Шушы сарайны Митька авыл халкына сатарга тәкъдим итте.

— Алырлармы икән соң? Минемчә, ул беркемгә бушка да кирәк түгел, — дип шик белдердем.

— Алалар. Йөз илле сумга кулыңнан тартып алалар. Аның тыштан иске күренүенә карамагыз. Кирпече нык, агач белән яндырылган, хәзергеләр ише түгел. Хәзер кем пенсионерга кирпеч бирсен. Мунчага да, օйалдына да, мичкә дә бара ул. Тик Николайга әйтергә кирәк. Авыл советын да өстәл янына чакырсаң ярар иде. Һаман шуна йөгереп барабыз бит.

“Алайса, рәисне генә түгел, баш бухгалтерны да чакырасы була инде”, — дип уйлыйм.

Ремонт башланып, ике атна үткәннән соң коридор гына эшләнмичә калды.

— Әйбәт, әйбәт! — дип сөйләнде авыл советы рәисе, янарған палаталарны күздән кичереп. — Кеше ялласаң, бер өч айга сузарлар иде әле. Биш меңенә дә каерып алырлар иде. Барып чыкса, көзгә табарак, без сезгә әле капремонтка мәктәп белән бакчадан бер өч меңне күчерербез. Елныкын-елга үзләштерә алмыйлар, акча юкка чыга. Мин аларга кирәк-ярак китереп аударырмын, дип уйлыйлар...

Тозекләндерү беткән көнне авыруларны тиз генә кабул итеп бетердек тә, амбулаториядәге өстәлләрне берләштереп, чиста жәймәләр яптык. “Юу”га иллеләп кеше жыелды. Һәркем үзе белән нәрсә дә булса алып килгән иде: кем кәбестә бәләше шунда, кем сало, кыяр, кипкән балык, жиләк-жимеш катнашмасы, ә бала табу бүлегеннән ярты өстәл зурлыгындагы торт китерделәр. Хатын-кыз өстәл тирәсендә мәш килде, ир-ат баскычта тәмәке тарткалап сөйләшә-сөйләшә, табын янына чакырганны көтеп торды.

Мондый эшләрдә мин үземне ничектер жайсыз сизәм. Табынга һич кенә дә катнашмас идем дә — ярамый. Хәсән Хәсәновичтан беренче тостны әйтүен алдан ук үтенеп куям. Болай, әдәплелек йөзеннән генә ул баш тартып маташа, аннары (йөзеннән күреп торам инде) бик рәхәтләнеп риза була.

Ниһаять, Митька зур кәстрүл, берничә кирпеч ипи һәм дистәләп шешә арагы һәм арзанлы кызыл шәраб алып килә. Мин соңгы кеше булып керәм, ботен кеше утырып беткәч кенә, һәм монда инде мин баш түгел дип, берәр күренми торганрак почмакка кысылмакчы булам. Әмма мине дәрәжәле урынга — өстәл башына утырталар да сүз әйтүемне сорыйлар. Мин Хәсән Хәсәновичка карап алам, әмма ул кулын як-якка жәя.

Рюмкалар урынына һәркемгә салынган. Мин урынымнан торам.

— Алла боерса, соңгысы булмасын! — ди Митька, минем ни әйтергә белми торумынны күреп.

— Шул хормәткә, — дим мин.

— Бирсен Ходай! — ди өстәлнең икенче башында утырган Настя.

Беренче тосттан соң икенче аш бирә башладылар.

Ишеккә каты гына шақыганнары ишетелде.

Авыл советы рәисе белән баш бухгалтер килгән икән.

— Штраф салыгыз, — дип кычкырыштылар төрле яктан.

Кунакларга, әле өстәл артына утырмас борын ук, стакан тутырып салып бирәләр.

— Медиклар өчен!

— Медиклар өчен! — дип хуплый авыл советы рәисен бухгалтер һәм стаканын төбенә хәтле бушатып куя.

Ә өстәлнең икенче башында әче тавышлы Настя Фомина инде жыр сузып жибәрә, аны хатыннар күтәреп ала...

Миңа да күңелле, рәхәт иде. Ирләр белән берничә мәртәбә баскычка тәмәке тартырга чыгып кердем, мәжлестә ахырга кадәр утырырга да көчем житте.

Районның баш табибына мин тамагына утырган сөяк булдым иде. Ул миңа комиссияләр жибәрә башлый.

— Ничек инде сез барлык авыруларга да авыру тарихын язмый кала аласыз? Эшегез судка эләксә, сезне беркем якламый бит. Авыру тарихы — документ. Беренче чиратта ул безгә кирәк — авыруга түгел. Ул безне прокурордан яклап кала. Авыру үлән-нитә калса... — ди миңа терапия бүлеге модире. Ул — бар нәрсәдән туйган, арыган бер хатын инде. Дәрәжәле

пациентка тиешле игътибар күрсәтмәгән өчен дип, баш табиб аңа кычкырганнан соң модир-нең нервы оянғе кузгалып, әле күптән түгел генә “больничный”дан чыккан икән.

— Каты сырхауларга авыру тарихын язам мин...

— Барыбер инде. Бездә теләсә кем теләсә кайсы минутта үлеп китәргә мөмкин. Ә сезнең авыру тарихыгыз буш. Сөз аны дәваламагансыз. Тарихы булса, инде яшереп торасы юк, анда нәрсә дә булса язып та булыр иде.

— Тошкә хәтле мин утыз биш стационар авыруны кабул итәм, — дип жавап бирәм мин. — Моннан тыш хужалык эшләрен, язу-сызу эшләрен алып барасым бар. Авырулар белән сөйләшеп чыгарга вакытым да калмый.

— Алайса, сезгә акчаны ни өчен түлиләр соң?

— Акчаны миңа авыру тарихларына нәрсәдер сызгалап утырган өчен түгел, ә авыруларны дәвалаган өчен түлиләр, — дим һәм үзәк хастаханәдән кайчакларны нинди надан язмалар килгәнлеккә мисаллар китерәм. Аннары шкафын ачып, тузанга баткан авыру тарихлары өменә күрсәтәм.

— Монда күпме эшлим инде, — дим мин, — әле бер генә кәгазьнең дә кирәге чыкмады.

— Юк, сезгә түзеп булмас ахрысы, — ди модир. Ул үпкәләп, журналга чираттагы кисәтүне язып куя. Шуның белән сөйләшү кайвакыт тәмамлана. Ә бүтән вакыты житкәч, һәммәсә ор-яңадан башлана. Мин аңа үз фикерләремне әйтеп биргәч, ул миңа гажәпсенеп карый.

— Әгәр комиссия килсә, — ди ул берәз вакыттан соң, — сөз сөйләгән нәрсәне беркем дә сорап тормас. Беренче эш итеп, авыру тарихларын карарлар. Үз тәҗрибәмнән чыгып та әйтә алам: анда нәрсә язылганын берәү дә тикшереп тормас. Иң мөһиме — нидер язылган булсын. Безнең эшебез шуннан гыйбарәт.

Әйтер сүзем юк. Миңа карап, ул авыр сулап куя. Тик миңа ачу тотмаганлыгын күрәп торам. Ул кайдадыр күнеленә түрәндә минем хаклы икәнлегемне дә белә кебек. Әлбәттә, авыру тарихларын тутыруым-тутырмавым аны борчымый.

Сүз ахырында ул минем ничек яшәвем, әти-әниләремнең кем булуы, кайда эшләве турында сораша. Кияүгә чыкмаган кызы бар бит! Әмма ул мине перспективасыз кияү дип белә ахрысы.

— Юк, кызыкмыйм мин сезгә, кызыкмыйм. Шулай эшләсәгез, сезгә һәр жирдә кыен булыр. Ышаныгыз миңа. Таләпләр бар жирдә дә бер тосле. Үзегезне аклап ни генә әйтсәгез дә, сезне беркем дә аңламас.

Аннары ул журналны санэпидстанциянең баш табибына тапшыра, тегесе, әлбәттә инде, бәйләнергә сәбәп эзләп, остәлләрне генә түгел — төнге чүлмәкләрне дә тикшерә.

— Сезнең белән сөйләшүнең файдасы юк, — ди ул, журналга нәрсәдер яза-яза. — Сезгә бүтән бер эшләре дә калмаган кешеләр сыман йорибез.

— Ә сөз йөрмәгез, — дим мин һәм бу күнелсез, файдасыз сөйләшүне дәвам итмәс өчен бүлмәмнән чыгып китәм.

Аңа монәсәбәтем аның ачуын кузгата. Икенче мәртәбә ул, ботен кеше алдында, булган һәм булмаган нәрсәләр өчен мине тирги башлый, ә мин, озак уйлап тормыйча, үзәк хастаханә ишегалдындагы туалетка керергә киңәш итәм, анда аучылар итеге кимичә барып та йорисе юк, дим. Миннән мондый әрсезлекке көтмәгәнгә, аның бите кызыл таплар белән каплана.

Баштарак, форсаттан файдаланып, белгечләрдән авыруларга консультация үткәрүләрен сораган булсам, алга таба, вакытны юкка әрәм итәргә теләмичә, олкән шәфкать туташына:

— Медпунктларга киттем, — дип кенә әйтә торган булдым.

Хәзер инде район киңәшмәләрендә һәр докладчының чыгышында безнең хастаханәне аерып сөйләләр. Чыгыш ясаучылар, районның баш табибына карап, бала табу бүлегенә чакырганда минем бала табучыларга ярдәм итәсе урында гәжит укып утыруымны гаепләп сөйләләр; бездә ел буена бер генә киңәшмә дә уздырылмаган икән; медицина документларын мин тиешенчә тутырмыйм икән; үзәк хастаханәдәге жылышларга йормим икән; кер юу урыны төзегәндә каты авыруларны эшләткәнмен икән. Бу спектакльләр вакытында баш табибның йөзе караңгы була, президиумда утырган якыннары да йөзләренә шундый ук кыяфәт бирергә тырышалар. Ә шул ук вакытта залда утырган медицина хезмәткәрләренең

йөзенә мыскыллы елмая чыга. Алар үзләрен түгел, ә мине тиргәүләреннән канәгать. Ә участок хастаханәләренең баш табиблары очрашканда кулымны кысып:

— Галимжанычның теңкәсенә нык тигәнсең икән... — дип көлөп китәләр.

— Урыныма ябышып ятмыйм әле, урынбасар буласым да юк, — дип җавап бирәм.

* * *

Безгә шушы якларда туып-үскән яңа хирург — Сергей Иванович килде. Бераздан аны безнең хастаханәгә баш табиб итеп куйдылар. Аңа “Чак кына” дигән кушамат тактылар: ул бар кешегә дә “чак кына яхшырак эшләргә кирәк”, — дип әйтә иде.

Бездә һәр елны “Донор көне” үткәрелә. Ничек файдаланыласын белми торып, түләүсез кан бирергә теләүчеләр алай ук күп түгел. Шуңа күрә бу компания бездә елдан-елга үзенчәлекле үтә. Аңа алдан ук әзерләнә башлыйлар, берничә әржә аракы, азык-төлек алалар. Кыскасы, бәйрәмгә әзерләнгән кебек була. Бу максат очен сәламәтлек саклау оешмалары бүлгән аз-маз акча әйбәтрәк итеп тамак туйдыру очен дә җитми. Бәя мондый: ике йөз грамм кан очен — йөз грамм һәм шактый зур кисәк ит салынган икенче аш; дүрт йөз грамм кан очен — ике йөз грамм. Моңа акчаны, финанс тәртибен боза-боза, кем ничек булдыра алса, шулай табалар. Районда моны иң югары түрәләрдән алып бар кеше дә белә.

“Әгәр дә районның баш табибы хәлләрнең бездә дә бүтән җирдәге кебек үк булуын белсә, ничшиксез комиссия җибәрәчәк”, — дип уйлыйм мин һәм, алдан ук чарасын күрмәкче булып, аңа шалтыратам. Хәлне аңлатам, нәрсә эшләргә икәннен сорыйм.

— Нишлик икән?

— Элеккечә үткәрегез инде, — ди теге.

— Акча каян алырга?

— Син яңа кеше түгел ич инде, Митькадан сора, әйтер...

Донор көне алдыннан радиодан чыгыш ясап, кан бирүнең кеше тормышын саклап калуы турында сөйләдем, предприятие һәм оешма җитәкчеләре эшчеләрне эштән җибәргә генә түгел, кан биргән көнне дә кертәп, ике конлек ял да бирергә тиешләр, безнең участка каннарын унбишәр тапкыр һәм аннан да артыграк биргән һәм үзләрен менә дигән итеп сизгән кешеләр бар, дидем. Ышанычлырак булсын очен күп кан югалткан авыруга ике литр ярым кан салгач кына аны коткарып калганыбызны сөйләдем.

Донор көне алдыннан хастаханәдә гомуми җыештыру үткәрдек. Хәлләре җиңелрәк булган авыруларны чыгардык, буш калган палаталарда донорларны тикшереп, кан алырга әзерләдек. Алдан ук кемнең тамырдан кан аласын, кемнең теркәп торасын, кемнең кан группасын билгеләячәген, кемнең аш олашеп торасын сойләшеп куйдык. Митька гына бераз тоткарлады: аны аракы олашеп торырга кую бер дә акыллы эш булмас иде, тик аның очкөн буена авыл советыннан сельпога товар алыр очен чапканын искә алганнан соң, Митьканы бу чарадан читләштерү жайсыз булыр, дигән карарга килдек.

39

Беренче донор килеп кәргәндә сәгать сигез дә тулмаган иде әле. Бу Мизон иде. Колхозда терлекче булып эшли, анда бит теләсә кайсы көнне эшкә бармый калсаң да, беркем бер сүз әйтми — бу урын бик дефицит урын, терлекләргә дигән азыкны да сатып эчеп ята. Бүген дә йөзләре шешенгән, махмырлаган чагыдыр, күрәсең.

— Син нәрсә? Юынып килер идең ичмасам... Терлек абзарына түгел, хастаханәгә килгәнсең! — дип әрли башлады аны Нина Ильинична.

— Кан...

— Кан бирергә кирәк түгел сиңа, эчәсең килгәндер әле, таң атмас борын килеп җиткәнсең. Синен инде кан урынына комешкә агадыр анда.

— Жаным аракыны кабул итә. Ал өч стакан!

Нина Ильинична Фекла Андреевнадан, Мизонны донорлыкка язарга ярыймы, дип сорады.

— Яз инде шунда план очен. Шуның хәтле эчкәч, сәламәттер инде, — дип жавап бирде тегесе. Һәм Мизон үз янына килгәч, кан бирүгә комачаулый торган билгеләрне ачык-ламакчы булып:

— Андый-мондый саргайганың юкмы? — дип сорады:

— Нәрсә?

— Күзләрең саргаймадымы? — Фекла Андреевна Нина Ильиничнага карап алды, икесе дә Мизонның миңгерәеп торганына гажәпләнәп елмаеп куйдылар.

— Тешләр, бармаклар тәмәкедән саргайган...

“Сәламәт” дип язып куйды Фекла Андреевна һәм донор остәле яныннан киткәч:

— Тәненә спирт исе сеңеп беткән, ә үзеннән сасыган балык исләре килә, — дип әйтеп куйды.

Аяк киеме торган почмакка оске киemen дә ыргытып, Мизон жинен сызганып, кан ала торган палатага кереп китте.

— Монда кил, монда, — диде аңа шәфкать туташы, остәл янына чакырды, пычранмасын очен табурет белән валикка тастымал жәйде. Мизон миңгерәү бер караш белән читкә карап торган арада спиртка манчылган тампон белән оч мәртәбә терсәктән бөгелгән урынны сортеп алды һәм ансат кына итеп бау кебек юан венага үткен энәсен кертеп жибәрде. Энә үтә күрәнмәле көпшә белән кан оемасын очен сыек консервант салынган флаконга тоташкан иде. Кан атылып чыгып, күбекләнә-күбекләнә флаконны бик тиз тутыра башлады.

— Тагын ал, — диде Мизон флакон тулгач, һәм шәфкать туташы көпшәне кысып куйгач, энәне житез генә икенче флаконга кадады.

— Кайберәүләр каннарын жәлли, ә мин кызганмыйм, ел саен бирәм, — диде Мизон, аш урынына арагы сорап. Әмма, халыкның котын алып тормасын дип, хатыннар аны бик тиз куып чыгардылар.

40

Донорларның күбесе тошке аш житәрәк килә башлады. Барысы да бик житез эш иттеләр. Бер егет белән генә жайсызрак килеп чыкты. Энәне венадан алгач, энә кадаган урынга тиз генә мамык куя алмадылар. Терсәге бөгелгән урыннан нечкә генә булып кан ага башлаганны күрәп, егетез, кәгазь кебек агарып урындыгыннан егылып тоште. Аны шунда ук ятакка сузып салдылар, наштатыр спирты иснәттеләр. Берничә секундтан күзен ачкач, үзенә текәлгән күзләрен күрәп, егетез кызык итеп башын боргалый башлады.

— Нәрсә, нәрсә? — диде һушына килә-килә, эшнең нидә икәнлеген аңлый алмыйча.

Барысы да бердәм колеп жибәрделәр. Егет, тагын да ныграк уңайсызланып, мөндәргә капланды.

Якындагырак авыллардан донорлар йөк машиналарында фельдшерлар озатуында киләләр, ә жирле житәкчеләр транспорт бирмәгән урыннарда “санитар” машинасын жибәрергә туры килә, анда донорлар кереп тулгач, рессорлар сыгылып чиный, ә Ваня дөдәй, техника очен кайгырып, кәгазьгә язарга ярамый торган сүзләр белән сүгенә башлый.

Донорларның күпчелеге таза, шат күңелле, шаян сүзле халык. Донор көнен алар “сәбантуй” дип йөртәләр. Бар кешенең дә күңеле, шул исәптән медикларныкы да, күтәренке. Һәммәсе дә көлә, шаярта. Донорлар арасында гипертониклар да бар.

— Начар канны чыгарырга кирәк, — диләр алар.

Мизон сыман, махмырдан килүчеләр дә бар, әмма араларында күп кенә яшь ирләр дә булган донорларның күпчелеге очен арагы — бары тик катализатор гына. Күпләр бер мәртәбә биргәннән соң батыраеп китәләр.

— Берни дә сизмәдем, — диләр алар һәм икенче жиннәрен сызгана башлыйлар.

Беррәттән оченче мәртәбә керүчеләр дә була. Әмма без канны бик сирәк очракларда гына дүрт йөз граммнан артык алабыз.

Тоштән соң ерак бер авылдан ирләргә иш булып житмеш яшьлек бер карт килде. Йөк машинасынан жинел генә сикереп тоште дә, бар кеше белән бергә чиратка барып басты. Тик Фекла Андреевна аны бракка чыгарды.

— Яшен бармый, берәр нәрсә булса, Алла сакласын, жавап бирергә туры килер тагын, — дип, картны бик нык үпкәләтте.

Тегесе хәзер минем янга килеп житте. Карыйм: бәләкәй генә, хәлсез генә бер бабай. “Үзең дә чирледер әле, канны үзең салырга кирәктер синең”, — дип уйлыйм. Ә ул:

— Халык алдында оят, авылда көлеп жаныңны алырлар, — ди.

Мин аны үгетли башлыйм:

- Сезнең яштың инструкция кан алырга кушмый, аның файдасы юк, — дим.

— Илле биш яшьлек яшь хатын алган идем, аның алдында оят — хет жир тишегенә кереп кит, — ди.

Аңа белешмә белән талонны болай гына бирергә килешәбез.

— Син дә безнең белән мени? — дип сорыйлар аннан ирләр, бабай Мигька янына килгәч.

— Шулай булмыйни! Тыштан гына шундый бит мин, мәсьәләнең тобенә карарга кирәк, — ди ул горур гына, белешмәсен селкеп һәм Митька алдына талонын китереп сала.

— Әйдә, сал!

— Мондый донорга ике мәртәбә күбрәк бирергә кирәк! — ди берсе, картны яклап.

— Икене, икене! Хастаханә бөлмәс әле! — дип шаркылдаша һәммәсә дә.

Митька өлкән шәфкать тугашына карап ала, тегесе дә көлә һәм, башланмаган шешәнә ачып, стаканны мөлдәрәмә тутырып арагы сала.

Картыбыз башын тагын да югарыга күтәрәп, хәзер икенче мәртәбә кан бирергә керәм, дип, тончыга-тончыга, көч-хәл белән стаканын бушатып куя.

Эш көне ахырында, донорлар ташкыны беткәч, авыл советы рәисе белән баш бухгалтер килеп керде. Алар донор көненең ничек үтүе белән кызыксындылар, аннары арткы ишектән генә Митька янына керделәр. Тегесе инде лаякыл булган иде, шуна күрә аны икенче көнне сестра-хозяйка белән алыштырырга туры килде.

Ниһаять, соңгы донор да чыгып китте. Ватылмасын очен, донор каны салынган флаконнарны махсус тартмаларга салып, санитар машинасына куйдылар да сикәлтәле юлдан үзәк хастаханәгә озаттылар.

Көн буена һәммәсә дә конвейерда эшләгән кебек, төшке ашсыз да эшләп, эт булып арыганнар иде. Ләкин кешеләрнең күнеле күтәрелде. Барысы да файдалы эш эшләүләреннән канәгатьлек хисе кичерә. Бәйрәм билгеләгән сыман, һәммәсә дә уртак табынга утырып, берәрне салып куйдылар. Икенче аш инде беткән иде, пешекче хатыннары алдан ук пешереп куйган бәрәңгене алып килделәр. Ул бик тәмле булып тоелды. Кан шактый күп жыелган, икенче көнне дә шуның кадәр донор килсә, бездә һәр мең кешегә кырык донордан артык туры киләчәк иде. Мондый күрсәткечнең әле районда моңарчы булганы юк.

Өстәл янында матур гына сөйләшәп утырган арада кемнең иртәгә “энәдә утырасы”, кемнең теркәп торасы турында, стерильләнгән әйберләр житәр микән, дип сойләштеләр. Көлә-көлә теге житмеш яшьлек картны да искә алдылар. Бабай хатынны икенче бер авылдан алган, тик әле язылышмаганнар, балалары каршы тора икән. Ә хатыны, язылышмасак, китәм дип куркыта икән. Анысын да аңлап була инде: бабайның йорты, “инвалид” машинасы, хужалыгы бар икән, язылышкач берәр хәл булып куйса, һәммәсә дә балаларга түгел, теге хатынга кала бит.

Икенче көнне иртәдән, йөк машинасына утырып, спирт заводының баш инженеры Кургаев килеп төште, үзе белән секретарен, егермеләп ир-атны иярткән. Секретарь Нюра — бәләкәй генә, түгәрәк кенә, бик күп сөйләшә торган хатын — кабина ишеген ачты да шофер кулына килеп төште. Аның соңында, ирләрнең елмаюлы карашлары астында, авыр гәүдәле хужа кеше үзе килеп чыкты. Гадәт буенча, үзенә мужикларына яңа алынган солдатлар каршысындагы капрал кебек кычкырынгалап, аларны оешканлыкка өндәп, әллә кайларда болганып йөрсәләр, машина аларны көтеп тормаячак дип кисәтеп, ул минем янга керде.

Бу котелгән кунакны сәламәтлеге хакында сорашып каршы алдым.

— Аллага шокер әлегә! Үзең дә авырма! — дип, бит-муеннарын кулъяулыгы белән сорткәләп, Кургаев минем каршыга килеп утырды. — Яле, үлчәп кара әле. Чигәдә кан бик каты тибә, тышкы якка чыгасы килгән сыман, башның ниндигеннән беләм инде — ике йөз утыздан да ким түгел.

Ашыкмый гына пинжәген салды, жиңен сызганды бу. Кан басымын үлчәп карыйм — йоз егермегә ике йоз кырык. Әлбәттә инде, кан басымыннан ул бернинди дә таблеткалар эчми һәм мин аңа, инде әллә ничәнче мәртәбә, чит илдә, шул исәптән Америкада да гипертонияле кешеләргә кан басымын даими тикшереп торырга һәм аны әйбәт хәлдә тотар очен дарулар эчәргә кирәклеге исбатлаганнарын әйтәм. Юкса, авыру көчәергә һәм баш миенә кан саварга мөмкин.

— Мин әмерикән түгел, надан бер урыс мужигы, — дип жавап бирә ул, һәм мин бу очракта аңлату эшләре алып баруның мәгънәсез булуын төшенәм... — Әйдә, бир әмереңне, сизгә йоз грамм алсыннар.

— Ничек инде сизгә йоз грамм?! Без аның кадәр ала алмыйбыз.

— Соң, үзең әйтеп торасың ич: башка бәрүе бар, дисең.

— Узган ел бер белекче карчык, үлчәп тә тормыйча, бер жамаяк канымны алды. Өч айга житте, аннары тагын чигәгә бәрә башлады.

— Үзеңә начар булмасын тагын, — дим мин, тик пациентымның йоз утыз килодан да ким килмәгәннән чамалап ризалашам.

Бүтән жирдә бәлки бүтәнчәдер, әмма бездә, кан алган чагында, донорның кулы валикта ята. Аңардан читкә борылуын һәм канны ничек алганны карап тормавын үтенәләр. Кургаевны исә, бәладән баш-аяк дип, ятакка сузып салдылар. Шәфкать туташлары дүрт флакон әзерләп куйды.

— Алалар, алалар! — дигән тавыш ишетелде ишегалдында һәм спирт заводыннан килгән берничә ир-ат тәрәзәне сырып алды. Ләкин бу Кургаевка ошамады. Ул, уфылдый-уфылдый урыныннан торып, егетләргә йодрык күрсәтте — тегеләре шундук юкка чыктылар — аннары пәрдәне тартып ук куйды.

Кан биргәннән соң ул, рәхәт кенә булып башым әйләнәп тора, диде. Егерме минутлап ятып торгач, кан басымын үлчәтергә минем янга керде.

— Хәлем шундук жиңеләеп китте. Бер литр бирергә кирәк иде, — диде ул. Кулымны кысып, ашханәгә мужиклар янына китте. Сестра-хозяйка алдына үз талоннарын куеп, аңардан башланмаган бер шешә аракы алды да мужикларына бирде. Үзе бер стакан компот кына эчеп куйды.

41

Донорлык кампаниясе, гадәт буенча, медикларның кан бирүе белән төгәлләнә. Миңа беркем бер сүз әйтми, тик мәгънәле карашлар ташлап алгалыйлар. Үземнең үрнәк күрсәтергә тиешлегемне аңлыйм, шуңа күрә күлмәк жиңемне сызгана башлыйм. Шәфкать туташының тәҗрибәле кулындагы үткен энә үз эшен эшли һәм мин, читкә борылмыйча, флаконның күбекләнәп торган кан белән тулуын карап торам. Башымда әллә нинди бер жиңеллек, хәтта эйфория. Минем арттан, бер-берсен үгетли-үгетли, фельдшерлар, шәфкать туташлары һәм санитарлар кан бирергә бара. Аннары кан биргәннәре дәртләнәп китеп, кулларыннан тотып, әле кан бирмәгәннәргә үгетли башлыйлар. Алар чынлап та чирләп торган кешеләргә һәм бөтенләй өметсез Фекла Андреевна белән Хәсән Хәсәновичка гына тимиләр, — аларның үз гомерләрендә бер мәртәбә дә кан биреп караганны юк. Үзләренекеннән алып бетергәч, палаталарга кереп, кан алырга мөмкин булган, башлыча, радикулиттан жәфаланучыларны үгетләп йори башлыйлар.

Алдан ук көтелгәнчә, безнең участкада һәр мең кешегә кырык ике түләүсез кан бирүче туры килә. Һәм бу, нигездә, пенсионерлар яшәгән авылда.

Ә безнең канны тиешенчә файдалану насыйп булмады. Башта без аны, санитар машинасына тояп, сикәлтәле юлдан утыз чакрымдагы үзәк хастаханәгә илттердек. Бу вакытта, әлбәттә инде, эритроцитларның бер олеше бозылган була. Аннары ике кон буе һава начар булып, “кукурузник” өлкә үзәгенә оча алмый торган, үзәк хастаханәдә исә кан саклау очен шартлар юк. Иң яхшы дигәндә дә безнең канны сывороткага жибәргәннәрдәр инде.

Кампания исә барыбер күчелле тәмамланды, жырлар жырлап, уртақ табында утырып рәхәтләндек.

торганда акрын тизлектә без ян тәрәзәсез генә йордек. Ә яңгыр ява башлау белән машина эченә су тула башлады. Шалтыратмаган оешмам калмады, тик “ашыгыч ярдәм” очен ян тәрәзә пыяласы бер жирдә дә юк иде. Аннары миңа рәсми юллар белән ул пыяланы эзләргә дә кинәш итмәделәр — файдасы юк, диделәр. Банк та үткәрми икән. Чираттагы ялган килешүне төзеп, күрше өлкәгә жәһәннәм артына барып, оч мәртәбә кыйбаткарак тошереп сатып алырга туры килде. Анда машиналар очен пыяла чыгаручы оешма бар икән, һәм шоферлар кемгә мөрәжәгать итәсен беләләр иде. Шуннан соң хастаханә буйлап мин, имеш, казна акчасына суыткыч алганмын, дигән имеш-мимешләр китте. Биш минутлык кинәшмәдә казна акчасының кая киткәнен аңлатырга мәжбүр булдым.

Авыл халкы арасында абруем һаман үсә, тик, профессиональ яктан караганда, мин ботенләй үк юкка чыкмасам да, бер урында таптанам. Ботен эш шунда: безнең ун мең кешесе булган участка катлаулы авырулар бик сирәк очрый. Мин инде барлык хроникларны да беләм, һәм медицина күзлегеннән чыгып кына да түгел.

Ике авыруны берничек тә аңлый алмыйм. Аларның берсе — кырык биш яшьләрдәге хатын һәрвакытта да югары СОЭ белән йори (сәгатенә илле миллиметрдан артык). Ул температурасы һәрчак югары булудан, мускулларында, буыннарында, йөрәгендә авыртулар сизүдән, ябыгудан зарлана. Бер ел элек мин аны өлкә онкология хастаханәсенә урыны билгесез булган шеш дип жибәргән идем. Караганнан соң, шеш юк дигән кәгазь биреп, өлкә клиника хастаханәсенә жибәргәннәр. Анда диагноз куйган кебек булганнар һәм преднизолон эчәргә кинәш иткәннәр, тик моның да файдасы булмаган. Мин авыруны янәдән тикшеренергә жибәрдем, әмма ул, бернигә дә карамастан, күз алдында кибә бара иде. Ул беркая да бармады. Бу бездәге күпчелек халыкның безнең табибларга ышанмавыннан, ә хастаханәләргә һәм поликлиникаларга йөрү кайвакыт авырулар очен түбәнсетелүгә әверелгәнгә күрә шулай.

— Алла ни язган булса, шул булыр, — ди ул.

Икенче авыру ел буена температура белән йори һәм баш авыртудан зарлана. Үзәк хастаханәдә невропатолог аңа әллә нинди аңлаешсыз диагноз куеп (анысына оста инде алар), дарулар язып биргән. Аның сүзләренә караганда, “кырык сумлык булган” ул дарулар.

— Яман шеш булса, барыбер үләсе инде, — ди ул һәм соңгы вакытта бернинди дә дару эчми.

Атнага ике мәртәбә ул колак артына сөлек куя һәм шуннан соң хәлем жинеләя тошә, ди.

Медицина әдәбиятын мин инде укымыйм да диярлек, әмма үз-үземә бик нык ышанып йорим, үзем турында зур фикердә торам һәм бу, монысын инде инанып әйтә алам, безнең докторларны аерып тора торган сыйфат... Шулай булуга карамастан, авырулар район гәжитте аша миңа инде бер генә мәртәбә рәхмәт белдермәделәр. Халык арасында сүз күп булгач, минем хакта инде хәзер: “Дөвалый ала, әмма эшли алмый”, — дип сойлиләр.

Тагын шуны беләм: әгәр дә дөвалау эшендә нинди дә булса гаебем булса, районның баш табибы моннан шунда ук файдаланып калырга ашыга. Һәм бу, минем шактый гына нервимны ашаса да, әйбәт нәрсә. Авыруга квалификацияле ярдәм күрсәтә алмыйм дип уйласам, шундук аны үзәк хастаханәгә жибәрәм (бигрәк тә сүз хирургия яки гинекология авырулары турында барганда).

Ничектер шулай бервакыт фельдшер безгә күрше авылдан житмеш оч яшьлек бабайны алып килде: ялгыш басып, базга егылып тошкән икән. Рентген сурәтеннән башка ни дә булса әйтүе кыен иде, әлбәттә. Әмма күренеп тора: бабайның уң бот сояге, сул иңбашы сынган. Иң әһәмиятлесе шул — муены шешкән һәм тыны кысыла.

— Сезнең муеныгыз күптәннән шундый юанмы? — дип сорадым мин.

— Юк, моңынчы каз муены тосле иде. Егылгач юанаеп китте, — дип җавап бирә авыру һәм әле тагын уң кабыргасы чәнчеп торганын да әйтә.

Бармак белән басып карагач, муен тиресе тартылып тора, ә чиертсәң, барабанга суккан кебек тавыш чыга иде. “Тире астындагы клетчаткада һава жыелган. Авыруда — клапан пневмотораксы”, — дип уйлыйм мин.

Мондый авыру вакытында, күбрәк кабырга сыну аркасында, клапан механизмы барлыкка килә һәм сулаган сәен һава тире астындагы клетчаткага керә, ә кире чыкмый. Гомум кабул ителгән кагыйдәләр буенча, авыру тәмам кабарып китмәсен очен, клапан пневмотораксын ачарга, ә моның очен авыруның кабыргасына юан энә тыгарга кирәк. Бу ва-

кытта зарарланган кабырга астындагы үпкә сулыш алуда катнашмый һәм һава тире асты клетчаткасына керми. “Әмма, — дип фикер йортәм мин, — бу процедура жиңелләрдән түгел һәм авыру, теге авыртулар да остәлгәнлектән, моны күтәрә алмаска момкин. Ул чагында авыруның туганнары гына түгел, безнекеләр дә мине картның кабыргасына юан энә тыгып үтерде дип әйтәчәкләр”. Өстәвенә мон мондый хирургия операциясен беркайчан да эшләп караганым юк. Мин аны дорес итеп башкара алуыма ышанмыйм да әле. “Инде, — дип фикер йортәм мин, — авыруның базга егылып тошкәнәнә оч сәгать үткән, хәле чагыштырмача тотрыклы, машина эшләп тора, үзәк хастаханәгә бер сәгатьтә барып житәбез. Житмәсә авыруның аяк-кулы сынган, шуңа күрә аны барыбер хирургия бүлегенә салырга туры киләчәк”.

Санитардан тиз генә гаражга барып, шоферны алып килүен үтенәм. Шул арада без авыруның аяк-кулына шина салабыз. Машина баскыч тобенә килеп туктый, арткы ишек-ләрне ачалар. Авыруны сакланып кына машинага носилкага салып кертәләр. Мин, кирәкле даруларны чемоданга салып, аны үзем белән алам, янәшә утырам, һәм без кузгалып китәбез. Юлда барган ярты сәгатьне авыру әйбәт кенә кичерә, тик аннары баш астыннан шуышкан мендәрен тозәтүне үтенә. Мендәр урыныннан кузгалып, сынган кабыргаларны хәрәкәткә китерәләр, күрәсәң, һәм берәздән шеш муеннан биткә, уң кулбашына, күкрәкнең уң ягына гына түгел, сул ягына да күчә, тын кысылу көчәя. Мин авыруны элеккегә хәленә кайтарам, баш астыннан мендәрне алып ук куям, әмма берни дә ярдәм итми.

— Тизрәк, тизрәк! — дим мин шоферга. Үзем: “Тере килеш илтеп кенә житкерәсе иде”, — дип уйлыйм. Вәня дәдәй газга басса да, миңа акрын барган кебек тоела.

Ниһаять, без кабул итү бүлмәсә янында. Сигнал бирәбез. Фельдшер хатын чыга. Авыруны носилкага салып алып килүбезне белгәч, ул ишектен икенче ягын да ачып куя. Вәня дәдәй белән без авыруны алып кергәндә, ул инде кабартылган тупны хәтерләтә иде. Күзләреннән ярыклар гына калган, ос киemenең барлык тоймәләрен чишеп, аяк-кулына салынган шиналарны алырга туры килде.

— Бик тиз, хирург кирәк! — димен фельдшерга.

Ул хирургия, аннары терапия, гинекология, неврология бүлегенә шалтырата башлый. Хирург бер жирдә дә юк.

— Ордinatorскийга кереп бикләнгәндәр дә, диванга ятып телевизор карыйдыр, трубканы алмый. Хәзер йөгереп барып киләм, — дип, ул китеп тә бара.

Ә авыру һаман кабра бара, бик авырлык белән генә сулый. Шеш инде кул бармакларына килеп житте,

— Үзегезне ничек хис итәсез? — дип сорыйм мин. Дулкынланудан тавышым калтырый.

— Үзегез күрәп торасыз инде, — ди ул, телен көч-хәлгә әйләндереп. Аның теле дә шешкәндәр сыман тоела.

Инде йоз ел котеп торамдыр кебек. Ниһаять, фельдшер хатын йөгереп килеп житә.

— Ботен жирне ике мәртәбә әйләнәп чыктым. Кая киткәнән һич әйтә алмыйм. Хәзер оенә шалтыратып карыйм.

Кизү хирург оендә дә юк.

— Ә инфекциядә булмадыгызмы? — дип сорыйм мин, инфекция бүлеге яныннан узып киткәндә, ордinatorскийда ут янганын күрүбезне хәтерләп.

— Ничектер үтеп киткәнмен.

Түзәр әмәлем калмагач, инфекция бүлегенә үзем чабам. Анда бик кырыс санитар тәртибе. Киeмемне алыштырып та тормыйча, санитар хатын яныннан үтеп китәм. Котелмәгән хәлдән ул хәтгә сүз дә әйтә алмый кала. Ордinatorский ишеген ачам. Өстәл артында икәү шахмат уйнап утыра: инфекцияләр табибы белән кизү хирург. Өстәл астында шәрабтан бушаган шешә тора.

— Кабул итү бүлмәсендә клапан пневмотораксы булган авыру ята!

— Ниткән авыру ул?! — ди хирург.

Алар икесе дә, “тәжрибәле кешеләр” буларак, миңа медицинадан бик ерак торган кейсегә караган кебек карыйлар.

— Мин алып килдем!

— Үләргә алып килдеңмени?

— Юлда кабра башлады. Сөзне инде бер сәгать бие эзлибез!

Барысы да ал да гол буласы иде дә, ләкин районның баш табибы безгә район финанс бүлегеннән комиссия жиберде. Финанс документлары ягыннан комиссия хата тапмады һәм китеп барды. Әмма Ирек Галимжанович моның белән генә тынычланып калмаган: Митьканы чакыртып алган, ә Митька, шактый шомарган таш булса да, акчаны аракыга каян алуыбыз хақында тишкән. Тагын комиссия килде. Акт тозеделәр, аның буенча без Митька белән (документта безнең куллар тора бит) өч әржә аракы алганбыз да шуны ике кондә эчеп бетергәнбез. Иң ахырдан әле тагын бәләкәй генә тамаша да ясап алдылар: авыл советында жылыш жыйдылар. Районның баш табибы белән район финанс бүлегеннән инспектор килеп житте. Кыяфәтләреннән салып алганлыклары күренеп торса да, намус, инсафлылык, дәүләт милкен саклау турында лыгырдадылар. Үземне аклап, аракының кая киткәнен һәм үзәк хастаханәдә донор конендә аракының берничә мәртәбә күбрәк эчелгәннен, бу эшкә баш табибның үзәк рәхсәт биргәнлеген әйттем. Тик Ирек Галимжанович, күзен дә йоммыйча, миңа туп-туры карап, дорес әйтми, дип колде. Гомумән, бу кичне аның гадәттә зәһәр йөзеннән елмая китмәдә һәм мин аңа карап: “Кайвакыт кешегә бәхетле булу очен әллә ни күп тә кирәкми икән бит!” — дип уйлап куйдым.

“Тамаша”ның ахырында (төп тискәре герой анда, әлбәттә, мин идем) минем белән Митькага акчалата штраф салырга дигән карар кабул ителәр.

Киңәшмәдән соң берничә көн үткәч, дореслек эзләп, мин район юридик консультациясенә бардым. Өстәл артында тормыштан бик канәгать кыяфәтле, түгәрәк йөзле, кырык яшьләрендәге бер ир-ат утыра иде.

Эшне сойләп биргәннән соң аңа:

— Мин ул акчаны алмадым, ахыр чиктә, без аны изге эшкә тоттык, — дидем.

— Ә бу очракта моның бернинди дә әһәмияте юк, — дип жавап бирде миңа юрист, һәм: — Сезнең районда баш табибка йогынты ясарлык берәр кеше бармы соң? — дип сорайды.

— Юк.

Юрист кулын йөрәгә турысына куеп, елмаяудан туктамыйча, миңа сирәк очрый торган экспонатка караган кебек карап, законнар жыелмасын бер читкәрәк этәрде дә:

— Синең урында булсам, сумманың алай ук зур булмавы сәбәпле, ул акчаны түләр идем. Тик башта берәз котеп торыр идем, бәлки шулай үтеп тә китәр иде, — диде.

Тик бу эш шул килеш кенә үтмәдә, чөнки аны баш табиб үз тикшерүендә тотта иде.

Минем инде “кәнәфи”дә утыруыма тиздән ике ел тула һәм болай караганда психик яктан сәламәт кешеләрнең аңа ничек “ябыша барулар”ын аңлый башладым кебек. Үз-үземне тотышымда ышаныч көн арты көн артта бара, мин инде “кәнәфи”дә үземне судагы балык сыман сизәм, әмма аңа ябышып ятмыйм. Күрәсен, әле тәмам бозылып житмәгәнмендер. Әлбәттә, миңа бар кеше дә бер төрле карамый: кайберәүләргә эштән үк куып чыгармасам да, берәз кыстым, һәм алар мине яратып бетермиләр. Һәммәсә дә минем холкымны ойрәнеп бетерде, момкин булган хәтле тыңлаучан булырга тырыша. Вакыт-вакыт үз ролям хәтта канәгатьлек тә бирә; аерым алганда, үземнең хезмәт урынымнан шәхси максатларда да файдалангалыйм. Моңы һәммәсә дә шулай булырга тиеш дип санылар. Әйтик, мин Митькадан дәүләт баяләре буенча, алай тиеш булмаса да, ит белән май алам; һәм әгәр дә фатирымда ремонт ясаганмын икән һәм андагы моржага корым тыгыла икән, мин инде, Хәсән Хәсәнович сыман, түбәгә менеп, озын колгага бәйләнгән себеркене моржага тошереп чистартмыйм. Миңа хастаханә слесаре килеп, эшлисе эшемне әйбәтрәк итеп эшләп китә. Моннан тыш, минем карамакта үземнеке дип санарга момкин булган санитар машинасы бар, аңа утырып теләсә кая бара алам, әмма мин аннан файдаланмыйм, чөнки бара торган жирем дә, алып кайтасы әйберем дә юк.

Өемнән читтәрәк мунчам да бар. Аның мичен яңадан чыгарып, черегән идән такталарын алыштырдылар. Атна саен мунча ягам һәм тәрәзә тобенә куйган шәм эри башлагач, себерке белән чабынырга тотынам.

Ә эчке канәгәтьлекне мин дөвалау эшенән алам. Авыл халкы мине баш табиб булганым очен түгел, ә мондагы үлчәүләр буенча әйбәт дөвалаганым очен ярата. Өстәвенә эчмим, жирле яшьләр белән аралашмыйм, хатын-кыз белән чуалмыйм.

Дусларым икәү генә: берсе белән балык тоту сәнгәтенә ойрәнәм, ә Вахрушин Иван белән толке һәм куян атарга йорим. Аның ике копшәле ике мылтыгы һәм ярым аучы ике эте бар. Мин бары тик ял гына итәм һәм вакыттан тыш бернине дә “үтермим”. Жирле түрәләр белән дә аралашмыйм: яшь аралары да шактый, уртақ мәнфәгәтьләр дә юк, икенче конне эшкә килгәч, аракы эчүдән, күп ашаудан ашкайнату да бозылган була...

Эштә мин дипломат түгел. Һәм, безнең шартлар мөмкинлек биргән кадәр, үзем булып калырга тырышам. Минем исерекләрдәге кебек: күнелемдәге уй — телемдә. Хужалыкта күпмедер алга китеш бар. Капремонттан соң йөк машинасын алып кайтып, эчкән очен бербер артлы оч шоферны куып чыгаргач, безнең ул машинабыз инде алты ай безгә хезмәт күрсәтә. Хәзер минем очен яңа проблема калкып чыкты: машина сорап хастаханә хезмәткәрләре килә башлады. Мөмкин булган кадәр кире какмаска тырышам, әмма шоферны эчертмәгез, дип кисәтәм. Тик күнәгелгән гадәтләрдән беркая да китеп котыла алмыйсың. Безнең шофер инде хастаханә эшләре белән йөрүгә караганда, кемнең дә булса яшелчә бакчасына баруны мәгъкульрәк күрә. Моннан тыш, без хәзер хезмәткәрләр очен утынның каты токымлысын гына яздырып алабыз һәм ничек эләкте шулай түгел, ә беренче чиратта кайтарабыз.

Авырулар арасында абруем “бар яктан килгән егет” булганым очен генә түгел, ә үз гомеремдә нибары бер генә тупас хата эшләвем очен дә арта — теге вакытта мин бала тапкан хатынны күп кан югалтканнан соң белгечләргә жибәрмичә ялгышкан идем бит. Бар кеше белән дә мөмкин булган кадәр итагәтьле кыланырга тырышам. Һәрхәлдә безнең хастаханәдә мине әле беркемнең дә чыгырымнан чыгара алганы юк. Дарулар белән дә бездәге хәлләр бүтәннәргә караганда әйбәтрәк.

Районда үзәк даруханә модире белән танышып алдым һәм еш кына аның янына барам.

— Менә, карагыз, — ди ул миңа, складка алып килгәч, шүрлекләргә күрсәтеп, — бездә дарулар саны ягыннан да, ассортименты ягыннан да күбрәк, тик һәр әйбер һәм еш кына хәтта иң кирәклесе дә, кагыйдә буларак, тик ята. Яңа препаратларны алып та кайтмаска була. Хастаханәләргә мәгълүмат хатлары жибәрәм, жылышларда чыгышлар ясыям, ә сез — безгә даими кереп кызыксынып йөрүче беренче кеше... Менә монысын алыгыз, — ди ул, инде куллану вакыты чыга башлаган даруларны тәкъдим итеп. — Моның очен мин сезгә дефицит даруларны да, бүтән кирәк әйберләрегезне дә бирермен.

— Әйдәгез, болар безгә кирәкле дарулар, — дим мин, тартмалар белән шешәләрне әржәгә тутыра-тутыра.

Ахырга таба модир даруларның бәйсен язучы хезмәткәрне чакырып ала да исәп-хисап яза. Моңы күргән авыл советы бухгалтерының маңгаена эре-эре тир тамчылары бәрәп чыга.

— Үзем очен түгел бит, — дим мин аңа.

Кварталга бер мәртәбә “Медтехника”га барып, товар алуны үземә кагыйдә итеп куйдым. Киткәндә, элеккечә, китүем хакында баш табибка әйтеп тормыйм — барыбер жибәрмәячәк. Ул инде барын да беләп тора, әлбәттә, тик дәшми. Донор коне очен миннән акча түләткәннән соң мин аның белән сойләшмим, ул да, әлбәттә, минем белән сойләшми.

Бездә шприцлар һәм энәләр белән хәлләрнең әйбәтләнүенә инде бер ел. Өлкән шәфкать туташы аларны, гадәте буенча, әле һаман саклап маташа һәм шәфкать туташлары стерилизаторда шприцларны эретсә, озаклап әрләп тора, ә процедура бүлмәсендә урын тар булганлыктан, физиотерапевтика аппаратлары хәтта тәрәзә тобендә дә ята.

Ә минем жаным тыныч түгел, чонки инде, ике икең дүрт икәнән белгән кебек, авырулар файдасына булган һәр башлангычымның үзем очен зыянга булганын беләм, — “никадәр начар булса, шулкадәр яхшырак” принцибы бездә тулысы белән эшли.

Күнелем тагын шуның очен тыныч түгел: бездә бер генә эшне дә, финанс тәртибен бозмыйча, кеше тосла эшләп булмый.

Ничектер, шулай, бервакыт шоссе буйлап барабыз. Каршыбызга килгән йөк машинасының тәгәрмәче астыннан очып чыккан бер таш безнең “ашыгыч ярдәм” машинасы тәрәзәсенә киләп тиде. Бәхеткә, ул беркемгә дә эләкмәде, әмма тәрәзә вак кына эзләр белән капланды, Вәня дөдәй кагылып кына киткән иде — пыяла коелды да тоште. Коннәр әйбәт

— Ә мине нәрсәгә эзләргә? Энә ал да када!
— Сездә энә түгел, кизү табибы да табып булмый әле монда!
— Туктале, ниемә дип син бирегә мондый кыяфәттә килеп кердең әле. Бу бит участок хастаханәсә түгел. Миндә дезрежим. Житмәсә жәнжал куптарасың. Яхшы түгел! — дип мине әрләп ташлый инфекциянист.

— Кеше үлеп ята, анлайсызмы?!

— Ярар алайса, китим мин, — ди хирург, инфекциянист алдында гафу үтенгән сыман итеп.

— Энә кадарга кирәк! — ди носилкада яткан авыру янында басып торучы хирург. — Кайсы яктан сынган икән соң?

— Уң ягы белән базга егылып тошкан, кабарганда да уң яктан кабара башлады, — дим мин.

— Ә бәлки сул яктандыр? Рентгенга тошердегезме соң?

— Юк.

Хирург бармакларын чигәсә янында йортеп күрсәтә.

— Сурәт кирәк. Аннан башка авырткан як урынына таза якны тишеп куюың бар.

— Сурәтсез дә күренеп тора бит инде.

— Күренеп торгач, монда китерәсә дә юк иде, — дип җавап бирә хирург һәм фельдшердан сурәткә тошерүләрен үтенә.

— Ул вакыт эчендә авыру аягын сузачак бит!

— Участок хастаханәсә түгел бу. Әпен-топен берни дә эшли алмыйбыз без монда.

Фельдшер хатын санитарны рентгенологны эзләргә жибәрә. Ә сырхавыбыз кабара да кабара, аның ничек авыр итеп сулавы әллә каян ишетелеп тора.

Үземә урын таба алмыйча, баскычка чыгам. Карангылыкта минем яннан, күрмәмешкә салышып, баш табиб үтеп китә. Аның артыннан, кыяфәтенә караганда, ниндидер жирле түрә бара. Беркадәр вакыт үткәч, Ирек Галимжанович бүлмәсендә ут кабына. Тәрәзәләренә пәрде корылмаган, теге шәп кыяфәтле түрә белән баш табибның, күрәсен, ике як очен дә файдалы булган эш хакында күзгә-күз сөйләшү алып баруларыдыр. Ниһаять, алар бер-берсенә кулларын кысышалар һәм аерылышалар. Ирек Галимжанович кемгәдер телефоннан шалтырата. “Китеп барганчы, аңа житкерегә кирәк бу хәлне”, — дип уйлап алам мин һәм, ишек кагып, бүлмәгә керәм.

Күренеп тора: баш табибның кәефе шәп. Эшнең нәрсәдә икәннен аңлаткан арада, тагын да әйбәтләнә тошә. Гадәттәгечә, үзенә дөвалау эшләрендә әйбәт йөзүен күрсәтү очен ул миннән сораша башлаган була, ә мин, моның янына тиккә генә кердем дип, ачуым чыгып, ярым наданнарча җавап биреп утырам.

— Барысына да үзегез гаепле. Кизү хирург та урынында булырга тиеш иде, әлбәттә. Ә авыру үлән-нитә калса, барысына да үзегез гаепле булачаксыз, — ди Ирек Галимжанович, сүзләренә күп төрле мәгънә салып. Иң нык женемне чыгарганы — аның шушы үзенә бертөрле коточкыч елмаюы.

Баш табибка туп-туры текәлеп, мин янәшәдә торган, ыртылаш су белән тулы зур графинга үреләм. “Башына жибәрсәм, остәл пияласын чәлпәрәмә китерермен”, — дигән уй үтә күңелемнең түреннән.

Баш табиб ап-ак була, битендәгә һәр мускулы калтырый.

— Болай гына мин, болай гына. Эштә төрле хәлләр була инде ул, — ди ул. Кәнафи аркасына сеңеп беткән килеш, бармаклары агарып катканчы култыксага ябышкан.

Аның ботен килеш-кыяфәте, йөзе-бите куркуын, ярдәмчесез булуын күрсәтеп тора. Без акылын жуйган ике адәм берничә секунд буена бер-беребезгә текәлеп торабыз: мин графин тоткан килеш, ә ул астан оскә таба карап тора. Үзен бүтәнчәрәк тотса, мин, әлбәттә, графинны эшкә жиккән булып идем, тик ул кимсетелгән һәм көчсез хәлдә. Күңелдә әллә ниләр актарыла...

Рентгенологны эзләгән арада авыруыбыз жан тәслим кылган иде инде.

Булган хәлне баш табиб медсоветка куеп тормады, туган-тумачадан да зар-фәлән булмады. “Бабаебыз бик нык гарипләнгән булгандыр, күрәсен, үзәктә дә коткара алмаганнар бит”, — диделәр алар.

Яңа доктор килү белән, аны минем урынга билгеләячәкләре инде ап-ачык. Мин инде мона әзер. Шунадыр, күрәсен, соңгы вакытта бар нәрсә күзгә чалына башлады: эштән ничек

кенә булса да иртәрәк таярга тырышкан Фекла Андреевна да, минем хакта баш табибка әләкләүче олкән шәфкать туташы да, кеше хисабына “салу” турында гына уйлап йөрүче ике хужалык модире дә, кон саен бер үк төрле сойләшүләр дә, сагышлы-монлы бер үк йөзләр һәм күзләр дә... Бер кеше дә тирәннән уйлап яшәми. Күнелсез. Шуңа күрә безгә яңа доктор килә дигән хәбәрне барысы да кызыксынып каршы алдылар. “Уртак тел тапсак, бергәләп эшләве кызык булыр, ял вакытларын да бергә-бергә уздырырбыз. Әгәр дә инде баш табиб ягына баса икән, тиешле вакытымны да эшләп бетермичә китчәкмен. Минне беркем дә то-тып тормаячак монда”, — дип уйлыйм мин.

44

Бер айдан безгә яңа доктор — хирург килде. Ул — Сергей Иванович. Шушы яклар-дан, әти-әнисе күрше авылда яши. Үзе медучилище бетергәч, армиядә хезмәт иткән, бер-ничә ел эшләгән дә, институт тәмамлаган һәм, менә, безгә жибәргәннәр. Ул миннән сизгез яшкә олкәнрәк. Аңа карагач, жирдә шатланып түгел, жәза срогын үткән кеше кебек яши икән, дип уйлыйсың. Яңак соякләре чыгыбрак тора, ниндидер чирле сыман каратутлы, күзләре сүнгән. Андыйлар хакында: әллә нинди генә күзгә бик чалынмый торган бер нәрсә шунда, диләр. Биш минут үткәннән соң безнең инде сойләшер нәрсәбез дә юклыгы ачык-ланды.

Сергей Иванович коридор буйлап үтте, берничә палатаның ишеген ачып карады һәм, операция бүлмәсенә игътибар итмичә:

— Ял вакытым бетмәде әле, шулай да мин бер ярым эш хакына чыгам инде, акча кирәк, — диде.

— Баш табиб булырсыз... — дим мин.

— Анысын карарбыз әле.

“Баш табиб белән бу хакта сойләшкәннәрдер инде тәгаен”, — дип уйлыйм мин һәм үз теләгем белән баш табиб урыныннан алуларын сорап гариза язам.

Ирек Галимжановичка китәм, кабул итү бүлмәсендә котеп утырганнан соң керәм, исәнләшәм, әмма кул биреп түгел: безнең арада бетмәс бер киеренкелек. Тәкъдим иткән-не дә котеп тормыйча утырам. Баш табиб, моһимрәк эшләре бар кеше сыман, алдында ят-кан кәгазьдән күзен алмый. Ул бернигә дә исе китмәгән сыман кылана, тик йөзенең ни-кадәр киеренке булуыннан аның моны кыенлык белән генә эшләве күренеп тора. Ә ми-нем күз алдымда, шулай ук аның да күз алдындадыр инде, шундый күренеш: мин аның остендә графин тотып басып торам.

— Миңа алмаш бар инде, дәвалау белән генә шогыльләнәчәкмен, авыру тарихла-рын язармын, — дим мин һәм аның алдына гаризамны китереп салам.

Ул язылганнарда күз йортеп чыга, кашларын жыера һәм ниндидер ясалма бер ел-маю белән гаризамны кире үземә таба этәрә.

— Моңысы юкка. Коллектив сезне белә инде. Сез инде эш рәтенә тошендегез, — ди ул, иренен кыйшайтып. — Ничек эшли башлаганыгызны исегезгә тошерегез. Яңа док-тор бит әле исенә килергә дә олгермәде.

— Соң, боерык барыбер булачак бит инде! — дим мин, баш табибның анда-монда йөгөргән күз карашын тотарга тырышып.

— Кем әйтте аны?

— Барысы да шуңа таба бара бит.

— Сезгә шулай тоела гына ул. Эшләрегез инде алай ук начар бармый. Ә аңарга баш табибка житәргә ерак әле. Үзен күрсәтергә кирәк аңа. Ничек башлаганыгызны исегезгә тоше-регез, — дип, Ирек Галимжанович гаризамны миңа табарак этеп куя.

Аның сүзләрендә мәгънә бар сыман тоела, һәм мин, беркатлыланып, гаризамны кире алам.

Сергей Иванович стационарда алтышар кеше яткан ике палата алып бара һәм поли-клиникада хирургия авыруларын кабул итә. Ә урамда инде август ахыры. Әле бәрәңге ал-маганнар, коннәр әйбәт тора, шуңа күрә авырулар да бармак белән генә санарлык. Яңа док-торга үз эшенең ошаганлыгы күренеп тора.

Иртәнге биш минутлык кинәшмәләренә ничек алып баруымны күзәтеп торганда, ничек сөйләшкәнемне, хужалык модирләренә нинди йомышлар кушканымны тыңлап торганда, хужалык мәсьәләләрен хәл иткәндә, жирле предприятиеләр житәкчеләре белән ничек сөйләшкәнемне, килешкәнемне күргәндә, Сергей Иванович, могаен, баш табиб булу мактаулы, эшләве жиңел, ә өстенлекләре күп дип уйлыйдыр инде. Читтән карап торганда күпме кешене “сындыруымны”, үземнең дә “сынуымны”, бер жирдә дә тәртип булмаган чагын да бу эшнәң “нервыда уйнау” гына булганлыгын аңламый бит ул.

Бервакыт минем янга хастаханә очен кул пычкысы белән утын кисүче эшчеләр килеп керде. Алар аны ярып, оеп тә куялар иде. Утын бик ботаклы, юан, күбрәк ораңге һәм имән иде. Йомшак агачларга караганда аларны кисүе дә, яруы да кыенрак. Шуңа күрә эшчеләр түләүне арттыруны сорыйлар иде.

— Анысы шулай ул шулаен, — диде хужалык модире эшчеләр файдасына (тегеләре майлаган инде моны, әлбәттә), — ораңге белән имәнне кисеп яру черек усаг агачы кисү түгел инде анысы — аерма зур. Пычкыңны көн дә кайрап торсаң да таманга килер. Кубометрына өчәр тәңкә арттырмый булмас.

Акча алай күп чыгасы түгел иде: кубына жидешәр сум. Берәз уйлап, фикер йөртеп карагач, мин ризалаштым. Әмма безнәң сөйләшүне тыңлап торган Сергей Иванович:

— Мин биш тәңкәдән артык бирмәс идем, — дип әйтеп куйды.

— Саран кеше ике мәртәбә түли, — дидем мин.

— Шулай шул менә. Болар риза булмаса, бүтәннәрен тапкалаганчы, кышка утынсыз керәчәкбез, акча да юкка чыгачак, — диде завхоз, мине жопләп, ә Сергей Иванович чыгып киткәч, остәп куйды: — Кәнәфигә утырмакчы була, исәнәнеп йори. Алла сакласын! Бервакыт шулай баскычта басып торабыз, инде яше дә шактый, башы да зур сыман үзенәң, “Нишләп әле баш булып эшләмәскә монда! Хужалык модирләренә боерык бирәсең дә, машинаңа утырып, кая кирәк шунда китәсең, шуның белән эшен дә бетте...”, — ди.

45

Бер айдан үзәк хастаханәдә медсовет жыела. Көн тәртибендә бик моһим боерык тикшерү. Мин моңа ышанам, килеп житәм. Баш табиб янына кергәндә инде һәммәсе дә жыелып беткән иде. Медсоветның берничә әгъзасы, мин кергәч, ничектер бер-берсенә карашып куялар, әмма мин моңа әһәмият биреп тормыйм. Баш табиб остәлдәге кәгазьләрен бер урыннан икенче урынга күчәрә, аннары киресенчә эшли башлый: борчыла ахрысы. Урынбасары сул ягында утыра, һәрвакыттагыча, кулында кәгазьләр. Баш табиб ым каккач, ул торып баса да тузга язмаган нәрсәләр сөйли башлый: инструкцияләр укый, кәгазьләрен ничек тутырырга кирәклеген өйрәтә. Барысы да каләмнәрен чыгарып яза башлыйлар. Бер мин генә берни дә язмыйм, чөнки бу кәгазьләрен безгә инде күптән почта белән жибәрделәр һәм алар, бүтәннәрдәге кебек үк, остәлемдә ята.

— Бар кеше дә ахмак инде, Александр Леонидович, бер сез генә акыллы, — дип әйтеп куя баш табиб.

Боларны колак яныннан гына уздырып жибәрәм. Медсоветның кайбер әгъзаларының йөзәндә мыскыллы елмаю чагылып китә, күзләрендә шаян очкыннар кабына, тик баш табибның кашлары жыерылган, аңа карап бүтәннәр дә токсе кыяфәткә керәләр.

Ниһаять, урынбасар кәгазьләр белән тагын да әйбәтрәк һәм тырышыбрак эшләргә кирәк дип, үзенәң эчпошыргыч вәгазен тәмам итә. Ирек Галимжанович һәр сүзенә басым ясап, үгет-нәсихәт укып алганнан соң, терапия бүлегә модиренә сүз бирә.

Алевтина Георгиевна, минем якка карамыйча гына, сүзен бик ерактан башлый: хөкүмәтнең чираттагы карарларын искә ала; берничә ел элек районны ничек коллегиягә әзерләгәннәрен һәм Сәламәтлек саклау министрлыгыннан килгән делегациянең үзәк район хастаханәсендә кәгазьләренәң ничек астын оскә китергәннәрен искә тошерә. Тегеләр, ипи-тоз белән каршы алуға карамастан, документлар буенча шелтәләр әйтеп киткәннәр икән.

— Шуңа күрә, — дип дәвам итә ул, — халыкка ярдәм күрсәтүнең күләме гел артып торганлыктан, ә таләпләр көчәйгәнлектән, документларга тагын да зуррак әһәмият бирергә кирәк.

Алевтина Георгиевна берәз туктап тора һәм, баш табибка карап алганнан соң, тегесе башын чак кына иеп ым каккач, тагын сөйләвен дәвам итә:

— Инде биредә Александр Леонидович та катнашканлыктан, бүген без министрлыкның аның участогында дәвалау-профилактика ярдәме күрсәтү буенча боерыкларның үтәлүен тикшерергә тиешбездер, дип уйлыйм. Мәгълүм булганча, күп мәртәбәләр тикшерүгә, Ирек Галимжановичның Александр Леонидович белән күзгә-күз карап сойләшүләренә карамас-тан, аның эшендә сан ягыннан да, сыйфат ягыннан да үзгәрешләр сизелми.

Алевтина Георгиевна сойләгән арада медсовет әгъзалары, кызыклы спектакль карагандагы кебек, миңа, баш табибка һәм аның хатынына караштыргалап алдылар, чөнки жылнең кайсы яктан исүен бик яхшы белеп торалар иде.

Үз янымдагы кешеләрнең йөзләренә күз йөртеп чыгам. Ирек Галимжанович сайлап алган кадрлар ныклы. Акушер-гинеколог белән оештыру-методика эшләре буенча баш табиб урынбасары гына бүтән камырдан әвәләнгән. Берсе үзенә аяк очларыннан күзен алмый, каршылыклы уйлар эчендә калган бугай. Ә урынбасар миңа игелекле карашлар ташлый, күз дә кыскалап ала. Ирек Галимжанович белән ничек эшлидер ул — монысына минем башым житми. Терәге бардыр, күрәсен, тик монысы минем фараз гына.

Шунда гына биредәге кешеләрнең чираттагы спектакльгә жыелганнарын чамалап алам: болар мине баш табиб урыныннан алырга жыелганнар. Кулымны пинжәк кесәсенә тыгам, теге вакытта үз теләгем белән эштән китү турындагы — Ирек Галимжанович кул куймаган гаризамны эзли, тик ул инде, әлбәттә, югалган.

Ул арада инде “түгәрәк буйлап жибәрәләр”: сүзне санэпидстанциянең баш табибына бирәләр. Монысы инде, үзенә эш үзәнчәлегенә бәйле рәвештә, сүзгә тагын да остарак.

Тик кенә утыра бирәм, бер сүз дә дәшмим, сүз, әйтерсез, минем хакта да бармый, күзләремне дә түбән төшермим, киресенчә, сойләгән кеше күзләрен яшерә. Ярый инде, алар белән тиргәшеп утырып булмый бит инде монда. “Бер карасаң, монда минем хезмәт-тәшләрем жыелган, һәм безнең мәнфәгатьләр уртақ булырга тиеш кебек, чөнки без уртақ максатка хезмәт итәбез бит. Юк шул: авырулар белән аралашканда мин үземне әйбәтрәк хис итәм, ә биредә тыным кысыла. Әлбәттә, “портфель”не бу рәвешле тапшыру бер дә күңелле түгел инде, әмма, икенче яктан, мин хәзер дәвалау эше белән генә шөгыльләнмәчкән”. Һәм мин, ирек сизгән кош кебек, жинеләеп китәм.

Икенче көнне хужалык модире мине обходтан чакыртып ала да, бу юлы чынлап та чүп чокырын тазартырга кирәк, тик авыл советында баш бухгалтер йөз илледән артыкны бирергә теләми, ә Колотухин Петька бары тик йөз сиксәнгә генә ризалаша, ди.

Кирәк-яраклар “хужасы” да килеп житкән: оченче кон носилкага салып, үзәк хастаханәгә каты авыруны илткәнбез, носилкага матрас салганбыз, авыру остенә юрган япканбыз икән. Иткә дип барган Митькага ул матрас белән юрганны алып кайтырга кушкан, тегесе оныткан. Икенче көнне үзәк хастаханәгә үзе киткән, тик матрас белән юрганның инде эзе дә юк икән. Бу инде беренче мәртәбә генә түгел.

Ул китүгә, санитар машинасын йөртүче килеп житә һәм биш конгә үзән ялга жибәрүләрен сорый. Әле остәлдә шәфкать туташларыннан чираттагы ялны сорап язган очгариза ята. Барысының да ялны нәкъ шушы айда алырга бик тә ышандырырлык сәбәпләре бар, ләкин кайсынадыр, производство зарурлыгын истә тотып, юк дип җавап бирергә туры киләчәк.

Мин һәм мәсәенә дә, бүгенге көннән мин баш табиб түгел, бу мәсәләләргә хәл итәргә хакым юк, дип аңлатам. Алар, берни дә аңламыйча: “Нигә китәсез инде? Без бит сезгә күнеккән идек. Инде эштә ни дә булса булган икән, шуның очен дә эш бит ул”, — диләр. Момкин булган кадәр эштән үз теләгем белән китмәвемне аңлатмакчы булам, тик мине аңламыйлар.

Барысы да баш табиб булып яңа килгән доктор эшләгән беләләр һәм инде аңа бүтәнчәрәк күз белән қарыйлар. Сергей Иванович, дипломатия саклап, дәшми, бик канәгать икәнә күренеп тора. Үзәк хастаханәдә аңа әллә ниләр сойләп бетергәннәр, һәм ул мине чынлап та хастаханәдә эшне тәмам чуалтканым, аның үз агымына куелуына, хужасызлыкның ботен кешегә дә ошавына, шуңа күрә минем эштән китүемә кайгыруларына ышана.

Өч көн үтә, бер атна, ун көн үтә — хастаханәдә бернинди хаким дә, яңа кеше билгеләү турында боерык та юк. Моңысы инде — нервыларда уйнап алып өчен уйлап чыгарылган жирле алым. Эш үткәч кенә язылган боерыкны ике атнадан китерделәр.

Сергей Иванович эшкә бик тиз тотынды.

— Мин беләм: сез бик рәхәт эшләгәнсез, бернине дә тикшереп тормагансыз, документлар тутырмагансыз, акчага экономия ясамагансыз, — диде ул миңа һәм, хужалык модирен чакыртып алып, бензинга дигән талоннарны таләп итте. Аларны һәрвакытта да Вәня дөдәйгә ышанып тапшыралар иде.

Вәня дөдәй намус-вождан кебек нәрсәләрдә бик бөртектел кеше иде. Үпкәләп, кесәләрен әйләндереп, бензин талоннары белән бергә тәмәкесен дә калдырып чыгып китте.

Үз кирәк-ярагынан гараж өчен жылытылган капка эшләүче төзүчеләр белән дә жайсыз килеп чыкты: Сергей Иванович килешүдә күрсәтелгән ике йоз илле сумны түләүдән баш тарткан. Шуның аркасында, эш кул күтәргә хәтле барып житмәсә дә, шушы ике атна эчендә, теге акчаларны алудан элек, төзүчеләр баш табибны эт итеп сүктеләр.

Сергей Иванович минем белән сөйләшми, мин дә дәшмим. Ул, ботен бәләләрендә мин гаепле, дип уйлый. Мин инде хужалык турында уйлап баш ватмыйм, чөнки инде күнеләмдә Коръән белән Библия бер дә хупламаган, сәламәт булмаган битарафлык шытымнары күренә башлады. Соңгы вакытларда еш кына намус, изге ниятләргә яклаганда килешмәүчәнлек, хаклык һәм биек мөнбәрләрдән бик күп сөйләнелә торган бүтән төрле сыйфатларны безнең системаның һич кенә дә хупламаганын сизә башладым. Киресенчә, ялагайлыкның, тәлинкә тоту, әләк, кода-кодагыйлык, хосетлекнең чәчәк атуы өчен барлык шартлар да тудырылган. Ә эшне аны соңыннан да эшләп була.

Хәзер инде амбулаториядә хирургия авыруларын Сергей Иванович кабул итә һәм еш кына килми кала яисә соңга калып килә.

— Бүген хирург буламы? — дип сорыйлар авырулар.

— Берни дә әйтмәде, бәлки, килер, көтеп торыгыз, — дип җавап бирә фельдшер хатын. Баш табиб авыруларны кабул итүгә килгәндә, ул аны жир жиләгә вареньесы белән сыйлый.

Сергей Иванович баш тартмый һәм алар хирургия бүлмәсендә үзләре генә калалар.

— Чөй кага, баш табиб була күрмәсен тагын, Алла сакласын. Инде хәзер үк бездән жирәнә, чөй дә эчми. Ул чагында инде аңа якын киләм димә, — диләр медичкалар теге фельдшер хатын турында.

Бер сәгать яки аннан да күбрәк көткәннән соң авырулар тагын сорыйлар:

— Буламы соң бүген хирург, юкмы?

— Көтеп торыгыз. Килмәсә шалтыраткан булыр иде, — ди фельдшер хатын.

Әле ул башын бик мәзәк кенә итеп югары тоты башлады: минем белән исәнләшкәндә йөзәнә ниндидер баллы, ясалма елмаю да чыгармый.

Эчке авырулары булганнарны кабул итеп бетергәч, Нина Ильинична стационарга шалтырата һәм шәфкать тугашлары торган посттан баш табибның кая да булса китмәдеме икәнлеген сорый.

— Белмибез. Ул безгә әйтеп тормый. Бәлки киткәндер дә, — дип җавап бирә санитарлардан берәрсе.

Сергей Иванович атнага ике мәртәбә баш табиб янына киңәшкә бара торган булып китте. Ирек Галимҗановичка бу, күрәсен, бик ошыйдыр.

— Шулхәтле ерактан остерәлеп килдек, шуның хәтле көтеп тордык. Иртәгә тагын бер килсәң, тагын да ныграк авырый башларсың, — диләр авырулар зарланып һәм миннән үзләрен кабул итүне үтенәләр.

Авырулар аз булса, аларны үзем генә кабул итәм, ә инде күп булса, диагнозлары мәгълүм кабат килгәннәрен фельдшер карый. Үзе югында хирургия авыруларын ничек кабул иткәннәрен Сергей Иванович сорашып тормый. Бу турыда аңа әйтеп торучы да юк.

Ул һәрвакыт кабалана, һәрвакыт ачулы, беркемнән дә канәгать түгел, беркемгә дә ышанмый. Ябыгып китте, маңгаена аркылы сызык ятты.

— Исәнмесез!

— Исәнмесез! — дибез без бер-беребезгә иртәләрен һәм көн буена күрешмисез.

Бүтән күп көнә кешеләр кебек, ул да Фекла Андреевна белән мәш килә. Ул миңа, үз вакытында, ике машина оранге утыны китергәннәрен күрә, үзгә дә нәкъ шундый (яки имән) агач кайтартуларын сорап, хужалык модиренә күрсәтмә бирде. Әмма диләнде инде каты токымлы агачлар беткән иде. Һәм ул, кыска ботенләй утынсыз каласын уйлап, Сергей Ивановичтан машина сорап тәңкәсенә тия башлады. Тик тегесе машина бирми иде. Фикер алышканда Фекла Андреевна бер дә сүзгә аптырап тормый, ә Сергей Иванович, әжәтле булып калмас һәм күнелен басу өчен, баш табиб булудан файдаланып, тегенә билгеләгән даруларын карап чыккан һәм даруларга экономия ясау сылтавы белән “кызыл укол” бирүне туктаткан.

— Нәрсә билгеләргә икәнән мин үзем беләм! Минем кебек утыз биш ел эшләп карагыз әле. Ул чагында бүтәннәр эшенә кысылмас өчен акыллырак булып китәрсез, — дип жавап биргән Фекла Андреевна һәм тагын үз авыруларына В₁₂ витаминны билгеләгән.

Ул хужалыкта эшләүчеләр белән барыннан да күбрәк тавышлана иде. Вәня дөдәй белән бензин аркасында сүзгә килә: талоннар биргән чагында спидометрдан ничә чакрым юл үтелгәнән карап чагыштыра, ә бензин үтелгән юлга караганда артыграк тотылган булып чыга.

— Ай ахырында хезмәт хакыгыздан тотып калам, — ди ул аңа.

— Институтта нәрсәгә генә ойрәтәләр соң сезне? — дип гажәпләнә Вәня дөдәй. — Моңы авыл диванасы Колька да белә, — ди. Машинаның инде иске булуын, гамәлдән чыгарырга вакыт икәнән, юлларның сикәлтәле булуын, барганда көпчәкләрнең пычрак эченнән күрәнмәвен дә (әле анда кешесе дә тулган була бит анын), шуңа күрә гел беренче яки икенче тизлектә йорергә туры килгәнлеген аңлатмакчы була — бензин ничек артык тотылмасын ди инде!

— Ә минем ни эшем бар анда? — ди баш табиб.

Барысы да тиргәшү белән бетә. Ә икенче көнне, тәгәрмәч тишелде, мотор да начар эшли дип, Вәня дөдәй машинаны ялга куя.

Завхоз белән дә борчак пешми иде анын. Баш табиб булып алгач, Сергей Иванович иң элек Анатолий Петровичны чакырып алды да, жүләр сатып йорисе юк, эш эшләргә кирәк, диде.

— Беркемнең дә жүләр сатканы юк әле монда. Күпме түләсәләр, шуның хәтле эшлибездә.

— Ничек эшләгәнәгезне беләм мин сезнең. Районның баш табибы да шулай ди, ботенләй кулдан ычкындылар, ди.

— Ул әйтер ул. Читтән карап торганда, бар кешегә дә үзләреннән башка беркем дә берни дә эшләми төсле тоела. Ул барында ничек эшләгән булсак, хәзер дә шулай эшлибездә.

— Машина нишләп тик тора? Шофер пешкәкләрне алыштырырга кирәк, ди. Ул сезгә сылтый, сез аңа, ә пешкәкләрне алыштыру турында уйлап караучы юк!

— Каян алышым мин аларны? Үзем ясыш алмыйм бит инде! Бушлай миңа беркем берни бирми.

— Минем ни эшем бар анда?! Аларны табу сезнең эш.

— Шулай шул ул менә, бездә беркемнең бернидә эше юк. Ә завхоз бишкә ярылсын! Хәзер бер шореп өчен бер шешә сорыйлар, ә монда пешкәк табарга кирәк! Юлчылар янына барып карармын, — ди модир һәм жир йоткан кебек юкка чыга. Ул бары тик кичкә табына — шат күңелле кыяфәттә кайтып керә.

Сергей Иванович янына үзе барып керә бу.

— Көне буге кайда йордегез?

— Ничек инде кайда? — ди урындыкка жәлеп утырып, Анатолий Петрович. — Карбюратор артыннан йордем... Бирмиләр. Баш табиб үзе килсен, диләр.

— Ни өчен салган килеш йорисез әле?

— Кем?!

— Сез.

— Минме?! Эпитит өчен бер чәркә салганнан ни булган? Жир ярылган диярсен!

— Мин сезгә эчеп йоргәнәгез өчен прогул язам, табельгә дә кул куймыйм.

— Нинди прогул ул тагын?

— Һәр көн эчеп йорисез бит.

— Кем?!

— Сез! Түләмим мин сезгә!

— Карале син аны, бер көн белән куркытты. Үз акчама салган очен.

— Ә нинди аермасы бар: үз акчаңа эчтең ни, үзеңнекенә түгел ни. Эш вакытында эчәсез бит.

— Ничек инде — нинди аерма бар? Аерма зур. Менә сез, Сергей Иванович, колхоз машинасында, караңгы төшкәч, колхоз басуыннан әниегезгә яисә тагын кемгәдер шунда печән кайтарттыгыз. Ә мин үз акчама эчәм. Аерма зур инде ул.

— Печәнгә документым бар.

— Нинди документ ди ул? Документ белән төнлә йормиләр. Ул чагында каравылчыга бер литр аракы кую ни пычагыма кирәк иде? Барысын да беләбез без. Документ тагын! Аерма зур ул.

Сергей Ивановичның әйтер сүзе калмый. Ә Анатолий Петрович икенче көнне печән белән документ турында ботен кешегә сөйләп йори.

Урманга эчкәрәк кергән саен, утын күбрәк очрый. Сергей Иванович Ваня дөдәй белән чираттагы тиргәшүдән соң аны аракыга хастаханә бензинын оләшә, дип гаепләгән. Ваня дөдәй сүз эзләп кесәгә кереп тормаган, аны “художниклыкка укырга” жибәргән. Шушы хәлдән соң Сергей Иванович бөтенләй төшенкелеккә бирелде: ике көн авырым дип йорде дә, оченче көнне, баш табиблыктан азат итүләренә гариза язып, үзәк хастаханәгә китте.

Ике баш табиб арасында нинди сөйләшү булгандыр, анысын сүзгә-сүз беркем дә белми, әмма секретарь хәтта ике катлы ишек аша да Ирек Галимжановичның ничек кычкырганы ишетелеп торды, дип сөйләгән. Сергей Иванович бөтенләй миңгерәеп кайтты һәм тагын әле өч көн эшкә чыкмады. Ә тагын берничә көннән үзәк хастаханәдән, производство киңәшмәсе буласын әйтеп, телефонограмма килде. Анда катнашу мәжбүри иде.

Яңа баш табибка мораль яктан ярдәм итү очен Ирек Галимжанович үзе, аның хатыны һәм профком рәисе — терапия бүлегә модире килгән иде. Стационардан урындыклар күтәреп, амбулаториягә, түләүсез кинога кергән кебек, халык кереп тулды. Үз сменасы булмаган кешеләргә хәтле килгән иде.

Мөртәбәле кунаклар, сайланып та тормыйча, шунда ук президиумга утырдылар. Хастаханә кешеләре тып-тын гына утыралар, нәрсә булып икән, дип котәләр.

— Нәрсә, сездә беркайчан да жыелыш булганы юкмы әллә? — диде баш табиб хатыны. — Рәис сайлагыз.

Беркем бер сүз дәшми.

Мин президиумның сул ягындагы урындыкта утырам.

Янымда буш урын бар, әмма анда беркем дә утырмый. Үземдә кызыксынучан, гаеп итмәгән карашлар тоям. Үземне бик жайсыз сизәргә тиеш сыман: бирегә бит минем начар эшемне тикшерергә килгәннәр. Тик мин бернигә дә борчылмыйм, киресенчә, ниндидер комедия карарга килгән сыман, күңелем дә күтәренке, миңа кызык. Каршымда, президиумнан уң якта, Сергей Иванович утыра. Ул миңа, Ирек Галимжановичка, аның хатынына, шәфкать туташларына, санитарларга карап-карап ала. Бөтен килеш-кыяфәтеннән әле нинди хәлгә килеп эләккәнән аңламавы сизелеп тора иде. Кирәкмәгән вакытта түрәләр күзенә эләкмәвен хәерлерәк икәнән үз тәҗрибәсеннән белгән Фекла Андреевна санитарлар арасына иң арткы рәткә барып кысылды. Ике завхоз, слесарь, ике шофер, ат караучы һәм мич ягучы кочегаркадан корымланып беткән утыргыч алып килеп, баш киёмнәрен тезләренә куеп, иң соңгы рәткә барып утырдылар.

— Нәрсә, шулай дәшми генә утырырбызми инде? Сезнең жыелышны мин алып барырга тиешмени?! — диде Ирек Галимжанович, канәгатьсезлек белдереп. Күпләреннән үзенә ышанмыйча каравыннан ул жыелган кешеләрнең көефе үз файдасына түгеллеген чамалап алган иде инде.

Кайсыдыр акрын гына итеп, хәлне исәпкә алмыйча, минем исемне атады. Ирек Галимжановичның чәч бөртеге дә селкенмәде.

— Нәжмиева Софьяны, — диде өлкән шәфкать туташы, бала тудыру бүлегә акушерының исемең атап.

— Юк, юк! Сез нәрсә, коләсезме әллә? Минем гомеремдә дә жыелышлар алып барганым юк, — дип, Софья чыгу юлына таба китте.

Дәррәү көлеп жибәрделәр.

— Әйдә, Хәсән Хәсәнович, карт ат буразнаны бозмый ул. Алып бар булмаса жыелышы, — диде баш табиб.

Хәсән Хәсәнович нигәдер кабалана башлады, жыелышлар алып барырга, чыгышлар ясарга бик яратса да, бу юлы беренче рәттән бик үк теләмичә генә торып басты һәм президиумга таба китте.

— Хормәтле иптәшләр! Бүген безнең производство кинәшмәсе. Кемнең чыгыш ясыйсы килә? — диде ул ниндидер ят тавыш белән.

Чыгыш ясарга теләүче юк иде. Хәсән Хәсәнович, нәрсә эшләргә белмәгәнлектән, баш табибка карады.

— Нәрсә, сезнең хастаханәдә барысы да бик шәпмени? — дип морәжәгать итте баш табиб хатыны жыелыштагыларга.

— Эшлибез инде шунда акрын гына. Аллага шөкер! — дип, күпчелекнең әлегә жыелышка мөнәсәбәтен белдереп куйды санитарларның иң чаясы Фомина.

Тагын беркем дәшми. Баш табиб кашларын жыера. Мин очраклы рәвештә генә үзәктән килгән профоргның шаян күз карашына тап буламын һәм без икебез дә елмаябыз. Әмма Ирек Галимжанович моны күреп ала һәм профорг, елмаюын яшермәкче булып, төчкәргә теләгән сыман, пырх итеп куя.

Беренче рәттә өлкән шәфкать туташы утыра, аның гасабиланганы күренеп тора. Мин баш табиб вакытта, аның типкесендә яшәмәс өчен, аны авызлыкларак тора идем, шуңа күрә ул күнелендә миңа үпкә саклый.

— Анысы әйтеп тә торасы юк инде, начар эшлибез, эшкә соңга калабыз, — дип башлады ул, баш табибның үзенә төбәлгән күп мәгънәле карашын тоткач. Шуннан соң ул моның бездәге соңгы ике ел эчендә беренче производство жыелышы икән, комиссияләрнең журналга ниләр язуды, ә минем бу журналны чүп чиләгенә ташлавым турында сойләде. “Әйе, чынлап та, ул бездә булган һәр нәрсәгә үзәккә — баш табибка житкереп торган икән”, — дип уйладым мин аңа карап.

Сойләп бетергәч, өлкән шәфкать туташы урынына утырды, әле һаман борчылудан туктамаганлыктан, аның бите белән муенына кызыл таптар бәрәп чыкты. Шуннан соң, урынына утыргач, янәдән уңайсыз тынлык башланды.

— Ә миңа утын китермәделәр! — дип кычкырып жибәрде соякләре беленеп торган арык шәфкать туташы Марья, ул инде пенсиягә китәргә жыена иде.

— Ничек инде китермәделәр? — диде Ирек Галимжанович, шул сүзләргә ябышып. Барысы да хужалык модиренә төбәлделәр.

— Кемгә китермәделәр утын? — дип сорады Анатолий Петрович, урыныннан күтәрелә төшөп, үзәккә кенәгәсен эзли иде.

Ул жыелышта чыгып сойләүләргә күнәкмәгән, хатын-кыз халкы шулкадәр күп жыелган жирләрдән курка иде — алар хужалык эшләре буенча көнә буена аның теңкәсен корыталар бит. Ул көнәгә урынына кенәсеннән кулъяулык тартып чыгарды һәм битенә чыккан тирне сортә башлады.

— Бөтен кешегә дә алып кайттылар, миңа — юк. Узган елны да иң соңыннан гына кар остенә китереп аударганнар иде. Кыш буена чи утын ягып жаным чыкты.

— Анысын беләбез лә без, — дип Анатолий Петрович тынып калды. Жыелыш жанлана башлады. — Эш менә нәрсәдә... Барыгыз да беләсез инде, менә баш табиб та әйтер, — дип Анатолий Петрович минем якка ымлады.

— Хәзер инде баш түгел, — дип куйды баш табиб хатыны.

— Анысы шулай. Тик без әле Александр Леонидович вакытында ук хәл итеп куйган идек: үзбездәгеләргә авыр токым гына — каен, йә өрәңгә белән имән генә кайтартырбыз, дигән идек. Ә жәй уртасында икенче диләнкәдән кискә башлагач, эчә черек усак кына китте. Теләсәң, усак кайтартырбыз. Тик, күргәч, син аны алмассыңдыр.

— Никтән жәза инде бу: черек усак китертә, имеш. Бөтен урамыбыз белән каен да өрәңгә... Әнә, Людка Жауровага менә дигән шынгырдап торган утын кайтарттылар. Ә миңа — чи усак!

— Алайса, авыр токым китү белән, менә бөтен кеше алдында әйтәм... — дип, Анатолий Петрович битен тагын бер мәртәбә кулъяулыгы белән сортеп алды.

— Бер тавык та бер савытны гына әзерләп куй! — дип төрттерде шунда ат караучы, дусларча гына итеп.

Жыелыш жанланып китте: шаулаша башладылар, күп кешенен йозендә елмаю пәйда булды.

— Кем өчендер савыт кирәк, ә кемгәдер савытсыз да китереп аударалар.

— Кайтартырбыз, кайтартырбыз! Авыр токым китү белән беренче машинаны сиңа китертербез, менә бөтен халык алдында әйтәм. Алла боерса, кайтартырбыз.

— Бездә бит, үзең алмасаң, Алла бирми ул, — дип куйды Фомина. Жыелыш тагын шаулашып алды.

— Ә чүпрәкләр нигә юк? — дип очып кунды завхозга Марья. Кызуы житкән ахры.

— Нинди чүпрәкләр ул тагын?

— Ничек инде нинди? Өстәл сөртергә дә, идән юарга да чүпрәк юк. Инде ничәнче тапкыр ойдән ташыйбыз.

— Каян килсен алар миңа? Мин үзем шоферларга дип, кастеляншалардан алам.

— Бу чүпрәкләр белән соңгы ярты елда чып-чын бәла, — дип урыныннан торды сестра-хозяйка. — Амбулаториядән, бала табу бүлегеннән санитарлар сорап килә. Кухняда да чүпрәксез берни эшләп булмый. Ә мин барысына да каян табым? Теге атнада соңгысын тәрәзә юган санитарларга бирдем. Узган юлы тузган әйберләргә гамәлдән чыгардык: Хәсән Хәсәнович инде сәләмәләнеп беткән жәймәне селкеде, селкеде дә барыбер сызмады. Аны инде авыруга бирергә түгел, күрсәтергә дә оят. Иске чүпрәк белән бөтен шкаф тулган, куяр урын да юк, ун менлек әйбер минем остә ята, ә шкафың йозагы да юк. Узган юлы карыйм: кемдер инде гамәлдән чыгарылмаган одеял тышлыгын чүпрәккә тоткан! Ә мин нишлим? Кастеляншаның тавышы калтырый башлады. — Хәсән Хәсәнович, гамәлдән чыгарганда әйтәчәк, “күрсәт” диячәк... Әле тагын, Ирек Галимжанович, үзегез монда вакытта шунысын да әйтеп калыйм: моннан бер ай элек инде сезнең хастаханәгә авыру илткәндә носилкага матрас белән юрган, мендәр салганнар иде — шулар баш-аягы белән юк булды. Кемдер кулын озайткан инде. Моңысы да минем остә... Беркемгә берни кирәк түгел.

— Ә сез нигә авыруларыгызны озатырга кеше бирмисез? — дип сорады Ирек Галимжанович һәм үзәк хастаханәдә носилканың нинди хәлләрдә калганын сораштыра башлады.

Кастелянша үз урынына утыргач, Хәсән Хәсәнович торып басты. Иске әйберләргә гамәлдән чыгармый дип әйткән өчен аның ачуы чыккан иде.

— Менә нәрсә, иптәшләр! — диде ул калтыравык тавыш белән. — Мин ул жәймәләргә, одеял тышыкларын, пижамаларны, башмакларны әйбәтләп карадым. Кайберләрен без гамәлдән чыгардык.

— Шулай булмыйни! Чыгарган, имеш. Бер бәләкәй генә оем өчен коне буена баш катырдык.

— Шуның өчен дә комиссия бит инде ул. Бездә әле коммунизм житмәгән. Әйбәтләп юасың-ямыйсың да тагын ярап куя ул. Базарда бездәгедән дә начарракны саталар әле.

— Хәзер, базарда безнең сәләмәләргә генә котеп торалар, ди. Әле аны кер юу урынына бирсәң, кулга тотарлыгы да калмый. Сабын гына әрәм була. Кайвакыт менә дигән өр-яңа жәймә жибәрәсен — баксаң, кырые озелеп тә чыккан. Халатлар ямый-ямый кулсыз калдык инде.

— Әйберне ерта икән, машина төзек түгел, димәк. Әйләнешен киметергә кирәк, — ди бик белдекләнеп Ирек Галимжанович.

— Анысы шулай-шулаен, Ирек Галимжанович. Кер юучыларга да әйтеп баккан идек инде. Тоташтыргычын сулга борсаң, әйләнеше кимрәк була. Тик менә кер юучылар әйбер юылып бетми, диләр.

— Юылмаган ди! Алай бит вакыт күбрәк кирәк, ә аларга тизрәк әйләндерәсе дә өйгә таясы, — диде кастелянша. Аның кер юучылар белән борчагы пешми иде.

— Кем ойгә тая? Безме?! — дип кычкырдылар икесе берьюлы кер юучылар. — Көне буена юып, кулсыз каласың анда. Йөгөрү түгел, тезләрендә шуышып йорисең. Әле тагын ойдә дә жыештырынырга, гаиләне ашатырга кирәк. Сезнең корпуста рәхәт ул: швабра белән идәнгә бер-ике селтәнәсез дә, шул ук акчаны аласыз. Ә без ялга китә башласак, алыштырырга кеше дә юк. Кайвакыт кер тавында казынасың, казынасың... Шулкадәр туйдыра — токерер идең дә китеп барыр идең, авылда бүтән берәр эш булса...

— Безнең хатыннарга ирек кенә куй, туктатып та булмый, — диде Хәсән Хәсәнович, ярага тырышкан тос белән Ирек Галимжановичка таба иелеп. Аның жыелышны икенче якка борасы килә иде, тик баш табиб эшнең әйбәт барганлыгын йөз-кыяфәте белән күрсәтте.

Кер юучылар турында сойләшеп алгач, авыл хужалыгы эшләренә күчтеләр. Берәүләр үзләрен авыл хужалыгы буенча штаттагы эшчеләр сыман йортүләреннән, икенчеләре үзләрен ыңдыр табагына эшкә сирәк жибәрүләреннән (анда “тавык-чебешкә” дип орлык кыстырып кайтырга була бит) зарландылар.

Моннан соң да әле бик озак сойләделәр. Хатыннар күңелләрендә булганны түгәргә ашыкты. Дарья Михайловна хастаханәдә утыз ел эшләп, тишек түбәле оеннән, аны беркем дә тозекләндермәүгә зарланды. Григорьева Анфиса акча түләп тагын бер машина утын кайтартасы икән: чөнки ире дә, булышучы кешесе дә юк.

— Шулай булмыйни! Үзе юлга чыгып, көн саен мужиклар аулый. Шунуң өчен генә булса да алып кайтып бирерләр иде, — дип пышылдады ат караучы колагына Анатолий Петрович.

Әле тагын бик күп сойләделәр. Һәрберсе үзенекен тукуды. Тик авырулар турындагына ләм-мим. Иң ахырдан районның баш табибы чыгыш ясады. Бик зур көч куйган сыман, телен көчкә әйләндереп, ул хәзер инде сезнең яңа баш табибыгыз бар, аны тыңларга, хормәт итәргә кирәк, хәзер инде сездә тәртип булыр, сүз уңаеннан әйткәндә, инде алга китеш тә бар — ике ел эчендә беренче мәртәбә жыелыш үткәрелде, дип сойләде.

Жыелыш бетәргә дә олгермәде, хатыннар, һәрберсе үзенекен сойли-сойли, чыгу юлына юнәлделәр. Ирләр, алар белән буталасылары килмичә, кырыйга тайпылып, юл биреп калдылар. Анатолий Петрович бер кап тәмәке чыгарды. Кабызып жибәрдек. Һәрберсе яңа баш билгеләнүнең үзенә нәрсә бирәсен чамалаган иде. Жыелыш турында фикер уртаклашып торуну беркем дә кирәк санамады. Тәмәкесен бер суыргач, Анатолий Петрович тынлыкны бозды.

— Шәп такылдадык, эшләүчеләр генә ничек булыр менә, — диде ул һәм, тәмәкесенең колен кагып төшергәч, сойләп китте: — Менә ышанмассыз да инде: кәнүшнидәге кола алаша читәнгә ышкынырга ярата, капканы жимерә. Баш табибка әйтеп тормадым, вак-тояк белән борчып торасы килмәде. Иван Ивановичка атлар аратадан чыгып китмәсен, дип куштым. Нарат казыклар бирдем үзенә, кадак... Шуннан өченче кон “баш”ка барам: менә шулай-шулай, мин әйтәм, Сергей Иванович, казыклар белән кадакны гамәлдән чыгарырга кирәк, дим. Ул сызмый. Анда ярты кило кадак кирәкми, ди. Әйдә, мәйтәм, барабыз, тикшерәбез. Ә үзем уйлыйм: бармас, аны сырхаулар көтеп тора бит, дим. Юк, китте бу. Капкадагы кадакны берәмтекләп санап чыкты — житмеш жиде данә. Ярар алайса, димен, житмеш жиде кадакны үлчәүгә салдым да — үлчибез. Алты йөз сиксән грамм килеп чыкты. Алай булгач, димен, ярты кило түгел, күпме тартса, шунуң хәтле язабыз. Юк, ди бу, актка ярты кило дип язганбыз икән, шунуң хәтлене гамәлдән чыгарабыз. Сезнең белән төрмәгә барып керүң дә бик тиз, ди бу.

Анатолий Петровичны кызыксынып тыңлап торган мужиклар елмаешып куйдылар, эчләреннән генә үзләре: “Шыттырмый микән бу завхоз берәз?” — дип уйлаганнардыр, могаен.

— Билләһи, алдамыйм! — дип, Анатолий Петрович чукуынып куйды. Иван Иванович әйтер өнә. Барысы да аның алдында булды. “Төрмәгә дә эләгерсең!” — ди, әй!

Жыелыштан соң Сергей Ивановичның энтузиазмы бер атнага житте. Аннары эшләр тагын чуала башлады, дөвалау эше дә артка төгәрәде.

Беренче операциясен ул житмеш ике яшендәге авыруга ясады. Авыру Фекла Андреевна палатасында ята, эченең уң ягындагы чирдән зарлана иде. Авыртуы алай көчле түгел, корсак куышлыгының ялкынсыну билгеләре дә тискәре иде. Шуңа күрә аңа пенициллинны кададылар. Әмма авыру хирург янына үзе килде. Сергей Иванович аны карагач, операция ясамасаң, начарланып кына китмичә, үлчәксен дә, дип әйткән. Авыруны анарчы әле бер генә хирургның да караганы булмый, шуңа күрә ул операциягә ризалык бирә.

Шуннан соң ашыга-ашыга әзерләнә башладылар. Санитарлар операция бүлмәсендә момкин булган бар нәрсәне хлорлы су белән юып чыктылар. Өлкән шәфкать туташы (ул ук операция сестрасы да) булган барлык коралларны кайнатырга куйды, түшәмдәге барлык лампочкаларны яктыракларына алыштырдылар. Бритва белән генә жайсызрак килеп чыкты — хастаханәдә ул юк иде, авырулардан алып, операция ясаласы кешенә кирәк булмаган урыннарын да кырдылар.

Бу юлы Сергей Иванович поликлиникага үзе шалтыратып кабул итүгә килмәячәген, операция ясаучагын әйтте. Ике сәгать ярым буена барган әзерлек вакытында ул үзен мораль яктан әзерләгәндер, күрәсең.

Авыруны остәлгә эш көне бетеп килгәндә салдылар. Бүлмә тәрәзәләре күнегелмәгәнчә якты иде. Сирәк-мирәк үтеп йөргән кешеләр, тәрәзәдә ут күреп, тукталып калалар, әмма тәрәзәләр мунчадагы сыман итеп буялганлыктан, анда берни күренми. “Кемнедер китереп терәгән, Алла сакласын! Ярый әле, хирург бар”, — дип уйлаганнардыр инде.

Мин дә эштән соң ул тәрәзәләргә карап-карап алгаладым — тәмамланганмы икән беләсем килә иде. Ничек кенә булмасын, бу авыруны поликлиникадан стационарга мин жибәрдем бит. Ә ут һаман яна. Катлауланмаган, гадәти аппендицитны хирург бер сәгәттән дә ким ясый, ә монда инде ике сәгәттән артык вакыт үтте, ә ут гел яна да яна. “Берәр житди нәрсә бардыр инде”, — дип уйлыйм да, постка шылтыратам.

— Ясыйлар, — ди шәфкать туташы.

— Нәрсә, авыруда перитонитмы әллә?

— Берни дә әйтмиләр — ясыйлар. Ә авыру әллә ниткән сүзләр белән сүгенә. Бәргәләнмәсен очен аяк-кулларыннан остәлгә бәйләп куйганнар, әле санитарлар да тотып тора.

Операция алты сәгәткә сузылды. Ә иртәгесен операция сестрасы биш минутлык кинәшмә алдыннан жыелып торган кешеләргә болай дип сойләде:

— Башта новокаин ясадылар. Сергей Иванович эчнә, гадәттәгечә, аз гына ярды, эзли, эзли, аппендиксны таба гына алмый бит. Корсагын тагын ярырга туры килде. Актарынган арада новокаинның көче дә бетә башлады. Ярый әле, түземле авыру туры килде, тик барыбер кычкыра башлады. Кулларын алдан ук бәйләп куйган идек, юкса әллә нәрсәләр булып бетәр иде... Аннары аягы белән терәкне тибеп төшерде, селкенә башлады да — ботен эчәкләре остәлдән идәнгә салынып төште. Санитарларны чакырып, очәүләп остенә яттылар, ә гомуми наркозны Сергей Иванович ясый белми. Эчәкләрен югалап, корсагын теккәнчә, әллә никадәр вакыт үтте. Ә аппендиксны инде эзләп тә тормадылар. Әле операция бетмәгән иде, санитар Нюра — бер мәртәбә дә операциядә булмаган хатын — анын югалтып егылды. Аны шунда ук ятакка сузып салдылар, йөрәктән укол кададылар, волокардин бирделәр. Аңына килгән кебек булган иде дә авыруыбыз кәгазь кебек агарып калды, кан басымы төшеп китте. Сергей Иванович әйтә: эченә кан саугандыр, ди. Без, диваналар, әйдә тагын жөйләрне сүтәргә. Карыйбыз: эчендә берни юк. Ә веналар югалган — энәне кадый алмыйбыз. Шуннан соң аягындагы венасын эзли башладык. Тагын әллә никадәр вакыт үтте. Сыеклык салгач, авыруыбыз исенә килгән шикелле булды үзе. “Ярар, Аллага шөкер, — дип уйлыйм, — беркем дә аягын сузмады”. Ә үзем дер-дер киләм. Йөрәгем начарайды, төнә бие йоклый алмадым, иртән торсам, үземне кая куярга да белмим. Ә Сергей Ивановичның кулы шулай ук калтырый. “Шундый авыру эләккәнгә мин гаеплемени?” — ди. Авыру аңына килгәч, тынычлан, операция әйбәт үтте, сукур эчәгенә алып ташладык, ди.

Биш минутлыкта кайсылары гаепләп, кайсылары жиңелчә мыскыллы елмаю белән Сергей Ивановичка караштыргалап алдылар. Ләкин аның аксыл-сары чыраена карап, күңелдә ниләр барлыгын белерлек түгел иде.

— Чак кына әйбәтрәк эшләргә кирәк, эштән вакытыннан алда китмәскә кирәк, — дип куйды ул беркем дә котмәгәндә.

Ана “Чак кына” дигән кушамат тактылар, ә һәрвакыт токсе кыяфәт белән йөргәнгә “Тонтек” дип атадылар.

Тиздән тагын да зуррак икенче бер хата булып алды. Бер медпунктта кырык яшьлек хатынның — балалар яслесе модиренен — терсәктәге венасына невропатолог кушканга серноокислый магний ясаганнар. Икенче конне укол ясаган урын шешеп чыккан. Сирәк була торган хәл түгел инде — харап булган икән — инфекция кергән, берәз авыртыр да бетәр. Мондый хәлләрдәгечә, Вишневский мае сортеп, терсәген бәйләп куйганнар моның. Тик хатынның хәле яхшырмаган. Терсәк бөгелгән урыннан аска һәм оскә таба тәне кызара, күгәрә башлаган, шешкән. Баштарак температурасы әллә ни зур булмаган, ә соңрак күтәрелгән һәм бер дә тошми башлаган. Медпункттан авыруны безнең хастаханәгә жибергәннәр. Юлунай машинага утырып, безгә килгән бу, хирургны иртәдән алып берничә сәгать котеп торган, аннары югары температуралы килеш аны жыелма караватка коридорга салганнар. Ә берничә көннән, урын бушагач, палатага күчергәннәр. Авыру авыру тосле инде, уколдан соң мондый абсцесслар белән күп йориләр. Дорес, температурасы бик югары, инде монысына да күнеккәннәр, житмәсә биш минутлыкларның берсендә Сергей Иванович авыруда әллә ни куркырлык нәрсә юк, азрак ярасы гына эренләп тора, диде. Ә ул кыюсыз гына, юаш кына бер хатын, ачуланырлык хәле дә юк. Яраны әле медучилище гына бетереп килгән япъ-яшъ бер кыз бәйли иде: яраларны бәйләү бүлмәсендә чишә, хирургка күрсәтә дә, әлегә дә баягы Вишневский мае белән яңадан бәйләп куя. Барысы да тиешенчә эшләпә кебек: хастаханәдә ятып дәвалана. Диагноз ягыннан барысы да ачык, ә сәламәтләнү ничек бара — чиш тә кара, моның очен медицина белеме кирәк түгел.

Авыру хастаханәгә килеп бер ай үткәч, өлкән шафкать туташы минем янга килә, яраларны бәйләү бүлмәсенә үтеп, авыруны каравымны үтенә.

— Аны бит Сергей Иванович карый. Аннары мин хирург та түгел бит әле. Ул моны бер дә яратмас. Үзе миннән сораса, бүтән эш, — дим мин. Тик шафкать туташының йөзеннән барырга кирәк икәннен аңлыйм. Без яралар бәйләү бүлмәсенә үтәбез.

Карасам, шаккаттым: мондый хәлне күргәнәм юк иде. Студент елларында анатомияне ойрәнгән анатомия театрын искә төшердем. Формалин салынган ваннадан кул тартып чыгарасың, ә мускуллар инде киселгән, мунчалага әйләнгән. Биредә дә шундый ук хәл, әмма бу — тере кеше кулы. “Гангренадыр, ахры, — дип уйлыйм мин, — кисәргә кирәк!” Ә авыру миңа карап тора, күзендә — ниндидер тиле бер битарафлык, эндәшми.

— Ә хирург нәрсә ди, — дип сорыйм шафкать туташынан.

— Кичә аңа берәз гына әйбәтрәк була башлады, ди.

“Кулны кисәргә кирәктер, ләкин авыру кан агуланудан бүген-иртәгә үләрәгә момкин”, — дип уйлыйм мин һәм үзәк хастаханәгә шалтыратам.

Баш табибның телефоны дәшми. Дәвалау эшләре буенча урынбасарныкы да эндәшми. Бу вакытта алар үз урыннарында — трубканы алмыйлар гына. Хирургия бүлегә модиренә шылтыратам. Дулкынланудан аңлаешсызрак итеп хәлне аңлатам.

— Хирургыгыз кайда соң?

— Китте.

— Кая?

— Берни дә әйтмәде, — дим мин гаепле кеше сыман һәм аның безгә килүен үтенәм.

— Минем операция... — ди бу, һәм тагын берничә сүгенү сүзе.

— Соң... авыру үлеп бара бит!

— Ә сез үзегез очен башымны кисүләрен телисезмени?! Һәм, гомумән... — дип, модир хирургны гына түгел, мине дә ати-аналап сүгә.

— Нишләргә соң инде алайса?

— Әйт, авыруны монда китереп житкерсен!

— Аның иртәгә үлүе бар бит!

Модир сөйләшүне шунда озде дә инде.

Хирургия бүлегә модиреннән алган киңәшү кәгазен авыру тарихына терким дә аны Сергей Ивановичның остәленә салам.

Тошке аштан соң авыруларны кабул итәм. Шунда фельдшер керде дә үзгә бер елмаю белән:

— Сезне телефонга чакыралар, — диде.

Шул елмаюыннан чамалыйм инде: “баш” шалтырата.

— Әйдәгез, килешеп куйыйк әле, — дигән дулкынланулы, тотлыгулы тавыш ишетәм. — Сездән сорамагалар, минем авыруларымны карамагыз! Биредә мин баш. Миннән башка үзәк хастаханәгә...

— Үлүе ихтимал!

— Мин — хирург. Аның очен мин жавап бирәм. Анламасагыз — тыгылмагыз. Үзегез чак кына әйбәтрәк эшләгез.

Иртән авыру вафат булды. Тып-тын гына жан бирде ул, сизми дә калдылар хәтта. Шәфкать туташы укол кадарга дип килсә, авыру инде тын да алмый икән. Котылган, бичара. Сергей Ивановичка шалтыраталар.

Биш минутлыкта кизү шәфкать туташы вафат булган кеше хакында хәбәр итмәде — хирург алдан кисәтеп олгергән. Тик имеш-мимеш барыбер таралды. Авыл бит бу. Шәфкать туташлары, санитарлар, авырулар арасында: “Венасына укол кадаганнар да үлекләгән, каны агуланып үлгән. Бер сүз белән әйткәндә — үтергәннәр! Ышан инде шуннан соң бу докторларга!” — дигән сүзләр китте.

Үзәк хастаханәдә дә дәмиләр. Ачтылар да кире бирделәр. Комиссияләр дә юк, тикшерүләр дә, медсоветлар да. Әйтерсез лә берни булмаган.

Ләкин берәз бүтәнчәрәк килеп чыкты.

Ошбу хәл турында оныта башлагач, шикәят кәргән дигән сүз таралды. Үзәк хастаханәдән “әзерләнергә” дигән боерык алынды. Санитарлар авыруларның тумбочкаларыннан эчелмәгән даруларны алдылар, диварларны, идәннәрне шәлләп юып, болай дип сойләнде: “Абийсы ул аның, бүтән язәр кешесе юк. Әнисе — надан, ә ире — бер адәм актыгы: хатынын жирләргә олгермәде, икенчене тапты. Ә абийсы — белемле кеше. Дорес эшләгән! Күмәргә кайткач, баш табибка кәргән, нәрсәдән үлгән сорашкан”.

Фекла Андреевна да айнып китте. Тошкә аштан соң аш-су пешерү бүлмәсендә телевизор каравын ташлап, Сергей Иванович турында:

— Миңа бәйләнеп жаны чыга иде. Ә Аллаһы тәгалә барын күреп тора ул. Шулар кирәк аңа! Бер карыйм шулай — күзә саргайган моның. Бөтен үте канына сәңдәр ахрысы, шуңа күрә явыз да. Тагын бер карыйм — төнлә уянып китсәм, тәрәзәсендә ут... Бөтен авыру тарихларын янадан язып утыра бугай. Мин дә хәзер элеккегә караганда ике тапкыр күбрәк язам. Нәрсә язарга да белмим, башым катты.

“Берәр хәл булса, Фекла Андреевна авырый да китә инде ул”, — дип сойлиләр иде санитарлар белән шәфкать туташлары аның комиссия килгән көнгә эшкә чыкмасын чама-лап. Чыннан да, Фекла Андреевнаның тиздән “эче авыртты”.

Хастаханәне чистартып кына калмыйча, коньяк белән арагы да алып куйдылар. Тик көткән көнне беркем дә килмәде. Бер атна үткәннән соң гына, ике сәгать кала, киләләр дип хәбәр иттеләр. Әмма комиссия түгел, ә министрлыктан баш хирург килеп төште.

Машина туктап та олгермәде, районның баш табибы арткы утыргычта утырган жиреннән жинел генә сикереп төште дә алгы ишекне ачып жибәрде.

Бәләкәй генә, чиктән тыш юан баш белгеч шуышып төште, күн пәлтәсен төзәткәләде һәм баскыч янында торган алашага текәлдә. Ат караучы Иван Иванович аның белән даруханәдән дарулар алып кайткан. Алаша шушы мизгелдә аягын күтәреп, йомышын йомышлап тора иде. Баш хирург, авыл тормышының табигый исен сизеп, борынын тарткалап куйды.

Ирек Галимжанович, алга йогереп чыгып, ишекне ачты. Бу мизгелдә аңа карап торсаң, аңарда элеккегә кешене тану очен бик бай хыялга ия булу кирәк иде.

— Сөзгә нәрсә кирәк монда? — дип ысылдады ул Митькага, Анатолий Петровичка һәм Иван Ивановичка. Кунак ишектән кереп киткән, ә койрыгын янадан күтәргән алашага ымлап, ул, иренен тавышсыз гына кыймылдатып, аларны атасы-анасы белән сүгеп куйды.

Мужиклар елмаешып арбага утырды. Иван Иванович, дилбегәсен һавада болгый-болгый, бәладән баш-аяк дип, алашаны үзәктән жылыту бинасы ягына таба куды.

Мәртәбәле кунаклар бүлмәгә үтте. Гонаһ шомлыгына каршы, Сергей Иванович каядыр юкка чыккан иде. Аны бөтен хастаханә буйлап эзли башладылар.

Ниһаять, “тантананың сәбәпчесен” эш урынына китереп бастырдылар. Ул үз-үзенә тәмам кул селтәп, оенә китеп барган булгандыр, йә булмаса, нервлары түзмәгәндер, ахры. Сергей Иванович, вафат булган авыруның авыру тарихын күрсәтмәү әйбәт булып, дип уйла-

гандыр һәм ул аны югалган диде. Шуның белән тагын да зуррак канәгәтсезлек тудырды, мәртәбәле кунакларның хәтта ачуы да чыкты. Шуна күрә яңабаштан язылган авыру тарихын һәм билгеләнгән дарулар кәгазен күрсәтергә туры килде.

Ә бу жеп очын югалта торган очрак түгел иде. Эшләп торган сау-сәламәт хатын укол ясагач үлеп китсен әле! Бар, акланып кара!

Хастаханәдә эшләүчеләр баш табибны бик нык тиргәрләр, дип коттеләр. Гажәпкә каршы, ярты сәгать буена бүлмәдән он-тавыш ишетелмәде. Аннары ишек ачылып, аннан министрлыкның баш хирургы чыкты һәм, санитарлар ун кон буена тырышып чистарткан палаталарга кереп тә тормыйча, машинасына таба юнәлде. Ул пуфылдый-пуфылдый алгы утыргычка кереп утырды, баш табибка:

— Районнар буйлап күпме йорим, беренче мәртәбә “Жигули”, йә “Волга” урынына шундый арба бирүләре, — дип куйды. Артына да әйләнеп карамыйча, китеп барды министрлык әһеле.

Үлгән авыру турында алга таба да берни әйтүче юк. Ниңек эшләгән булсак, шулай давам итәбез. Күңелсезләнергә вакыт юк. Үзәк хастаханәнең баш табибы үрнәгендә Сергей Иванович боерык язды: “Эш вакытыннан даими рәвештә файдаланып бетермәү сәбәпле, хастаханә хезмәткәрләренә узган ай очен эш хакының дүрттән бер өлеше күләмендә акча түләмәскә”. Шуннан соң кондез эшләүче кешеләрнең һәммәсенен исемлеге китә (үзеннән, өлкән шәфкат туташыннан һәм амбулатория фельдшерыннан тыш — аны тошендә дә үзен баш табиб итеп күрә дип сойлиләр иде).

Әлбәттә, бу боерык турында район прокурорына житкерергә дә булыр иде. Тик ана ерак, аннары безнекеләр юридик яктан наданнар. Һәммәсе үзенә бугазына күбрәк таяна. Шуңа күрә бик тиз икенче производство киңәшмәсен жыйрга булдылар. Бу эшнең башында Хәсән Хәсәнович торды. Ул, бүтәннәрдән аермалы буларак, мин әле коммунист һәм миңа партвзнослар түләргә кирәк, диде. Фекла Андреевна да ачуын яшереп тормады. Юкса ул, производство эшләре хакында сүз чыкса, гадәттә дәмми кала иде. Ботен халыкны жыелышка чакырып, ул баш табибны дивана дип атады, кан басымым күтәрелде, йокымнан калдым, дип сойләде. Өлкән шәфкат туташы белән амбулатория фельдшеры дәмәде.

Жыелышны эштән соң үткәергә булдылар. Баш табибны рәсми рәвештә чакырдылар: остәленә унлап кул куелган кәгазь китереп салдылар. Авыл советының баш бухгалтерын да чакырдылар. Ул авырый икән, шуңа күрә урынбасарын жибәргән. Урынбасар вакытында килеп житте, һәрвакыттагыча, һич кирәкмәгәнә елмая иде.

Халык беренче жыелыштагы кебек үк күп иде. Амбулатория тулды. Ә Сергей Иванович юк та юк. Имеш, ана каты авыру килгән — моңа, әлбәттә, беркем ышанмады. Жыелышны аннан башка гына башлауларын үтенгән. Киңәшеп алдылар. Берәз көтәргә, бу хакта аңа хәбәр итәргә булдылар. Сергей Иванович ярты сәгәттән килеп житте һәм шундук президиумга — рәис урынына үтте. Ул жыелышның кәефен тошенгәндер ахры. Кешеләр ул кәргәч тынып калмадылар, ул үзенә дошманнарча карауларын, ә кайберәүләрнең усал елмаяларын күреп алды.

— Акрын, — диде ул жыелышны башламакчы булып. Тик тавышы зәгыйфь иде — һичкем тынычланмады.

— Иптәшләр! — диде беркем дә котмәгәндә Хәсән Хәсәнович. — Мин президиум һәм рәис сайларга тәкъдим итәм.

Жыелыштагылар шаулаша башлады. Рәис итеп мине сайладылар. Сул ягымда — Хәсән Хәсәнович, уң ягымда Вәня дәдәй утыра иде. Артта утырганда ул, могаен, бар кешедән дә ныграк шаулагандыр. Жыелыш алдына килеп утыру белән авызына су капкан кебек тынып калды. Баш табибка, алгы рәтләрдә урын калмаганлыктан, шәфкат туташлары белән санитарлар арасына утырырга туры килде.

Чыгыш ясарга теләүчеләрнең исәбе-хисабы юк иде. Барысы да ярсыган. Сойләгәндә һәрберсе бер үк кешенә тәнкыйтьләде — Сергей Иванович санитар машинасында атнага әллә ниңә мәртәбә күрше авылдагы туганнарына китә икән, кунактан кунакка йори икән, колхоз басуыннан печән дә алып киткән, хастаханәдән үзе очен жәймәләр, ике мөндәр, юрган, мөндәр тышлары алган.

Ә Хәсән Хәсәнович тотлыга-тотлыга зур хата эшләгәннен сойләде: узган атнада ул Сергей Ивановичка партиягә керү очен тәкъдим биргән икән. Сүзенә ахырында ул аннан үз тәкъдимен кире кайтарып бирүен сорады.

Бухгалтерны да торгыздылар:

— Нигә акчаны тотып калдың?

— Мин нишли алам? Миңа барыбер. Бер түгел — ике эш хақы алыгыз миңа димәгә! Баш табибыгыз табель язсын, премия дә яза алам — үземнеке түгел ич! — диде ул елмая биреп.

— Баш табиб боерыгын юкка чыгарырга, ә тотып калынган акчаны кире кайтарырга дигән кешеләрнең кул күтәрүен үтенәм, — дип тәкъдим итте утырыш ахырында Хәсән Хәсәнович.

Сергей Ивановичтан башкалар кулларын күтәрде.

Жыелыштан таралганда баш табиб, олкән шәфкать туташы һәм амбулатория фельдшерыннан башкаларның кәефләре шәп иде. Күпләр Сергей Ивановичка мыскыллап каралдылар. Ул бөкрәебрәк калган, беркемне дә күрми сыман иде. Ә жыелыш ахырында аның, әлегә мин баш, шуңа күрә акчаны бирмим, диюе кешеләрнең көләсен генә китерде.

49

Боерык юк. Бездә тагын хужасызлык. Беркемгә әйтмичә, Сергей Иванович кинәт кенә үзәк хастаханәнең хирургия бүлегенә укырга йори башлады. Безнекеләр сойли:

— Мужикны тиккә генә укытып маташалар. Кулы ятмагач, башы эшләмәгәч, өйрәтсәң-өйрәтмәсәң дә берни дә барып чыкмый инде.

Тиздән кыш житә, ә безнең ягарга күмеребез юк әле.

— Нишлим? Күмер оч тәңкәгә кыйммәтләнә, яздырып алырмын да, “баш” кыйбат, дияр. Арзанга аласы килгәч, үзе яздырсын.

— Социализм ул — исәп-хисап һәм тикшерү, — ди Хәсән Хәсәнович. Хастаханәдә жылымы, салкынмы — аңа барыбер, ул “баш”ка каршы тора бит.

— Анысы шулай ул шулаен, — дип җавап бирә Анатолий Петрович. — Ботен кеше исәпкә ала, бүлә башласа, кем эшләр соң? Исәп-хисапка килгәндә, шуны әйтәм: күмер базасына килсәң, арзанына-кыйбатына карамый, күмер һәрвакыт торле-торле: кисәклеләре бар, тузан кебеге бар. Тракторчыга шешә куйсаң, ул синең кәгазәң дә карап тормый: түбәләмә итеп кисәклесен тутыра, бирмәсәң, бүтән өемнән сала. Аннары ел буена күмер тузаны йотып йорисәң...

Безнең авылда тормыш акрын гына бара бирә. Яңалыклар да булып куйгалый. Иртәнге биш минутлыкларны, “баш” үзәктә акыл җыйган арада, мин үткәрәм. Гадәттә, бар кешедән дә иртәрәк киләм, такта ишек аркылы хатыннарынның яңалыклар уртаклашуын ишетеп алам.

Узган юлы Нина Ильинична өченче кон амбулатория кызларының Павлухина Надяның туган конен үткәрүләрен сөйләгән иде. Бер шешә шәраб алганнар, ашарга алып килгәннәр. Авыруларны озаткач, утырганнар да күңел ачканнар. Ә Надьканың ире, үзе бүтәннәр белән чуалса да, — бик көнчел адәм. Утыралар болар, инде өйләренә дә таралмакчы булганнар. Шуннан соң тәрәзә төбөндә кемнәндер мәш килүен ишетәләр. Санитар Тоська баскычка чыккан, ә анда балта тоткан бер ир басып тора икән. Аны күрү белән качкан бу, танымалар, дип уйлагандыр инде. Ә ул Надяның ире булып чыккан.

Надяга моны әйткәч, ул сыгылып тошкан. Кызлар аны әниләренә кунарга илткәннәр. Аек чагында болай үзе ярыйсы ир ул: эшчән, яна йорт җиткәзеп ята. Инде дә эчеп алса, күзе акая, балтага тотына да Надькадан көнләшү үчен ала. Узган юлы өр-яңа туфлиен балта белән тураклаган.

— Ә өченче кон кибеттә эләгешкәннәр, ипигә икесе берьюлы чиратсыз кәрмәкче булганнар ахры — Губаня белән Лиза, — дип сүзгә кушыла сестра-хозяйка. — Башта ата-аналап сүгенделәр, аннары, чәчләренә ябышкач, мужиклар көч-хәлгә аерып алдылар үзләрен. Лиза көчсезрәк булып чыкты, ычкынып китте дә, мамык шәлен калдырып, качып китте, ә Губаня аны пычракка салып таптады.

— Лизага мамык шәл нәрсә ул. Сату итеп, хәзер икенчесен ала, — ди Нина Ильинична. — Икесен дә авыл хужалыгы эшләренә җибәрергә кирәк аларның. Майларына чыдаша алмыйлар.

Губаняны безнең авылда барысы да беләләр — аңарга иреннәре артык калын булганга шундый кушамат такканнар. Ул иренен очсыз кызыл иннек белән буяп йори. Юлда очраган шоферларны аулау исәбенә яши ул. Аны күп кеше белә, шуна күрә аңа кунакханәгә кергән кебек керәләр.

Аның ике ирдән тапкан ике кызы бар. Олы кызы Грунькага инде уноч яшә. Мәктәпне ташлап, теләсә кая йори. Ә кечесен караучы юк. Кара көздә яланаяк килеш кычкыра-кычкыра ишегалды буйлап Груня артыннан чапканын күрәләр. Һәммәсе: “Бүтәннәр шулай яшәсә, әллә кайчан аяк сузарлар иде инде. Ә боларга шайтан да булмый”, — дип гажәпләнәләр.

Лизасы да эшләми. Губанядан аермалы буларак, район базарында сату-алу белән шөгыльләнә. Рәсми яктан ул “жүләрләр йорты”нда исәптә тора, психик авыру инвалидлыгы да бар. Әмма авылда: “Ул бер дә жүләр түгел. Шулай кылана гына, типтереп яши”, — диләр.

Сәгәть тугызда иртәнге киңәшмәгә чакырам. Миңа беркем дә баш табиб вазифаларын йөкләмәде, үзем дә башлап йормим. Ә бу бар кешегә дә ошый: һичкем бер-берсенә тенкәсенә тими. Дәвалау эше дә гадәттәгечә бара.

Биш минутлыктан соң хужалык модирләре миңем янга керми — һәркем үз эше белән шөгыльләнә.

Сергей Иванович үзәк хастаханәдән кон саен кайта, әмма эш белән кызыксынмый һәм хастаханәгә керми.

50

Безнекеннән тыш, районда әле тагын оч участок хастаханәсе бар. Икесендә, үзәктә Ирек Галимжанович баш булганнан соң, баш табиблар алышынды — эшли алмадылар. Хәзер анда миңем кебек үк яшә докторлар эшли. Барысы белән дә дуслын, тик сирәк күрешәбез. Безгә иң якын участка баш табиб — Славик Козлов. Ничектер үзәккә барган чагында аның машинасы ватылган да безнең гаражга китереп куйган. Славка — шәп егет, хирург. Бервакыт аның янына йөрәгенә пычак белән кадаган бер авыруны китергәннәр дә ул шуны дәвалаган, дип сойлиләр. Авыру исән кала, һәм шул вакыттан табиблар арасында аның яхшы даны тарала. Ирек Галимжанович белән ул да килешә алмый, аның участогында табиблар житәрлек, аларның эшләре икенче төрләрәк. Араларындагы килешмәүчәнлек һаман көчәя барып, бу гамәл бер заманны Славикның “портфелен” тартып алу белән тәмамлана.

Очрашу хөрмәтенә без, әлбәттә, берәрне “төшереп алдык”.

— Узган атнада шулай телефонограмма белән районга чакыртып алдылар, — дип сөйләде ул. — Иртән сәгәть сигезгә дигәннәр, беренче секретарьның кулы тотта. Тагын ыңдыр табагында ашлык череп ята икән, дим. Халыкны шунда жибәрергә кирәктер. Ботен эшемне ташлап киттем. “Беренче”нең кабул итү бүлмәсенә баш табиблар жыелган. Ирек Галимжанович та шунда — арлы-бирле йөрәнә. Без инде ниңә чакырдылар икән, дип баш ватабыз. Ә ул иренен тешләгән, кара болыттан да карарак. Ярты сәгәть көтәбез, бер сәгәть. Секретарьдан сорыйбыз, ә ул женләнеп:

— Котегез, кирәк булгач чакырырлар, — ди.

Беребез урамга чыгып тәмәке тартып кермәкче иде дә, кая ул — баш табиб агарынып ук китте — кинәт чакырып алсалармы?

Ниһаять, чакыралар. Безнең хастаханәдәге конференцияләр залы кадәр бүлмәгә килеп керәбез. Без “беренче”дә киңәшмә дип торабыз, ә ул берүзе утыра, психология әзерлегә үтә, имеш. Түшәм биек, имәннән ясалган паркет идән. Бүлмә уртасында утырышлар очен гаять зур остәл, китап шкафлары: аларда Ленин, Маркс, Энгельс. Без ишек төбөндә оелешеп басып торабыз. “Беренче” кәгазьләрен актара, безне күрмәгән сыман кылана. Мин сак кына ютәлләп куйдым. Баш табиб миңа акаеп карап, пинжәгемнән тартты, йөрәгем ошеп китте хәтта. Шулай ун минутлап басып торганбыздыр, һаман таптанабыз. Аннары

кемнәр икәнлегезне исенә тошергән сыман, “беренче” безгә карап алды, тик остәл янына чакырмады.

— Ә, синмени әле бу? — ди “беренче”, ниһаять, баш табибка морәжәгать итеп.

Ул үрә катып, безне бер рәткә тезде, үзе бер адым алга чыгып басты. “Беренче” дә урыныннан торды, безнең барлыкны да оныткан сыман йөрөнөп алды. Киенүен карасаң — урамда очраткач, районда беренче кеше, дип тә уйламассың. Ә без һәммәбез галстуклы — алдан ук кисәтеп куйганнар иде.

Безнең янга килде бу. Галимжаныч агарынып китте. Ә без әле һаман нигә чакырганнарын белмибез. Ә “беренче” Галимжаныч янына туктады да, аның борын астына йодрыгын терәде. Безнең котлар үкчәгә китте инде. “Беренче” безнең “баш”тан күзен дә алмый, карашы белән бораулый:

— Кая партбилетың?

Тегесе партбилетын тартып чыгара.

— Чынлап та йодрыгы беләнме? — дип сорыйм мин гажәпләнөп.

— Билләһи менә, бүтәннәрдән сора, — ди Славик. — Шуннан соң беренче: “Партбилетың нигә тышланмаган?” — ди. Безнекенә битләре тимгел-тимгел кызарып чыкты.

— Нишләсен инде ул? — дим мин, елмаеп.

— Ә нигә соңгы ике айга взнос түләмәдең? Акчаны ни очен түлиләр соң сезгә? — ди бу.

Партбилетны тотты да бусагага таба очырды.

— Учет секторына тапшыр. Без синең белән партбюрода сойләшербез.

Кыскасы, чиркәүгә килеп кергән этне куган сыман, кабинетыннан куып чыгады.

Без шүрләп калдык, үрә катып торабыз. Безне күрмәгән дә сыман, ул бүлмәсен урап килде. Үзе аяк астына карый, йөзә кара болыт төсле. Аннары каршыбызга килеп туктады, безгә күзенәң агы белән карады. “Чынлап та, мужикның ачуы чыккан ахры”, — дип уйлалдык.

— Үтерүчеләр! — дип кычыра бу, ачуын яшермичә. Безнең жилкәдә “кырмыскалар” йөгәрешә башлады. Тын да алмый басып торабыз.

— Кем монда Мандрейкин?

— Мин, — ди сезнең Сергей Иванович, теге доньядан килгәндәй акрын тавыш белән. Ирене көчкә кыймылдый.

“Беренче” моңа бармагы белән төртеп күрсәтә. Теге ярты адымга алга чыгып, уклау йоткандай басып тора.

— Сине укыганда нәрсәгә өйрәттеләр?

— Мин, — ди сезнеке, — институтта “ике”ләрсез укыдым.

— Алайса ник акылың юк?

Сезнеке дәшми.

— Ә бәлки, тизәккә тыгып чыгарып, сине урам буйлап йортергәдер? Урта гасырлардагы кебек...

Шуннан соң “беренче” безгә тулы бер лекция укып чыкты: безгә ни очен акча түләгәннәрен, әрәмтамаклар булуыбызны, икмәкне юкка черетүебезне, ә икмәк ашар очен башта орлык чәчәргә, үстерергә, жыеп алырга, ындыр табагында сакларга, тартырга, аннары гына пешерергә кирәклеген, ә моның очен безнең тамакны туйдыручыларны дөваларга тиешлегебезне сойләде. Лекциясен бетергәч, куянга караган елан төсле, Сергей Ивановичка карап торды да:

— Соңгы мәртәбә сине кайчан ярганнар иде? — дип сорады.

— Ничек?

— Арт ягыңны.

— Хәтеремдә юк, — диде Сергей Иванович.

— Ахмак! Минем районда ничә ел эшлисен?

— Өч ай.

— Тагын бер мәртәбә шундый хәл булса, хәерче хәленә калдырам.

Аннары “беренче” берәз суына төште, һәрберебез белән танышып чыкты да, кайтарып жибәрде.

Ничектер, шулай, бервакыт телефон шалтырый. Кирпеч заводы директоры икән.

— Александр Леонидович, син берни дә белмисеңме?

— Юк.

— Балыкчы, жәнәмәсе! Тәрәзәгә күз сал әле, календарьга да кара.

— Ни булган?

— Ай тулган вакытта ни була?

— Балык йори башлый, — дим мин, эшнәң нидәлеген чамалап.

Без киләсе шимбәдә, минем дус балыкчыны да ияртеп, утыз чакрымдагы колхозга барырга килешәбез. Колхоз рәисе аның танышы икән.

Колхозның үлән басуларын сугара торган ясалма буасы бар. Аңа берничә ел элек кәрәкә белән карп маймычларын жибәргәннәр. Болар үскән, үрчегән, инде ике ел буена шунда безнәң ише балыкчылар балга жыелган чебен төсле киләләр икән.

Билгеләнгән сәгатәтә директор йорты алдына машина килеп туктады. Рульдә Ирек Галимжановичны күргәч, минем күзем маңгаема менде.

Кул бирешеп күрештек. Сөйләшер сүзәбез юк иде. Басып торганда икебез дә читкә карыйбыз. Аңа карап, балыкка бармый калып булмый ич инде — киттек.

Кул янында безне колхоз рәисе белән парторг котеп тора иде. Бер капчык ятмә алганнар. Машинаны куаклар арасына кертеп туктаттык. Кайсыдыр шунда учак ягар очен чыбык-чабык эзли, кайсыдыр резин коймә кабарта башлады. Мин үземнәң балыкчы дустым белән ятмә салырлык урын эзләп киттем. Күлнәң мәйданы берничә гектарга житә. Элек монда агачлар үскән чокыр булган, төбеннән инеш агып яткан. Чокырның бер ягына шлюзлар белән бетон буа буганнар. Шулай итеп, сусаклагыч барлыкка килгән. Чокырдагы агачларны гына кисми калдырганнар. Алар корып, кондез кайгылы, ә төнлә куркыныч бер күренеш тәшкил итәләр иде.

Биек ярда басып торабыз. Караңгы тошә башлады. Аста — су. Тып-тын. Жил исми. Ара-тирә бакалар гына бакылдап куя. Кайдадыр трактор тырылды, моннан ике чакрымнардагы фермада терлек караучылар сыерларга кычкыргалап ала. Су уртасындагы агачта ялгыз карга гына безне күзәтеп тора.

— Сай елгада да мондый көнне маймычлар өстә уйный. Монда балык та юктыр әле, — дим мин.

— Бер генә төрле булып тормый ул, — ди минем мондый эшләрдә “азу теше чыккан” дустым. — Балыклар гына йөрсен. Йормәсә, ятмәңне балыкның борын төбенә куйсаң да файдасы юк. Кайчакларны июльдә, жилсез көнне маймычлар сикерешә. Ятмәне саласың, шулпага да була, кыздырырга да житә, дип уйлыйсың. Иртән ятмәңне аласың — ә анда нибары бер-ике балык чәбәләнә.

— Монда балык урмандагы черкилә кадәр, — ди рәис. — Ике елда ике каравылчы эчүгә сабышты. Хәзер беркем сакламый. Сакласаң-сакламасаң да файдасы юк. Ятмәләрне урлыйлар, бер ай элек Казаннан дустым кайткан иде. Ятмә куярга ярыймы дип торган була. Ярар, мәйтәм, куй, тик саклап тор. Иртән килә бу — урлаганнар. Черем итеп алып алдынан, төнлә ятмәне аягына бәйләп куйган булган. Төнлә уянып китәм дә, аякны селкетеп карыйм, ятмә урынында кебек. Иртән торып, күземне ачсам, ятмә юк. Агачка бау бәйләп куйганнар ди...

Чынлап та, ятмәләрне куярга өлгермәдек — калкавычлар селкенә башлады. Тиздән ярты чиләк балык тартып чыгардык — бөтенесе бертигез — уч төбе хәтле кәрәкәләр. Берничә эре-эре алабуга да эләккән иде.

— Балык шулпасы балыкны үзе тоту ул! — дип кабатлады парторг балык чистарта-чистарта. Мондый эшләренә рәтен белгән кеше буларак, юмыйча, кәрәкәләренә эчен үлән белән генә сортеп алды. Белгечәбез бер төрле сөйләде, ә суны, ботен бер ротага әзерләгән кебек, чиләк тутырып салды. Ә шулпасы бик тәмле булган иде.

Учак янында, шушы гажәеп матур кичтә, аракы белән башны берәз диванага салгач, кәрәкәләр монда нәрсә ашап тора, алабугалар каян килеп эләкте икән, әгәр дә эшкә ныгытып тотынсаң, монда шактый гына акча эшләп булыр иде, дип гәп саттылар.

Мин, күзгә тотен керә, дип, учактан читкәрәк барып утырдым, барысы да эчкән чагында аракыны стаканнан жиргә түгә бардым. Балыкчылар яр читенә кондызларның ничек йөзгәнән карарга киткәч, завод директоры, мине жибәрмичә, кулын иңбашыма салды.

— Әйдәле, Александр Леонидович, берәрне жибәрик әле, — диде минем стаканга аракы салып, безнең баш табиб.

“Килешәсе килә икән, димәк, эшләр начардыр моның”, — дип уйлап алдым мин. Берәү баш тартмас иде, әлбәттә, әмма миңа, яшьлегем белән, кызык булып китте. Мин сикереп тордым да, йогереп китеп бардым. Ирек Галимжанович минем арттан мәгънәле генә итеп карап калды. Минем чәркә эчелмәгән килеш калды...

Баш табиб тиккә генә килешү эзләми иде. Безнең сәламәтлек саклау өлкәсендә, теләсәң, шикаять очен сәбәп һәрчак табыласын белә... Һәм, әлбәттә, ялгышмый иде. Берничә айдан соң, инде кыш кәргәч, хастаханәбез хирургы янына таза гына гәүдәле, кырык яшьләрендәге бер ир-ат килде. Өч көн элек, мунчага су ташыганда тәеп китә дә башы белән сукмак янында яткан бүрәнәгә килеп төшә бу. Аңын югалтмаса да, башы бик каты авырта башлый. Үтәр әле, дип, анальгин белән аракы эчә. Әмма башы кыршау белән кысқан кебек авырта башлагач, килергә мәжбүр була. Иртән килде. Ә хирург тоштан соң гына кабул итә. Башына түзеп торыр әмәле калмагач, амбулатория янәшәсендәге кишеткә китә — анда шыпырт кына ваклап аракы белән сату итәләр иде. Бәхәтсезлеккә каршы, Нина Ильинична тәрәзәдән барысын да карап тора һәм Сергей Ивановичка житкәрә.

— Йә әле, сула әле, — ди тегесе авыруга. Ә башында кечкенә бер шеш кенә була моның.

Авыру сулый.

— Азрак эчәргә кирәк, — ди Сергей Иванович һәм, белешмә дә бирмичә, пациентны чыгарып жибәрә.

Авыру карышып тормый. Күрше авылдагы оенә кайта алмагач, кабул итү бүлмәсе янындагы утыргычка ава.

— Нишләргә соң инде? Берни аңламый, селкенми дә. Урамга чыгарып жибәреп булмый бит инде — катып үләр, — ди баш табибка кизү шәфкать туташы.

Авыруны, “көчле алкогольдән агулану” диагнозы куеп, коридордагы ятакка салалар.

Иртән кизү шәфкать туташы, авыру үзен гажәп тыныч тотты, дип хәбәр итә.

— Диварга карап яткан килеш уянып та карамады, — ди.

— Ә нәрсә? Урыны жылы, койма буенда ятмый ич. Ниәмә дип кенә эчәләр икән соң болар? — дип куйды Нина Ильинична.

Ул көнне мин кизү булганга, эш көне беткәч, шәфкать туташыннан:

— Авырулар үзләрен ничек хис итә? — дип сорадым.

— Ярыйсы болай, ул-бу юк. Кичәге кеше әле һаман йоклый. Мин килгәндә ничек йоклаган булса, шулай ун ягына яткан килеш йоклый бирә.

— Сергей Иванович карадымы соң?

— Карады, карады. Сораса, су бирерсез, диде, бүтән берни әйтмәде.

“Нәрсәдер аңлашылып житми әле монда. Исереп йоклаган булса да, кеше бер тәүлек уянмый йоклый алмый ич инде. Тикшереп карарга кирәк!” — дип, авыру янына киттем.

Ул диварга карап яткан иде. Уң кулы гәүдәсе астында калып, оеган һәм күгәргән. Мин авыруны чалкан яткырдым, сөйләшмәкче булдым, әмма һичнинди хәрәкәт юк. “Ул бит аңын югалткан, исерек түгел”, — дип уйладым. Авыруның бер күз карасы икенчесенә караганда зуррак иде. Моның, невропатологлар әйткәнчә, “органика” икәнлеген белгәнлектән, нәрсә белдергәнлеген искә төшерергә тырыштым.

“Хәзер китапта казына башласаң, вакыт кына әрәм булачак, ә авыруга барыбер невропатолог яки, районда нейрохирург булмаганлыктан, хирург чакыртырга туры киләчәк”, — дип уйлап, үзәккә шалтырата башладым.

Бәхеткә, баш табиб үз бүлмәсендә иде.

Ирек Галимжанович сагаеп кына тынлап торды. Мин сөйләп бетергәч, берәз тынлык булып алды. Безнең арадагы киеренкелек телефон чыбыклары буйлап тапшырыла иде.

— Тиз генә консультант жибәрегез, зинһар, — дидем мин.

— Көтегез...

Машина табып, хирургка, аннары безгә килеп житкәнче, ике сәгәттән артык вакыт үтте. Районда бик абруйлы, күркәм кыяфәтле Виталий Сергеевич килде.

Күз каралары турында әйтеп бирүгә, Виталий Сергеевич:

— Бер күз карасы икенчесенә караганда зуррак булгач, ми кабыгы астына кан сау-
ган, — диде. — Шундук операция ясыйсы булган. Хәзер соң булуы бар.

— Мондый авыруны беренче күрүем, — дип мыгырдандым мин, аңа авыру тарихын
сөйләп. Виталий Сергеевич, кәгазьләргә күз дә салып тормыйча, палатага юнәлде. Авыру-
ны караганда бертуктаусыз башын чайкады, аннары жиңелчә генә янакларына суккалады,
тик авыру бернинди ым бирмәде.

— Операциягә соңга калгансыз. Эчкә кан савып, ми изелгән. Бүген булмаса, иртәгә
үлә.

— Бәлки ясап карарбыз? Таза-сау, моңа кадәр бер жире дә авыртмаган булган. Бездә
бит төрле хәлләр була, — дип кыюсыз гына каршы килеп маташтым мин.

— Могжизалар булмый. Инде сулышы да озек-озек кенә. Сулау үзәгә бозылган.

Виталий Сергеевич, әгәр дә операция ясамаса, иртәгә биш минутлыкта бер генә
мәртәбә дә трепанация ясап карамаган кеше, операция ясарга кирәк иде, чонки табиб соңгы
сулышын алганчы авыруның тормышы очен көрәшергә тиеш, дип әйтәчәк, диде.

— Алайса, операциягә әзерләнәбезме?

— Шулай булып чыга...

Санитарлар авыруның чәчен кырып, бер чиләк суда хлор эреткәләгәнче, операция
бүлмәсендә идәннәрне юып, кварцлаганчы, ике зур стерилизаторда коралларны кайнатканчы
сәгать ярымлап вакыт үтеп китте. Шул арада медицинадан тыш бүтән темаларга да сөйләшеп
алдык: Виталий Сергеевич, бервакыт үзенең кысла итенә ничек итеп пот ярымлы жәен ба-
лыгы тотуын сөйләде.

Ниһаять авыруны остәлгә салдык. Баш сояген ачканда беренче катнашуым иде әле.
Мин безнең заманда моның ничек тупас эшләнүенә гажәпкә калдым. Виталий Сергеевич-
ның кул боравы белән баш түбәсендәгә соякне тишүе мине бигрәк тә шаккатырды. Бу ва-
кытта хирург сул кулы белән тотып торган борау аның корсагына терәлеп тора, әйләнеп
торган очы авыруның баш арты сояген тишеп керә иде. Уң кулы белән Виталий Сергеевич
борауның тоткасын әйләндерде.

Сояккә кечкенә генә тишек тишкәч, Виталий Сергеевич ми кабыгы астында, чын-
лап та, оешкан кан күреп алды һәм аннан сакланып кына кан кисәкләрен чүпләде. Анна-
ры тагын ике тишек тиште — очпочмак рәвешендәгә “тәрәзә” пәйда булды — анда оеш-
оеш кан ята иде. Виталий Сергеевич аларны пинцет белән жыеп алды да ми буразналарын
новокаин белән юдырды.

— Барысын да алып бетермәдек бугай әле, — дидем мин.

— Әйе, кан бик күп сауган. Ул бөтен ярымшарга таралган очраklar да була. Чит
илдә моны белер очен — могаен, бездә дә кемнәрдер очен, — компьютер томографиясе
ясыйлар. Анда ботенесе дә: нинди “тәрәзә” тишәсе дә, кайда тишәсе дә ап-ачык, ә без
Гиппократча эшлибез. Аның заманнарында да башны шулай тишкәннәрдер инде. Моны
казып алынган баш соякләреннән белгәннәр — кайдадыр укыганым бар. Әмма бу очракта,
операцияне хәтта Гиппократ үзе ясаса да, авыру барыбер вафат булыр иде — әнә бит кан
ничек сауган!

Ул сояктәгә тишектән футбол тубы камерасы сыман төртеп торган ми тукумасына
басты...

— Авыртуы бик кочле булгандыр, — дип фикер йортте Виталий Сергеевич, — аны
басар очен аракы эчүдән башка юл тапмагандыр шул. Моңысы медицина күзлегеннән ка-
раганда да начар түгел. Операцияне аңында чагында ясасаң, бәлки ботенесе дә әйбәт беткән
булыр иде.

Виталий Сергеевич әйткәнчә, авыру иртәнге якта үлдә. Бу хакта иртәнге рапорт ва-
кытында кизү шәфкать тугашы хәбәр итте.

— Чак кына азрак эчәргә кирәк булган шул, — диде Сергей Иванович.

Ул артык кәефсезләнмәде, чонки профессиональ яктан ярымнадан булуы аркасын-
да, үз хәле Ирек Галимжановичның аңа мөнәсәбәтеннән бәйлә булуын әйбәт анлый иде. Ә
чын белгечләр моны кайвакыт башларына да китереп карамыйлар...

Бу юлы шикаять-фэлән булмады. Медсоветта да тикшереп тормадылар. Шул хәлдән соң мин, мондый хәлнең һәркемгә килүе бар, шул исәптән миңа да, дип уйлый торган булдым. Медицина статистикасы белгече Галя гына “үлүчеләр саны” дигән урынга “берле” санын язып куйды. Аңа һичкем күз салмый инде. Кешенең картлыктан үлгәнме, әллә табиблар булышлыгы белән үлгәнме икәннен кем исәпкә алып торсын?..

Ә минем йөрәгемдә таш утыра, вакытыннан алда китәргә дигән уем гына ныгый бара. Эшләве хәзер күнелсез генә түгел, ә бәлки авыр да булып китте. Теге кешеләрнең үлемендә өлешчә үзеңнең дә гаепле икәнеңне сизү бик авыр. Иң мөһиме, мондый хәл кабатланмас дип әйтеп булмый, һәм мин бернишли алмам, мөгаен.

Сергей Иванович белән без хәзер сөйләшмәү генә түгел, күп вакыт хәтта исәнләшмибез дә. Аның хакында, “кул арты авыр” дигән сүз китте. Ул миннән бик каты көнләшә. Минем авыру тарихларын тикшергәндә, ул өлкән шәфкать туташы аркылы аларны тутыру буенча гына түгел, гәрчә бу өлкәдә белеме хирургиядәге чама гына булса да, терапия буенча да кисәтүләр ясый. Бөтен бала шунда: әгәр дә арабызда фикер каршылыклары килеп чыкса, аңарга һични аңлатып булмый.

— Сезнеңчә булса, — дип җавап бирә ул, — баш табиб булып үзегез калган булыр идегез.

Аңа берни дә әйтә алмыйм.

Жирле түрәләрнең аңарда дәваланмаса тырышуы аңа бигрәк тә ошамый. Ул инде фәрман да биреп карады: нинди авыру белән авыруларына карамастан, барлык түрәләрне үзенә җибәрергә. Тик моңардан берни дә үзгәрмәде. Үзенә зыян килү ихтималы барлыгын белә торып, андый табибка кем барсын ди инде?

— Сөзгә моннан китәргә кирәк. Сөз монда яши алмыйсыз. Карап-карап торам да... әллә нинди сөз: чит-ят кеше сыман, гел нәрсәдер уйлап йорисез, — диде миңа күршем Алексей бабай. — Мин дә үземә әмер биргәннән яратмый идем. Шунның аркасында күп балалар күрдем. Яхшырыр әле дип яши бирдем, ә гомер бер көн кебек узды да китте. Башның мохтажлыктан чыкканы юк. Белем булмагач, кая барасың? Монда үз йортың, хужалыгың дигәндәй... Ә сөзгә нәрсә? Сөз яшь, бу тишәктә чиләнәп ятасы юк...

Аның белән килешәм. Җитмәсә, “үзгәртеп кору” башлангыча тора.

“Иң мөһиме, эшне үзегез түбәннән башлагыз, өстәгеләргә тынгы бирмәгез, ә без өстән “үзгәрә” башларбыз!” — дип сойлаган иде Михаил Сергеевич Горбачев. Үземә сорау бирәм: “Йә, кем эшләсән инде монда? Фекла Андреевнамы? Ә бәлки Анатолий Петровичтыр, йә булмаса, Митька?”

Тик күнел барыбер яктырыбрак китә. Тоннель артында яктылык күренә бит инде! “Эш ягыннан бәхетем булмады”, — дип уйлыйм да гариза язам.

Тиешле оч елымны эшләп бетермәдем. Баш табиб минем ише кешене җибәрмичә торамины инде? Аңа Фекла Андреевна яисә Сергей Иванович кебекләр белән эшләве бермәбер иплерәк, дип уйлыйм мин инде ничәнче мәртәбә кабул итү бөлмәсендә көтеп утырганда.

Сәгать ярым көтеп утырганнан соң, секретарьга, гаризамны тапшырып:

— Имза салырга бирегез әле моны, — дим.

Секретарь кыз минем белән сойләшкәндә иренен кыса. Гаризаны укып чыккач, андый-мондый хата тапмыйча, папкага салып куя.

— Бәлки иртәгә кул куяр. Бер көннән килегез, — ди ул.

Бер көннән шалтыратам.

— Кул куймады әле, эше күп...

Тагын ике көннән шалтыратып карыйм.

— Кул куйды, — дигән битараф-рәсми тавыш ишетелә...

Медведев Г.А. (1868–1942)

Сердәшләр. 1924 ел, киндер, майлы буяу.

Ильин Г.А. (1889—19 ?)е годы.

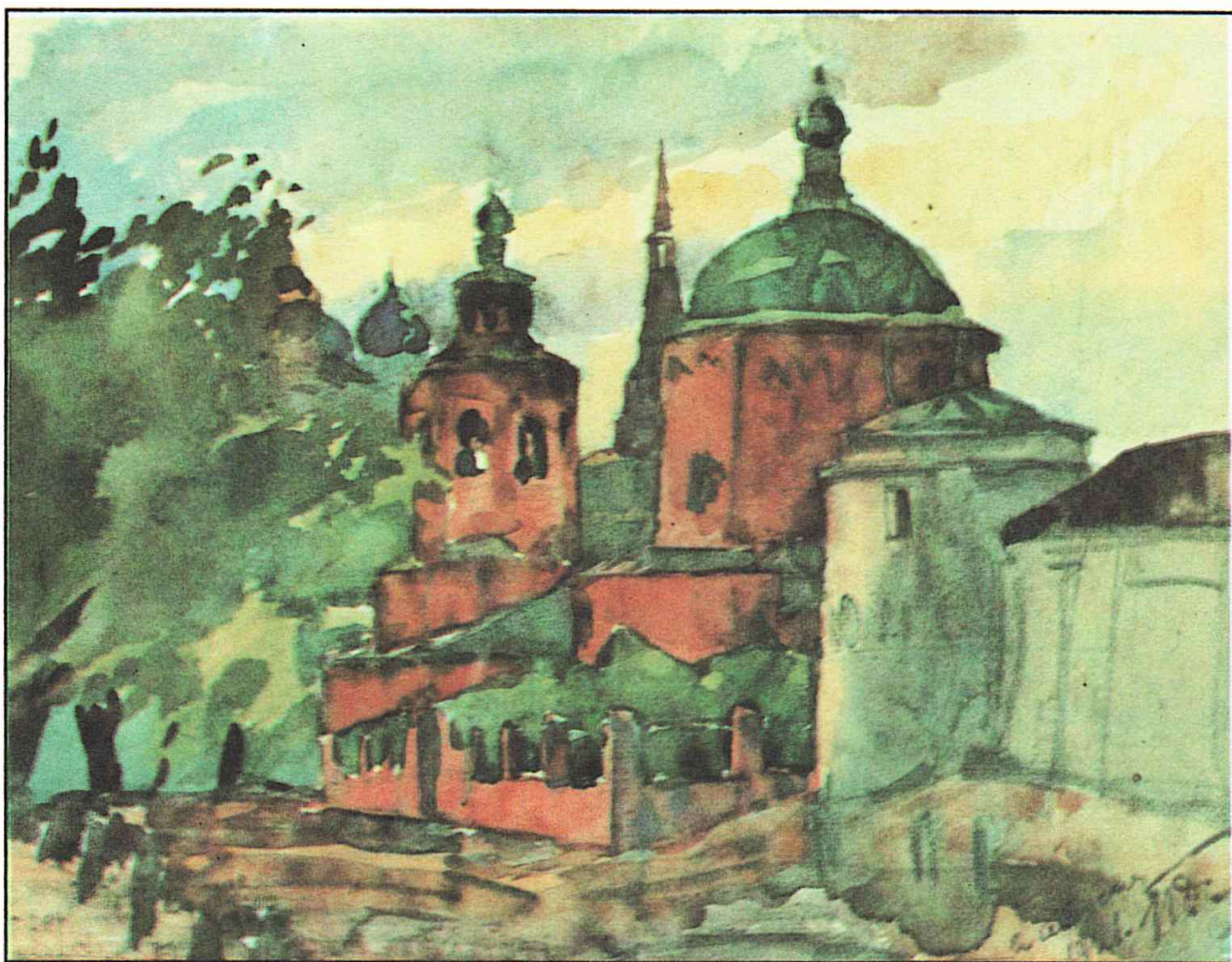
Хатын-кыз портреты. 1910 ел, киндер, майлы буяу.

Скорняков Х.И. (1868—1926)

Хаж кылычулар. 1900 нче еллар, киндер, майлы буяу.
(фрагмент)

Дульский П.М. (1879—1956)

Казан. Пятницкий черкәве. 1921 (?), кәгазь, акварель.

Беньков П.П. (1879—1949)

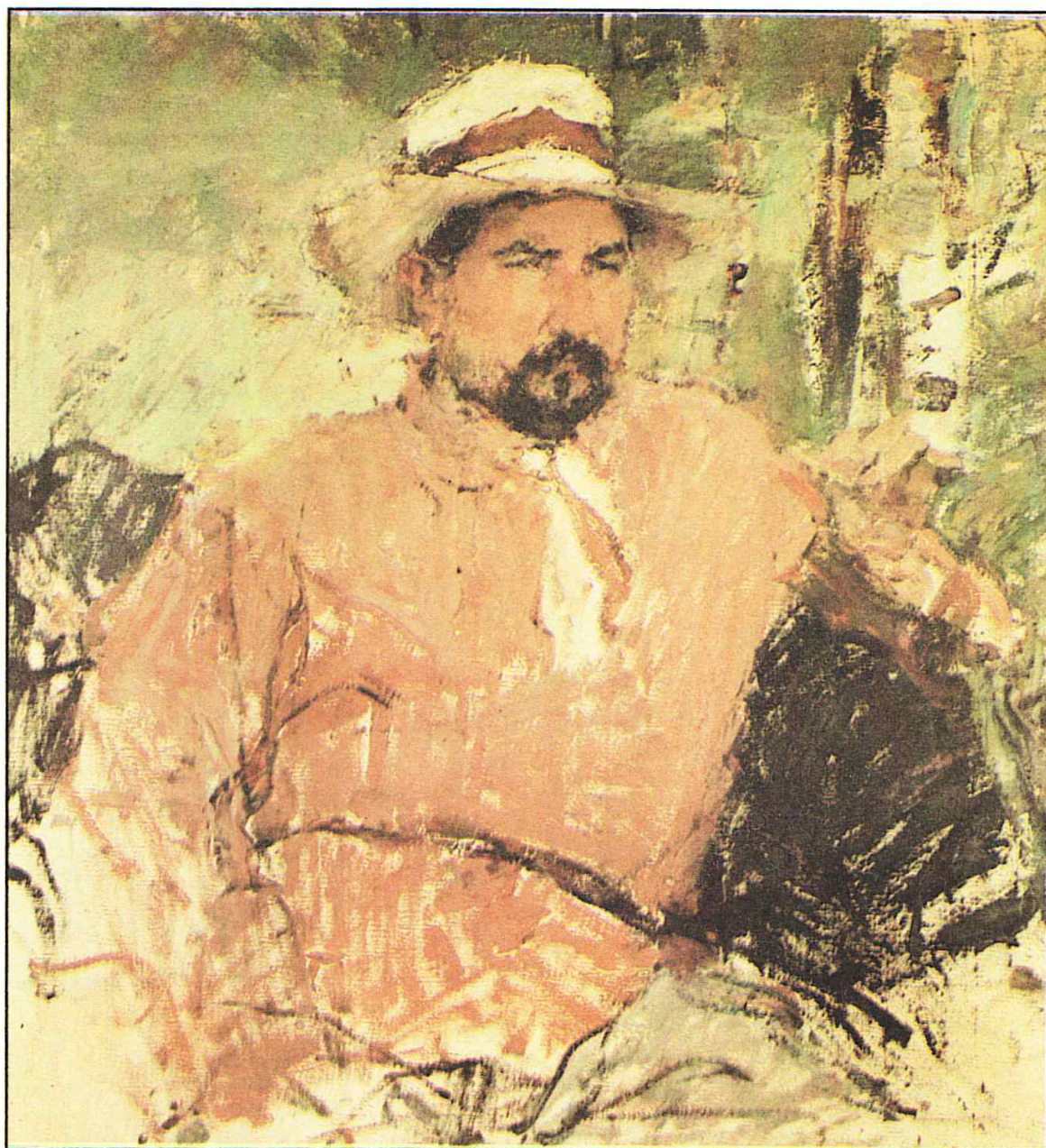
Алтын Плес. 1910 нче еллар, киндер, майлы буяу.

Беньков П.П. (1879—1949)

Т.А. Фирсова портреты. 1927 ел, киндер, майлы буяу.

Фешин Н.И. (1881—1955)

Г.Г. Медведев портреты. 1912 ел, киндер, майлы буяу.

Фешин Н.И. (1881–1955)

Миша Бардуков портреты. 1912 ел, киндер,
майлы буяу.

Радимов П.А. (1887—1967)

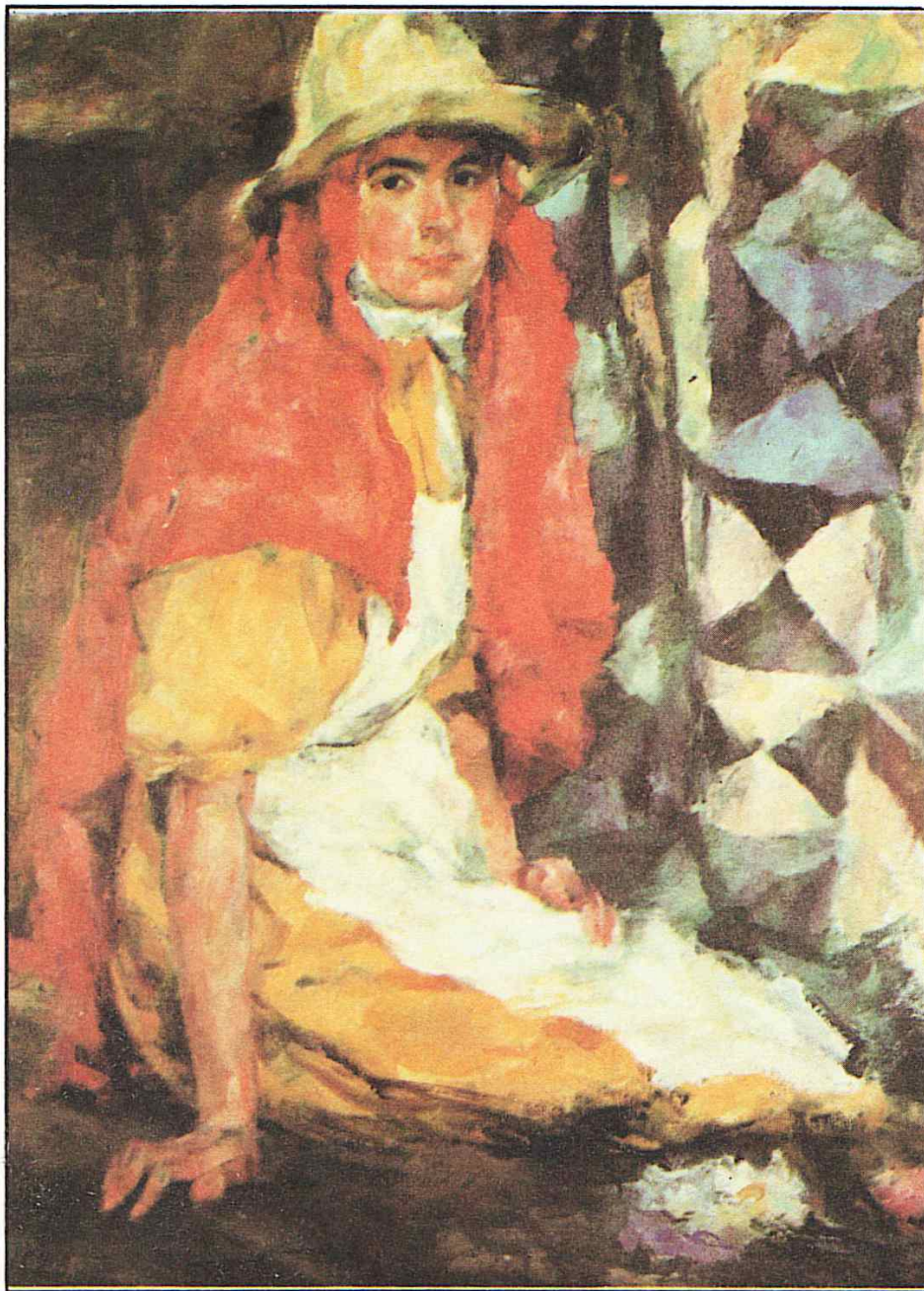
Каргалар килде. 1910 нче еллар, киндер, майлы буяу.

Радимов П.А. (1887—1967)

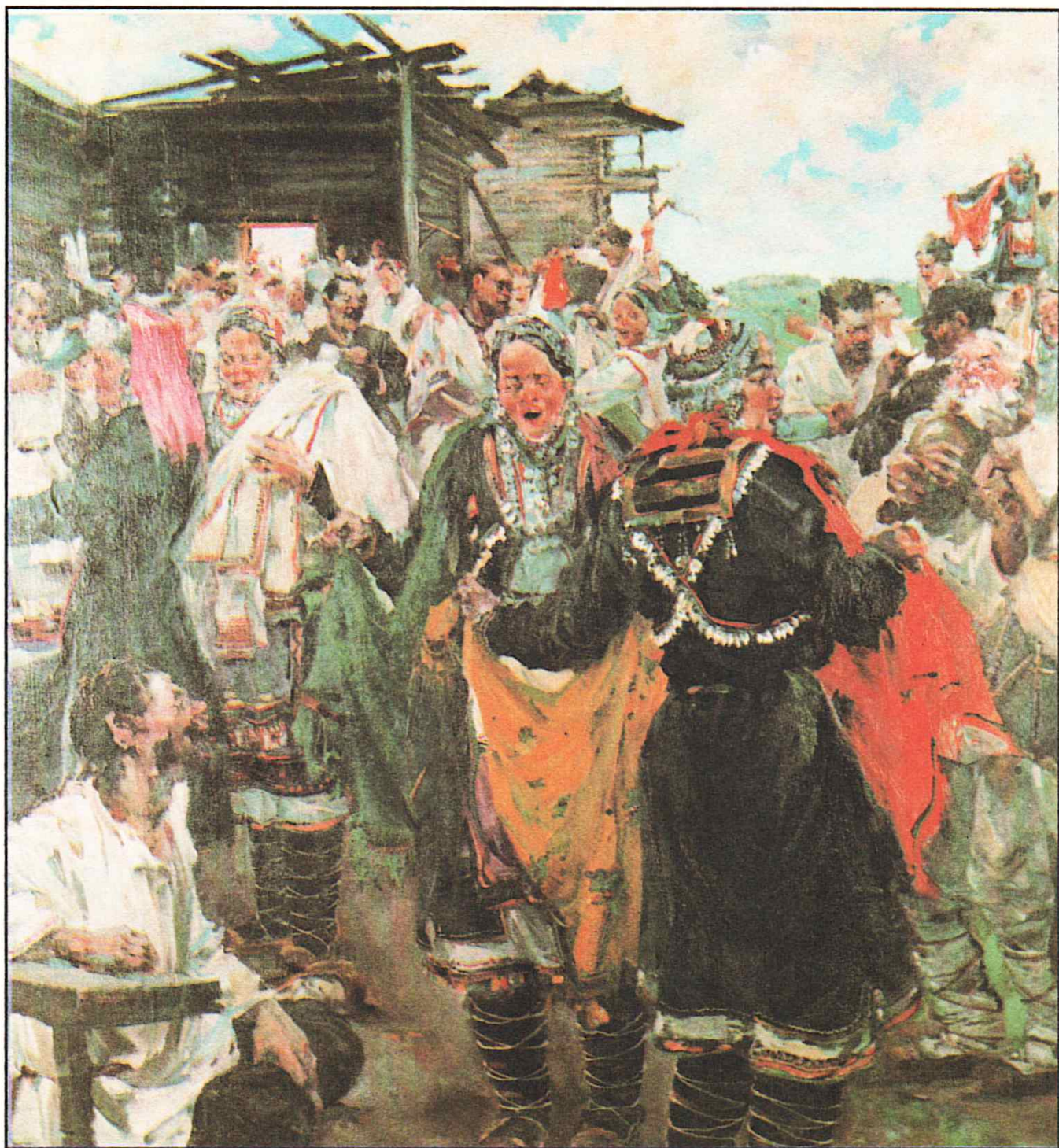
Пейзаж. Киндер, майлы буяу.

Урманче Б.И. (1897—1990)

Сары күлмәкле кыз. Киндер, майлы буяу.

Тимофеев В.К. (1891—1968)

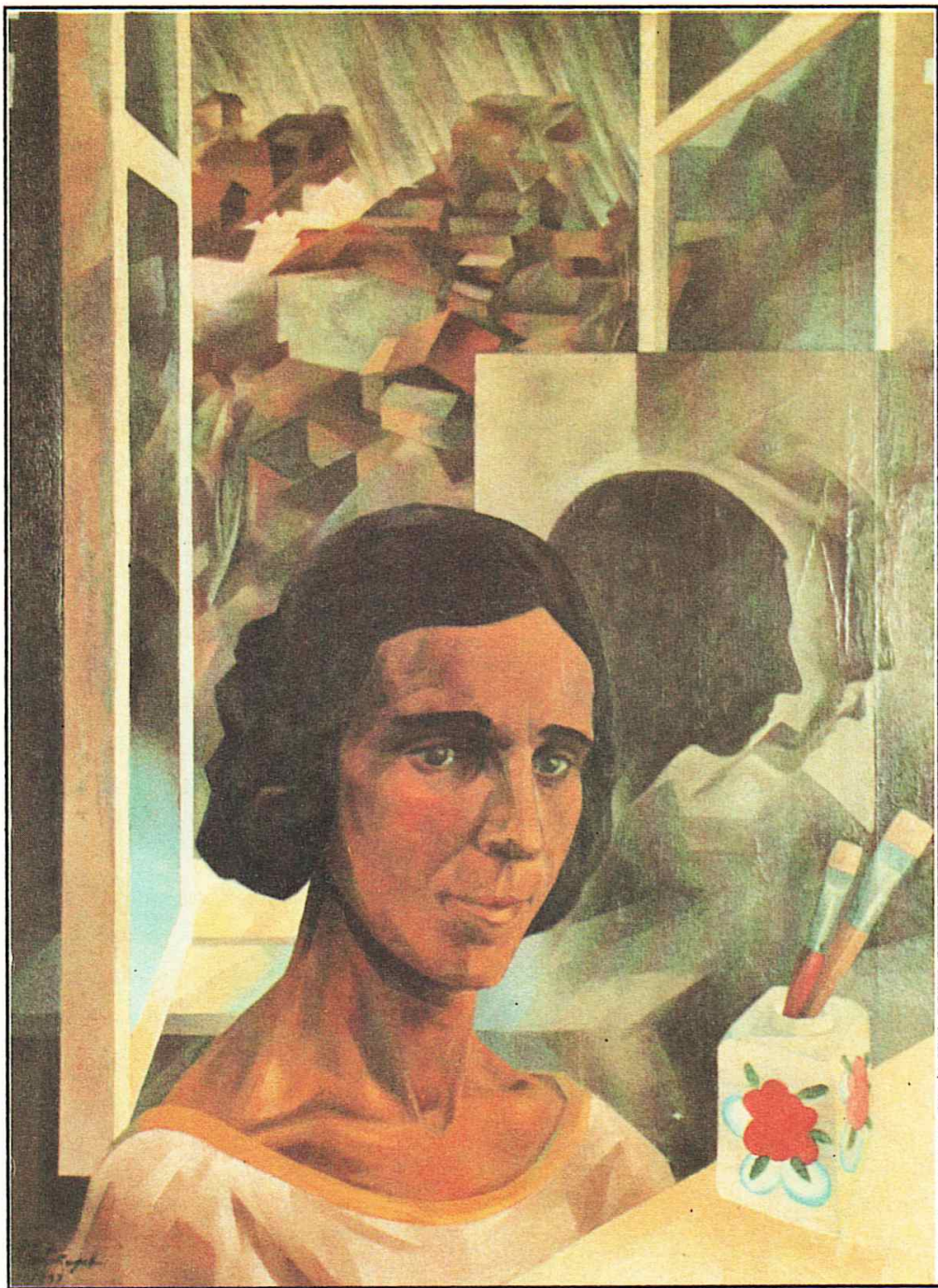
Мари туге. 1927 ел, киндер, майлы буяу.
(фрагмент)

Чеботарев К.К. (1892—1974)

Юл эшчеләре. 1932 ел, киндер, майлы буяу.
(Күчермәсе беренче тапкыр басыла)

Чеботарев К.К. (1892—1974)

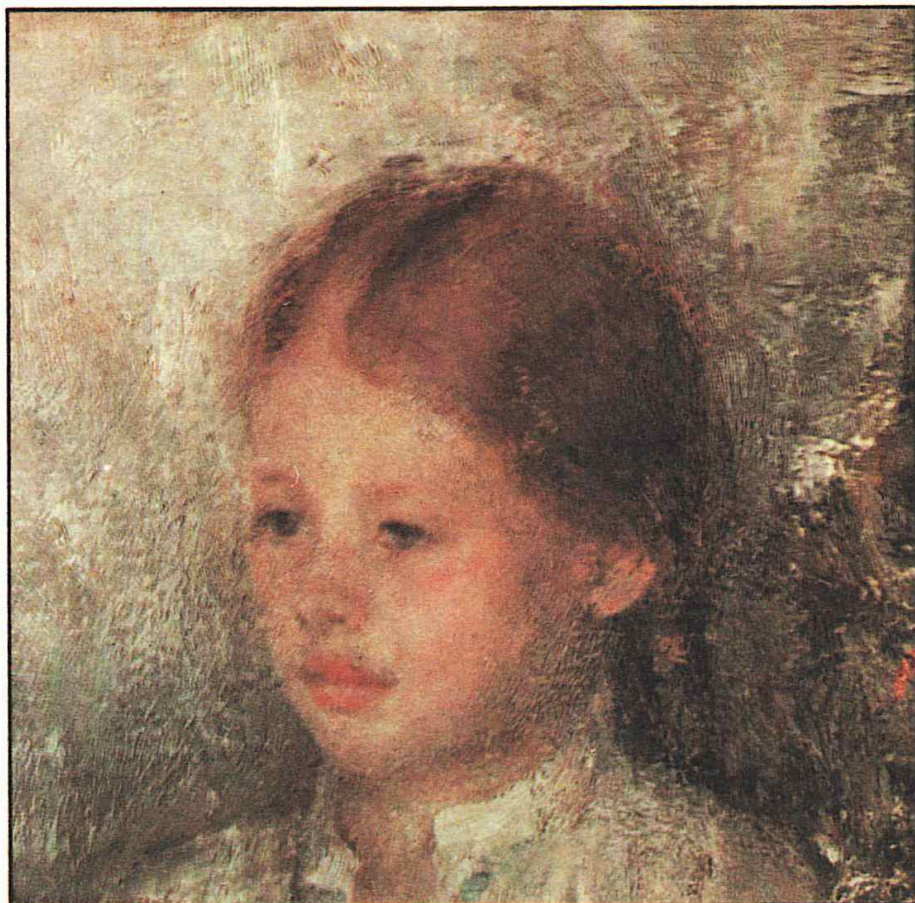
А.Г. Платунова портреты. 1933 ел, киндер, майлы буяу.

Плещинский И.Н. (1892—1961)

Паркта. 1924 ел, кәгазь, акварель, карандаш.

Сапожникова Н.М. (1877—1944)

Кыз портреты. Киндер, майлы буяу.

Урманче Б.И. (1897—1990)

Кичүдә. 1929 ел, киндер, майлы буяу

А. Бренинг. Бүлмәдә чактагы автопортрет.
1930 ел.

Казандагы Бауман урамы башына урнашкан даруханәнен инкыйлабка кадәрге иясе Арнольд Бренингны 1937 елда, “фашист” тамгасы сугып, атып үтерәләр. Ә бу күренекле шәхес үзе хакында якты истәлекләр генә калдырмыйча, фотога төшерү остасы буларак, Казанның инде эзләре дә жуелып беткән дип уйларлык күренешләрен безнең көннәргә житәрдәй итеп сурәтләгән. Редакциябез аларны укучыларыбызга киләсе саннарда тәкъдим итәр.